

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE DİN VE DEVLET İLİŞKİLERİ

Doktora Tezi

Taner ZORBAY

Ankara-2016

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE DİN VE DEVLET İLİŞKİLERİ

Doktora Tezi

Öğrencinin Adı

Taner ZORBAY

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE DİN VE DEVLET İLİŞKLERİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

..... (Başkan)
..... (Danışman)
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

ÖZET

Demokrat Parti (DP), 1950-1960 arasında Türkiye'yi yönetmiş ve bugüne kadar sosyal bilimler alanında pek çok akademik çalışmaya konu olmuş önemli bir siyasi partidir. Siyasi ve sosyoekonomik icraatları açısından bakıldığında, DP'nin en çok eleştirildiği veya itham edildiği konulardan biri de din ve laiklik alanında izlediği söylenen politik duruş olmuştur. Bunun sonucu olarak da DP Hükümetleri döneminde din ve devlet ilişkileri de hep tartışılan bir konu haline gelmiştir.

Bu tez çalışmasında Demokrat Parti (DP) döneminde din ve devlet ilişkileri ile din ve laiklik alanında yaşanan gelişmeler değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmede, TBMM ve basına yansıyan tartışmalar, döneme ait kaynaklara yansıyan detaylar, sözlü tanıklıklar ve yine dönemin arşiv belgelerine başvurulmuştur. Bu bağlamda öncelikle ilk bölümde, DP dönemi öncesi, Atatürk ve İnönü dönemlerindeki din ve devlet ilişkileri alanındaki gelişmelere bakılmıştır. İkinci Bölümde, DP'nin kurulmasından iktidara gelişine kadar olan gelişmeler din ve laiklik açısından ele alınmış, iktidara gelişi sonrasında da parti ve hükümet programlarındaki din ve laiklik algısı incelenmiştir. Akabinde, dönemin muhalefet partilerinin din ve laiklik konusundaki politikaları ile yine dönemin gelişmeleri çalışmamızın çerçevesi içinde değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise, DP'nin ikinci iktidar dönemindeki parti ve hükümet programları ve dönemin yeni muhalefet partilerinin durumları incelenmiş, dönem tartışmaları ile yaşanan gelişmelere dair detaylar verilmiştir. Çalışmamızın son bölümünde ise, DP iktidarını sonlandıran askeri darbeye doğru yaşanan süreç, dönem tartışmaları ve gelişmeleri ile darbenin sonrasında yaşananlar çalışmamız kapsamında incelenmiştir. Böylelikle mevcut kaynakların ışığında tezimizin öne sürdüğü DP'nin din ve laiklik anlamında, selefi olan CHP'yi izleyen bir duruşu ve politika çizgisi izlediği görüşü desteklenmeye çalışılmıştır. Bir yandan da, lider kadrosu ve parti mensupları arasında kimi zaman görülen ve laik rejimi veya Atatürk devrimlerini esneten söz veya davranışların genel

gidişat anlamında DP'yi ana rotadan çıkarmadığı böylece ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cemaat, Demokrat Parti, Din, Gayrimüslim, İslam, Laiklik.

ABSTRACT

Democratic Party (DP) is an important party that ruled Turkey between 1950-1960, and it has been topic of several akademik works in the Humanities. Looking at its political and socioeconomic deeds, one of the issues that DP has been criticized or denounced has been its said to be political standing in the field of religion and secularism. As a result of this, during the period of DP governments, religion and state affairs always have been a matter of discussion.

In this thesis, religion and state affairs as well as the developments regarding religion and secularism during the Democratic Party (DP) period are being examined. Within this examination, discussions that reflects to TGNA meetings and the media, oral witnessings, and also archival sources of this period have been examined. In this context, firstly at the beginning chapter, developments in religion and state affairs on pre-DP period, in other words the periods of Ataturk and Inonu, were examined. In the Second Chapter, developments regarding religion and secularism on the period, that covers DP's foundation and its story until the government period, were given in details. Furthermore, after the DP government was established, the understanding of DP in the context of religion and secularism was also examined based on party and government programs. Following this, the policies on religion and secularism of this period's opposition parties, as well as this period's other events were examined. On the Third Chapter, the second government period of DP and government programs as well as events taking place in this period are given in details. In the last chapter of our thesis, the process leading to the military intervention that ended the DP government, discussions during this period, and developments following the coupdetat were examined within the framework of our thesis. So that, the idea that DP in regards of religion and secularism, had a standing and policy line following its predecessor, CHP, is tried to be given in a concrete way. Moreover, one tried to clearly puts that some statements or acts of leading cadres and

party members that stretched secular regime or Atatürk reforms, indeed did not shift DP from the main route.

Keywords: Religious Groups, Democratic Party, Religion, Non-Muslim, Islam, Secularism.

ÖNSÖZ

Zor bir alanda ve kısıtlı imkânlarla başlayan ve çalışma alanına bir katkı sağlamak düşüncesiyle ilerleyen bu tez çalışması, öncelikle mevcut literatürün taranması ve bunun üzerine temel çerçevenin oturtulması ile başladı. Gerek kütüphane kaynakları, gerekse de arşiv olanakları, imkânlar ölçüsünde tarandı. Bunun dışında çalışmamızın kapsadığı döneme şahitlik etmiş ilgili kimselerle kişisel tanıklıkları üzerinden görüşmeler yapıldı. Böylece, bu dönemi bizzat yaşayan ve farklı özelliklere sahip kişilerin gözlem ve yorumları üzerinden daha net bir fotoğrafa ulaşmak gayesi güdüldü. Ayrıca döneme ait gazete ve dergiler, istatistikler mümkün olduğunca taranarak, konunun basına ve sayısal verilere nasıl yansıdığı görüldü. Kurumsal veritabanlarına, gerek ilgili kurumun basılı ve görsel malzemesi ve gerekse de internet kaynakları üzerinden ulaşılmaya çalışıldı. Tüm derlenen bilgi, tez formatına doğru evirildikçe, Tez İzleme Komitesi çalışmaları esnasında değerlendirildi. Nihayetinde, bu alanda mevcut literatürün ve akademik kaynakların ışığında bu tez tamamlandı.

Çalışmamızın giriş bölümünde, din ve laiklik kavramlarına genel olarak bakılmış, Türkiye'deki tarihsel süreç kısaca değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili bazı temel kavram ve terimler kısaca açıklanmış, böylece ilerleyen sayfalarda sıkça karşılaşıldığında daha anlaşılır olmaları hedeflenmiştir. Tezin birinci bölümünde Demokrat Parti öncesindeki dönemde, Atatürk ve İnönü dönemsel ayrımları baz alınarak, din ve devlet ilişkilerine bakılmıştır. Böylece DP döneminde izlenen siyasetin yönü daha anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın diğer bölümleri, DP iktidarının, yaşanan gelişmelere ve seçimlere bağlı olarak, üç döneme ayrılacak şekilde geliştirilmiş, her bölüm alt başlıklarla açılarak, konunun detayları analiz edilmiştir. Böylece ilgili dönemin belli başlıklar altında bir fotoğrafının çekilmesi amaçlanmıştır. Nihayet sonuç bölümünde ise tüm bilgi ve değerlendirmenin ışığında genel bir analiz yapılarak, tezimizin temelini oluşturan fikirlerin, tutarlılığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma, sadece benim gayretimle değil, bundan fazla bu çalışmaya doğrudan veya dolaylı katkı sunan kişi ve kurumlarla mümkün olmuştur. Bu anlamda her türlü bilgi ve belgeye, imkânlar ölçüsünde ulaşmamı sağlayan tüm kütüphane ve arşiv çalışanlarına, özellikle Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, TBMM ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi personeline hususi bir teşekkürü borç bilirim. DP dönemine ait tanıklıklarımı veya kendilerine aktarılanları bizle paylaşan herkese ayrıca teşekkür etmek isterim.

Doktora eğitimime, uzun bir aradan sonra başlamam ve tüm sıkıntılarına rağmen sonuna dek sürdürmem konusunda teşvik ve destek gördüğüm tüm hocalarım ve

meslektaşlarıma teşekkür ediyorum. Yine başlangıçtan itibaren Tez İzleme Komitesi'nde yer alan ve sabırlı ve yapıcı eleştirileriyle beni yönlendiren hocalarıma, son tez jürilerimde değerli katkılarıyla çalışmamı güçlendiren Mehmet Seyitdanlıoğlu, Mehmet Özden, Hakan Uzun ve Sedef Bulut'a kalbi bir teşekkürü borç bilirim. Yalnızca tezime değil ama hayata dair yeni bir bakış açısı kazanmamda da katkısı olan tez danışmanım Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan'a ayrıca çok teşekkür etmek istiyorum. Bunun yanı sıra, çalışmalarımın farklı aşamalarında destek aldığım kişi ve kurumlara ve özellikle beni her yönden destekleyen ailem ve dostlarıma teşekkür ediyorum.

Bu kapsamlı çalışmanın, tüm eksiklik ve hataları, elbette ki şahsımın sorumluluğundadır. Alana ve konuya ilgi duyanlara faydalı olması ümidiyle,

Taner ZORBAY
18 Ekim 2016 Salı
Ankara

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE DİN VE DEVLET İLİŞKİLERİ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii

İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	ix
TABLolar	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM **ATATÜRK'TEN İNÖNÜ'YE**

DİN VE DEVLET İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ (1919-1950)

1.1. Atatürk Döneminde Din ve Devlet İlişkileri	14
1.2. İnönü Döneminde Din ve Devlet İlişkileri	21

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULMASI, İKTİDARA GELMESİ VE İLK DÖNEMİNDE DİN VE LAİKLİK ALGISI (1946 – 1954)

2.1. Demokrat Parti'nin Kurulması ve Muhalefet Dönemi	27
2.1.1. Demokrat Parti'nin Kurulması ve Parti Programında Din ve Laiklik Algısı	28
2.1.2. Muhalefet Döneminde Demokrat Parti	30
2.2. Demokrat Parti İktidarı ve I. ve II. Menderes Hükümeti Programları	45
2.2.1. Demokrat Parti'nin İktidara Gelmesi	45
2.2.2. I. ve II. Menderes Hükümeti Programlarında Din ve Laiklik	47
2.3. Dönemin Muhalefet Partilerinin Din ve Laiklik Yaklaşımları	55
2.3.1. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Din ve Laiklik Politikası	56
2.3.2. Millet Partisi'nin Din ve Laiklik Algısı	58
2.3.3. Köylü Partisi'ne Göre Din ve Laiklik	64
2.3.4. İslam Demokrat Partisi'nin Din ve Laiklik Algısı	64
2.4. Din ve Devlet İlişkileri Bağlamında Dönemin Gelişmeleri	ve Siyasi
Tartışmalar	65
2.4.1. Din ve Vicdan Özgürlüğüne İlişkin Tartışmalar	67
2.4.2. Arapça Ezan Meselesi	84
2.4.3. Atatürk'le İlgili Tartışmalar ve Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar	89
2.4.3.1. Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar ve Ticaniler	93
2.4.3.2. Bazı Demokrat Parti Mensupları Hakkındaki Atatürk Aleyhindeki Suçlamalar ve Nur Cemaati	103

2.4.4. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Durumu ve Bütçe Tartışmaları	109
2.4.5. Cami ve Mescitlerin Bakım, Onarım ve Restorasyonu Meselesi	124
2.4.6. Din Eğitimi Meselesi	128
2.4.7. Basınla İlgili Tartışmalar	132
2.4.8. Gayrimüslimler ve Kıbrıs Sorunu	143
2.4.9. İstanbul'un Fethi'nin 500. Yılı	151

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ'NİN YÜKSELİŞ YILLARI VE

DİN ALANINA YANSIYAN UYGULAMALAR (1954 – 1957)

3.1. Demokrat Parti'nin İkinci Döneminde Din ve Devlet İlişkileri	155
3.1.1. III. ve IV. Menderes Hükümeti Programlarında Din ve Laiklik	156
3.2. Dönemin Yeni Muhalefet Partilerinin Din ve Laiklik Yaklaşımları	159
3.2.1. Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin Din ve Laiklik Politikası	159
3.2.2. Hürriyet Partisi'nin Din ve Laiklik Algısı	160
3.3. Din ve Devlet İlişkileri Bağlamında Dönemin Gelişmeleri ve Siyasi Tartışmalar	161
3.3.1. Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçe Tartışmaları	162
3.3.2. Cami ve Mescitlerin Bakım, Onarım ve Restorasyonu Meselesi	180
3.3.3. Din Eğitimi Meselesi	181
3.3.4. 6/7 Eylül Olayları ve Gayrimüslimlerin Durumu	184
3.3.5. Basınla İlgili Tartışmalar ve Resmi İlan Meselesi	190

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ'NİN SON DÖNEMİ VE

27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİNE GİDEN SÜREÇ (1957 – 1960)

4.1. Demokrat Parti'nin Son Döneminde Din ve Devlet İlişkileri	196
4.2. V. Menderes Hükümeti Programında Din ve Laiklik	197
4.3. Din ve Devlet İlişkileri Bağlamında Dönemin Gelişmeleri ve Siyasi Tartışmalar	198
4.3.1. Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçe Tartışmaları	201
4.3.2. Cami ve Mescitlerin Bakım, Onarım ve Restorasyonu Meselesi	219
4.3.3. Din Eğitimi Meselesi	221
4.3.4. Dinde Reform Tartışmaları	225
4.3.5. Basınla İlgili Tartışmalar ve Resmi İlan Meselesi	234

4.3.6. Demokrat Parti Hükümeti ve Aleviler	237
4.3.7. Gayrimüslimler ve Kıbrıs Sorunu	241
4.4. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Demokrat Parti İktidarının Sona Ermesi ...	254

SONUÇ	258
-------------	-----

KAYNAKÇA	264
----------------	-----

EKLER	284
-------------	-----

EK 1. Şemsettin Yeşil adlı vaizin görevden alınması dolayısıyla vatandaşlar tarafından Başbakan Adnan Menderes'e çekilen telgraflar.....	285
--	-----

EK 2. Ankara'nın başkent oluşunun 28. yıldönümünde Rum Ortodoks Patriği'nin gönderdiği kutlama telgrafı ve Başbakan Adnan Menderes'in cevabı.....	286
---	-----

EK 3. Başbakan Adnan Menderes'in İstanbul Rum Patriği'ni ziyaretinde Patriğin yaptığı konuşmaya cevabı	287
--	-----

EK 4. Marmara gazetesi ve Demokrasiye Güven gazetesi sahiplerinin resmi ilanlardan mahrum bırakılmaları hususunda Başbakan Adnan Menderes'e gönderdikleri şikayet mektupları	288
--	-----

EK 5. Başbakan Adnan Menderes'in Ahmet Hamdi Akseki'nin vefatı sebebiyle ailesine gönderdiği taziye telgrafı ile cevaben gönderilen teşekkür telgrafı	290
--	-----

EK 6. Batı Avrupa Müslüman Cemiyeti adına İbrahim Gacaoğlu'nun Hz. Muhammed'in Doğum Yıldönümü (Mevlit Kandili) münasebetiyle Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği tebrik mektubu	291
---	-----

ÖZGEÇMİŞ	292
----------------	-----

KISALTMALAR

A.B.D.	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.y.	: Aynı yer
AOÇ	: Atatürk Orman Çiftliği
Ar.	: Arapça
AÜ	: Ankara Üniversitesi
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
AÜDVT	: Ankara Üniversitesi Dergiler Veri Tabanı
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AÜTİTE	: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
AYT	: Ayın Tarihi
B.	: Birleşim
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BDD	: Büyük Doğu Dergisi
BDM	: Başbakanlık Devlet Matbaası
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BV	: Başvekalet
C.	: Cilt

CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen(ler)
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DP	: Demokrat Parti
Dr.	: Doktor
DRK	: Dinimizde Reform Kemalizm Dergisi
Ed.	: Editör(ler)
Erm.	: Ermenice
Fars.	: Farsça
GİK	: Genel İdare Kurulu
GÜ ATAUM	: Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
H.	: Hicri
HFYC	: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti
HP	: Hürriyet Partisi
HÜRAD	: Hür Adam Dergisi
İÇ.	: İçtima
IDP	: İslam Demokrat Partisi
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
İHO	: İmam Hatip Okulu/Okulları
İN.	: İnikat
İTP	: İttihat ve Terakki Partisi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
Kg.	: Kilogram
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
Km ²	: Kilometrekare
Krş.	: Kuruş
LKP	: Liberal Köylü Partisi
M.	: Miladi
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MİH	: İstanbul Ermeni Patrikhanesi Merkez İdare Heyeti
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
MMH	: İstanbul Ermeni Patrikhanesi Merkez Mütevelli Heyeti
MP	: Millet Partisi
Mv.	: Milletvekili
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
No.	: Numara
O.	: Oturum
ODTÜ	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OMÜ	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi
ö.	: Ölümü
PSAKD	: Pir Sultan Abdal Kültür Derneği
RG	: Resmi Gazete
RNK	: Risale-i Nur Külliyyatı
s.	: Sayfa

S.	: Sayı
S.S.C.B.	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SBFGA	: AÜSBF Gazete Arşivi Veri Tabanı
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SRD	: Sebilürreşad Dergisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
t.y.	: Tarih yok.
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMTD	: TBMM Tutanak Dergisi
TBMMZC	: TBMM Zabıt Ceridesi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİAVT	: TDV İSAM İslam Ansiklopedisi Veri tabanı
TDVİSAM	: TDV İslam Araştırmaları Merkezi
TDVİSAMVT	: TDV İSAM İlahiyat Makaleleri Veri Tabanı
TEK	: Teşkilatı Esasiye Kanunu
TMTF	: Türkiye Milli Talebe Federasyonu
TOLEYİS	: Türkiye Otel Lokanta Dinlenme Yerleri İşçileri Sendikası
TR	: Türkçe
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Ü.	: Üniversitesi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vde.	: Ve devamı
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
vs.	: Vesaire
Y.	: Yıl
YAD	: Yüksek Adalet Divanı
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
Yay. Yön.	: Yayın Yönetmeni
YL	: Yüksek Lisans

TABLÖLAR

TABLO 1. DP'nin ilk döneminde (1950-1954) DİB bütçesi ve genel bütçe içindeki payı	109
TABLO 2. DİB ve diğler bazı kuruluşların bütçe ödenekleri ve harcamaları (1950)	110
TABLO 3. DİB Teşkilat Tablosu (1950 – 1965)	111
TABLO 4. DP'nin ikinci döneminde (1954-1957) DİB bütçesi ve genel bütçe içindeki payı	163
TABLO 5. DİB ve diğler bazı kuruluşların bütçe ödenekleri ve harcamaları (1954)	164
TABLO 6. DP'nin son döneminde (1957-1960) DİB bütçesi ve genel bütçe içindeki payı	201
TABLO 7. DİB ve diğler bazı kuruluşların bütçe ödenekleri ve harcamaları (1957)	202
TABLO 8. DİB ve diğler bazı kuruluşların bütçe ödenekleri ve harcamaları (1960)	203
TABLO 9. Alevilerin yoğun olarak yaşadıkları şehirlerde DP dönemi seçim sonuçları	238

GİRİŞ

Demokrat Parti (DP), gerek kuruluşu ve gerekse 10 yıllık iktidarı boyunca, Türkiye tarihinin üzerinde en çok tartışılan ve çalışma yapılan siyasi partilerinden birisi olmuştur. DP, kuruluşunun on dördüncü yılında, gerek siyasi gerekse ekonomik durumun bir sonucu olarak, askeri bir darbe ve takip eden bir yargı süreci sonrasında siyaset sahnesinden çekilmiştir. Partinin öncülük ettiği sağ siyasi gelenekse günümüze dek varlığını korumuştur.¹

Birçok çalışmaya konu olan DP iktidarı dönemiyle ilgili literatürün belki de en gözde kavramları din ve laikliktir.² Uzun yüzyıllara yayılan tartışmaların konusu olan bu iki kavram bahsi geçen dönemin her aşamasında karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla dönemle ilgili tüm akademik çalışmalara da aslı rengini vermektedir.

Bu çalışmalara bir katkı sunmayı amaçlayan tezimiz, DP döneminde din ve devlet ilişkileri, bu konuya ilişkin gelişmeler ile din ve laiklik algısı konusundaki değişimleri konu alıyor. DP'nin laiklik prensiplerine harel getirip getirmediğine ilişkin meşhur soruya tarihsel gerçeklik içinden bir cevap arıyor. Özellikle din ve laiklik, DP kurmayları için öncelikli gündeminde yer alıp almadığı çalışmamızın detayları içinde cevaplandırılmaya çalışılan bir soru oluyor.

Bu meyanda DP'nin, selefi olan *Cumhuriyet Halk Partisi* (CHP) geleneğinden ne ölçüde farklılaştığı konusu da tezimizin inceleme alanı içerisindedir. Bu inceleme esnasında, *Diyanet İşleri Başkanlığı* (DİB) konumuz çerçevesinde bir değerlendirmeye tabi tutulmuş, yine DP ile ilgili akademik yazında çok göze çarpmayan dini cemaatlerin durumu da ayrıca ele alınmıştır. Konunun detaylarına girmeden evvel, din ve laiklik kavramlarına bir göz atmak, bunun dışında Türkiye'de bu iki kavramın geçirdiği süreci kısaca hatırlamak, çalışmamızın daha iyi anlaşılması için faydalı olacaktır.

¹ DP geleneği veya daha çok bilinen deyişle "46 Ruhu", DP'nin 10 yıllık iktidarının ardından farklı siyasi partiler tarafından "miras alınmış" veya bu geleneğe "sahip çıkmıştır". Seçim kampanyalarında 1960 ve 70'lerde Adalet Partisi, 1980 sonrası dönemde Anavatan Partisi, 2000'li yıllarda ise Adalet ve Kalkınma Partisi gibi çok sayıda parti veya çok sayıda parti lideri demeçlerinde bu söylem ve miras kanalıyla kitlelerin oylarına talip olmuş, bazen bu sayede yüksek bir teveccüh de görmüşlerdir. Bu konuya ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için Bkz. Sedef Bulut, "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmalı Demokrat Parti Mirası", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 19 (Mayıs 2009), s.73-90.

² DP, gerek kendi döneminde gerekse sonraki yıllarda pek çok esere kaynaklık etmiştir. Hem DP hükümeti ve destekçileri tarafından, hem de DP muhalifleri tarafından kaleme alınan çalışmalarda, henüz iktidara gelmiş DP'nin icraatları veya söylemlerini destekleyen ve övenler olduğu kadar, daha hükümet etmekte iken DP'ye açık ve sert bir biçimde destek olanlar bulunmaktadır. DP ile ilgili ithamların, dönemin ve takip eden yılların kaynaklarına bakıldığında, daha çok sonraki dönemlere ait olduğu görülmektedir. DP iktidarı döneminde kaleme alınan destek olma veya muhalefet etme biçimindeki bu çalışmaların bazılarında Kaynakça bölümünde yer verilmiştir.

Din kavramı farklı yaklaşımlar veya tanımlarla açıklanmaktadır. Dine ilişkin tartışmalarda her zaman “*ciddi terim güçlükleriyle*” karşılaşıldığına vurgu yapan Erich Fromm, dinin tanımına ilişkin şunları söylemektedir³:

“Kısacası, insanlara özgü genel bir olgu olan dini, belli bir din türünü çağrıştırmayacak biçimde açık seçik tanımlayabilecek bir sözcüğümüz yoktur. Böyle ayrı bir sözcük olmadığı için, ben de din terimini kullanacağım; ama daha başından açıkça belirtmek istiyorum ki, benim din teriminden anladığım, bir topluluğun bireylerince paylaşılan ve o bireylere belli bir yöneliş, belli bir bağlanma amacı kazandıran herhangi bir düşünce ve eylem sistemidir.”

Kenneth Pargament’in dini “*kutsala ilişkin anlam arayışı*” olarak tanımladığını vurgulayan bir diğer araştırmaya göre ise birbirinden farklı din tanımlarındaki ortak nokta, “*dinin insanın içindeki psikolojik atmosferi, kendi dışındaki toplumsal atmosferi ve onun ötesindeki aşkın boyutu açıklayan bir sistem olması*” ile alakalıdır.⁴

Tek kaynaktan neşet ettiğine inanılan farklı dinler, ortak mesajlara sahip oldukları halde, her din kurtuluşa ermek için kendi referanslarını kullanmıştır. İnsanoğlu tarafından kurulan rejimler ise dini kimi zaman bir yönetim aracı kimi zaman ise bir düşman olarak algılamışlardır. Devletler, dini ya temel bir yasa olarak kullanmış, ya denetim altına almış ya da cemaatlara veya bireylere bırakarak farklılaşmışlardır. Laiklik kavramı da bu süreçte gelişmiş ve devlet işleyişinde dini kuralların belirleyici olmamasına ilişkin bir prensip olarak gittikçe yaygınlaşmıştır. Devlet ile din arasında egemenlik alanının kullanımı ölçüsünde de ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir.⁵

Anadolu toprakları, tarihin ilk dönemlerinden itibaren pek çok farklılığı bünyesinde barındıran bir milletler ve inançlar beşiği olmuştur. Roma ve Selçuklu tecrübelerinden sonra, küçük bir beylikten bir cihan imparatorluğuna evrilen Osmanlı Devleti de kuruluşundan itibaren bu çok kültürlülüğü bünyesinde barındırmıştır. Öte yandan bu topraklardaki devletlerin yöneticileri genellikle bir dinin inananı olmuşlardır. Roma, Katolik inancının; Bizans, Ortodoks inancının; Selçuklular ve Osmanlılar ise Sünni İslâm’ın koruyucusu ve yayıcısı rolünü üstlenmişlerdir.

Her Müslüman toplumda olduğu gibi, Türklerde de İslâm’ın gerek yorumlanması gerekse uygulamasında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Ahmet Yaşar Ocak’a göre, İslâm inancının Türk toplumlarında “*görüntüleniş şekilleri*”, diğer bir deyişle farklılaşma biçimleri, tezimizin kavramsal altyapısına önemli bir katkı olarak, şu şekilde sınıflandırılabilir⁶:

Halk İslâmı (Popüler İslâm): “*Halk Müslümanlığı*” olarak da adlandırılabilir bu anlayışta, İslâm’ın inanç esaslarına bağlı kalınmakla beraber toplumsal ve kültürel özelliklerle geleneklerin kısmen hurafelerle karıştığı, farklı yorumları (Ortodoks veya heterodoks⁷) olan,

³ Erich Fromm, **Psikanaliz ve Din**, Çev. Şükrü Alpagut, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 31.

⁴ Ali Köse ve Ali Ayten, **Din Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 109.

⁵ Ali Fuad Başgil, **Din ve Laiklik**, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 151-176.

⁶ Ahmet Yaşar Ocak, **Türkler, Türkiye ve İslâm**, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 57-75.

⁷ İnanç terminolojisinde Ortodoks terimi, “doğru görüş / inanç” anlamına gelmekte olup bir yandan 11. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlıkta Doğu Kilisesi’ni adlandırmak için kullanılırken, aynı zamanda herhangi bir dinin mevcut din kurallarını takip etme anlamında da kullanılır. Kürşat Demirci, “Ortodokslik”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 33, TDV İSAM, İstanbul, 2007, s. 409-410. Abdurrahman Küçük vd., **Dinler Tarihi**, 3.

evliya kültürünün merkezde yer aldığı, tasavvuf ve tarikatların yaygın olduğu bir durum söz konusudur.

Kitabî İslâm (Medrese İslâmı): Hayatın İslâm'ın aslı kuralları üzerinden sürdürülmesi ve medrese merkezli bilimsel çalışmalar yoluyla şekillenmesi biçiminde gelişen bu anlayışta, medreseler bir yandan “*resmî İslâm*” prensiplerinin yerleşmesinde bir araç haline gelirken, bir yandan da Sünni Müslümanlar üzerinde önemli toplumsal etkilere sahip olmuşlardır.

Tekke İslâmı (Mistik İslâm): Önceleri toplumdan soyutlanmış, münzevi bir hayat tarzı öngörüsüne sahipken zaman içinde günlük hayatı da içine alan bir İslâm yorumu temelinde şekillenmiştir. Başlangıçta, Yesevîlik, Kalenderîlik, Haydarîlik gibi heterodoks yorumlara sahip olan bu anlayış, süreç içinde Orta Asya'da Kübrevîlik, Nakşibendîlik, Kadirîlik, Rıfâîlik gibi Sünni tarikatlar yoluyla gelişirken, Anadolu'da bunlara ek olarak Mevlevîlik, Bayramîlik, Bektaşîlik gibi tarikatlarla yeni boyutlar kazanmıştır.

Devlet İslâmı (Siyasallaşmış İslâm): Türk İslâm devletlerinde görülen, yönetici kesim tarafından Sünni İslâm'ın merkeze oturtulduğu ve devlet politikalarının da buna göre belirlendiği anlayıştır. Bu şeklin en sistematik halinin de Osmanlı İmparatorluğu'nda görüldüğünü kaydetmek gerekir. Osmanlıların bu sistemde Gayrimüslim tebaaya karşı gösterdiği hoşgörü çıtası oldukça yüksek ve takdire şayandır. Ancak aynı çıtanın heterodoksi olarak kabul edilen ve Safevî İran'la sıklıkla etkileşim içine giren Anadolu Aleviliği için daha düşük tutulması sorunlara yol açmıştır.

İslam dinine ait tüm bu farklı yorum ve anlayışlar; Türkiye'de din ve devlet arasındaki ilişkileri tarih boyunca etkilemiştir. Farklı İslam anlayışları ve aralarındaki etkileşimler, Cumhuriyet dönemi siyasal ve toplumsal tartışmalarının da merkezinde yer almıştır. Örneğin tezimiz kapsamındaki Demokrat Parti döneminde, halkın dini tutumlarının siyaset alanına yansması, tarikatlarla ilgili atılan adımlar, dini eğitimin yeniden şekillenmesi ve devletin dini alana müdahaleleri gibi gelişmelerde tüm bu anlayışların izlerini görmek mümkündür.

Tam bu noktada Türkiye'de din ve devlet ilişkilerinin tarihsel süreçte nasıl bir gelişim çizgisi izlediğine bakmak yerinde olacaktır.

Anadolu'daki son imparatorluğun kurucusu olan Osmanlılar döneminde, devlet yönetimini şekillendiren iki hukuksal temelin (örfî hukuk ve şerî hukuk) dinsel boyutunda, İslam şeriatının yönetici kesim ve ulema sınıfı arasındaki farklı yorumları, uzun süre devam edecek tartışmalara yol açmış, bunun da devlet ve topluma ciddi etkileri olmuştur. Özellikle dinin katı biçimde yorumlanması bilimsel ve teknik gelişmeleri kimi zaman engellemiş, toplumda bazı kişi veya gruplar da bu bağlamda “öteki” olarak görülmüş ve çeşitli yaptırımlarla karşılaşmışlardır. Sünni İslam anlayışı lehine zaman zaman sert tedbirler alınmış, camiler ve Sünni ulema eliyle bu anlayışın Osmanlı toplumunun genelinde yaygınlaşmasına çalışılmıştır. Öte yandan dini kimliklerin saray nezdindeki temsili temelinde oluşturulmuş *Millet* sistemi ile Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri bir kaç asır boyunca *Pax Ottomana* (Osmanlı Barışı) şemsiyesi altında yönetilmişlerdir. Tabii bu sistemin kökeninde, İslam hukukundaki *zımmilik* statüsü bulunmakta olup, bundan evrilen Osmanlı azınlık yönetim anlayışı da hoşgörü veya bir başka deyişle farklılıklara saygı yaklaşımını esas almıştır.

II. Mehmet'in İstanbul'u fethinde Gayrimüslimlere verdiği özgürlük ile II. Beyazıt'ın İspanyol engizisyonundan kaçan Yahudilere sağladığı koruma, İslâm inancının bir gereği olduğu kadar, bu azınlıkların ekonomik döngüde oynadıkları kilit rolle de alakalı olmalıdır.

1517 ile başlayan dönemde, *Halife-i Müslimin*⁸ olarak da anılmaya başlayan Osmanlı sultanları tüm tebalarının koruyucusu olmuşlardır. Bernard Lewis, Hıristiyan ve Yahudilerin, Osmanlı toplumunda “güven içinde ama hep toplumun dışında” bir yaşam sürdürdüğünü vurgulamaktadır.⁹ Halil İnalcık, Osmanlı hoşgörüsüne ilişkin şu değerlendirmeyi yapmaktadır¹⁰:

“Osmanlı rejimi gerçekten hoşgörülüdür. Ama Osmanlı’nın Hıristiyan reayaya koruyucu yaklaşımı, sırf hümanist bir düşünceden değil, ilkin İslam’ın ehl-i zimmet hukukundan, sonra fetihleri kolaylaştıran istimalet (kendi tarafına kazanma) politikasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı imparatorluk rejimi, ortak bir din, ortak bir dil ve kültür aramıyor, sadece Osmanlı hanedanının egemenliğini tanıyan cemaatler üzerinde bir egemenlik şemsiyesini gerçekleştirmek istiyordu.”

Batı ile uzun bir döneme dayalı bir ilişkiye sahip olan Osmanlı Devleti, Batılı ülkelerle 18. ve 19.yüzyıl boyunca, ticaret, elçiler ve Bab-ı Âli Tercüme Odası, seyyahlar, askeri ve mali reforma yönelik çağrılan uzmanlar ile Avrupa’ya eğitim için gönderilen aydınlar kanalıyla bir etkileşim içinde olmuştur. Bu etkileşim de Osmanlı ülkesinde Batı’yı örnek alan bir reform sürecini beraberinde getirmiştir.

19. yüzyılda ise hem Halifelik makamının devletteki durumu hem de Osmanlı Gayrimüslimlerinin devletle olan ilişkileri önemli birer tartışma odağı olmuştur.¹¹ Gücünü yitirmiş Halifelik kurumu, bu yüzyılda, siyasi amaçlarla kullanılmış ve farklı dini kimliklerin bir arada yaşamasını sağlayan Millet Sistemi anlamını yitirmiştir.¹² Bernard Lewis’e göre “Fransız İhtilali’nin Osmanlı’daki sonuçsal karşılığı hürriyet, eşitlik ve kardeşlik değil mukabili olarak ‘milliyet’ ” olmuştur. Bundan başka devrim kapsamındaki Batılı fikirlerin veya kültürün Osmanlı’ya geçişinde askeri öğretim, elçilikler ve dolaylı olarak azınlıklar da önemli birer kanal görevi görmüştür.¹³ Reisülküttab Ahmet Efendi 1798’de Fransız İhtilali’nin yarattığı tehlikeye ilişkin bir layiha yayımlamış; Suriye, Mısır ve Arabistan’da tedbir olarak Arapça bir bildiri dağıtılmıştır. Bu noktada Osmanlı yönetimini huzursuz eden “devrimin laikliği, devlet ile kilisenin ayrılması, bütün dini doktrinlerin terk edilmesi ve akla tapma” olmuştur.¹⁴ Ama yine de Batılılaşma ve laikliğe giden süreçte, bilhassa da Tanzimat döneminde, Fransa başta olmak üzere, Avrupa ülkelerindeki laik liberal yönetimlerin benzeri merkezi bir bürokratik devlet hedefi öne çıkmıştır.

Özellikle *Jön Türkler* olarak adlandırılan aydınlar, taleplerini 19. yüzyılın ikinci yarısında daha yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardır. Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınların laik ve meşruti yönetim talepleri uzun bir uğraşın ardından ancak 1876 Anayasası ve Meclis-i Umumi’nin açılmasıyla somut hale dönüşmüştür. Bununla birlikte, II. Abdülhamid’in, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (*93 Harbi*) gerekçesiyle, Anayasa’yı askıya alıp, Meclis’i tatil ederek, yönetimi tekrar uhdesine alması ve akabinde *İslamcılık* siyasetini

⁸ “Müslümanların Halifesi” anlamına gelen bu unvanın ortaya çıkışı, Hilafet kurumunun tarihsel gelişimi ve Osmanlılar dönemindeki durumu için Bkz. Casim Avcı ve Azmi Özcan, “Hilafet”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 17, TDV İSAM, İstanbul, 1998, s. 539-553.

⁹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, TTK Basımevi, Ankara, 2004, s. 14-15.

¹⁰ Halil İnalcık, **Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s.70.

¹¹ Seçil Karal Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)**, Genişletilmiş 2. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2006, s. 23. Gayrimüslimlerin bu yüzyıldaki durumlarına ilişkin bir inceleme için Bkz. Pinelopi Stathis, **19.Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler**, Çev. Foti ve Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

¹² Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 25. Teyfur Erdoğan, “Millet mi o da ne demek?”, **Uluslararası Sivil İnişyatif**, S.7, Ekim 2012, s. 14-15. Karen Barkey, **Farklılıklar İmparatorluğu**, Versus Kitap, İstanbul, 2011, s. 163. İlber Ortaylı, “Osmanlı Kimliği”, **Cogito** (Osmanlılar Özel Sayısı), S.19, Yaz 1999, s. 84. Lewis, **a.g.e.**, s. 55-57.

¹³ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, s. 55-57.

¹⁴ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 67-69.

uygulama çabası, Batı kaynaklı laik ve meşrutî yönetim yanlıları ile Batı karşıtı ve kurtuluşu İslâmî değerlere geri dönmekte gören toplum kesimleri arasında bir mücadeleye yol açmıştır.¹⁵ Tabii bu mücadele yasal ve toplumsal anlamda çok başlılığa da yol açmış, örneğin farklı din temsilcilerine hizmet veren farklı mahkemeler kurulmuş ve hukuk sistemi içinden çıkılmaz bir hal almıştır. *Mecelle* adı verilen ve bu durumu ortadan kaldırmaya dönük kanun bile sorunu giderememiştir.

II. Meşrutîyet döneminde, İttihat ve Terakki Partisi eliyle, laik ve liberal bir çizgi izlenmeye çalışılmış, ancak artık travmatik bir hal alan siyasal ve ekonomik sorunlar nedeniyle, din tekrar ve daha güçlü olarak yasal ve toplumsal düzenlemelerde bir referans noktası haline gelmiştir. Hatta devletin son savaşı olan I. Dünya Savaşı'nda Batılı ülkelerin sömürgesi durumunda olan Müslüman milletler ile Halife-Padişah fermanları, Şeyhülislam fetvaları ve "Cihat" çağrıları aracılığıyla işbirliği dahi yapılmaya çalışılmıştır.¹⁶

Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu döneminde de din, devlet ve toplum düzeyinde hep önemli bir unsur olarak gündemde kalmıştır.¹⁷ Hatta İstiklal Savaşı yıllarında dinin, birleştirici ve motive edici yönleriyle, bağımsızlık mücadelesinin en başat enstrümanı haline geldiği malumdur.

1924'te halifeliğin kaldırılmasından sonraki süreçte ise, laiklik, yeni kurulan Cumhuriyet'in en önemli ilkelerinden biri haline gelmiştir. Laiklik, 1923-1950 arasında Türkiye'yi yöneten CHP'nin *Tek Parti İktidarı* sırasında, hem rejimin temel taşlarından hem de siyasal arenadaki en tartışmalı kavramlardan biri olmuştur.

Demokrat Parti iktidarı döneminde ise, öncesindeki yaklaşık 200 yıllık Batılı çizgideki sekülerleşme sürecine rağmen, *din ve laiklik* konularında parti kurmaylarının bilfiil çabalarıyla geriye gidildiği, *Atatürk ilke ve devrimlerine* aykırı davranıldığı söylemi yaygınlaşmaya başlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde kurucu bir görev üstlenen CHP mensupları, 14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimlerin ardından, oldukça sessiz bir biçimde, yerlerini, eski mesai arkadaşlarından oluşan DP iktidarına bırakmışlardır. Sonraki 10 yıllık DP iktidarı boyunca din, yine üzerinde çok tartışılan ve gündemi meşgul eden bir konu olmaya devam etmiştir.

İşte bu dönemde, yani DP iktidarı boyunca din konusunda izlenen politikalar ve atılan adımlar bu çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır. Çalışmamız, daha büyük çerçevede ise din olgusunun ve din ile devlet ilişkilerinin bahsedilen süreçteki toplumsal tezahürlerinin izini sürmeye ve dönemin panoramik bir fotoğrafını ortaya koymaya çalışmaktadır.

DP lider kadrosunun gerek söylem gerekse eylemleriyle, selefi olan CHP iktidarıyla, – kimi zaman bireysel veya örgütsel yalpalamalar olsa da– özellikle din-laiklik-politika

¹⁵ II. Abdülhamit'in saltanatı ve İslamcılık siyasetine dair detaylar için Bkz. Osman Nuri, **II. Abdülhamid ve Saltanatı**, 47 Numara Yayınları, İstanbul, 2008. Seçil Karal Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)**, s. 25-26. Ahmet Danışmaz, "Cemaleddin Afgani", **Köprü Dergisi**, S.72, Güz 2000, s.153-157. Akpınar, Mahmut, "Emperyalizmle Mücadelede İç ve Dış Politikanın Bir Enstrümanı Olarak II. Abdülhamit'in İslam Birliği Siyaseti", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.36, S.2, Aralık 2012, s.79-119. Şerif Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler 3)**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 16, 119-120, 204. Necmettin Alkan, **Mutlakıyetten Meşrutîyete II. Abdülhamid ve Jön Türkler**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2009, s.47.

¹⁶ Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din**, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 224-225, 230. Şerif Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler 3)**, s. 26-27. Halil İnalçık, **Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı**, s. 27-36. Hüseyin G. Yurdaydın, "Düşünce ve Bilim Tarihi", **Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti 1300-1600**, C.2, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 162-164. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyuş, 11. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 429-435.

¹⁷ Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)**, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1959.

ekseninde hemen hemen benzer bir çizgiyi izlediği, bu tezin ana dayanak noktasıdır. DP iktidarının laiklik ve din arasında bir *sarkaç* misali sallandığı izlenimi uyandıran icraatları ise siyasal, toplumsal ve kültürel alandaki büyük değişimle, özellikle de II. Dünya Savaşı sonrasında yükselişe geçen çoğulcu demokrasi anlayışı, fikir hürriyeti talepleri ve liberal düşüncelerle ilgili görünmektedir. Bu etkenlerin yanına politik rekabetin zorlayıcı doğasını ve çeşitli siyasal kavramlarla (laiklik vb.) ilgili yorum farklılıklarını da ekleyebiliriz.

Zaten Cumhuriyet hükümetlerinin, CHP ile başlayan ve DP ile devam eden süreçte, dine karşı uygulanan siyaset anlamında her halükarda bir süreklilik arz ettiği aşikârdır. Yasal ve toplumsal düzenlemelerin de ekseriyetle bu çerçevede yapıldığına ilişkin sayısız belge mevcuttur. Bernard Lewis'in 1950'lerin siyasal ortamına ilişkin yaptığı şu değerlendirme de bu izlenimi olumlar mahiyettedir¹⁸:

“Fikir hürriyetinin yeniden tesisiyle, İslâmiyet zorunlu olarak yine bir siyasal konu oldu; dini destek avantajının diğer tarafa kaptırılması korkusu da, her iki ana partiyi, bu harekete karşı hiç olmazsa hoşgörüyü, çok kez de teşvike yöneltti. Aynı zamanda, hem Halk Partisi hem Demokrat Parti, bu hareketi sınırlı bir çerçeve içinde tutmakta dikkatli görünüyordular.”

Nitekim CHP ve DP'nin, Atatürk devrimlerine karşı bir hareket olarak algıladıkları siyasal veya toplumsal hareketlere karşı, birbiriyle örtüşen bir çizgi izlemeleri de Lewis'in bu görüşünü desteklemektedir.

1945 sonrası din eğitimindeki gelişmeler, basın sektöründe İslamcı aktörlerin arz-ı endam etmesi, dini grupların önceki dönemlere göre daha fazla görünürlük kazanması, politik söylemde dini terminolojinin yükselişe geçmesi gibi gelişmeler, dini bir canlanma görünümünü de beraberinde getirmiştir. Ancak tüm bunların dine bir özgürlük alanı açmayacağı, yoksa din olgusunu tamamen devlet kontrolüne almayı mı hedeflediği tartışmaya açıktır.

Devletin 1945 sonrasında din konusunda gösterdiği tutum önemli gelişmelere de yol açmıştır. Türkiye'de bu dönemde filizlenip günümüze kadar uç veren dinsel canlanma hâlinin izleri, İslami basın ve Nurculuk gibi hareketlerin tarihleri üzerinden günümüze kadar takip edilebilir.

Bu bağlamda, söz konusu durumun TBMM tartışmaları ve basın yayın organlarına yansıma şekli çalışmamızın ana güzergâhını oluşturmaktadır ve DP iktidarının lider kadrosu ve parti mensupları boyutunda din ve laiklik konularında nasıl bir tutum içinde oldukları da bu çerçevede ele alınmıştır. Özellikle Türk toplumunun ağırlığını oluşturan Sünni Müslümanlar ile Şii geleneğin Anadolu'daki farklı bir yorumuna sahip olan Alevilerin, DP döneminde dinî inanç ve ibadet boyutunda ne derece özgür olabildiği ve CHP'nin bu süreçteki konumu da tartıştığımız diğer noktalar olmuştur.

Gayrimüslimlerin, DP iktidarı boyunca, CHP ile kıyaslandığında, temel hak ve özgürlükler çerçevesinde, kanun önünde sahip oldukları kabul edilen eşitlikten ne derecede yararlandıkları konusu ayrıca sorgulanmıştır. Ana dilin serbest kullanımı, eğitim ve öğretim koşulları ile etnik/dinî kimliğin ve kültürel özelliklerin korunması konusunda DP iktidarının azınlıklara karşı nasıl bir tutum izlediği konuları da önemli nirengi noktaları olarak tezimiz içinde yer almıştır.

DP'nin siyasal program ve hedeflerini şekillendirmede farklı dinlere mensup vatandaşların inanç ve düşüncelerini dikkate alıp almadığı, aldı ise bunu yasal ve yönetsel mekanizmalara ne derecede yansıttığı, yine cevap bulunmaya çalışılan diğer bir araştırma alanıdır. DP iktidarının 10 yıllık icraatlarının, CHP ve diğer siyasal partilerle kıyaslandığında, Türkiye'yi, Atatürk ilke ve devrimlerinden uzaklaştırıp uzaklaştırmadığı, Yassıda yargılamalarına kadar uzanan bu meyandaki söylem ve iddiaların ne derece tutarlı olduğu da

¹⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 417.

ayrıca irdelenmiştir. Tabii bu yapılırken, özellikle azınlıklarla ilgili olarak, azınlık okulları ve azınlık vakıfları gibi konular, teknik ve hukuki detaylarının özneliği ve genişliği göz önüne alınarak tezimizin araştırma alanı dışında tutulmuştur.

Demokrat Parti, şimdiye dek pek çok yazılı esere konu olmuştur. Siyasal, ekonomik ve toplumsal olarak başta Celal Bayar ve Adnan Menderes olmak üzere gerek lider kadrosu, gerekse de partinin izlediği politikalar çok çeşitli açılardan incelenmiştir. DP dönemine ilişkin kitaplar öncelikle siyasi, ekonomik ve dış politik gelişmelerle ilgili olup, bu alanlarda Hüseyin Bağcı, Mehmet Ali Birand, Cem Eroğul, Metin Toker gibi isimler değerli çalışmalara imza atmışlardır. Bunun dışında İsmet İnönü, Celal Bayar, Faik Ahmet Barutçu, Samet Ağaoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Cihad Baban, Ali Fuad Başgil, Necip Fazıl Kısakürek, Aydın Menderes, Mükerrerem Sarol, Hilmi Uran ve Burhan Apaydın gibi isimler tarafından da kayda değer hatıralar kaleme alınmıştır. Bu çalışmaların dışında DP dönemini farklı yönleriyle inceleyen, çok sayıda yüksek lisans ve doktora tezi de mevcuttur. Dönemin din ve laiklik konularına bakış açısını değerlendiren ve Şaban Sitembölükbaşı tarafından önce bir tez çalışması olarak hazırlanan¹⁹, bilahare ise bir kitap olarak yayınlanan²⁰ çalışma, tezimiz kapsamında çok önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Yine aynı bağlamda, tarikat, cemaat veya dini azınlıklar olgusunu ele alan başka akademik çalışmalar da mevcuttur.²¹

DP ile ilgili eserler veya akademik çalışmalara kıyasla, çalışmamızın din ve laiklik sahasındaki siyasi tartışmalar, basın ve dini cemaatler açısından konuya eğildiği ifade edilmelidir. Diğer çalışmalardan farklı olarak hem genel anlamda DP program ve uygulamaları, hem de bunun dini cemaatlere yansımaları anlamında, konunun bütüncül bir resmini gösterme çabasıyla hareket ettik. Çalışmamızda özellikle DP ve CHP siyasetindeki devamlılıklar veya farklılıklara dikkat çekilmesi ile DP hükümetlerinin dini cemaat ve gruplar karşısındaki tutumunun temel hak ve özgürlüklerin sağlanması çerçevesinde ne derece başarılı olduğunu anlama kaygısı da baskın olan diğer hususlardır. Öte yandan bu dönemde İslâmcılık cereyanının DP ile muhalefet ilişkilerinde ne derece öne çıktığı, ya da İslâm'ın “*yeniden inkişafı*” olarak tanımlanan olgunun bu alanda yapılan incelemelerde ne kadar gözlenebildiği de metin boyunca irdelenmiş konular arasındadır. Tüm bunlar göz önüne alındığında çalışmamızın bu alanda şimdiye kadar yapılan çalışmalara eklenerek araştırmacılara ciddi bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma konumuz, TBMM zabıt tutanakları²², dönem basını, kişisel tanıklıklar ve arşiv belgeleri üzerinden alt başlıklarla kronolojik bir çerçevede detaylandırılmıştır. TBMM tutanakları üzerinden, yasama yılı başlangıcında yaşananların (Cumhurbaşkanı veya Meclis Başkanı ile Başkanlık Divanı seçimleri, Cumhurbaşkanı'nın yeni dönem açılış konuşması vb.), bütçe görüşmelerindeki tartışmaların, yasa tekliflerinin, yazılı veya sözlü soru önergelerinin, TBMM'de grubu veya temsilcisi bulunan siyasi partilerin kapatılması/kurulması/birleşmesi gibi iç veya dış olayların da incelenmesiyle konunun daha net bir çerçeve içinde verilmesine çalışılmıştır. Bütçe görüşmelerinde, dönemin genel havasını ve DP politikalarını yansıtmaları açısından DİB Bütçesi merkezli olarak diğer bazı kurumların bütçelerine de bakılmış, bu konuyla ilgili tartışmalara yer verilmiştir. Tutanaklar incelendiğinde karşılaşılan ilginç bir detay, 1945'te Anayasa dilinin 1924'teki hale döndürülmesi sonrası, bu durumun tutanaklardaki konuşmalara eski Türkçe kelimeler olarak

¹⁹ Şaban Sitembölükbaşı, Aspects of Islamic Revival in Turkey 1950-1960, **Doktora Tezi**, Victoria University of Manchester, 1991.

²⁰ Şaban Sitembölükbaşı, **Türkiye'de İslâm'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)**, İSAM&TDV, Ankara, 1995.

²¹ Bu kapsamda incelenen veya kullanılan çalışmalara kaynakçada yer verilmiştir.

²² DP dönemi TBMM tutanakları **Tutanak Dergisi** üzerinden incelenmiştir. Bu dergi, 15.02.1954 tarihinden itibaren Zabıt Ceridesi ismiyle çıkmaya başlamıştır. Tutanaklara 13.09.2013-04.01.2014 tarihleri arasında muhtelif zamanlarda TBMM Veritabanı üzerinden erişilmiştir.

yansımış olmasıdır. Tutanaklarda dikkat çeken bir diğer nokta da dönemin Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur'un bazı görüşme ve tartışmalara müdahil olması ve hükümet veya Başbakan adına açıklamalar yapmış olmasıdır. DP Parti Programı, Hükümet Programları ve resmîyet kazanmış kanunlara, konumuzla ilgileri veya hacimleri çerçevesinde ve gerektiği ölçüde yer verilmiştir.

Tüm bu çerçeve içinde çalışmamızın detaylarını şu şekilde özetlemek mümkündür. Birinci Bölüm'de, öncelikle, tarihsel bir arka plan çerçevesinde, Demokrat Parti iktidarına değin Türkiye'de din ve devlet ilişkilerine dair gelişmeler verilmiştir. Hem Milli Mücadele dönemindeki durum hem de Cumhuriyet'in ilanı sonrası yaşananlar mercek altına alınmıştır. Bu bağlamda Atatürk ve İnönü dönemlerinde din ve laikliğin nasıl algılandığı incelenmiştir. İlk olarak Atatürk döneminde Türkiye'de bu alanda yaşanan gelişmelere yer verilmiş ve konunun alt yapısının nasıl oluştuğu ortaya konulmuştur. Devamında Cumhuriyet'in ilanı ile Atatürk devrimleri çerçevesinde din ve laiklik alanında yaşanan gelişmeler detaylandırılmıştır. Bilahare İnönü dönemindeki din ve laiklik algısı ve buna bağlı yaşanan gelişmeler ele alınmıştır.

İkinci Bölüm'de DP'nin kuruluşu, 1950'ye kadar olan süreç, yani muhalefet dönemi ve ilk iktidar dönemi (1950-1954) incelenmiş, böylece bir sonraki aşamada ne kadar farklılaştığı ya da selefî olan CHP ile ne kadar benzeştiği anlaşılmaya çalışılmış, laiklik konusundaki tutumu değerlendirilmiştir. Bu çerçevede öncelikle DP'nin din ve laiklik algısının anlaşılması amacıyla DP'nin iktidara gelişine dair detaylara ve yanı sıra dönemin nüfus istatistiklerine kısaca yer verilmiştir. Bundan başka bu bölümde I. ve II. Menderes hükümetlerinin programları, din ve devlet ilişkileri ile laiklik açısından incelenmiştir. Yine dönemin muhalefet partilerinin din ve laiklik algıları ile parti programları da çalışmamız çerçevesinde ele alınmıştır. Bunları takiben, aynı süreçte din ve devlet ilişkilerine dair yaşanan diğer gelişmeler, siyasi tartışmalar ve Atatürk ve Cumhuriyet devrimleri aleyhinde yaşanan kimi vakalar irdelenmiştir. Bu bölümde DP'nin söz konusu döneminin genel olarak siyasete, özel olarak TBMM görüşmelerine ve basına yansıyan yönü incelenmiş, aynı zamanda döneme ve konuya özel alt başlıklarla siyasi tartışmaların mahiyeti anlaşılmaya çalışılmıştır. Atatürk'le ilgili tartışmalar, DP mensuplarının durumu, bütçe görüşmeleri, din eğitimi, basın ve Gayrimüslimlerle ilgili tartışmalar da çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Bu kapsamda da dönemselsel olarak ön plana çıkan Ortodoks Hıristiyanlar (Rumlar ve Ermeniler) ile Yahudilerin durumları analiz edilmiştir. Çalışmamızın ilerleyen aşamalarında da görüleceği üzere, bu üç azınlık dışında kalan Gayrimüslimler, ya teknik veya zorunlu sebeplerle çalışmamıza dâhil edilememiştir.

Ayrıca tüm bu gelişmelerin kimi basın-yayın organlarına yansımaları da bu bölüme dâhil edilmiştir. Bundan başka DİB ve Ticanilerin durumu ile İstanbul'un 500. fetih yıldönümü organizasyonu da dönemin önemli gelişmeleri olarak değerlendirmeye alınmıştır. Böylece DP ile CHP'nin din ve laiklik politikalarının uygulanması anlamında hangi konularda ve ne derece farklılık gösterdikleri anlaşılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü Bölüm'de, DP'nin "yükseliş yılları" olarak kabul edilebilecek ikinci döneminin (1954-1957) detayları verilirken, din alanına yansıyan uygulama ve gelişmelere değinilmiştir. Bu bölümde öncelikle, bu döneme ilişkin nüfus istatistikleri ile III. ve IV. Menderes hükümetlerinin programları din ve laiklik açısından incelenmiştir. Yine bu bölümde de dönemin yeni muhalefet partileri de din ve laiklik algıları açısından ele alınmış, ayrıca dönemin gelişmeleri ve yaşanan siyasi tartışmalar, basınla ilgili tartışmalara ve resmi ilan meselesine de değinilmiştir.

Dördüncü Bölüm'de DP'nin son dönemi (1957-1960) mercek altına alınmış, 27 Mayıs askeri darbesine giden süreçte, V. Menderes hükümetinin programı, nüfus istatistikleri,

yaşanan gelişmeler, siyasi tartışmalar din ve laiklik ekseninde ele alınmıştır. Bir önceki bölümdeki başlıklardan başka dinde reform tartışmaları ile Alevilerin DP ile ilişkilerinin genel bir incelemesi bu bölümde yapılmıştır. Nihayet 27 Mayıs 1960 askeri darbesi süreci ve sonrasında yapılan *Yassıada Yargılamaları* ile Demokrat Parti iktidarının sona ermesi çalışmamızın genel çerçevesinde ele alınmıştır.

Çalışmamızın sonuç bölümündeysen, din, devlet ve laiklik kavramları ekseninde DP ve CHP politikalarının ve dönemin genel ahvalinin nihai bir değerlendirmesi yapılmış ve böylece, öne sürdüğümüz tezin sağlamlığı ve tutarlılığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK'TEN İNÖNÜ'YE DİN VE DEVLET İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ (1919– 1950)

1.1. Atatürk Döneminde Din ve Devlet İlişkileri

Anadolu topraklarının İtilaf devletlerince işgali karşısında Mustafa Kemal liderliğinde başlayan Milli Mücadele, hem Halifelik ve mukaddesatı koruma yönünde bir seyir izlemiş, hem de pek çok İslâm ülkesi için sömürgecilere karşı bir mücadele örneği teşkil etmiştir.²³

²³ Atatürk'ün bu konuya ilişkin değerlendirmesi için Bkz. Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938)*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1961, s. 5-6.

İstanbul'un resmen işgalinden sonra açılan TBMM de Halife-Sultan'a bağlılığını teyit etmiştir. Bu durum, halk nazarında, sembolik de olsa hala bir yere sahip olan bu makama sahip çıkılması olarak algılanmıştır.²⁴

Bu gelişmelere rağmen, özellikle Damat Ferit Paşa hükümetleri döneminde İstanbul ve Ankara arasında bir mücadele başlamış, işgal yanlısı bir tutum sergileyen bu hükümetler, halkın gözünde Kuvayı Milliye unsurlarını saf dışı bırakmak için dini bir araç olarak kullanmışlardır. Milli Mücadele karşıtı söylem ve eylemler din adamlarından alınan fetvalarla desteklenmiştir. TBMM hükümetlerinin buna karşı geliştirdiği politikalar ve alınan kararlar da yine dini makamlarca verilen fetvalarla desteklenmiştir.²⁵ Bu dönemde TBMM'ye karşı ortaya çıkan ayaklanmaların pek çoğunda da din yine önemli bir dayanak oluşturmuştur.²⁶

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından başlayan *Lozan Barış Görüşmeleri* (Kasım 1922-Temmuz 1923) öncesinde, hem İstanbul hem Ankara'nın İtilaf devletlerince Lozan'a çağrılması üzerine, Hilafet makamının TBMM himayesinde olduğu kaydedilerek saltanat kaldırılmıştır. Sultan Vahdettin'in İngilizlere sığınarak ülkeyi terk etmesi sonrası ise Osmanlı soyundan Abdülmecit Efendi, yalnızca dini yetkileri haiz bir halife olarak seçilmiştir. Lozan'da Azınlıkların Korunması ve Nüfus Mübadelesi konularında yapılan görüşmelerde²⁷, *Fener Rum Patrikhanesi*, yalnızca dini yetkileri haiz bir kurum olarak

²⁴ Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 105-108. Lewis, **a.g.e.**, s. 251. Nicole Pope ve Hugh Pope, **Turkey Unveiled: A History of Modern Turkey**, Overlook Duckworth, New York ve Londra, 2011, s. 56. Temuçin Faik Ertan (Ed.), **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011, s. 114.

²⁵ Bu duruma bir örnek olarak, Mustafa Kemal ve arkadaşları için çıkarılan ve Müderris Mustafa Sabri Efendi tarafından kaleme alındıktan sonra, Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi tarafından da onaylanan idam fetvası ile buna karşılık Ankara tarafından Ankara Müftüsü Börekçizade Mehmet Rifat Efendi eliyle ilan edilen fetva gösterilebilir. Lewis, **a.g.e.**, s.251-252. Necdet Aysal, "Türkiye'de İslâmi Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri (31 Mart Olayı'ndan DP'nin İktidara Gelişine Kadar, 1909-1950)", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, AÜ TİTE, Ankara, 2004, s. 170-182. Fetvaların metni için bkz. Kili, **a.g.e.**, s. 142-143 ve 146-147.

²⁶ Bu ayaklanmalar Bozkır (Eylül-Kasım 1919), Şeyh Eşref (Ekim-Aralık 1919), Aznavur (Ekim 1919-Nisan 1920), Düzcü (Nisan-Eylül 1920), Beypazarı (Nisan 1920), Safranbolu (Nisan 1920), Konya Delibaş (Ekim-Kasım 1920), Yozgat (Mayıs-Aralık 1920) ve Zile (Mayıs-Haziran 1920) ayaklanmalarıdır. Aysal, **a.g.e.**, s. 186-223. Milli Mücadele dönemindeki bu ayaklanmalar için ayrıca Bkz. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1974, s. 52-201. Doğu Ergil, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1981, s. 241-306, 391-407. Kenan Esengin, **Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar**, 2. Baskı, Ağrı Yayınları, İstanbul, 1975, s. 28-40, 53-94, 132-180.

²⁷ 4 Bölüm ve 143 maddeden oluşan antlaşmanın azınlıklar ile ilgili olan hükümleri için Bkz. Seha L. Meray (Çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler**, Takım 2, C. 2, Kitap 8, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 10-13.

Türkiye topraklarında kalmıştır.²⁸ Taraf hükümetlere dini azınlıkları koruma sorumluluğu veren bu süreç, İsmet Paşa'nın hatıralarında da yer almıştır.²⁹

Lozan Antlaşması ile yeni kurulan devletin varlığının dünya nezdinde tanınmasının ardından Meclis Hükümeti sisteminde ortaya çıkan aksaklıklar Mustafa Kemal'in üzerinde çalıştığı yeni rejim fikrini uygulamaya koymasına için gerekli ortamı yaratmıştır. Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve diğer zevat 28 Ekim 1923 akşamı yaptıkları son toplantıda bu rejimin hangi temeller üzerine oturacağını belirlemişlerdir. Nihayet 29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet ilan edilmiş, Mustafa Kemal yeni devletin kurucusu olarak ilk Reiscumhur olurken, Ali Fethi Bey yeni rejimin ilk Meclis Başkanı, İsmet Paşa ise ilk Başvekil olmuştur. Cumhuriyet'in ilanı sonrası yaşanan rejim değişikliği, lider kadrosu arasındaki görüş ayrılıklarını da beraberinde getirmiştir. Bu durum özellikle yeni rejimin kurulması sonrasında, artık yeni rejimin laik karakteri de göz önünde bulundurularak, Halifelik kurumunun varlığının sorgulanmasıyla daha da derin bir krize yol açmıştır. Mustafa Kemal ve İsmet Paşa için gidilecek yol açıktır. Ancak, özellikle bu süreçte, son Osmanlı halifesi Abdülmecid Efendi'nin etrafında yoğunlaşan güç merkezi Ankara'da yeni tartışmalar doğurmuştur. Mustafa Kemal'e göre bu durumun sebebi Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrosunda yer alan pek çok kişinin, örneğin Rauf Bey'in "*makam-ı saltanat ve hilafete vicdanen ve hissene*" olan bağlılıklarıdır.³⁰ Mustafa Kemal, daha Abdülmecid Efendi'nin Halife olmasına ilişkin görüşmelerde meselenin "*Türkiye halkının ve Türk vatanının hayatı ve mukadderatı*" ile ilgili olduğundan hareketle milli egemenliğe vurgu yapmıştır.³¹ Yeni rejimin kurulması halifelik-rejim-devlet tartışmalarını yeniden gündeme getirmiştir. Gerek ülke içinde gerekse ağırlıklı olarak İslâm dünyasında hilafet makamının devamı yönünde görüş bildirenler olmuştur. Ancak yeni rejimi kuranlar, halifelik makamının cumhurbaşkanlığına alternatif bir seçenek veya ondan üst bir makam olması gerektiği düşüncesinde değildiler.³² TBMM, basın ve kamuoyunda yaşanan tartışmalar sonrası çıkarılan bir dizi kanunun ardından³³ Halifelik kaldırılmıştır.³⁴ Yine bu

²⁸ Bu konuya ilişkin meclis görüşmeleri için Bkz. **TBMMZC**, Devre I, C. 23, İÇ. 112, 128-130, C. 24, İÇ. 140, Celse 5, s. 562-566. Lozan Görüşmeleri'ne dair detaylar için Bkz. Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, AÜ TİTE Yayınları, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943. Baskın Oran (Ed.), "Lausanne Barış Antlaşması", **Türk Dış Politikası**, C. 1, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002. Gürer Karagedikli, **90. Yıldönümünde 90 Soruda Lozan Barış Antlaşması**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013. Halife seçimine dair detaylar için Bkz. Atatürk, **Nutuk**, C. II 1920-1927, 7. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967, s. 848-851. Kili, **a.g.e.**, s. 200, 209. Seha L. Meray (Çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler**, Takım 1, C. 1, Kitap 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 321-342.

²⁹ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s. 349-356, 397-399.

³⁰ Atatürk, **Nutuk**, C.II, s. 684.

³¹ **a.g.e.**, s. 699-700.

³² Seçil Karal Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik**, s. 141-206.

³³ Bu kanunlar 429 Sayılı Şeriye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına [Din İşleri ve Vakıflar ve Genel Savaş İşleri Bakanlıklarının Kaldırılmasına] Dair Kanun, 430 Sayılı Tevhid-i Tedrisat [Öğretimde Birlik] Kanunu ile 431 Sayılı Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti

dönemde yürürlüğe giren 1924 Anayasası din ve dine dayalı konular açısından pek çok detay içermektedir.³⁵ 1924 yılı içinde yapılan bu düzenlemeler “kendi meşruiyetini yaratma” gücüne sahip merkezi iktidar için muhtemel bir muhalefetin önlenmesine ve yeni taraftarlar kazanılmasına da imkân sağlamış³⁶ ve “devlete bağlı din sistemi” meydana getirmiştir.³⁷

1924 sonrası dönemde, dini öğeler aşamalı olarak anayasa ve yasalardan çıkartılmış, laiklik ilkesi devletin temel niteliklerinden biri olarak anayasaya konulmuş, Atatürk ilkeleri çerçevesinde gerçekleştirilen toplumsal reformlar ile önemli bir dönüşüm yaşanmıştır.³⁸ Atatürk bu reformların amacının çağdaşlaşma ve gelişmiş toplumları yakalamak olduğunu dile getirmiştir.³⁹ *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* (TCF) adıyla kurulan ilk muhalefet partisi girişimi, parti kurucularının dinin toplumsal hayattaki yeriyle ilgili görüşlerinin CHP çizgisinden farklı olması ve yaşanan bazı gelişmeler nedeniyle çok uzun soluklu olmamıştır.⁴⁰

Memaliki Haricine Çıkarılmasına [Halifeliliğin Kaldırılması ve Osmanlı Hanedanı Üyelerinin Türkiye Cumhuriyeti Sınırları Dışına Çıkarılmasına] Dair Kanun'dur. Bu kanun için Bkz. **Düstur**, 3.Tertip, C. 5, BDM, 2. Baskı, 1964, s. 668. RG – 6 Mart 1924, S. 63. Bu kanunların görüşmeleri için Bkz. **TBMMZC**, Devre II, C. 7, İÇ. 2, Celse 1 ve 2, s. 21-69. Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak yerine Diyanet İşleri Reisliği ve Vakıflar Umum Müdürlüğü; Erkânı Harbiye Umum Vekâleti kaldırılarak yerine Erkânı Harbiye Umum Riyaseti kurulmuştur. İlk Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak olmuştur. İlk Diyanet İşleri Reisi olan Mehmet Rifat Börekçi 1 Nisan 1924 – 5 Mart 1941 tarihleri arasında görev yapmıştır.

³⁴ Konuyla ilgili detaylar ve farklı görüşler için Bkz. Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, Çev. Gül Çağalı Güven, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 56-61. Lewis, **a.g.e.**, s. 263. Salim Cöhçe, “Türk İstiklal Savaşı ve Hindistan Müslümanları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII S. 37, Mart 1997, s. 88. Seçil Karal Akgün, **Halifeliliğin Kaldırılması ve Laiklik**, s. 165-169. Ertan, **a.g.e.**, s. 171. Atatürk, **Din Politikası Üzerine Konuşmalar**, Yay. Haz. Kemal Aytaç, 1. Baskı, AÜ TİTE Yayınları, AÜ Basımevi, Ankara, 1986, s. 131. İsmail Kara, **Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008, s. 84. İftar Gözaydın, **Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 62. DİBVT – Erişim Tarihi: 04.03.2014). Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s. 535. VGM'nin ilk genel müdürleri Hayri Bey (t.y. - 5 Nisan 1339/1924) ve Şemseddin Bey (5 Nisan 1339/1924-21 Teşrinievvel/Ekim 1926) olmuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğü, **Cumhuriyet'in 50. Yılında Vakıflar**, VGM Yayınları, Ankara, 1973, s. IX. Çalışmamızdaki Kanun incelemeleri/alıntıları Başbakanlık tarafından basılan **Düstur** üzerinden yapılmış olup, kanunların yayınlandığı sayılarına ise **Resmi Gazete Veritabanı** üzerinden farklı tarihlerde erişilmiştir.

³⁵ **Madde 2** – Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Layık ve Devrimcidir. Devlet dili Türkçedir. Başkent Ankara'dır. Bu maddede 1928 ve 1937 yılında önemli değişiklikler yapılmıştır. **Madde 26** – Büyük Millet Meclisi ahkâmı şer'iyenin tenfizi, kavaninin vaz'ı tâdili, tefsiri, fesih ve ilgası, ... gibi vezaifi bizzat kendi ifa eder. **Madde 75** – Hiçbir kimse felsefi inanından, din ve mezhebinden dolayı kınanamaz. Güvenliğe ve edep törelerine ve kanun hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir. Bu maddede 1937 yılında değişiklik yapılmıştır. **Madde 88** – Türkiye'de din ve ırk ayırdılmeksizin vatandaşlık bakımından herkese “Türk” denir.

Türkiye'de veya Türkiye dışında bir Türk babadan gelen yahut Türkiye'de yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiye'de dünyaya gelip de memleket içinde oturan ve erginlik yaşına vardığında resmi olarak Türk vatandaşlığını isteyen yahut Vatandaşlık Kanunu gereğince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür. Türklük sıfatının kaybı kanunda yazılı hallerde olur. A. Şeref Gözübüyük, **Açıklamalı Türk Anayasaları**. Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s. 67-92.

³⁶ Tanel Demirel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Mayıs 2011, s. 23.

³⁷ Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 189.

³⁸ Gözaydın, **a.g.e.**, s. 21, 23-24.

³⁹ Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)**, s. 214.

⁴⁰ TCF deneyimine dair detaylar için Bkz. Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 80-190, Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, 2. Baskı, Arba Yayınları, (Tıpkıbasım, İstanbul, 1952), İstanbul, 1995, s. 617.

Bu dönemde çıkan *Şeyh Sait İsyanı*, yalnızca yeni devlet için zorlayıcı bir deneyim olmakla kalmamış, aynı zamanda TCF'nin de kapatılmasına yol açmıştır.⁴¹

Haziran 1928'de İÜ İlahiyat Fakültesi nezdinde ve Prof. Fuad Köprülü başkanlığında bir komisyon tarafından, İslâm dininde reform yapma amacına yönelik bir rapor hazırlanmıştır. Ancak bu rapordaki reformlar, Türkçe ezan dışında uygulama şansı bulamamıştır.⁴²

23 Aralık 1930'da İzmir'in Menemen ilçesinde Derviş Mehmet adında bir kişinin kendini "mehdi"⁴³ ilan ederek başlattığı ve *Menemen Olayı* olarak kayıtlara geçen ayaklanma sırasında, bu tarihte Menemen'de yedek subaylığını yapan Teğmen Mustafa Kubilay, isyancılar tarafından şehit edilmiştir. Kısa bir karışıklığın ardından olaya müdahale eden ordu birlikleri isyani bastırılmış, sağ ele geçirilen isyancılar idam veya hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Laik düzen karşıtı olarak yorumlanan bu kalkışma, planlı bir girişim olması hasebiyle, hükümetin sıkıyönetim dâhil olmak üzere bir dizi tedbir alması ile sonuçlanmıştır.⁴⁴

Ağustos 1930'da, liberal bir ekonomi uygulanması amacına yönelik olarak ve bizzat Mustafa Kemal'in isteğiyle, yakın arkadaşı Ali Fethi Bey tarafından kurulan *Serbest Cumhuriyet Fırkası* da (SCF), tıpkı TCF gibi, din odaklı propaganda yapmak suçlamasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bunun üzerine bizzat kurucusu tarafından aynı yılın Kasım ayında kapatılmıştır.

Söz konusu dönemde Halkevleri toplumsal dönüşümde önemli bir araç olarak görülmüştür. Türkiye'nin her yerinde mütemadiyen halk evleri açılmıştır. 19 Şubat 1932'de, CHP'ye bağlı olarak on dört şehirde açılan Halkevleri arasında Aydın Halkevi de yer almıştır. Aydın Halkevi'nin açılışında, o sırada CHP Aydın Milletvekili olan Adnan Menderes bulunmuş ve bir konuşma yapmıştır. Menderes'in burada yaptığı konuşmada söyledikleri, DP dönemindeki icraatları ile kıyaslama yapıldığında dikkat çekicidir⁴⁵:

⁴¹ Şeyh Sait İsyanı'nın detayları için Bkz. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1972, 77-145. Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, a.g.e.**, s. 116-124,150-153. Necdet Aysal, "Türkiye'de İslâmi Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri", **a.g.e.**, s. 337-365. İsyân sebebiyle çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu çerçevesinde, basına sansür getirilmiş, bazı sol ve İslami gazeteler de kapatılmıştır. Kapatılan gazete ve dergiler arasında *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *İstiklal*, *Press De Soir*, *Sebilürreşad*, *Aydınlık*, *Orakçekiç*, *Tok Söz*, *Sayha*, *Sada-yı Hak* ve *İstikbal* bulunmaktadır. İlginçtir ki, ülkenin doğusunda hükümet dini bir kalkışma ile uğraşırken Eskişehir milletvekili Abdullah Azmi Efendi'nin teklifi ile TBMM, dinsel nitelikli bir faaliyet olarak İslâm dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'in Türkçe çevirisinin yapılmasına karar vermiştir.

⁴² Rainer Hermann, **Türkiye'de Neler Oluyor?**, Çev. Haşim Koç vd., Ufuk Yayınları, İstanbul, 2011, s. 94. Gözaydın, **a.g.e.**, s. 163.

⁴³ Mehdi - Kelime anlamı: Ar. Doğru yolda olan, hidayete ermiş olan. Akalın vd, **a.g.e.**, s. 1645. Dinsel terminolojide, kıyametin gelmesinden önce dünyaya gelip kötülükleri ortadan kaldıracığına inanılan kişiye verilen isimdir. Ekrem Sarıkçıoğlu, "Mehdi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 28, 2003, s. 369-371. İSAVT – Erişim Tarihi: 05.07.2015.

⁴⁴ Ayaklanmanın detayları ve sonuçları için Bkz. Kemal Üstün, **Menemen Olayı ve Kubilay**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)**, s. 361-364.

⁴⁵ Süleyman İnan, **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes**, **Liberte Yayınları**, Ankara, 2006, s. 75.

“Halkevleri, cemiyeti ve milleti yükseltmek için cem’i mesainin toplandığı çatı olmuştur. Bu teşekküle çok büyük ihtiyaç vardır. Çünkü dini ve siyasi sultanın tahakkümünü yıkmakla terakki mânialarını yok eden inkılâbımız, Halkevleri ile medeniyet ve yükselme yolundaki zaferlerini tamamlayacaktır. Memleketin en uzak köşesindeki bir istidadı merkeze tanıtmak, ilerleme imkânı ve fırsatlarını onun ayağına götürmek vazifemizdir ve bunu Halkevleri yapmıştır.”

Bundan iki yıl sonra, 14 Haziran 1934 tarihinde Şeyh Sait İsyanı’nın bir benzerinin yaşanmasını önlemek gayretiyle ve “Türk kültürünün yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla” 2510 sayılı *İşkân Kanunu* çıkarıldı.⁴⁶ Ancak aynı süreçte, Bursa Ulucami’de Arapça ezan okunma olayı (Şubat 1933), Siirt’te Şeyh Halit ve oğlu Şeyh Kuddüs olayı (Aralık 1935) ile İskilip olayı (Ocak 1936)⁴⁷ dini nitelikli kalkışmalar olarak kayıtlara geçmiştir.

Bu dönemde, din eğitiminin Diyanet İşleri Başkanlığı’na değil MEB’e verilmesini Tunaya bir hata ve laiklikten uzaklaşma olarak yorumlamış⁴⁸, Gözaydın ise bu durumun MEB’i bir devlet kurumu kılarak Diyanet İşleri Başkanlığı’nı “devlet dışı” bir kuruma dönüştürdüğünü söylemiştir.⁴⁹ 1929 yılında Arapça ve Farsça, müfredatın millileştirilmesi çerçevesinde, ortaokul müfredatından çıkarılmış, İlahiyat Fakültesi 1933’te kapatılmıştır. İmam-hatip okullarındaki azalma bu kurumların da işlevsiz hale gelmesine yol açmış ve sonrasında Kuran kursları dışında tüm resmi din eğitimi sona ermiştir.⁵⁰ Atatürk’ün bu reformlarını değerlendiren Şerif Mardin’in söyledikleri, dönemin anlaşılması noktasında önemli bir katkı sağlayacaktır⁵¹:

“Atatürk’ün, devleti, ulemanın ve tarikat önderlerinin etkisinden koruma geleneğini devralmış olduğu açıktır. Bununla birlikte, onun düşüncesinde ‘devlet’in önceliği yerini – Durkheim’dan esinlenmiş olan – ‘modern devlet’ kavramının önceliğine bırakmıştır. Durkheim gibi Atatürk de, modern devletin bir ‘yurttaşlık dini’ (civic religion) ile desteklenebileceğine inanıyordu. Burada din ancak ikinci derecede veya marjinal bir role sahipti; onun rolü, kişisel bir değer olmaktan ibaretti. Türkiye’de vatandaşların bağlılığını sağlamak için, yurttaşlık dininin gelişmesini teşvik etmiş ve bu dinin dayandığı bireysel sorumluluğu geliştirmiş kurumların yaratılmasına ihtiyaç vardı. Atatürk’ün laikleşme siyasetinin, Batıdan bir dizi yeni kurumun toptan ithal edilmesinden oluşmuş görünmesinin – ki bunu ne Tanzimatçılar ne de Genç Türkler yapmıştı – sebebi budur.”

Tıpkı Başgil gibi, Mardin’e göre de, Osmanlılar döneminin adeta bir devamı olarak⁵², dönemin hükümeti, DİB kanalıyla dinin denetimini devletin eline almıştır.⁵³ Tüm bunlara

⁴⁶İşkân Kanunu, **Düştur**, 3.Tertip, C. 15, BDM, Ankara, 1934, s. 1156-1175. RG – 21 Haziran 1934, S. 2733.

⁴⁷ Aysal, **a.g.e.**, s. 372-374.

⁴⁸ Tarık Zafer Tunaya, **İslâmcılık Akımı**, Simavi Yayınları, 1991, s. 193-194.

⁴⁹ Gözaydın, **a.g.e.**, s. 130-131.

⁵⁰ Muhammed R. Feroze, “Laiklikte Aşırılık ve İlimlilik”, **Türkiye’de İslâm ve Laiklik**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 28.

⁵¹ Mardin, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, s. 121.

⁵² Osmanlılar döneminde devlet, İlimiye sınıfı ve tarikatlar eliyle dini hayatı şekillendirmiş ve genel bir kontrol altında tutmuştur. Din adamları ve tarikat liderleri devletin Sünni İslam çizgisine uygun davrandıkları sürece hoşgörü ve destek ile karşılanmışlar, aksi durumda sert biçimde cezalandırılmış veya sadece dışlanmışlardır. Hüseyin G. Yurdaydın, **a.g.e.**, s.147-174. Osman Türer, “Osmanlı Anadolu’sunda Tarikatların Genel Dağılımı”, s.207-247. Nathalie Clayer ve Alexandre Popovic, “Osmanlı Döneminde Balkanlar’daki Tarikatlar”, **Osmanlı**

karşılık, “laik reformlar” İslam dininin canlılık kazanması ve 1940larla beraber yeni eserlerin ortaya çıkması gibi gelişmelere de yol açmıştır.⁵⁴

Öte yandan, konumuzla ilgili bir detay olarak Türkiye’de yaşayan Gayrimüslimlerin, 1934 Trakya Olayları nedeniyle, İstanbul’a göç etmelerinin şehrin Gayrimüslim nüfusunu etkilediğine de değinmek gerekir.⁵⁵

1938’de Atatürk’ün, bir süredir kötü giden sağlık durumunun önemli ölçüde bozulması Türkiye içinde ve dışında bir belirsizlik yaratmıştır. Onun yerine kimin geçeceği ve kurduğu rejimin geleceği herkes tarafından merak edilmeye başlanmıştır.⁵⁶ Cemil Koçak’ın Kılıç Ali’den aktardığına göre, “mürteciler ve Osmanlı hanedanı üyelerinin saltanat ve hilafeti yeniden kurabilmek için Atatürk’ün ölümünü özellikle beklemelerine rağmen” kendi aralarındaki bölünmüşlük ve kimse tarafından ciddiye alınmamaları sebebiyle yeni devletin geleceğine katkı veya müdahale şansları yoktu.⁵⁷

Din-devlet-toplum üçgeninde ilk kıvılcımları 1923-1938 döneminde görülen siyasal ve düşünsel tartışmalar Atatürk’ün 10 Kasım 1938’deki vefatının ardından da⁵⁸ yoğun bir şekilde sürecektir.

1923 – 1938 döneminde, Binnaz Toprak’a göre, Kemalizm ile İslâmiyet arasında, insanların özel hayatlarıyla kamusal alandaki davranışlarını “bağdaştırmacı” bir durum ortaya çıkmış, İslâmiyet “bireysel bir dine dönüştürülmüş”⁵⁹, Kemalist reformlar devlet memurları, ordu ve

Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, Ahmet Yaşar Ocak (Haz.), TTK Yayınları, Ankara, 2005. Tüm bu örneklerde karşımıza çıkan anlayış; kimi zaman müşfik kimi zaman sert yüzüyle Devlet İslamı’dır. Bu anlayışın geçmişten günümüze dek uzanan bir tarihselliğe sahip olduğu gerçeği de, çalışmamızın tüm bölümlerinde kendisini net bir şekilde göstermektedir (Yazarın notu).

⁵³ Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 189. Mardin, **a.g.e.**, s. 122-123.

⁵⁴ Muhammed R. Feroze, **a.g.e.**, s. 29.

⁵⁵ Olaylara dair detaylar için Bkz. Avner Levi, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 108-130.

⁵⁶ Cumhuriyet dönemi din ve laiklik alanındaki gelişmelerle ilgili önemli bir çalışma için Bkz. Gotthard Jäschke, **Yeni Türkiye’de İslâmlık**, Çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972.

⁵⁷ Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. 1, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 131-132.

⁵⁸ 10 Kasım 1938’de Atatürk’ün vefatının ardından, naaşı 19 Kasım 1938’de İstanbul’dan Ankara’ya nakledilmiştir. Naaş Etnografya Müzesi’ndeki geçici kabrinde iken, bir anıt-mezar yapılması kararlaştırılmış, yer olarak Rasattepe seçilmiştir. II. Dünya Savaşı’nın sosyoekonomik koşulları sonucu ancak 1941 yılında açılan proje yarışmasında Prof. Emin Onat ve Doç. Emin Arda’nın çalışması 49 eser arasından seçilmiş ve 9 Ekim 1944’te ilk temel atılarak inşaata başlanmıştır. 22 Kasım 1944’te Atatürk Anıt-Kabri İnşasına Dair 4677 Numaralı Kanun (Bkz. **Düster**, 3. Tertip, C. 26, BDM, Ankara, 1945, s. 91. RG – 4 Aralık 1944, S. 5870) adıyla bir yasa çıkarılmış (Bkz. **TBMMZC**, Devre VII, C. 1, İN. 6, İÇ. 2, s. 34-38) ve inşaat çalışmaları bu kapsamda devam etmiştir. Sağlam ve kalıcı bir yapı inşası amacıyla 1 Mart 1950’de Atatürk Anıt-Kabri İnşasına Dair Olan 4677 Sayılı Kanuna Ek Kanun (Bkz. **Düster**, 3. Tertip, C. 31, BDM, Ankara, 1950, s. 91. RG – 4 Mart 1950, S. 7448) adıyla ve 5581 Sayılı Kanun olarak yeni bir yasa çıkarılmış (Bkz. **TBMMTD**, Dönem VIII, C. 25, B. 57, O. 1, s. 28-29,34,40,114-117) ve inşaat bütçesinde artırıma gidilmiştir. Atatürk’ün vefatına dair detaylı bir çalışma için Bkz. Tunç Boran, **Atatürk’ün Hastalığı ve Ölümü**, AFT Yayınları, Ankara, 2012.

⁵⁹ Binnaz Toprak, “Dinci Sağ”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. I. C. Schick ve E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 242.

kentlerdeki aydınlarca kısa sürede içselleştirildiyse de, köy ve kasabalarda durum aynı olmamıştır. Bu da Kemalizm'in İslâmiyet karşısında “yeni bir hayat tarzı olarak anlamlı bir alternatif” olmasını engellemiştir.⁶⁰

1.2.İnönü Döneminde Din ve Devlet İlişkileri

10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü ve ardından İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı görevine seçilmesi ile Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Cumhurbaşkanlığına seçilen İsmet İnönü'nün, TBMM'de yaptığı konuşmada, gerçekleşmiş ve devamı beklenen Atatürk devrimlerini Türk milletinin “kalp ve vicdanının en aziz varlıkları” olarak tanımlaması yeni bir sürecin başlangıcını teşkil etmiştir.⁶¹ Bu dönemde İsmet İnönü CHP'nin “Değişmez Genel Başkanlığı”na seçilmiş⁶², Mustafa Kemal Atatürk'e *Ebedi Şef*, İnönü'ye ise *Milli Şef* sıfatları verilmiştir.⁶³

İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemi, genel itibarıyla taviz vermeyen bir liderlik ile kollayıcı bir devlet adamlığı çizgisi arasında devam etmiştir. “Milli Şef”in dinin toplumdaki yeriyle ilgili düşüncesi de bu çizgidedir.

Bu dönemde Türkiye'de yaşayan Gayrimüslimler ile ilgili bazı önemli olaylar cereyan etmiştir. Yirmi Kura İhtiyatlar⁶⁴, Varlık Vergisi⁶⁵, İsrail'in kuruluşu⁶⁶ gibi gelişmeler Türkiye'deki Gayrimüslim nüfusun yoğun dış göçüne yol açmıştır. Aynı süreçte, Ankara'nın, bir yandan çok sayıda Yahudiyi Nazi tehdidinden kurtarması⁶⁷, öte yandan Yahudi karşıtlığı

⁶⁰ Toprak, **a.g.e.**, s. 246.

⁶¹ Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, s. 143.

⁶² Bu karar CHP'nin 26 Aralık 1938'de yapılan I. Olağanüstü Kurultayı sırasında alınmıştır. Aynı kurultayda Genel Başkan Yardımcılığına Başbakan Celal Bayar, Genel Sekreterliğe ise İçişleri Bakanı Refik Saydam getirilmiştir. Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 572-573. Cemil Koçak, “Siyasal Tarih 1923-1950”, **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 124.

⁶³ Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, s. 164-167.

⁶⁴ Leyla Neyzi, **Ben Kimim? Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 58-59. Bu konuda bir başka sözlü tarih çalışması için Bkz. Rıfat N. Bali, **Yirmi Kur'a Nafia Askerleri**, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 2008.

⁶⁵ Varlık Vergisi ile ilgili detaylar için Bkz. Güneri Akalın, **Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihinin Liberal Yorumu**, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s. 249-256. Vergi ile ilgili diğer bazı çalışmalar için Bkz. Cahit Kayra, **Savaş Türkiye Varlık Vergisi**, 3. Baskı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011. Rıfat N. Bali, **The Wealth Tax (Varlık Vergisi) Affair Documents From the British National Archives**, Libra Kitap, İstanbul, 2012. Varlık Vergisi'ne dair 1946'da DP İstanbul Milletvekili Salamon Adato'nun bir değerlendirmesi için Bkz. İzak Yaeş, “DP Kuledibi Semt Ocağı kongresi”, **Or Yeuda**, 30 Eylül 1948. “Musevi vatandaşlar ve DP”, **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1948.

⁶⁶ Bu süreci ve özellikle Filistin topraklarına yapılan göçü inceleyen bir çalışma için Bkz. Şule Toktaş, “Turkey's Jews and Their Immigration to Israel”, **Middle Eastern Studies**, C. 42, S. 3, Mayıs 2006, s. 505-519.

⁶⁷ Emir Kıvrırcık, **Büyükelçi**, Goa Basım Yayın, İstanbul, 2007, s. 120-121.

sergileyen siyasi yapılanmalara karşı yaptırım uygulaması⁶⁸ iç ve dış politikada izlenen denge siyasetinin bir yansıması olmuştur. Nihayet 1945'te kurulan *Milli Kalkınma Partisi* (MKP) ve 1946'da kurulan *Demokrat Parti* (DP), yeni partiler olarak siyasi arenayı hareketlendirmişlerdir.

Atatürk'ün 1923-1933 döneminde rotasını çizdiği devrimci gelenek, 1938 sonrası dönemde, İnönü tarafından da takip edilmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı koşullarının yarattığı ekonomi ve güvenlik kaygıları, din ve laiklik konusundaki tartışmaların yoğunluğunu bir nebze olsun azaltmıştır.

İnönü'nün savaş yıllarında Türkiye'yi savaşın dışında tutma başarısı takdirle karşılanırsa da, her geçen gün artan ekonomik ve sosyal sıkıntılar, 1945 sonrasında Türkiye'nin çok partili hayata geçmesine zemin hazırlayan etkenlerden biri olmuştur. Bu süreçte din eğitimi ve bununla ilgili toplumsal taleplerin devlet tarafından karşılanamamış olması ve benzeri gelişmelerin etkisi de önemli bir diğer etken olmuştur. Cumhurbaşkanı İnönü, bu dönemde daha çok tarafsız bir Cumhurbaşkanı görüntüsü çizerek, Türkiye'nin çok partili hayata geçişinde önemli bir rol üstlenmiştir.⁶⁹

Aynı yıllarda, bir gazetede çıkan ilanlar, dönemin genel bakış açısını yansıtmaması bakımından önemlidir. Bunlar, işe alımlarda "Türk olmak" şartının öncelikli nitelik olarak ortaya koyulduğu ilanlardır. Milli Eğitim Bakanlığı çeşitli branşlarda alacağı ortaokul öğretmenleri için, Maden Tetkik Arama Enstitüsü direktörlüğü ise öğrenci alımı için "Türk olmak" koşulunu talep etmişlerdir. Tabii ki bu ilanlarda kastedilen şey, eşit vatandaşlık temelinde bir başvuru hakkı değildir. Tarihsel bir adlandırma olarak "Türk" burada "Müslüman" kimliği temsil etmektedir ve taleplerin bu kimliğe göre değerlendirilmesi söz konusudur. Gayrimüslim olmaksızın bir işe alınmamak veya teknik eğitimden mahrum kalmak için yeterli bir sebep olarak görülmüştür.⁷⁰

Aynı tarihlerde, aslen Türk olmadığı için işyerinde ayrımcılığa tabi tutulan Gayrimüslim bir gencin hikâyesini anlatan yazar Vâlâ Nûrettin de bu durumu "dünyanın yeni istikametler aldığı bu dönemde", anlamsız bulmuş; "müesseselerimizin nizamını" bu yeni dönem koşullarında "yeniden ayarlamak" gerektiğini dile getirmiştir.⁷¹ Ancak, yine aynı yazar, dönemin ekonomik koşullarını değerlendirdiği bir başka yazısında ise Gayrimüslimlerin,

⁶⁸ Bu dönemdeki milliyetçi ve Yahudi karşıtı siyasi yapılanmalara ve bunlara karşı uygulanan yaptırımlara dair detaylar için Bkz. Altan Öymen, **Bir Dönem Bir Çocuk**, Doğan Kitap, İstanbul, 8. Baskı, Ocak 2003, s.285, 435-438. Murat Belge, **Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2012, s.613.

⁶⁹ İsmet İnönü'nün 1950'ye dek olan siyasi hayatına dair bir çalışma için Bkz. Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları (1944-1973), Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.

⁷⁰ **Akşam**, 3 Ağustos 1945. SBFGA – Erişim tarihi: 15.09.2013.

⁷¹ Vâlâ Nûrettin, "Babam Türk Değilse Bana ne?... Ben Türküm Diyenler", **Akşam**, 7 Ağustos 1945. SBFGA – Erişim tarihi: 15.09.2013.

nüfus içinde yüksek bir orana sahip olmadıkları halde, iş dünyasında ve sermaye birikiminde epey etkili olduklarını şu sözlerle dile getirmiştir⁷²:

“Hakikaten de gıpta ile etrafımıza bakalım: Firmalar onların... Sermayeler onların... Bazı firmalar ve sermayelerde Müslüman Türk isimleri görünüyorsa da perde arkasında asıl onlar. (...) Musa ve İsa ümmeti daha zenginleşsin; teşebbüslere girişsin; himayeli gümrüklerden istifade ederek, dünyada ayrıca esen ırk ve din müsavati havasından da şimdi artık büsbütün faydalanarak başımıza burjuva, büyük burjuva kesilsin diye mi bekliyoruz?”

Vâlâ Nurettin kendince tespit ettiği bu “kalkınma sorununun” çözüm yolunu da “atıl duran iş kuvvetlerimizi iş görür hale sokmak” sözleriyle ortaya koymuştur.⁷³

Dönemin siyasi tartışmalarına katılan ve milliyetçi-muhafazakâr çizgisiyle öne çıkan Serdengeçti dergisi yeni filizlenen kimi toplumsal beklentileri yansıtmaya bakımdan önemlidir. Serdengeçti'nin ilk sayısında geçen “Tanrı Dağı kadar Türk, Hıra Dağı kadar Müslüman” ifadesi⁷⁴ dergi çevresinin milliyetçilik anlayışı ve genel yayın çizgisi hakkında fikir vermektedir. İlk çıktığı dönemde CHP iktidarına karşı oldukça sert yayınlar yapan dergide Türk ve İslam kültürü üzerine düşünceler, siyasi yorumlar, AÜ-DTCF gözlemleri, şiirler ve siyasi mizah tarzında yazılar yayınlanmıştır. Batı kültürü karşısında itibar edilmeyen milli kültürün öneminin vurgulandığı bir yazıda, milli kültürün sınırlarının “vatan sınırını bekleyen Mehmetçik” misali korunması gerektiği vurgulanmıştır.⁷⁵ Türkiye’de yükselmekte olan din hareketinin “Yeni şehre bir cami yaptırmaktan ibaret” olmadığını dile getirildiği ve yapılacak çok iş varken gençlerin “gevşek ve sarsak bir vaziyette” oluşundan şikâyet eden yazı, Serdengeçti'nin büyük hedefler öngören düşünsel altyapısına dair ipuçları da vermiştir.⁷⁶ MEB tarafından liselerde okutulan bir ders kitabında, Türkiye topraklarının bir kısmının eski SSCB toprakları içinde gösterilmesi sebebiyle yapılan yürüyüş ve mitingden bahsedilen yazıda, Konya gençliğinin milli ve manevi değerlere olan bağlılığı ile bu yürüyüş ve miting takdir edilmiş, ayrıca bu dönemde Türk ve İslam dünyası için tehdit olarak algılanan Komünizm ile mücadelenin önemi vurgulanmıştır.⁷⁷ Toplum tarafından, gençliğin “imanlı ruhunun, milli yumruğunun, büyük aşkının” harekete geçmesinin beklendiği söylenen bir yazıda, CHP veya DP’ye destek vermenin “denizde kaybolmak” olarak tanımlanabileceği dile getirilmiştir.⁷⁸ Bu yazı milliyetçi-mukaddesatçı düşünceleri yansıtan bir yayın olarak

⁷²Vâlâ Nurettin, **a.g.e.**

⁷³ Vâlâ Nurettin, “Müslüman Türk Aileler Türkiye’deki Hristiyan Kızların Drahomasını Temin Ediyor”, **Akşam**, 21 Ağustos 1945. SBFGA – Erişim tarihi: 15.09.2013.

⁷⁴ O.Yüksel Serdengeçti, “Yolumuz, Bizim Milliyetçiliğimiz”, **Serdengeçti**, S.1, Nisan 1947, s.1. Tanrı Dağı, Orta Asya’da bulunan ve Türk efsanelerinde ismi geçen bir dağdır ve Türk milliyetçileri arasında sembolik bir öneme sahiptir. Hıra Dağı ise İslam Peygamberi Hz. Muhammed’e Allah tarafından gönderilen ayetlerin indirildiğine inanılan yerdir. Bu söz, daha sonraki dönemlerde de başta Alparslan Türkeş olmak üzere milliyetçiler tarafından sıklıkla kullanılan bir slogana dönüşmüştür. Bu konuyla ilgili olarak Bkz. Tanıl Bora ve Kemal Can, **Devlet Ocak Dergâh, 12 Eylül’den 1990’lara Ülkücü Hareket**, 7. Baskı, İstanbul, 2004, s. 54. Ayşe Hür, “Tanrı Dağları kadar Türk, Hıra Dağı kadar Müslüman”, **Radikal**, 17 Şubat 2013, Radikal Gazetesi Veritabanı – Erişim Tarihi: 05.07.2015.

⁷⁵ O.Yüksel Serdengeçti, “Manevi Emperyalizm”, **Serdengeçti**, S.2, Mayıs 1947, s.3.

⁷⁶ O.Yüksel Serdengeçti, “Nereye Gidiyoruz?”, **Serdengeçti**, S.4, Mart 1948, s.3-5.

⁷⁷ “Konya Gençliğinin Asil Heyecanı”, **Serdengeçti**, S.4, Mart 1948, s.17.

⁷⁸ “Gençliğe Sesleniş”, **Serdengeçti**, S.7, Temmuz 1949, s.10.

Serdengeçti'nin CHP kadar, yeni kurulan DP'den de pek bir beklentisinin olmadığını gösteriyordu.

Ancak Feroz Ahmad'a göre, CHP lideri İnönü, Kemalist ideolojinin üç temel taşı -yani devletçiliği, devrimciliği ve laikliği- bırakabilirmiş, hatta İslâm'ı kucaklayabilirmiş gibi görünüyordu.⁷⁹ Özellikle 1947 yılında yapılan CHP 7. Kurultayı'nda alınan kararlar laiklik tartışmaları anlamında çok çarpıcı olup⁸⁰, "partinin din konusundaki siyasasında görülecek olan belirgin farklılığın ilk ifadesi" olarak değerlendirilmiştir.⁸¹ Kongrede alınan kararlara istinaden 1947-1950 arası dönemde CHP Hükümeti tarafından yapılanlar şöyle özetlenebilir⁸²:

- Kutsal topraklara gidecek hacılar için döviz temini,
- Din derslerinin seçmeli olarak ilkokul müfredatına alınması (Mayıs 1948),
- 15 yeni İmam-hatip kursu açılması (Ocak 1949),
- Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin kurulması (Haziran 1949),
- Tüm din adamlarının faaliyetlerinin idari olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlanması (Mart 1950),
- Bazı Osmanlı dini ve siyasi kahramanlarının türbelerinin yeniden ziyarete açılması. (1 Mart 1950 tarih ve 5566 sayılı Kanun ile).⁸³

Bu dönemde CHP'nin, belki de kendisine karşı artarak devam eden eleştirilere cevap verme veya dönem koşullarına uyum sağlama çabalarına bir örnek olarak, BM tarafından 10 Aralık 1948'de kabul edilen *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'nin kabulünün, 6 Nisan 1949 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile kamuoyuna duyurulması verilebilir. 6 Nisan 1949 tarih ve 3/9119 sayılı kararname ile⁸⁴ bu beyannamenin, *Resmi Gazete*'de yayınlanması, okullarda okutulması ve yorumlanması, beyanname hakkında radyo ve gazetelerde uygun yayınlar yapılması kararlaştırılmış oldu. Bu adım, din ve vicdan özgürlüğü gibi temel insan haklarının,

⁷⁹ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 126.

⁸⁰ Bu kurultaya ilişkin önemli bir değerlendirme için Bkz. Hakan Uzun, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/25, İzmir, Güz 2012, s. 101-139.

⁸¹ Gözaydın, **a.g.e.**, s. 204.

⁸² Dankwart A. Rustow, "Türkiye'de İslâm ve Politika: 1920 – 1955", **Türkiye'de İslâm ve Laiklik**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s.78 vde.

⁸³ Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Bir Takım Unvanların Meni ve İlgasına Dair olan 677 Sayılı Kanunun Birinci Maddesine Bir Fıkra Eklenmesi Hakkında Kanun, **Düştur**, 3.Tertip, C. 31, BDM, Ankara, 1950, s. 1612, RG – 4 Mart 1950, S. 7448. Örneğin bu çerçevede Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesi dönemin İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay'ın da hazır bulunduğu bir törenle açılmıştır. "Kanuni Türbesi Törenle Açıldı", **Ulus**, 20 Nisan 1950, s. 1, 5. İstanbul Valiliği Veritabanı, Erişim Tarihi: 09.12.2015.

⁸⁴ Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca Kabul Edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin Resmi Gazete ile Yayınlanması ve Okullarda Okutulması Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı, **Düştur**, 3. Tertip, C. 30, BDM, Ankara, 1949, s. 1019-1025. RG – 27 Mayıs 1949, S. 7217.

Türkiye’yi yönetmek durumunda olan hükümetler için bağlayıcılığı olan uluslararası bir metin kapsamında yasal korunmaya alınması açısından önemlidir.

CHP kurmaylarının 1950 seçimlerine “ilahiyatçı” bir Başbakan olan *Şemsettin Günaltay* ile girmesi de 1947 kurultayında alınan kararların ardından, halkın siyasi desteğini, uzun süredir ihmal edilmiş görünen din üzerinden yeniden elde etmek çabası olarak ifade edilebilir. Kemal Karpat’a göre, Günaltay kabinesinin “din konusunda güttüğü serbestlik politikası, cumhuriyetin kuruluşundan beri hükümetin temel siyaseti olarak yürütülen laiklikten kısmi bir ayrılıştı; bu, bir taraftan laikçiler arasında hatırı sayılır tepkiler uyandırırken diğer taraftan muhafazakârlara rejimin modern temellerini çökertmeye çalışmak konusunda büyük cesaret verdi.”⁸⁵

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ’NİN KURULMASI, İKTİDARA GELİŞİ VE İLK DÖNEMİNDE DİN VE LAİKLİK ALGISI (1946 – 1954)

2.1. Demokrat Parti’nin Kurulması ve Muhalefet Dönemi

Demokrat Parti, 10 yıl süren iktidarı boyunca en çok eleştiriyi din ve laiklik alanındaki söylem ve uygulamalarıyla almıştır. 27 Mayıs sürecinde de DP kurmayları bu konuyla ilgili ciddi suçlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Peki, DP’nin iktidara gelişi ile söylenildiği veya

⁸⁵ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.343.

iddia edildiği üzere, din ve laiklik suiistimali söz konusu olmuş mudur, ya da diğer bir deyişle “Atatürk Cumhuriyeti’nin” temel ilkeleri DP politikaları ile erozyona uğramış mıdır? Öte yandan DP iktidarı, dindar gruplara veya cemaatlere düşünsel ve eylemsel anlamda özgür olabilecekleri fikrini mi vermiştir? Peki, DP dinin yükselişi veya toplumsal anlamda öne çıkışını destekleyen eylemlerde bulunmuş mudur, bulunmuşsa bunlar nelerdir? İşte tüm bu sorulara verilen cevaplar çalışmamızın bu bölümünü şekillendirmiştir.

Laik cumhuriyetin ilkelerine bağlılık vurgusu sıklıkla tekrarlınsa da, DP döneminde CHP ile DP arasında – MP tarafından üçüncü bir çekim alanının da olduğu bir ortamda – laiklik ve İslâmcılık ikileminde karşılıklı bir pozisyon alma ve taraftar bulma rekabeti söz konusu olmuştur. Örneğin ilerleyen sayfalarda görüleceği üzere, DP bir yandan CHP’nin laiklik merkezli siyasetine karşı, laikliğe karşıt bir duruş sergilememeye çalışmış, hatta kimi zaman bu ilkeyi korur bir görüntü vermiş, öte yandan, dine meyyal kesimlerin oyları anlamında kendisine rakip olarak gördüğü MP hareketini de etkisiz hale getirme mesaisini aksatmamıştır. Tüm bu gelişmeler esnasında hem dini hayat hem de İslâmcı kesimlerin görünürlüğü, gerek siyaset sahnesinde, gerekse basında ve günlük hayatta, CHP iktidarı dönemine göre, daha belirgin ve “inkışaf halinde”⁸⁶ bir görüntü çizmiştir.

2.1.1. Demokrat Parti’nin Kurulması ve Parti Programında Din ve Laiklik Algısı

Ocak 1945 ile başlayan ve CHP’de parti içi muhalefetin belirginleştiği⁸⁷ yeni dönemde bazı milletvekillerinin parti yönetimine karşı sert eleştiriler getirmesi, “bir tasfiye sürecini” de haber verir niteliktedir.⁸⁸ Aslında bu sürecin başlangıcı Celal Bayar’ın 1944 bütçesi için ret oyu kullanmasına kadar gitmektedir. *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu* sırasında yaşanan tartışmalar ve hemen ardından 1945 yılı bütçesi oylamalarıyla derinleşen bir kriz söz konusudur. Nihayet 7 Haziran 1945 günü CHP Meclis Grup Başkanlığı’na Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan imzasıyla *Dörtlü Takrir* adıyla bilinen önerge sunulmuştur. Önerge “siyasi bir ultimatoma niteliğinde” olup, demokratik bir rejim ve liberal bir ekonomi beklentisini yansıtmaktadır.⁸⁹

Dörtlü Takrir önergesi sahiplerinden Köprülü ve Menderes 21 Eylül 1945’te, Koraltan ise 27 Kasım 1945’te CHP’den ihraç edilmiş; Celal Bayar ise 3 Aralık 1945’te istifa ederek CHP’den ayrılmıştır. Böylece, bu grup tarafından Amerikan Demokratlarına atıfla *Demokrat Parti* ismiyle adlandırılan yeni bir oluşuma gidilmesinin yolu açılmıştır. Yeni bir siyasi partinin kurulması konusunda uzlaşılan İnönü-Bayar görüşmesinin ardından da tarihler 7

⁸⁶ İnkışaf: Ar. 1. Gelişme, gelişim. 2. Meydana çıkma, aşikâr olma. Akalın vd, **a.g.e.**, s. 2209. Şaban Sitembölükbaşı, “inkışaf” deyimini “1950’lerdeki konuyla ilgili literatürde bu tabirin çokça kullanılmış olması” nedeniyle kullanmıştır (Sitembölükbaşı, **a.g.e.**, s. 5). Bizim çalışmamızda ise kapsayıcılığı ve dönemsel gelişmelerdeki açıklayıcılığı sebebiyle yer bulmuştur.

⁸⁷ İlk belirgin tartışma Şirket Hayriye’nin devlet tarafından satın alınması hakkında yapılan görüşmelerde ortaya çıkmıştır. Yasanın oylanması sırasında 248 kabul oyuuna karşı 7 ret oyu verilmesi dikkat çekiciydi. Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s. 42.

⁸⁸ **Akşam**, 21 Ağustos 1945. Çalışmamız sırasında bazı gazetelere AÜSBF Gazete Arşivi Veritabanı (SBFGA) üzerinden farklı tarihlerde erişilmiştir.

⁸⁹ Albayrak, **a.g.e.**, s. 43-47.

Ocak 1946'yı gösterdiğinde Demokrat Parti kurulur. Parti kurmaylarınca yapılan açıklamalar DP ile CHP arasında tüzük ve program açısından belirgin bir farklılığın olmadığını göstermektedir.⁹⁰ Öte yandan, partinin karma bir yapısı olduğu, yönetimin sağ tabanın ise sol bir duruşa sahip olduğu tespiti de yapılmıştır.⁹¹ DP'nin tüzük⁹² ve parti programı da iki parti arasındaki benzerlik ve nüansları ortaya koymuştur. Bu aşamada DP Parti Programı'na kısa bir bakış partinin özellikle temel hürriyetler meselesi ile din ve laiklik konularına yaklaşımına dair fikir verecektir.

DP Parti programında⁹³ demokrasi vurgusu özellikle dikkat çekmektedir.⁹⁴ Ayrıca vatandaşların kişisel ve sosyal tüm hak ve özgürlüklere sahip olması ve vatandaşlar arasında hukuk eşitliği sağlanması⁹⁵ vaat edilmiştir. İnsan onuru ve temel insan haklarının birlikte mümkün olacağı ve devlet mevzuatında bunlara aykırı hükümler bulunmaması hassasiyeti⁹⁶ dile getirilmiştir. Ülkenin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü bozmak, hak ve özgürlükleri kısıtlamak amacındaki siyasi dernek ve partilerin “kanun dışı sayılması” talebi⁹⁷, DP iktidarı sırasında siyasal örgütlenmelere yönelik olarak ortaya çıkacak yasal düzenlemelerin de ilk ipuçlarını vermiştir. Atatürk ilkelerine yer veren parti programının diğer bazı maddelerinde⁹⁸, DP'nin milliyetçilik, din ve laiklik siyaseti ile inkılâpçılık konusundaki duruşu şu şekilde ifade edilmiştir:

Madde 13. Yurttaşlar arasında müşterek bir tarihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine dayanan ve her türlü ayırıcı temayülleri reddeden bir milliyetçilik telakkisine bağlıyız.

Partimiz, bütün yurttaşları din ve ırk farkı gözetmeksizin, Türk sayar ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır. Kanuni vazifelerini yerine getiren her ferde iyi bir yurttaş gözü ile bakarız. Bu ana görüşlerin tatbikatta yer almasına dikkatle çalışacağız. Eğitim ve öğretim müesseselerimizi böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli saymaktayız.

Madde 14. Partimiz laikliği devletin siyasette, dinle hiçbir ilgisinin bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır.

Gerek dini tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda mütehassıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer almış İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette mümasil müesseseler, Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdır.

Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanütü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmamalıdır.

Madde 15. Partimiz, inkılâpçılığı, daima değişen dünya ve memleket şartları karşısında hayatın dinamizmine sürekli uymak, Türk milletini her bakımdan ileri bir seviyeye erdirmek

⁹⁰ Hüseyin, Şeyhanlıoğlu, **Türk Siyasi Muhafazakârlılığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti**, Kadim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 115-129.

⁹¹ Bu tespit, DP kurucularından ve ilk milletvekillerinden Ömer Cevheri'nin oğlu ve sonraki dönemde AP ve DYP'de siyaset yapmış olan Necmettin Cevheri tarafından yapılmıştır. Şeyhanlıoğlu, **a.g.e.**, s. 128.

⁹² Albayrak, **a.g.e.**, s. 72-74.

⁹³ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 662-673. Albayrak, **a.g.e.** s. 599-611.

⁹⁴ Madde 1, 2 ve 3. Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 662.

⁹⁵ Madde 4., **a.y.**

⁹⁶ Madde 8. **a.g.e.**, s. 663.

⁹⁷ Madde 12., **a.y.**

⁹⁸ Madde 13, 14 ve 15, **a.g.e.**, s. 663-664.

ve geçmişten kalan geri ve zararlı gelenekleri her sahada kökünden tasfiye etmek için, gereken bütün hamlelerin hemen tatbiki konulması manasında anlar.

Görüldüğü üzere, DP programında milliyetçilik, din ve laiklik ile inkılâpçılık konularında CHP geleneğinden genel çerçevede pek bir fark bulunmamaktadır. Elbette laikliğin din karşıtlığı olarak algılanmaması vurgusu ve din özgürlüğünün, temel hak ve özgürlükler gibi “insanlığın mukaddes haklarından” sayılması önemli bir detaydır. Konuyla ilgili kimi kaynaklarda bu ayrıntının DP’nin Atatürk çizgisinden ayrılması veya uzaklaşması olarak yorumlanması, daha iktidar bile olmamış bir parti hakkında fazlasıyla erken varılmış bir yargı olarak değerlendirilebilir. Programda din eğitimi ve din adamları yetiştirilmesi gibi uzun zamandır ihmal edilmiş iki konuda gerekenlerin yapılacağı vurgusu ise gerekli, haklı ve toplum taleplerini yansıtıcı bir özelliğe sahiptir. İlahiyat Fakültesi’nin özerk bir yapıya sahip olması gerektiği ifadesi de ayrıca kayda değerdir. Programdaki, dinin siyasete alet edilmemesi gerektiğine yönelik değerlendirmeler ise gerici faaliyetlerden uzak durulması noktasında CHP ile paralel bir tavra sahip olduğunu gösteren önemli bir ayrıntıdır. Bu tavır, daha önce programlarında dini inanç ve düşüncelere yer veren, ancak irticayı destekledikleri gerekçesiyle kapatılan veya kurucuları eliyle kapanan siyasi partilerin durumundan ders alındığını da göstermektedir.

Metinde Milli Eğitim konusunda da bazı düşünceler dile getirilirken, genel ve mesleki eğitimin “milli ve insani bütün manevi kıymetlerle” desteklenmesi vurgusu, DP’yi selefi olan CHP’den ayıran bir husus olsa gerektir. Ancak bunun dışında dini eğitimin nasıl ve ne şekilde yapılacağına dair, gericilikle ilişkilendirilebilecek herhangi bir detay da parti programında yer almamıştır.⁹⁹

2.1.2. Muhalefet Döneminde Demokrat Parti

DP’nin kuruluş aşamasında bir muhalefet partisi adayı olarak, CHP tarafından çok korkulacak bir rakip olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Ancak, kamuoyunda yukarıda değinilen tartışmalar devam ederken DP’nin bir iktidar alternatifi olarak eli her geçen gün biraz daha güçlenmiştir. Nitekim *Demokrat Parti* (DP)’nin kuruluşu, halkta ve basında (özellikle Vatan ve Tan gazeteleri merkezli) yükselen muhalefetin kurumlaşması anlamına gelmektedir. Yeni parti “Türkiye Cumhuriyeti’nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve genel siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadıyla”¹⁰⁰

⁹⁹ Madde 34-42. Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, s. 666-667. Albayrak, *a.g.e.* s. 604-605.

¹⁰⁰ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 31.

kurulmuştur. Kuruluş vesilesiyle yapılan basın toplantısında kurucular heyeti, basın mensuplarına laiklik konusunu açıklarken devletin dinle alakası bulunmaması ve kanunların dine göre düzenlenmemesi gerekliliklerine değinmişlerdir. DP'ye göre din özgürlüğü diğer özgürlükler gibi kutsal sayılmalı, devlet işlerine karıştırılmamalı ve toplumda ayırıştırıcı bir unsur halini almamalıdır.¹⁰¹

DP Büyük Kongresi'nde Samet Ağaoğlu “bizi buraya hürriyet hasreti topladı. Şahıs idaresine, zümre hâkimiyetine son vermek kararı topladı” derken aslında DP'ye oy verenlerin beklentilerini de ortaya koyar gibidir.¹⁰² Yeni partiye temkinli yaklaşan F. Rıfki Atay, bir devrimin yerleşip yerleşmediğinin demokratik şartların yerine gelmesiyle doğru orantılı olduğunu, rejim düşmanlığı kaygısı ortaya çıkmadığı sürece, iki partinin mensuplarının mücadelesinin faydalı olacağını dile getirmiştir.¹⁰³ Necmettin Sadak ise CHP ile DP'nin Atatürk'ün altı ilkesi konusunda hem fikir olduklarını dile getirmiş ve DP'yi “yeni bir devlet sistemi iddiasında değil” diye tanımlamıştır.¹⁰⁴

Dörtlü Takrir'de yer alan şu sözler, DP'nin yeni dönemdeki din politikasına ışık tutar niteliktedir¹⁰⁵:

“Memleketi Orta Çağdan kalma bir takım zararlı müesseselerden koruyabilmek ve irticayı kırmak maksadıyla 1925'ten sonraki yıllarda siyasi hürriyetlerin bazı tazyiklere uğratıldığını biliyoruz. Lakin Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve Cumhuriyetin kurucusu Büyük Atatürk, bunu tamamıyla demokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştı.”

Görüldüğü üzere, burada özellikle demokratik bir idare hedeflenirken, irticadan, bir tehdit algısıyla ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının sebebi olarak bahsedilmiştir.

Öte yandan yeni partiye kuşkuyla yaklaşanlar da az değildi. 23 Nisan'ın yıldönümünde köşesinde bu konuya değinen Falih Rıfki Atay, “din propagandacıları, rejim düşmanları ve mürtecilerin” siyaseti ele geçirmeye ve muhalefeti kışkırtmaya yönelik eski çabalarının sürdüğünü ifade etmiştir. İrticaya karşı alınabilmiş tedbirlerden de bahseden Atay, TBMM'nin çıkaracağı kanunların bu amaçla kullanılabileceğini de söylemiştir. Bu devrin yalnız “mürteci ve rejim düşmanlarının zararına olduğunu” söyleyen yazar, 23 Nisan'ın 26. yıldönümünde bile tehlikenin devam ettiğini dile getirmiştir.¹⁰⁶ Benzer bir temkinli söylem de Hüseyin Cahit Yalçın'dan gelmiştir. DP'nin uygun şartlar altında kurulan bir muhalefet partisi

¹⁰¹ Basın Toplantısı 7 Ocak 1946'da Ankara'da yapılmıştır. Detaylar için Bkz. **AYT**, S. 146, 1-31 Ocak 1946, s. 7-10.

¹⁰² Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, s. 47.

¹⁰³ Falih Rıfki Atay, “Yeni Parti Kuruldu”, **Ulus**, 8 Ocak 1946.

¹⁰⁴ Necmettin Sadak, “Demokrat Parti'ye 'Hoş geldin' Deriz”, **Akşam**, 9 Ocak 1946.

¹⁰⁵ Albayrak, **a.g.e.**, s. 597.

¹⁰⁶ Falih Rıfki Atay, “Hangi Devir Nihayet Bulmalı?”, **Ulus**, 1 Mayıs 1946.

olduğunu ifade eden yazar, muhalefetin söz ve davranışları arasında tezat bulunduğuna değinir.¹⁰⁷

Muhalefet döneminde hızlı bir örgütlenme sürecine giren DP, bu yolda kimi zaman zorluklarla karşılaşmıştır. Bunun yanında CHP, 1946 seçimleri öncesinde, tek dereceli seçim sistemine geçilmesi, “Değişmez Genel Başkanlık” makamında bulunma süresinin 4 yıl ile sınırlandırılması, Müstakil Grup’un kaldırılması, anti-demokratik yasaların değiştirilmesi gibi önemli kararları kamuoyuyla paylaşmıştır.

Ancak aniden alınan bir kararla 26 Mayıs 1946 tarihinde yerel seçimlere gidilmesi DP’nin tüm örgütlenmesini tamamlamasına vakit bırakmadığı için itirazlara yol açmıştır. Yapılan seçim DP tarafından boykot edilmiş; Milli Kalkınma Partisi ise, “yolsuzluk yapıldığı” gerekçesiyle belli bir aşamadan sonra çekilmeyi tercih etmiştir. Katılımın düşük olduğu bu seçime iktidarla muhalefet arasındaki karşılıklı suçlamalar damgasını vurmuştur.

CHP, 5 Haziran 1946’da tek dereceli seçim sistemine imkân sağlayan yasal düzenlemeyi gerçekleştirmiş, 4918 sayılı yasaya göre, seçimlerin tek dereceli, açık oy ve gizli tasnif esasına dayalı olarak yapılmasına ve oy tasnifi sonrası seçmen pusulalarının yakılmasına karar verilmiştir. Nihayet 21 Temmuz 1946 günü, iktidar ve muhalefet arasındaki yoğun tartışmalar arasında Türkiye’nin ilk tek dereceli ve çok partili seçimleri yapılmıştır. Tarihi, uygulama sorunları, yolsuzluk iddiaları gibi pek çok unsur nedeniyle muhalefetin yoğun eleştirilerine maruz kalan seçimler sonucunda 465 milletvekilliğinden 395’ini CHP, 64’ünü DP ve 6’sını da Bağımsızlar kazanmıştır. Bu süreç ve seçimin uygulanma biçimine yönelik eleştiriler hem CHP hem muhalefetteki DP için önemli bir tecrübe olmuş, beri yandan 1946 seçimleri her zaman kafalarda bıraktığı kimi soru işaretleriyle anılmıştır.¹⁰⁸

CHP’nin DP ile ilgili icraatları ve tavrı elbette ki sadece bu seçimdeki hamleleriyle sınırlı değildi. Taner Timur’un 1946-1950 dönemiyle ilgili şu yorumu bu noktada oldukça aydınlatıcıdır: O’na göre bu dönemde “CHP hızla DP’lileşmişse, DP de hızla CHP’lileşmiştir.”¹⁰⁹ Bu savı destekleyen bir başka kaynağa göre de, “CHP, Kasım 1947’deki kongresinde DP programına çok daha yakınlaştı. (...) Demokrat Partililerin kullandığı din kozuna bir karşılık bulmaya çalışıp okullarda din eğitimine izin verme kararı aldı.”¹¹⁰ Din konusundaki ödümlerin hem Demokrat Parti’yi hem de ondan kopan tutucu ve daha geniş

¹⁰⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, “Dâhili Siyasette İlk Parlamento Çalışmaları”, **Tanin**, 1 Mayıs 1946.

¹⁰⁸ Albayrak, **a.g.e.**, s.76-93.

¹⁰⁹ Taner Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 152.

¹¹⁰ Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, s. 311. Türkiye’nin Batılılaşma serüvenini, siyasal ve sosyoekonomik gelişmeler çerçevesinde inceleyen, sağ veya sol siyasi partilerin birbirlerinin görüşlerine müstenit politikalar izlemesi veya kendi kimliğinin dışında davranması örneklerine yer ver veren, aynı zamanda yazıldığı dönemin ardından yoğun tartışmalara yol açan ve çalışmamız kapsamında da incelenmiş bir kaynak için Bkz. İdris Küçükömer, **Batılılaşma, Düzenin Yabancılaşması**, 5. Basım, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007.

özgürlükler isteyen muhaliflerin 1948’de kurduğu Millet Partisi’ni (MP) köşeye sıkıştıracağı düşünülüyordu.

CHP’nin bu tutumu ve DP’nin karşı politikaları elbette ki dönemin İslami basınına da yansımaktaydı. Yukarıda sözü edildiği üzere DP’ye karşı takınılan temkinli yaklaşım ve “uyarıcı” dil, İslami basında da CHP’nin izlediği yeni dönem politikalarına karşı kullanılmaktaydı. Bu dönemin sözü edilen yayın organlarından biri Ömer Rıza Doğrul (1893-1952)¹¹¹ tarafından 1947-1948 döneminde çıkarılan *Selamet* dergisi idi.¹¹² Çalışmamızın bu kısmında, derginin bazı yazıları, özellikle de DP’nin muhalefet dönemindeki genel havayı yansıtması bakımından incelenmiştir. CHP’nin, yukarıda sözü edilen 1947 tarihli kongresine atıfla kaleme alınan bir yazıda¹¹³, CHP’nin din siyaseti değerlendirilmekte ve partinin bu dönemde yenilenen tüzüğünün basına yansıyan bölümündeki Halkçılık ve Laiklik ilkeleri irdelenmektedir. Özellikle CHP’nin, geleneksel laik çizgisinden uzaklaşma olarak kabul edilen bu kongre üzerinden, partinin “halkın vicdanına girmesi ve bu vicdana tahakküm etmemesi” gerektiği belirtilen yazıda ayrıca, Türkler ile İslamiyet’in bütünleştiği vurgulanır. Türklerin “İslam ve İslamcı” olduklarından bahisle “Türk, İslamlığı ve İslamcılığı o derece benimsemiş ve bunlar onun vicdanında o derece yer etmiştir ki, Türk’e yaklaşmanın ve Türk’ü anlamının çaresi onun vicdanına girmek ve onun vicdanını yaşamaktır” sözleriyle CHP’ye göndermeler yapılır. Yazıda din ve vicdan özgürlüğüne gereken özeni göstermediği takdirde, CHP’nin iktidarını kaybedeceği öngörüsünde de bulunulur.

Yine *Selamet*’te “Tetkik ve Tenkit” adlı bölümde çıkan bir yazıda¹¹⁴, Tahran’da yayınlanan Terakki adlı bir dergideki yazı üzerinden İslam dininin Sünni ve Şii mezhepleri arasında var olduğu söylenen ayırmadan bahisle, yeryüzünde Sünni veya Şiilerin başvurabilecekleri dini bir makamın olmadığı ifade edilmiş, dönemin “bir milliyet devri” olduğu kaydedilmiş, din ve vicdan özgürlüğü karşısında mezhep ayrılıklarının ortadan kalktığı dile getirilmiştir. Bu ve benzeri yazılarla İslam dünyası içindeki ayrılıkların sona erdirilmesi gerektiğini sıklıkla vurgulayan *Selamet* yayın çevresi başka bazı dini yayın çevreleri gibi *İslam Birliği* kurulması yönünde bir ideale sahiptir.

¹¹¹ Ömer Rıza Doğrul hakkında, çalışmamız kapsamında, kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır: “Aslen Burdur’lu olup Mısır’a yerleşmiş bir ailenin çocuğu olarak Kahire’de doğdu. Tahsilini Ezher Üniversitesinde tamamlayıp Mısır’da gazeteciliğe başladı. Kahire’de yayınlanan es-Siyâse ve eş-Şa’b gazetelerinde; İstanbul’da yayınlanan Tasvîr-i Efkâr, Tevhid-i Efkâr, Sebîlü’r-Reşâd ve Vakit gazetelerinde yazılar yazdı. 1915’de İstanbul’a geçerek yazarlığını sürdürdü. Mehmet Akif’in kızı Cemile Hanımla evlendi. Vakit gazetesinde yayımladığı Türkiye-Mısır ilişkileri hakkındaki yazılarından dolayı 1925’te İstiklal Mahkemesince tutuklandı, bir müddet sonra serbest bırakıldı. 1940 da Eşref Edip, İ.Hakkı İzmirli ve Kamil Miras ile birlikte çıkarmaya başladıkları İslâm Türk Ansiklopedisi ve Mecmuasında çok sayıda madde ve makale yazdı. 1940-1950 yılları arasında Cumhuriyet gazetesinde günlük siyasî yazılar yazdı. İstanbul Radyosu için İslâm dünyası hakkında siyasî icmaller/özet bilgiler hazırladı. 1947-1948 yılları arasında dinî, fikrî muhtevalı *Selamet* Mecmuasını çıkardı. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti’den Konya milletvekili seçildi. Büyük Millet Meclisi Dış İşleri Encümeni’nde görev alıp çok önemsedığı İslâm ülkeleriyle kurulan ilişkilere öncülük etti. Türk-Pakistan Kültür Cemiyetine başkan seçildi. Hayatını kalemiyle kazanan nadir yazarlardan biri olan Ömer Rıza, uzun süren bir hastalık döneminden sonra 13 Mart 1952 de İstanbul’da vefat etti. Mezarı Edirnekapı Şehitliği’ndedir. İslamiyet’le ilgili çok sayıda eseri bulunan Doğrul’un en çok bilinen çalışması Tanrı Buyruğu (Kur’an Meali ve Tefsiri, İstanbul, 1943, 1947, 1955, 1980) adlı eseridir. Ali Akpınar, “Çok Yönlü bir Kişilik Olarak Ömer Rıza Doğrul (1893-1952)”, **I. Burdur Sempozyumu, Bildiriler, 16-19 Kasım 2005**, Fakülte Kitabevi Baskı Merkezi, Burdur, Ağustos 2007, s.439-447. MAVT - Erişim tarihi: 09.01.2014.

¹¹² Dergi, DP’nin muhalefet döneminde yayınlanması ve sahibi ve başyazarı Ömer Rıza Doğrul’un 1950 seçimlerinde DP’den milletvekili seçilmiş olması hasebiyle çalışmamıza alınmıştır. İslami bir yayın formatında olan dergide, İslam dini, İslam tarihi, İslam dininin gerekleri, Kur’an ve İslam Peygamberi Hz. Muhammed ile iç ve dış siyasî meseleler hakkında yazılar yayınlanmıştır. Ayrıca İslam büyükleri, dinî eserler, Bektaşilik, Komünizmle mücadele, Arap Birliği, Filistin meselesi, Bosna Hersek Müslümanları, Keşmir Meselesi, İslam birliği, din eğitimi gibi konulara da yer verilmiştir.

¹¹³ “Halk Partisinin Din Siyaseti”, **Selamet**, S.27, 21 Kasım 1947, s.5,15.

¹¹⁴ “Sünnilik – Şiilik Ayrılığına Dair”, **Selamet**, S.28, 28 Kasım 1947, s.28.

Selamet dergisindeki bir diğ er yazıda, Hamdullah Suphi Tanrıöver'den alıntıyla, din görevlilerinin maddi açıdan çok kötü durumda buldukları, gençlikle İslam âlemi arasında bir bağlantı kurulması gerektiği ve din eğitiminde yalnız ülke ihtiyaçlarının değil, yurt dışındaki Türklerin de dikkate alınması gerektiği ifade edilmiştir.¹¹⁵ Bu tip görüşlerin, DP iktidara geldiğinde dikkate alınarak hükümet gündemine taşınması dikkat çekicidir.

Yine Aralık 1947'deki CHP kurultayından gözlemlerin aktarıldığı bir yazıda, devlet okullarına din eğitiminin konulması, “münevver din adamları” yetiştirilmesi ve Vakıfların yönetiminin DİB'na bırakılması gereklilikleri, memlekette “irtica” olmadığı iddiasıyla birlikte ifade edilmektedir.¹¹⁶ Türbeler ile ilgili bir yazıda ise, Cumhuriyetçi olmanın tarihi ve tarih boyunca millete hizmet edenleri unutmak anlamına gelmemesi gerektiğine, bu yüzden Türk ve İslam büyüklerine ait türbelerin temiz ve bakımlı tutulmalarının zorunlu olduğuna değ inilmektedir.¹¹⁷

Bahsi geçen bu konular, hem CHP iktidarının son döneminde, hem de DP iktidarında eş zamanlı bir çabayla ele alınmış, örneğin, yukarıda bahsedildiği üzere, bazı türbelerin 1947 CHP Kurultayı sonrası açılması sağlanmıştır.

Selamet dergisinde İstiklal Marşı şairi Mehmet Akif Ersoy'un on birinci ölüm yıldönümünde yayınlanan ve şaire dair görüşleri dile getiren bir diğ er yazıda, Mehmet Akif Ersoy adına bir dernek kurulması ve Türkçe'ye çevirdiği Kuran nüshasının bulunup yayınlanması gerektiği dile getirilmiştir.¹¹⁸ Görüldüğü üzere İslamcılık akımının en önemli isimlerinden olan Mehmet Akif Ersoy, İslami yayınların hemen hepsinde olduğu gibi, Selamet dergisinde de saygın bir konuma sahiptir.

Selamet'in dini eğitim müesseseleri kurulması ihtiyacından bahseden yazılarından birinde, bir İlahiyat Fakültesi'nin açılmasının elzem olduğu, bunun için de öncelikle Tevhid-i Tedrisat'a uygun bir biçimde, “dini liseler, dini ortaokullar kurmak lazım geldiği” ifade edilmiştir.¹¹⁹ DP döneminde birçok tartışmaya konu olan radyodan dini yayın yapılması konusu bir yazıda temenni olarak dile getirilirken¹²⁰, bir başka yazıda da – bu dönem İslami yayınlarında ekseriyetle görüldüğü üzere – “dini de milliyeti de tahrip ederek milletleri içinden istila etmenin yeni adı” olan Komünizmle mücadeleden bahsedilmiştir.¹²¹

Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin bir demecinden alıntılar yapılan bir yazıda, temelsiz veya gereksiz fetvalar verilmemesi ve İslam toplumu içinde ayrılık yaratacak yayınların yapılmaması gerektiği konusunda, Akseki'nin uyarıları paylaşılmıştır.¹²² Yine Akseki'nin, dergide yayınlanan bir yazısında, İslamiyet'in bir teceddüt ve terakki dini olduğu, toplumsal huzura sahip olmayan milletlerin gelişmiş olsalar dahi mutlu olamayacakları dile getirilmiştir.¹²³

DİB'nın “imam, hatip, vaiz ve yüksek din mektepleri açması” ve VGM tarafından denetlenen din görevlilerinin DİB emrine bırakılması amacıyla TBMM'de Konya Mv. Fatin Gökmen ve arkadaşlarınca verilen yasa teklifi “tarihi” olarak vasıflandırılarak dergide yayınlanmıştır.¹²⁴ Yine bu dönemde, DP döneminde de sıklıkla dile getirildiği üzere, laikliğin neden din düşmanlığı şeklinde algılandığına dair bir yazı okuyucularla paylaşılmıştır.¹²⁵

¹¹⁵ “Türkiye’de Din Meselesi”, **Selamet**, , S.30, 12 Aralık 1947s.4,5, 16.

¹¹⁶ “Halk Partisi Kurultayı’nda”, **Selamet**, S.31, 19 Aralık 1947, s.6,7,16.

¹¹⁷ Burhan Felek, “Türbelere Hürmet”, **Selamet**, S.31, 19 Aralık 1947, s.3,13.

¹¹⁸ Hakkı Tarık Us, “Ölümünden On Bir Yıl Sonra Mehmet Akif”, **Selamet**, S.32, 26 Aralık 1947, s.6,7.

¹¹⁹ Nihat Erim, “Memleketimizde Kurulması Gereken Din Müesseseleri”, **Selamet**, S.33, 2 Ocak 1948, s.6,7.

¹²⁰ Ömer Rıza Doğrul, “Mukaddes Yayınlar”, **Selamet**, S.34, 9 Ocak 1948, s.2,16.

¹²¹ “Komünistlikle Mücadele”, **Selamet**, S.34, 09.01.1948, s.3.

¹²² “Yanlış Fetvalar Vermekten ve Ayrılık Körükleyen Yazılardan Sakınmak Gerek”, **Selamet**, S.35, 16 Ocak 1948, s.3.

¹²³ Ahmet Hamdi Akseki, “İslamiyet ve Terakki”, **Selamet**, S.38, 6 Şubat 1948, s.6,7.

¹²⁴ Ömer Rıza Doğrul, “Tarihi Bir Tahrir”, **Selamet**, S.39, 13 Şubat 1948, s.7.

¹²⁵ Cihad Baban, “Layıklık Neden Dolayı Din Düşmanlığı Oldu?”, **Selamet**, S.39, 13 Şubat 1948, s.11,16.

Kurtuluş Savaşı'ndaki rolü kadar, din ve laiklik konularındaki düşünceleriyle de önemli bir yere sahip olduğu kabul edilen Kazım Karabekir de ölümünün ardından, yine bir yazı aracılığıyla anılmıştır.¹²⁶

DP dönemi TBMM tartışmalarında bahsi geçen El Ezher Üniversitesi'ne Mısır Kralı Faruk tarafından, yeni ve kendisinden çok şeyler beklenen rektörünün atanması haberi ve yeni rektörün tebrik edilmesi de derginin İslamî eğilimi anlamında kayda değer bir detay olsa gerektir.¹²⁷

Selamet dergisinde CHP bünyesinde Başbakan Hasan Saka'nın 10 Şubat 1948'deki Grup toplantısındaki teklifi üzerine hazırlanan ve kurulması planlanan dini müesseselerle ilgili bir rapor da paylaşılmıştır. Bu müesseselerin ne olduklarını irdeleyen, ayrıca nereye bağlı olmaları ve din öğretiminin nasıl yapılması gerektiğiyle ilgiler görüşler içeren rapor CHP'nin o dönemdeki duruşunu yansıtmaya anlamında önemli addedilmelidir.¹²⁸ Nureddin Artam tarafından kaleme alınan ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan "Müslüman Çocuğunun Kitabı" adlı eserden övgüyle bahseden ve okuyucularına fikir vermesi amacıyla alıntılar yapan dergi, çocukların ve gençlerin eğitiminde İslam dininin yeri konusundaki tavrını da böylece ortaya koyacaktır.¹²⁹

Selamet dergisinin incelenmesinden anlaşılan odur ki, DP döneminde tartışılan, gündeme gelen veya yeni uygulamalara yol açan pek çok mesele daha CHP iktidarı döneminde, özellikle de 1945 sonrası süreçte İslam dünyasında ve Türkiye'de dini ve İslami yayınlarda yoğun olarak tartışılmıştır. Doğrul'un böyle bir ortamda tecrübe kazanması elbette DP milletvekili olarak sürdürdüğü mesaisinde kendisine büyük ölçüde kolaylık sağlamış olsa gerektir.

Yine bu dönemin öne çıkan İslami yayınlarından biri olarak Türkiye'deki benzerleri içerisinde önemli bir yere sahip olan *Sebilürreşad* (SRD)¹³⁰, 1948'de haftalık olarak

¹²⁶ Mehmed Necmeddin İncesu, "Milli Kaybımız", *Selamet*, S.40, 20 Şubat 1948, s.14,16.

¹²⁷ Ömer Rıza Doğrul, "El Ezher Rektörü", *Selamet*, S.43, 12 Mart 1948, s.10.

¹²⁸ "Tarihi Bir Rapor", *Selamet*, S.45, 26 Mart 1948, s.12,13,16.

¹²⁹ "Müslüman Çocuğunun Kitabı", *Selamet*, S.50, 30 Nisan 1948, s.3.

¹³⁰ *Sebilürreşad*, 14 Ağustos 1908'de Ebul'ula Zeynelabidin ile Eşref Edip tarafından kurularak yayın dünyasına giren Sırat-ı Müstakim adlı derginin 183. sayısından sonra, onun devamı olarak yayınlanan bir dergidir. Sırat-ı Müstakim, Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh çizgisindeki "reformist İslamcılardan oluşan" ve aralarında "Jön Türklerin kendi şeyhülislamı Musa Kazım Efendi" ile Mehmet Akif, Babanzade Ahmed Naim, Halim Sabit (Şibay), Ömer Ferit (Kam), Şemsettin Günaltay, Bereketzade İsmail Hakkı ve Manastırlı İsmail Hakkı gibi kalemlerin bulunduğu bir kadro tarafından çıkarılmıştır. Musa Kazım Efendi'nin yazılarında "Batılılaşmanın sınırları" ve Sünni mezhebinin dört kolunun tekrar birleştirilmesi ve din öğretimi konularında reformlar gündeme getirilmiştir. Hulusi Şentürk, *İslamcılık*, Çıra Yayınları, İstanbul, Nisan 2011, s.91. Kemal Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, Timaş Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, Haziran 2013, s.262-263. Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, s.17-19, 26-30. Muhammed Abduh'un "ahlaki bir silkinin çağrısına odaklanan" yazıları Mehmet Akif tarafından çevrilerek dergide yayınlanmıştır. Bedri Gencer, *İslam'da Modernleşme 1839-1939*, Doğu Batı Yayınları, 2.Baskı, Ankara, Mayıs 2012, s.778. Sırat-ı Müstakim, Ebul'ula Zeynelabidin'in iş yoğunluğu nedeniyle dergiden ayrılması üzerine, derginin sahibi Eşref Edib ve başyazarı Mehmet Akif'in gayretiyle ve *Sebilürreşad* ismiyle ve ilk sayısına "1-183" numarası verilerek sürdürülmüştür. *Sebilürreşad* ile ilgili çalışmamızın bu kısmında yararlanılan önemli bir eser için Bkz. Abdullah Ceyhan, *Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi*, DİB Yayınları, Ankara, 1991. İstanbul merkezli olarak yayınlanan SRD, I. Dünya Savaşı döneminde yayınlanamamış, Kurtuluş Savaşı döneminde Kastamonu, Ankara, Kayseri ve nihayet tekrar İstanbul'da yayını sürdürmüştür, 1925 yılında bir hükümet kararıyla, 243. sayıda, yayını durdurulmuştur. Bu yayın durdurmanın sebebi, derginin sahibi Eşref Edib'in Şeyh Said İsyanı sonrası İstiklal Mahkemeleri'nde Cumhuriyet rejiminin laiklik politikalarıyla ilgili yaklaşımının bir sonucu olarak yargılanmasının ardından, derginin yayını durdurulması şartıyla serbest bırakılmasıdır. Sitembölükbaşı, *a.g.e.*, s.168. Çok partili dönemde tekrar yayın hayatına dönen SRD, Mayıs 1948 – Mart 1965 arasında 359. sayıya dek yayınlanmıştır. SRD, yayınlandığı dönem içinde "önde gelen düşünürlerin" dini, milli ve edebi konularda yazılar yazdığı bir dergi olup, dergi ile özdeşleşen Eşref Edip de "özellikle İslam ve İslam'ın temel kurumlarına yapıldığını düşündüğü saldırı ve eleştirilere her seferinde karşı çıkmıştır." Necdet Subaşı, "1960 Öncesi İslami Neşriyat: Sindirilme,

yayınlanmaya başlanmış, Kasım 1949'dan itibaren iki haftada bir çıkarılmıştır. SRD, herhangi bir siyasi partiye "İslam'a yapacağı hizmet" ölçüsünde yakınlaşmış, C.Rifat Atılhan, M.Raif Ogan, Kamil Miras, A.Azzam Paşa, Cemal A.Öcal, İzzet Mühürdaroğlu gibi kalemleri de bu dönemde misafir etmiştir. Bu anlamda SRD, iktidar partisi DP ve MP'ye dönemsel bir yakınlık göstermiş, CHP'ye ise her zaman uzak bir yayın çizgisi izlemiştir. SRD okuyucularıyla, farklı yönleriyle İslamiyet'i, Nurculuk'u, İslam dünyasındaki gelişmeleri ve TBMM müzakerelerinin dinle ilgili yansımalarını, İslamcı ama milliyetçiliği dışlamayan bir çizgide paylaşmıştır. Ancak SRD'nin milliyetçiliği "İslam'la barışık bir Türkçülük" düzeyinde idi. DP iktidarını olumlu karşılayan ve din ve vicdan özgürlüğüne sıklıkla vurgu yapan SRD yayın çevresi, "basit ve kolay anlaşılabilir bir sitede yazdığı yazılarıyla her seviyeden halkı" güncel sosyopolitik konularla ilgili olarak aydınlatmak misyonunu üstlenmişti.¹³¹

1950 öncesi dönemde CHP'nin, dini hayatın canlandırılması yönünde, DP ile paralel başka çalışmaları da olmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1948'de aldığı "Özel Din Öğretimi Ana Hatları" kararıyla her vatandaşa –izin almak koşuluyla– ilkokulu olan yerlerde "Kur'an Belleme ve Din Bilgileri Dershanesi" açabilme ve buralara eleman yetiştirmek için seminerler düzenleme olanağı tanınması bunlardan biridir. Yine 1940 yılında 56 olan Kur'an kursu sayısının on yıl içinde 127'ye çıkarılması, ilkokulların programına konan isteğe bağlı din derslerinin güçlendirilmesi, 1949'da iki İmam Hatip kursu açılması ve ardından 1949'da Ankara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi'nin kurulması ve hatta 1 Mart 1950'de kabul edilen 5566 sayılı yasayla bazı türbelerin açılması CHP'nin dini alandaki kapsamlı açılımlarına örnek teşkil eder. Ancak politik hedefleri önceleyen bu gayret, partinin halktan gördüğü siyasal desteğin artmasına yardımcı olmaz.¹³²

Oysaki dinle ilgili reformların tamamlanması sonrasında Halk Partililer 1950 yılında yapılmış seçimlerde "kazanacakları başarıdan ve Demokrat Parti'nin gündem dışı kalacağından o kadar emindiler ki, yeni parlamentoda bir muhalefet olsun diye DP'ye birkaç sandalye bile önerdiler."¹³³

Dinle ilgili hamleleri yukarıdakilerle sınırlı kalmayan CHP kurmayları, bir süredir rejim için "tehdit olarak algılanan" Ticanilerin lideri Kemal Pilavoğlu'nun kardeşini seçimlerde aday bile göstermişlerdir.¹³⁴ Hatta Ticaniler bu dönemde CHP'ye üye kaydedilmişlerdir.¹³⁵

Tahayyül ve Tefekkür", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık**, İletişim Yayınları, C.6, İstanbul, 2004, s.217-235.

¹³¹ Sitembölükbaşı, **a.g.e.**, s.169-171.

¹³² Seçil Karal Akgün, **27 Mayıs Bir İhtilâl Bir Devrim Bir Anayasa**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 7.

¹³³ Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, s. 126.

¹³⁴ Belge, **a.g.e.**, s. 616.

¹³⁵ "Ankara'da CHP'nin Yeni Propagandacısı: Pilavoğlu", **Zafer**, 11 Nisan 1950. Bununla birlikte Pilavoğlu kısa bir süre sonra "tarikatçılık" suçundan tutuklanmıştır. "Kemal Pilavoğlu Dün Tevkif Edildi", **Ulus**, 20 Nisan 1950, s. 1, 5. Pilavoğlu'nun mahkeme oturumlarında alışık olunmayan dikkat çekici olaylar da yaşanmıştır. "Mahkemede Tekbir Getirdiler", **Ulus**, 13 Haziran 1950, s. 1, 4. Bu dönemde basına yansıyan kimi haberlerde çeşitli cemaat veya tarikatlara mensup kişiler konu edilmektedir. Örneğin, aynı sebeple suçlanan bir grup

CHP'nin tüm bu çabalarına rağmen DP iktidara çok yakındır. Onların bu politik başarıya nasıl ulaştıkları konusuysa Karpat tarafından, şöyle açıklanmıştır¹³⁶:

“Demokratların 1946-1950 devresinde, hatta daha da sonra, en büyük başarıları, sıradan vatandaşa olan inançları sayesinde kitlelerin desteğini sağlayabilmiş olmalarıdır. Başlı başına bireyin doğuştan birtakım yetenekleri bulunduğunu kabul etmek, bireysel düşüncelere değer vermek ve politikaya fiilen katılmasına imkân vermek bile büyük bir yeniliktir. Böylece, bireyin toplumu ilgilendiren bir sorun hakkında fikir sahibi olabileceğini reddeden, bilgisizliği sebebiyle halkı hor gören, “seçkin” bir zümrenin halk adına hareket etmesi gerekliliğine inanan, Osmanlı imparatorluğuna ve tek parti devrine özgü usul ve zihniyete son verilmiş oluyordu.”

1946'da kurulan DP, beklenenin aksine “anlaşmalı bir muhalefet partisi” olmak yerine, CHP ile dişe diş bir mücadele içine girdi. 1946 seçimlerinin baskın hüviyeti hasebiyle çok iyi bir sonuç almasa da CHP'nin kendisine karşı tedbir alması lüzumunu yarattı.

İki parti arasındaki mücadele, İnönü'nün *12 Temmuz Beyannamesi*'ndeki arabulucu tutumu ile normalleşti. 1947 yılında, Cumhurbaşkanı İnönü tarafından yayınlanan ve iktidardaki CHP ile 1946'da siyasi alana giren DP arasında uzlaşma sağlama amacına yönelik bu metin, siyasal ortamın dengelenmesi ve toplumsal sükûnun sağlanmasına yönelik önemli bir adımdı.¹³⁷ 12 Temmuz Beyannamesi, aynı zamanda, devletin en üst makamından gelen ve çok partili düzenden artık geriye dönüş olmayacağına ilişkin çok net bir tavrıdır.

Demokrasinin doğum sancılarının yaşandığı bu dönemde hem CHP hem DP kendi içlerinde sert bir muhalefetle de yüz yüze gelmişlerdir. CHP'de Recep Peker hükümeti bu nedenle görevi Hasan Saka'ya devrederken, Saka da bir süre sonra görevi Şemsettin Günaltay'a bırakmıştır. DP'de ise, “partiye hükümete karşı muhalefette yeter bir güç göstermemekle” suçlayan ve “daha muhafazakâr fikirler” taşıyan bir grup milletvekili ayrılma kararı alıp, 20 Temmuz 1948'de eski Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın fahri liderliği altında Millet Partisi'ni kurmuşlardır. Menderes MP'nin kuruluşunu şöyle değerlendirmiştir:

“Demokrat Parti, adsız kahramanlar partisidir. Üniforma ve isim partisi değildir. Milletin, mübarek elleriyle kurulmuştur. Ve onun ilk kurduğu, hakiki millet partisidir.”¹³⁸

Nakşibendi tarikatı üyesi, başlarında Nakşibendi Şeyhi Ahmet Hamdi Güngör olmak üzere, yargılanıp hüküm giymişlerdir. “Tarikatçiler Hüküm Giydi”, **Ulus**, 5 Mayıs 1950, s. 2. Bir başka habere göre İstanbul Fatih'te Mevlevî tarikatına mensup Muharrem Özdemir ve arkadaşları aynı iddia ile yargılanıp tutuklanmışlardır. “Fatih'te Mevlevî Tekkesi Basıldı”, **Ulus**, 1 Temmuz 1950, s. 3. “Tarikatçılar Tevkif Edildi”, **Ulus**, 2 Temmuz 1950, s. 3. Yine bir başka haberde Ankara'da bir camide hocanın hutbe esnasında siyasi konulara girmesi eleştirilmiş, öte yandan devrim karşıtı söylemleri için Hükümetin tedbir alması istenmiştir. “Mâbede Politika Sokulmaz”, **Ulus**, 1 Temmuz 1950, s. 3.

¹³⁶ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 454.

¹³⁷ Albayrak, **a.g.e.** s.121.

¹³⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı (1899-1960)**, 8. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 184.

Bu sıralarda CHP hükümetinin Başbakanlık görevini üstlenen ve “vicdan hürriyetini mukaddes sayan” Günaltay, tüm kişisel çabası ve duruşuna rağmen, zaman içinde DP’ye verilen desteğin artmasını ve CHP’ye karşı bir kamuoyu oluşmasını engelleyememiştir.

Öte yandan, İlber Ortaylı’ya göre, “CHP’nin otoriter çoğunlukçu sistem anlayışını” Adnan Menderes de Başbakan Şemsettin Günaltay da savunmaktaydı. MP üyeleriye bu duruma açıktan karşı çıkmışlardı. Ortaylı’nın ifadesiyle, iki partinin “mürteci diye damgaladığı MP seçimlerde çoğunluk sistemi ve parlamento hayatında Senato’nun getirilmesini savunarak öbür iki partiden daha isabetli görüşler ileri sürmüştü.”¹³⁹

DP’nin CHP’yle düşünsel ortaklığı sadece seçim sistemine ilişkin değildi. Yukarıda değindiğimiz üzere laiklik anlayışlarında da yakın oldukları noktalar vardı. Ancak bu durum ciddi eleştiriler almalarını engellemiyordu. Menderes’se bu yaklaşımlara, 22 Nisan 1949’da Adana’daki bir parti toplantısında yaptığı şu açıklamada olduğu gibi cevap veriyordu:¹⁴⁰:

“Bir vakitler Demokrat Parti’nin bir muvazaa partisi olduğunu ileri sürenler, şimdi partimizi adeta bir din düşmanı gibi göstermek ve din propagandasını bir bayrak gibi ele alarak partilerini kuvvetlendirmek hevesine düşmüşlerdir. Bütün hürriyetler gibi vicdan hürriyetini de teminat altında bulundurmamak esasına bağlı bulunan partimize hiçbir zaman din aleyhtarlığı isnat olunamaz. Biz laikliği vicdan hürriyeti manasına almaktayız. Halkımızın dini hislerini tahrik etmeği bir politika mevzuu yapmak isteyenler hakiki vicdan hürriyeti ve laiklik prensiplerinin aksine hareket ediyorlar demektir.”

1949’da yapılan DP 2. Büyük Kongresi’nde Celal Bayar tarafından GİK adına yapılan konuşma da, DP’nin iktidar olduğu takdirde –din ve laiklik özelinde– uygulamayı öngördüğü siyaseti yansıtmaktaydı¹⁴¹:

“Programımızda din hürriyeti de diğer hürriyetler gibi mukaddestir, demişizdir. Programımız laiklik, dine hürmet esasını en iyi bir şekilde tespit etmiştir. Eğer biz iktidarda olsa idik, bu programın tatbiki keyfiyeti de mütehassısların hazırlayacağı bir programla elde edilirdi. Türk milleti Müslüman’dır, Müslüman kalmıştır. Allahı’na Müslüman olarak gitmiştir. Dini tedrisat meselesi tamamiyle teknik bir meseledir. (...) Katolik, Musevi, Ermeni ve Ortodokslar bizde daha Tanzimat’tan beri din hürriyetine sahip olmuşlardır. Eğer bu hürriyeti engelleyen bazı şeyler varsa bunları bertaraf edeceğiz. Benim maruzatım sadece Müslümanlara aittir. Bazı konuşmalarım suítefsire uğramıştır. Biz, dinin siyasete alet edilmesinin şiddetle aleyhindeyiz. Bu ne maksatla olursa olsun bizzat o mukaddes mefhumu hürmetsizliktir. Biz irticanın aleyhindeyiz. Memlekette irtica yoktur ama irticaya doğru beliren istidatları zamanında görüp önlemezsek bu memleketin felaketini kendimiz hazırlarız. Bu noktada hassas bulunmamız lazımdır.”

DP’liler bu sözlerle laik duruşlarını göstermeye çabalarken, aynı dönemlerde CHP laiklik konusunda Cumhuriyet’in ilk yıllarındakine nazaran çok daha esnek bir tutum benimsiyordu. Çeyrek yüzyıldır yıpranmış bir iktidar partisi olarak CHP’nin bu siyaset tarzı, dönemin

¹³⁹ İlber Ortaylı, **Türkiye’nin Yakın Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 94.

¹⁴⁰ Şükrü Esirci, **Menderes Diyor ki – Birinci Kitap 7 Ocak 1946 – 14 Mayıs 1950**, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967, s. 182.

¹⁴¹ Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, s. 676-683.

değişen koşulları içinde zaruri olarak ortaya çıkmış gibi görünmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan iç ve dış politik tablo partiye adeta başka bir seçenek bırakmamıştır.

Bu dönemde dikkat çekici olan bir durum da CHP ve DP'nin, MP gibi bir oluşum karşısında, adeta birlikte hareket etmesidir. Sonuçta MP mensupları da CHP ekolünden yetişmişlerdir. Ancak din ve laiklik konusundaki görüş ve söylemleri, iki büyük partiye de “aşırı” gelmiş gibidir. Bu durum DP'nin, din-laiklik-politika ekseninde CHP geleneğini genel anlamda sahiplendiğinin bir işareti olarak da görülebilir.

DP'nin muhalefet yılları konuşulurken dönemin önemli İslami yayın organlarından olan *Büyük Doğu Dergisi*'nden (BDD) de bahsetmek gerekir. Derginin başyazarı ve editörü Necip Fazıl Kısakürek(1904-1983), BDD'nin içerik ve eğiliminin şekillenmesinde en etkili isim olmuştur.¹⁴² Dergi Kısakürek tarafından, 17 Eylül 1943'te *Büyük Doğu Dergisi* (BDD) adıyla yayımlanmaya başlanmıştır.¹⁴³ Kısakürek'in aşağıdaki sözlerinde, aslında DP döneminin en çok sözü edilen yayınlarından birinin DP'ye ve Adnan Menderes'e bakış açısı da görülmektedir¹⁴⁴:

“Benim Demokrat Partiye aleyhtarlığım, onu sadece Halk Partisi fideğinde yetiştirilmiş ve ezbere bir demokrasi aşisiyle değiştirilmeye çalışılmış, aynı familyeye bağlı ayrı bir nebat bilmekten geliyor ve Adnan Menderes'e yönelişimiz de, Partisi içinde bir inkılâp telkin etmek gayesinden doğuyordu.”

¹⁴² Necip Fazıl Kısakürek, İstanbul'da doğmuş, Amerikan Koleji, Fransız Koleji, Bahriye Mektebi ve İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü eğitim hayatını şekillendirmiştir. Kendisinden hep övgüyle bahsettiği büyükbabasından sonra, düşünsel altyapısını şekillendiren isimler arasında Yahya Kemal Beyathı, İbrahim Aşki, Ahmet Hamdi Akseki, Hamdullah Suphi Tanrıöver gibi isimler vardır. “Daha 17 yaşında ilk şiir kitabı yayınlanan” ve MEB tarafından ders kitaplarında şiirleri okutulan Kısakürek, bir süre Paris'te yaşadı. 1930 yılından itibaren Ankara'ya yerleşen ve İş Bankası'nda çalışmaya başlayan Kısakürek'in hayatındaki dönüm noktası 1934'te bir Nakşibendî Şeyhi olan Abdülhakim Arvasi ile tanışması olmuştur. 1936'da Ağaç dergisini yayınlamaya başlamış, 1938-1944 arasında Devlet Konservatuarı, AÜ-DTCF ve İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde hocalık yapmıştır. 1949'da Kısakürek öncülüğünde, Büyük Doğu Cemiyeti kurulmuş, kurucuları/yöneticileri arasında Necip Fazıl Kısakürek, Ömer Karagül, Şükrü Özer, Şükrü Çelikalay, Cevat Rifat Atilhan, Abdürrahim Zapsu, Celalettin Sığındere, Şükrü Üçışık, Haluk Nurbaki, Lütfi Bilgen yer almıştır. Şentürk, **a.g.e.** s.232,234. Cemiyet, 1951'de kurucuları tarafından alınan bir kararla feshedilmiştir. Büyük Doğu Cemiyeti Ana Nizamnamesi ve diğer detaylar için Bkz. Necip Fazıl Kısakürek, **Büyük Doğu Cemiyeti**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, Şubat 2009. Çok sayıda kitabı yayınlanan, Kültür Bakanlığı'na ödüllendirilen, fikirlerinden ve yazdıklarından dolayı birçok kez hapse atılan Kısakürek'in Menderes tarafından bir yandan desteklenirken bir yandan da hapse gönderilmesini değerlendiren Nuray Mert, bunun anlaşılmasız bir durum veya çelişki olmadığını söyler. Mert'e göre “siyasal bir tutum olarak muhafazakârlık, dini, üzerinde ısrar edilmesi gereken bir ilkel bütünü olarak algılamaz (...) toplumun birleştirici, tanımlayıcı özelliği olarak görür (...) toplumun dengesini korumanın yolunu (...) ‘manevi’ değer ve sembollerin ayakta kalması olarak düşünür”. Nuray Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, Selis Kitaplar, İstanbul, Ağustos 2007, s.77. Kısakürek ve Büyük Doğu da DP için böyle bir işleve sahip olsa gerektir. Türk Edebiyat Vakfı tarafından Sultanüşşuara (Şairler Sultanı) olarak taltif edilen Kısakürek, “laik bir eğitim almış”, ancak Arvasi ile tanışmasından sonra, “çıkarıcı materyalizm ve ahlaki yozlaşma dünyasını” geride bırakıp, din ve şiir dolu “eylemci” bir hayat sürdürmüş, “İslami değerlere dayalı ulusal bir kimlik, boyun eğmeyen tutum” ile bir taraftar kitlesi yaratmıştır. BDD, içeriğindeki yazılar nedeniyle kapatıldığı zamanlar dışında, 1971 yılına dek, yayımlanmaya devam etmiştir. Kısakürek'in kitapları halen, oğlu tarafından kurulan yayınevi aracılığıyla okuyucularına ulaşmaktadır. Sitebölükbaşı, **a.g.e.** s.171-178. Şentürk, **a.g.e.** s.232-236, 288-301. Elisabeth Özdalga, **İslamcılığın Türkiye Seyri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.129-145.

¹⁴³ “Büyük ölçüde editörünün orijinal ve kendine has felsefesini yansıtır” bir dergi olan BDD, CHP iktidarına karşı oldukça sert bir muhalefet tavrı sergilemiş, bunda da Kısakürek'in İslamcılık merkezli görüşleri elbette etkili olmuştur. Sitebölükbaşı, **a.g.e.** s.171.

¹⁴⁴ Necip Fazıl Kısakürek, **Benim Gözümde Menderes**, Büyük Doğu Yayınları, 7. Basım, Ağustos 2008, s.19.

CHP'ye karşı çeşitli zeminlerde çok sert eleştiriler yönelten BDD, DP'ye karşı ise temkinli bir yaklaşım sergilemiştir. BDD¹⁴⁵'nin DP konusundaki tavrı, kurucusu Kısakürek ile içinde "İslami hassasiyetten tortular" taşıyan Menderes¹⁴⁶ arasındaki kimi zaman yakın, kimi zamansa oldukça mesafeli diyalogun izlerini taşır. DP İzmir İl Kongresi'nde yaptığı konuşmada geçen, "Türkiye bir Müslüman memleketidir ve Müslüman kalmıştır. Müslümanlığın bütün icapları yerine getirilecektir" sözleri Kısakürek'in, "mukaddes davaya ilk defa bir istinat noktası vadeden bir Başvekil olarak" Menderes'i desteklemesine sebep olmuştur.¹⁴⁷

BDD, içeriğindeki muhalif tavrını, gerektiğinde DP kurmaylarını da eleştiren bir tavırla çekinmeksizin sürdüren, milliyetçilik yönü olan, laiklik ve demokrasi konularında farklı görüşlere sahip, kaynağını dışarıda kabul ettiği Masonluk, Komünizm ve Siyonizm gibi düşünce akımlarına karşı tepkili bir dergi olarak Türk yazın hayatındaki yerini almıştır.¹⁴⁸ Dergide yayınlanan yazılara bakıldığında genel yayın çizgisi ile DP ve devlete karşı duruşu daha net anlaşılacaktır.

Örneğin, dinin siyasete alet edilmesi meselesiyle ilgili olarak kaleme alınan bir yazıda, ibadetten uzaklaşılması veya ibadetin yozlaştırılması durumunda insanların günah işlemiş olacakları, bunu yapanların "kızıl mürted"¹⁴⁹ oldukları dile getirilmiştir. Bu kişilerin dinin siyasete alet edilmesinin yasak olduğunu bildikleri, ancak siyaseti dinsizliğe alet etmekten çekinmedikleri ve bunun da suç sayılması gerektiğine değinilmiştir.¹⁵⁰

Din görevlilerinin sosyoekonomik durumunun ne kadar kötü olduğundan bahseden bir yazıda¹⁵¹, Fener Rum Patriği'nin, aylık 900 lira maaşının cemaat tarafından ödendiği ve elbise bedellerinin Patrikhane tarafından karşılandığından söz edilmiş ve bu durum karşısında eleştirel bir tavır takınılmıştır. DP ile CHP'yi kıyaslayan bir yazıda ise¹⁵², DP'den "bir muvazaa fırkası" olarak bahsedilmiştir. Bu durum, dergi çevresinin yeni partiden en azından o dönem için fazla bir beklentisinin olmadığını göstermektedir.

Sonraki dönemlerde *İdeolocya Örgüsü* adıyla kitaplaşacak olan ve İslami bir sistem inşasına yönelik olarak kaleme alınmış bir diğer yazıda da ekonomik sistemin İslami

¹⁴⁵ BDD, güncel haber, şiir, hikâye, siyasetin edebi dille eleştirisi, din, tarih, teknoloji, hukuk, tıp gibi çok farklı konuları içeren bir dergi olarak, Hilmi Z. Ülken, H. Cahit Tarancı, F. Hüsnü Dağlarca, Vecdi Bürün, Eşref Edip, Mümtaz Turhan, M. Şekip Tunç, Peyami Safa, Ö. Rıza Doğrul, A. Fuad Başgil, O. Yüksel Serdengeçti, Mustafa Yazgan ve Osman Turan gibi çok sayıda kaleme ev sahipliği yapmıştır. Bazı zamanlarda gazete olarak da çıkarılan BDD, Başbakan Menderes'ten çeşitli zamanlarda alınan maddi destek (nakit para veya resmi ilan şeklinde) ile yayın hayatını sürdürmüştür.

¹⁴⁶ Kısakürek, **Benim Gözümde Menderes**, s.157.

¹⁴⁷ Kısakürek, **a.g.e.**, s.203-204.

¹⁴⁸ Ülke için tehlikeli olduğu düşünülen tüm hareket ve fikir akımlarının, -çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde de karşılaşılabileceği üzere- "kökü dışarıda cereyanlar" (günümüzde dış mihraklar) kavramı ile açıklanması, hemen her dönemde siyasetçilerin ve basın-yayın organlarının fazla sorgulamadan kullandıkları bir yöntemdir. DP döneminde hem iktidarın hem muhalefetin bu kavramı sıklıkla kullandığı görülmüştür. Tabii bunda S.S.C.B.'nin II. Dünya Savaşı ve sonrası dönemde Türkiye ile ilgili siyasetinin Türk devlet adamları ve kamuoyu nezdinde yarattığı endişe de etkili olmuştur. Özellikle, Türk-Amerikan ilişkilerinin geliştiği ve NATO üyeliği sonrası Amerikan desteğinin sağlandığı 1950'li yıllarda A.B.D. dış politikasını yönlendiren McCarthy'ci Komünizm karşıtlığının Türk kamuoyuna yansımalarını da bu noktada gözden kaçırmamak gerekir. Bu dönem Türk dış politikasına ve McCarthy olayına ilişkin detaylar için Bkz. Baskın Oran, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-I", **Türk Dış Politikası**, C.1., 4. Baskı, Baskın Oran (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.479-498. McCarthy döneminin gelişmelerine dair bir değerlendirme için Bkz. Altuğ Günar, "Amerika Birleşik Devletleri'nde McCarthy Dönemi ve Dış Politika Üzerine Etkileri", **Nevşehir Hacıbektas Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.4 (2014), s.62-78.

¹⁴⁹ Komünizmi benimseyerek İslami prensiplerden uzaklaşmış kişiler kastedilmiştir.

¹⁵⁰ Abdürrahim Zapsu, "Dini Siyasete Alet Etmek Suçtur; Siyaseti Dinsizliğe Alet Etmek Nedir?", **Büyük Doğu**, S.15, 20 Ocak 1950, s.9.

¹⁵¹ Abdürrahim Zapsu, "İbret Dehşet", **Büyük Doğu**, S.16, 27 Ocak 1950, s.9.

¹⁵² Mustafa Müftüoğlu, "DP", **Büyük Doğu**, S.16, 27 Ocak 1950, s.12.

çerçeve nasıl kurulacağı ve nelerden kaçınılması gerektiğine dair ayrıntılara yer verilmiştir.¹⁵³

1950 seçimlerine yaklaşılrken İslami yayın organlarının seçimlere dönük politik tavırlar geliştirdiğine de şahit oluruz. Örneğin daha önce sözünü ettiğimiz Sebilürreşad'ın, 1950 seçimleri öncesinde, mevcut siyasi partilere (CHP, DP, MP) karşı duruşunu yansıtan bir yazıda¹⁵⁴, önce CHP ile DP'nin kıyaslaması yapılır ve ilkeler açısından çok farklı olmadıkları dile getirilir. MP'nin ise diğerlerine göre “din ve iman” konularında daha “hassas ve hürmetkâr” ama teşkilatını genişletememiş bir parti olduğu vurgulanır. Kime oy verileceği konusunu okuyucusunun “iman ve vicdanına” bırakan dergi, “hangi partiden olursa olsun iman sahibi, kuvvetli seciye sahibi kimse ona” oy verilmesi tavsiyesinde bulunmayı ihmal etmez. Benzer bir söylem, oldukça geniş kapsamlı bir başka yazıda yinelenmiş¹⁵⁵, seçime girmiş partiler söz konusu olduğunda “kendi davasına, yani İslam'ın izzet ve şerefi davasına aykırı gidişleri tenkit eder, İslam'ın izzet ve şerefini koruyanları destekler” bir çizginin takip edileceği vurgulanmıştır. CHP, DP, MP ve *Milli Kalkınma Partisi* (MKP) parti programlarından din ve laiklik ile ilgili olan kısımların da paylaşıldığı yazıda, seçimlerde izlenmesi gereken yolun detayları aktarılmıştır. Seçimler sonrası bazı DP milletvekilleriyle yapılan görüşmelerin aktarıldığı bir yazıdaysa¹⁵⁶, görüşmelerden elde edilen izlenimin ümit verici olduğu, milletvekillerinin “maddi ve manevi ıstırapları” gidermek ve “antidemokratik kanunları kaldırmak” kararında oldukları gibi detaylar olumlu ifadelerle okuyucularla paylaşılmıştır.

Son olarak, bu dönemde dikkat çeken bir diğer husustan, yani DP kurmaylarının sıklıkla dile getirdikleri, özgürlük ve demokrasi vurgusundan da bahsetmek gerekir. Yasaların engelleyici halinden bir hayli şikâyetçi olan Bayar, Menderes ve diğer DP mensupları, konuşmalarının çoğunda bu hususa değinmişlerdir. Din ve laiklik alanında, seçim propagandalarına kadar yansıyan bu vurgu, halkın DP'ye yönelik desteğini de artırmış, kamuoyu yoklamalarının henüz çok bilinmediği bu dönemde, DP sessiz sedasız 1950 seçimlerine doğru yol almıştır.

15 Şubat 1950 tarihli yenilenmiş seçim kanunu serbest ve bir öncesine göre adil bir seçim imkânı sağlamıştır. DP, 1950 seçimlerinde, kamuoyunun önüne öncelikle özgürlük ve demokratik olmayan yasaların değiştirilmesi vaadiyle çıkmıştır. Seçim öncesi yayınlanan bildiride, “anayasada vatandaş hak ve hürriyetlerini ve istikrarlı bir devlet nizamını teminat altında bulunduran esaslı tadiller” yapılacağı ifade edilmiştir. “Mille mal olmuş devrimlerin ve son demokratik devrimin korunacağı” vurgusu da bildiride dikkat çeken bir diğer husustur.¹⁵⁷

2.2. Demokrat Parti İktidarı ve I. ve II. Menderes Hükümeti Programları

2.2.1. Demokrat Parti'nin İktidara Gelmesi

¹⁵³ “İktisadi Nizam”, **Büyük Doğu**, S.22, 18 Mayıs 1950, s.2.

¹⁵⁴ M.Raif Ogan, “Reylerimizi Kimlere Vermeliyiz?”, **Sebilürreşad**, C.III., S.73, Mart 1950, s.360-362.

¹⁵⁵ Eşref Edib, “Partilerin Din Siyaseti”, **Sebilürreşad**, C.IV., S.76, Nisan 1950, s.2-10.

¹⁵⁶ Eşref Edib, “Yeni Gelen Milletvekilleriyle Mülakat”, **Sebilürreşad**, C.IV., S.79, Mayıs 1950, s.50-52.

¹⁵⁷ “Demokrat Parti dün seçim beyannamesini yayınladı.”, **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1950. (SBFGA – Erişim Tarihi: 11.01.2014).

14 Mayıs 1950 günü yapılan ve “dürüst, düzenli (...) ve en eski ve en güvenli demokrasilerde genel olarak görülenlerden daha fazla telaş ve olay olmaksızın”¹⁵⁸ gerçekleşen genel seçimler, hem seçime dair yeni uygulamaların hayata geçirildiği, hem *Tek Parti Dönemi*’nin sona erdiği bir olay olarak Türk siyasi tarihinde önemli bir yere sahiptir.¹⁵⁹ Seçim sonuçlarına göre DP %53,59 ile 408 milletvekilliği, CHP %39,98 ile 69 milletvekilliği, MP ise %3,03 ile 1 milletvekilliği kazanmış, bağımsız adaylar ise %3,40 ile 9 milletvekilliği kazanmışlardır.¹⁶⁰ Siyasi bir gelenek olarak 14 Temmuz 1950 tarih ve 5677 sayılı bir genel af kanunu¹⁶¹ çıkarılmıştır.

DP’nin ilk döneminde Cumhurbaşkanlığı görevine DP İstanbul Milletvekili Celal Bayar, TBMM Başkanlığı’na ise DP İçel Milletvekili Refik Koraltan seçilmiştir.¹⁶² Başbakanlık görevine ise, Bayar’ın kararı ile DP Aydın Milletvekili Adnan Menderes getirilmiştir. DP döneminde TBMM 9. Dönem çalışmaları 22 Mayıs 1950 – 12 Mart 1954 arasında gerçekleştirilmiş, bu dönemde Başbakan Adnan Menderes tarafından iki hükümet kurulmuştur.

DP iktidarının kurulduğu bu dönemde, Türkiye’nin nüfus istatistiklerine kısaca bir göz atmak, toplumsal yapının ve dinin bu istatistiklere yansımalarının anlaşılmasına yardımcı olacaktır.¹⁶³ DP döneminde iki (1950, 1955) ve hemen DP iktidarı sonrası bir nüfus sayımı (1960) yapılmıştır. Bu dönemin nüfus istatistikleri incelendiğinde karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır.

DP döneminin ilk nüfus sayımı 22 Ekim 1950 günü yapılmıştır. Bu sayıya göre, ülke nüfusu 20.947.188 olarak belirlenmiştir.¹⁶⁴ Bu sayımda, anadilinin Türkçe olduğunu söyleyenlerin sayısı 18.254.851 iken, Türkçe dışındaki dilleri ana dil olarak dile getirenlerin sayısı 2.692.337 olmuştur. Bu sayı içinde Rumca 89.472, Ermenice 52.776 ve Musevice 35.786 kişi tarafından ana dil olarak belirtilmiştir.¹⁶⁵ Bu sayıya ve nüfusun ana dili ve konuşulan ikinci dile göre durumuna Türkiye geneline¹⁶⁶ ve en çok Gayrimüslim’in yaşadığı

¹⁵⁸ Lewis, **a.g.e.**, s. 306-317.

¹⁵⁹ Seçim sonuçları, eski iktidar partisi CHP tarafından olgunlukla karşılanmış, İnönü kısa sürede etkili bir muhalefet lideri olacağını işaretlerini vermiştir. “C.H.P. İktidarı Devrediyor”, **Ulus**, 16 Mayıs 1950, s. 1. Seçimlerden sonraki ilk Gençlik ve Spor Bayramı’nda Türkiye Milli Talebe Federasyonu’nun yayınladığı ve gençliğin Atatürk devrimlerini korumaya her zaman hazır olduğunu vurgulayan bildirisi yeni iktidar için dikkate alınması gereken bir husus olsa gerektir. “Gençlik İnkılâbın Bekçisidir”, **Ulus**, 19 Mayıs 1950, s. 1, 4.

¹⁶⁰ Albayrak, **a.g.e.** s.171.

¹⁶¹ Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun, **Düstur**, 3.Tertip, C. 31, BDM, Ankara, 1950, s.2224. RG – 15 Temmuz 1950, S. 7559.

¹⁶² “9 uncu Büyük Millet Meclisi Dün Açıldı”, **Zafer**, 23 Mayıs 1950. “Demokrat Parti İktidarı Fiilen Ele Aldı”, **Ulus**, 23 Mayıs 1950.

¹⁶³ Bu inceleme yapılırken öncelikle ilgili dönemin genel nüfus sayımlarına bakılmıştır. Ayrıca farklı din mensuplarının nüfusuna dair istatistikler incelenmiştir. Bu dönem konuşulan dillere ait sayısal bilgiler de bu kapsamda gözden geçirilmiştir. Böylece Gayrimüslim nüfusun sayısal durumunun bilinmesi mümkün olmuştur. Bundan başka dinle ilgili mesleklere dair istatistiki bilgilere yer verilmiştir. Anılan sayımlar sırasında detaylı kayıt altına alınan tüm veriler de çalışmamızın bütünlüğünü bozmaması anlamında burada paylaşılmamıştır. Bu ve diğer ilgili bölümlerde, yalnızca dönemin nüfus istatistiklerine geçen verilerin takip eden kısımlarda değinilmiş olan cemaatlerin durumuna ilişkin bir ön bilgi oluşmasına katkı sağlaması amaçlanmıştır.

¹⁶⁴ **22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı**, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın No: 410, İstanbul, 1961, s.3.

¹⁶⁵ **a.g.e.**, s.113.

¹⁶⁶ **a.g.e.**, s.118.

İstanbul kentine¹⁶⁷ bakıldığında, Gayrimüslimlerin sayılarında ciddi bir azalma olduğu görülmektedir. Yine bu sayımda, esas meslekleri din adamı olanların, yerleşim yeri bazlı olarak, sayısının 15.977 olarak tesit edildiği, bunların da 14.221 tanesinin imam, hatip, vaiz, vs. olduğu, kalan sayının ise 1.756 kişi olduğu görülmüştür.¹⁶⁸ Bu sayımda nüfusu 50.000'den fazla 8 büyük şehirdeki ibadethane sayısındaki durumuna bakıldığında camilerin çoğunlukta olduğu, kilise ve havraların ise, nüfusla doğru orantılı olarak azaldığı görülmektedir.¹⁶⁹

Bu dönemin nüfus istatistiklerinin incelenmesinden anlaşılan, 1950 öncesine nazaran, Türkiye'de şehirleşme oranının artmış olduğu, buna karşılık Gayrimüslim nüfusun ve buna bağlı olarak da Gayrimüslimlere mahsus dini meslek mensuplarının sayısının da azalmış olduğudur.¹⁷⁰

Türkiye 1950-1960 döneminde, Adnan Menderes tarafından kurulan beş hükümet tarafından yönetilmiştir.¹⁷¹ DP hükümet programlarından ilki kapsamlı ve partinin genel siyaseti ile yönetsel hedeflerini ortaya koymuştur. Diğer dört program bu ilk programın kısaltılmış özet halinde birer tekrarı olarak sunulmuştur.

2.2.2. I. ve II. Menderes Hükümeti Programlarında Din ve Laiklik

Başbakan Menderes, I. Hükümet Programı'nda¹⁷², gençliği milli karakterine ve ananelerine göre manevi ve insani kıymetlerle teçhiz etmek gerektiğini dile getirmiş, "mille mal olmuş inkılâpların mahfuz olunacağını (...) antidemokratik yasalarda demokrasi ruhuna uygun tadiller yapılacağını" ifade etmiş ve ırkçılık, irtica, aşırı sol ve Komünizm gibi zararlı akımlarla mücadele edileceğini ayrıca vurgulamıştır.

Başbakan, irticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edileceğini de ayrıca söylemiştir. Menderes, devlet işlerinde dini düşüncenin yer almaması gerektiğini ancak okullarda din dersleri verilmesi ve din adamı yetiştirecek dini müesseselerin faaliyete geçirilmesi konularında gerekli tedbirlerin hızla alınacağını da ifade etmiştir.¹⁷³

Programın DP Parti Grubu'nda okunmasının ardından DP milletvekillerince farklı ve devletin laik karakterine uygun düşmeyen görüşler de dile getirilmiştir. Örneğin, Antalya Milletvekili Burhanettin Onat Müslüman ülkelerle işbirliğinin geliştirilmesi gerektiğini ve ortak bir ordu ve meclis kurulması gerektiğini söylemiş, ancak Grup Başkanı Abidin Potuoğlu, Anayasa'ya aykırılık gerekçesiyle duruma müdahale etmiştir. Elazığ Milletvekili Şevki Yazman Arapça ezan ve kıyafet konusundaki yasak veya kısıtlamalara değinerek bunların giderilmesi gerektiğini söylemiştir. Erzurum Milletvekili Bahadır Dülger,

¹⁶⁷ 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.124.

¹⁶⁸ a.g.e., s.251.

¹⁶⁹ a.g.e., s.396.

¹⁷⁰ 1950 öncesi nüfus istatistikleri için Bkz. T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Veritabanı (Erişim tarihi: 10.04.2016). 1950-1960 dönemi nüfus hareketleri ve şehirleşme oranına ilişkin iki çalışma için Bkz. Besim Darkot, "Türkiye'nin Nüfus hareketleri Üzerine Yeni Gözlemler", **Türk Coğrafya Dergisi**, S.21 (1961), TÜBİTAK ULAKBİM Veritabanı (Erişim tarihi: 11.04.2016). Özer Serper, "1950-1960 Devresinde Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.24, S.1-2 (1964), Ekim-Mart 1964, s.155-181.

¹⁷¹ Bu hükümetlerden, I. Menderes Hükümeti 22 Mayıs 1950-8 Mart 1951 tarihleri arasında, II. Menderes Hükümeti 2 Nisan 1951-17 Mayıs 1954 tarihleri arasında, III. Menderes Hükümeti 17 Mayıs 1954-29 Kasım 1955 tarihleri arasında, IV. Menderes Hükümeti 14 Aralık 1955-25 Kasım 1957 tarihleri arasında ve V. Menderes Hükümeti de 25 Kasım 1957-27 Mayıs 1960 tarihleri arasında görev yapmıştır.

¹⁷² Parti programına paralel hazırlanan Hükümet programı, Başbakan Adnan Menderes tarafından önce 28 Mayıs 1950'de DP Meclis Grubu'nda, 29 Mayıs 1950'de ise TBMM Genel Kurulu'nda okunmuştur. Albayrak, a.g.e., s.181-185. "Hükümet Programı Meclis'te", **Zafer**, 30 Mayıs 1950. "Hükümet Programı Meclis'te", **Zafer**, 30 Mayıs 1950. **TBMMTD**, Dönem IX, C.1, B.3, O.1, s.29-31.

¹⁷³ **TBMMTD**, Dönem IX, C.1, B.3, O.1, s.29-31.

vatandaşların talebi doğrultusunda, bir İslam Cemiyeti kurulması ve din ve devlet işlerinin ayrılması gerektiğini dile getirmiş, Zonguldak Milletvekili Suat Başol din adamlarının durumlarının iyileştirilmesi gereğine atıfta bulunmuştur. Ankara Milletvekili Talat Vasfi Öz ülkede irtica olmadığını söylerken, Ankara Milletvekili Osman Şevki Çiçekdağ, bu görüşe katılmadığını söylemiş, buna örnek olarak Ticani tarikatı ile CHP arasında olduğunu söylediği seçim ittifakı iddiasına değinmiştir.¹⁷⁴

DP milletvekillerinin görüş, eleştiri ve önerileri sonrası söz alan Başbakan Menderes, aşırıya kaçan bir milliyetçiliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan ırkçılığa ve CHP çizgisinden daha katı bir solculuğa karşı olduklarını vurgulamıştır. CHP'nin başlatmış olduğu din eğitimi çalışmalarının bir devamı olacak yeni icraatlar¹⁷⁵ planladıklarını da söyleyen Menderes, komünizm tehdidine karşı dinin kullanılması gerektiğinden de söz etmiştir. Anayasal değişiklik taleplerinin ise ancak parti grubu içinde konuşulması gerektiğini ayrıca vurgulamıştır.¹⁷⁶

Bu hükümet programına dair değerlendirmelere¹⁷⁷ veya TBMM tutanaklarına bakıldığında, programın, kamuoyu ile paylaşılmasından hemen sonra, yoğun tartışmalara yol açtığı görülmektedir. Bu bağlamda programa ilişkin meclis müzakerelerine bakmak yerinde olacaktır.

31 Mayıs 1950 Çarşamba günü yapılan TBMM oturumunda, Hükümet programı üzerine, CHP Grubu adına konuşan Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu¹⁷⁸, geçmiş dönemde, iddia edilenin aksine, milli ve manevi değerlere haiz gençler yetiştiğini, buna rağmen yeni hükümetin irticai ve yıkıcı faaliyetlere karşı mücadele iradesi gösterme isteğinin kendilerini memnun ettiğini dile getirmiş, Barutçu ayrıca, programın Mili Eğitim ile ilgili bölümünde “milli ve ahlaki temel” dışında detay bulunmadığını ifade etmiştir.¹⁷⁹

Hükümet programı hakkında MP adına konuşan Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı sol cereyanlara karşı mücadelede hükümete destek vereceklerini, devletin dini “tasallut altında” tutmaması ve her harekette “irtica kastı” aramaması gerektiğini dile getirmiştir. Bölükbaşı, anlamı her yere çekilebilecek bir kelime ile kanunları uygulamamanın zor olduğunu, kesin ifade ve yaptırımlarla donanmamış yıkıcı akımlarla mücadelenin demokratik veya özgürlükçü olmayan ve eski döneme benzer sonuçlar yaratacağını ifade etmiştir.¹⁸⁰

Hükümet programına ilişkin diğer konuşmalarda¹⁸¹, diğer dinlere ayrıcalık tanındığı halde, Müslümanların din adamı yetiştirilmesi gibi konularda karşılaştıkları sorunlardan bahsedilmiştir. DİB'nin yapısı ve devlete bağlı bir kurum oluşu, Vakıfların DİB'na

¹⁷⁴ Albayrak, **a.g.e.**, s.185-188.

¹⁷⁵ Bahse konu icraatlar arasında din derslerinin zorunlu olması, ilkokullardan başka ortaokullarda da okutulması ve Arapça'ya gereken önemin verilmesi yer almıştır.

¹⁷⁶ Albayrak, **a.g.e.**, s.188.

¹⁷⁷ Başbakan Adnan Menderes'in bu konuşmasını değerlendiren Şevket Süreyya Aydemir, bu konuşmayla “arkada kalan köprülerin artık yıkılmış olduğunu” vurgulamış ve mesela bu konuşmada Atatürk'ün adının “bir tek defa bile” geçmediğini ifade etmiştir. Aydemir, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın açış konuşmasında bile, Atatürk'ün adının “yalnız bir defa ve o da ‘Yurtta sulh, cihanda sulh’ formülüne işaret ederken” anıldığını dikkat çekmiş ve bunun iyi bir başlangıç olmadığını ifade etmiştir. Aydemir, **a.g.e.**, s.188, 190.

¹⁷⁸ Faik Ahmet Barutçu (1854-1959), bu dönem muhalefetinin en aktif ve renkli simalarından biri olarak, DP iktidarına karşı gerek tarzı gerekse kimi zaman Meclis'i kahkahalara boğan nüktedan yönü ile Türk siyasi hayatını yönlendiren isimlerden biri olmuştur. Barutçu'nun DP'nin hem muhalefet hem iktidar dönemine dair detayları da içeren 3 ciltlik hatıratı önemli bir eserdir. Bkz. Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar**, Yay. Haz. Mustafa Everdi, Cilt 1-2-3, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001.

¹⁷⁹ **TBMMTD**, Dönem IX, C.1, B.4, O.1, s.43-54.

¹⁸⁰ **a.g.e.**, s.54-64.

¹⁸¹ Detaylar için Bkz. 31.05.1950 ve 02.06.1950 tarihli oturumlar.

bağlanması, aşırı sol ve sağ cereyanlar ile alkollü içeceklere karşı alınacak tedbirlerin önemi programda ayrıca vurgulanmıştır. DP'nin millete mal olmuş Atatürk inkılâplarını “tahakkuk ettirmek” için kurulmuş bir parti olduğu da bu programda dile getirilmiştir.¹⁸²

Program incelendiğinde görülen odur ki DP Hükümeti, CHP iktidarından farklı bir laiklik anlayışına sahip olmamakla beraber din konusuna yeni bir yorum getirmiştir. Özellikle dinin irtica ve gericilikle beraber anılmaması yönündeki gayret ilk Hükümet programına da yansımıştır.

Yoğun tartışmaların ardından yapılan oylama sonucu ilk DP Hükümeti güvenoyu almıştır.¹⁸³ Menderes'in parti içindeki pozisyonu, başta çok sağlam bir zemine oturmasa da, zaman içinde hem DP içinde hem de Hükümet bünyesinde gücü artmış, liderliği tartışılmaz hale gelmiştir.¹⁸⁴

Başbakan Adnan Menderes, dokuz aya ulaşan ilk hükümet mesaisinin ardından, gerek parti içindeki konumunu güçlendirmek gerekse de kamuoyunda bir güven tazelemek amacıyla, 9 Mart 1951'de Hükümet'i yenilemiş ve yeni kabine 17 Mayıs 1954'e kadar işbaşında kalmıştır.

II. Menderes Hükümeti programını din ve laiklik açısından incelediğimizde karşımıza şu detaylar çıkmaktadır.

İlk programdan çok farklı olmadığı belirtilen programda “14 Mayıs inkılâbı” ile elde edilen kazanımların korunmasının hedeflendiği belirtilmiştir. Programda fikir hürriyeti içinde değerlendirilemeyeceği ve kesinlikle kabul edilemeyeceği söylenen “kökü dışarıda olan” zararlı akımlarla mücadeleye dönük idari ve hukuksal düzenlemelerin yapılacağı vurgulanmıştır. Yine vicdan hürriyeti çerçevesinde ele alınamayacak olan ve geçmişten gelen alışkanlıklarını sürdürmek isteyenlerle mücadele etmenin gereğinden bahisle, din ve dünya işlerini birbirinden ayrı tutmak zorunluluğu ile vicdan hürriyetini baskı altına aldırmanın önemi üzerinde ayrıca durulmuştur. Bu konuda hiçbir baskının, daha önce belirtilen parti programından ayrılmaya sebep olmayacağı vurgulanırken, dindar olanlarla olmayanların yekdiğeri üzerine baskı kurması ve bunun sonucunda da toplumun iki ayrı sınıfa bölünmesine izin verilmeyeceği ayrıca söylenmiştir.

Programda, vicdan hürriyetinin sağlanabilmesi anlamında yasal yetkileri olmayan kişi veya grupların, durumdan vazife çıkararak yasaları çiğnemelerine müsaade edilmeyeceği vurgulanırken, “milletleri yükselten değerlerin” iç politikada dayanak noktası olacağının da

¹⁸² **TBMMTD**, Dönem IX, C.1, B.4, O.1 ve 2, s. 64 vde., B.5, O.1 ve 2, s.94 vde.

¹⁸³ CHP'lilerin yanı sıra 126 DP milletvekilinin de oylamaya katılmamasına rağmen, 282 DP milletvekilinin oyuyla yeni kabine güvenoyu almıştır. İlk oylamada, kendi partileri olduğu halde 126 DP milletvekilinin oylamaya katılmaması not edilmesi gereken ilginç bir detaydır. Daha ilk günden iktidar ile muhalefet, karşılıklı olarak çok sert tartışmalara girmekten ve yekdiğerini ağır suçlarla itham etmekten çekinmemiştir. Albayrak, **a.g.e.** 183-191.

¹⁸⁴ Adnan Menderes'in hayat hikâyesi ve politik kariyerine dair detaylar ile DP'nin din ve laiklik politikasında CHP-DP çizgisinde bir devamlılığa sahip olduğuna dair bir değerlendirme için Bkz. Tanıl Bora, “Adnan Menderes”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Liberalizm**, İletişim Yayınları, C.7, İstanbul, 2004, s.482-507.

altı çizilmiştir. Şahıslara hakaret, tehdit, şantaj gibi unsurları içeren yayınların basın özgürlüğü kapsamında değerlendirilemeyeceğinden hareketle, bu konuda gerekli yasal düzenlemelerin de Meclis gündemine getirileceği vurgulanmıştır. Bu anlamda bir “kanun ve hukuk devleti” kurmak için gerekli çalışmalar yapılmak istendiği, bunun için de istikrarlı bir hükümetin olması gerektiği belirtilmiştir. Bundan başka, yine ilk programdaki gibi, gençliğin “milli karakterlerine ve ananelerine göre” manevi ve insani değerlerle donatılmadıkça, bilim ve tekniğin yayılması ile özgür ve bağımsız bir devlet olarak yaşamanın garantisi olmayacağı vurgulanmıştır. Bunun için de gençliğin “vatan” ideali etrafında bir araya gelmesi gerektiği söylenmiştir.¹⁸⁵

Hükümet programı üzerine 2 Nisan 1951 tarihinde yapılan görüşmelerde, ilk sözü CHP Grubu adına Başkanvekili ve Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu almıştır. Barutçu, programın eski programdan pek farklı olmayan ve yerine getirilmemiş sözlerle dolu bir program olduğundan bahisle, DP’nin kaldırmayı vaat ettiği “antidemokratik hükümleri” kaldırmak bir yana, ifade ve basın hürriyetlerini dahi sınırlandırdığını söylemiştir. Her türlü özgürlüğün de düşmanı olan rejim karşıtlarına ve benzeri zararlı akımlara karşı iktidar ve muhalefetin birlikte bir “uyanıklık” içinde olmaları gerektiğini, buna karşın ifade ve vicdan özgürlüğünün de Batı demokrasilerindeki ölçüler içinde muhakkak korunması gerektiğini ifade etmiştir.

Barutçu, özgürlükten istifadeyle harekete geçecek “gerici hareketlerle” mücadelenin önemine değinmiş, dini siyasete alet etmenin hoş görülmesi halinde fikir özgürlüğünün ortadan kalkacağını, bunun yanında toplumsal çatışma ve bölünmelerin de ortaya çıkacağını söylemiştir. İnkılâpların getirisinin “vatandaş hürriyeti” olduğunu söyleyen Barutçu, din ve vicdan hürriyetinin kutsallığı ve korunmasının önemine atıfta bulunmuş, hükümetin huzuru sağlamakla sorumlu olduğunu, bu yönde yeni programda verilen garantinin somut bir adıma dönüşmesi yönündeki beklentilerinden bahsetmiştir.

Barutçu, demokratik özgürlüklerin ve inkılâpların korunmasında “Cumhuriyetçi partilerin ve bütün münevverlerin” ortak sorumluluğu olduğundan bahisle, yasal sınırları aşmadan, gençliğin bu yönde gösterdiği hassasiyeti takdir ettiklerini de ifade etmiştir. Memleket düzeyinde ayrıştırıcı havayı dağıtmanın ve her türlü irticai hareketin hürriyetlerden faydalanarak gelişmesini önlemenin gerekliliği konusuna da değinmiştir. Barutçu ayrıca, gerici “gafillere” rastlamanın mümkün olduğunu, ancak “tehlikeli” olanın “müsamaha ve iltifat havasının esmesi” olduğunu; “manevi kuvvetlerimizin membaı” olan hürriyet ve inkılâpların muhafazasının tüm partilerin ortak çabası olması gerektiğini de vurgulamıştır.¹⁸⁶

Barutçu’nun sözleri değerlendirildiğinde, laik hukuk sistemine vurgudan başka, CHP’nin DP’ye nazaran dinden uzak bir parti olarak görünmeme niyeti veya gayreti göze çarpmaktadır. Öte yandan Barutçu özellikle rejim ve laiklik karşıtı hareketlere hoşgörü gösterilmesinin doğru olmadığına da hükümetin dikkatini çekmiştir.

Daha sonra söz alan Eskişehir Bağımsız Milletvekili Ali Fuat Cebesoy, rejim düşmanlarına karşı ortak hareket etmek gereğinden bahisle, milletin varlığı ve bağımsızlığını sağlamanın tek yolunun rejimin etrafında toplanmak ve inkılâpların tamamını korumak olacağını ifade etmiştir. Cebesoy, bu bağlamda, partiler arası uyumun önemine ve “kökü

¹⁸⁵TBMMTD, Dönem IX, C.1, B.3, O.1, s.24-32.

¹⁸⁶TBMMTD, Dönem IX, C.1, B.59, O.1, s.76-84.

dışarıda cereyanlara” karşı yasal düzenlemelerin acilen hayata geçirilmesinin gereğine atıfta bulunmuştur. Cebesoy, hükümeti, “her nevi irtica” ile mücadele ve “milletleri yükselten değerlere” yapılan atıf nedeniyle takdir ettiklerini söylemiştir. Cebesoy, basın özgürlüğü ve fikir hürriyetinin özenle korunması gerektiğini de ayrıca ifade etmiştir.¹⁸⁷

Seyhan Bağımsız Milletvekili Sinan Tekelioğlu, memleketi tehdit eden unsurlarla partiler üstü ortak bir mücadele gerektiğini, DP iktidar programının ilk bölümündeki eksikliklerin, hem acemiliğinden hem de eski iktidarın 30 yıla varan mirasından kaynaklandığını söylemiştir.¹⁸⁸

DP Kayseri Milletvekili İsmail Berkok, yaşanan olayların dış kaynaklı ve “milli bünyemize uygun olmayan” çeşitli akımların bir yansıması olduğundan hareketle, devletle halkın kaynaşması gerektiğini, bir toplumun var olmasının ancak hürriyetlerin garanti altına alınmasıyla mümkün olacağını, devletin can güvenliği ve özel mülkiyetinin korunması kadar vicdan hürriyetinin temininden de sorumlu olduğunu vurgulamıştır.¹⁸⁹

DP İzmir Milletvekili Muhittin Erener, hükümetin din ve laiklik hakkındaki görüşlerini tekrarlar, irticanın varlığı konusunda iktidar ve muhalefetin farklı düşüncede olduğunu, irtica ile mücadelede gençliğin tepkisinin ve basın organlarının yayınlarının kanunlar çerçevesinde olması gerektiğini söylemiş, memleket ve inkılâpların korunmasının ancak huzur ve güven ortamının korunmasıyla mümkün olacağını da ayrıca vurgulamıştır.¹⁹⁰

DP Seyhan Milletvekili Remzi Oğuz Arık ise inkılâp denilen “dinamik kıymetler manzumesini” korumak için gereken her şeyin yapılacağını, ülke için en ciddi tehdidin “irtica”¹⁹¹ olarak tanımlandığını dile getirmiş, DP hükümetinin basın ve fikir özgürlüğünden yana olduğunu da söylemiştir. Hem geniş bir hürriyet istemenin hem de en küçük olayı inkılâp ve rejimlerin tehdit edildiği şeklinde yansıtmanın yarattığı tezattan bahseden Arık, inkılâbın büyük vasıflarından birinin laiklik olduğundan bahisle, önceki iktidarın din alanında yaptıklarına karşılık, DP’nin bu konuda önemli adımlar attığını, DP hükümeti döneminde ilkökul düzeyinde uygulamaya konulan din eğitiminin önemli olduğunu, bu çalışmaları ise, çoğunluğu Müslüman olan halkın istekleri doğrultusunda yapıldığını ve bunun irtica olarak adlandırılmayacağını ifade etmiştir. İnanmayan bir küçük azınlığın, inanan çoğunluğa tahakkümünün doğru olamayacağını da söyleyen Arık, irticanın nerede olursa olsun yok edilmesi gerektiğini, basınla DP arasında bir çatışma olmadığını, ancak hükümeti eleştirirken sarf edilen ve hükümetin “inkılâpları benimsemediği” yönündeki ithamların haksız olduğunu, hakkında tedbir alınmayan herhangi bir irtica olayı olmadığını, sadece düşünce düzeyinde olan bir olaya müdahalenin zaten mümkün olmadığını da üzerinde durmuştur.¹⁹²

DP İzmir Milletvekili Osman Kapani, DP Manisa Milletvekili Muzaffer Kurbanoglu, DP Bursa Milletvekili Selim Rağıp Emeç ise partiler arası ilişkilerdeki yumuşamanın ve anlayışın önemli olduğundan bahisle program üzerine lehte görüşler öne sürmüşlerdir.¹⁹³

¹⁸⁷ a.g.e., s.84-86.

¹⁸⁸ TBMMTD, Dönem IX, C.1, B.59, O.1, s.86-88.

¹⁸⁹ a.g.e., s.88-91.

¹⁹⁰ a.g.e., s.91-93.

¹⁹¹ İrtica kavramı sözlük anlamının ötesinde Türk siyasi tarihinin hemen her döneminde sıklıkla kullanılmış, ancak dönem ve ortama göre farklı yorumlandığı veya kullanıldığı için çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. DP iktidarına karşı en çok dile getirilen itham da irticayı, ya da irtica yanlısı hareket veya grupları desteklediği iddiası veya ithamı olmuştur. Ancak DP kurmaylarının da muhalefete karşı iddiası, asıl kendilerinin irtica ile mücadele etmek ve laiklik prensibini korumak gayretinde oldukları söylemi olmuştur.

¹⁹² TBMMTD, Dönem IX, C.1, B.59, O.1, s.93-99.

¹⁹³ TBMMTD, Dönem IX, C.1, B.59, O.1 ve 2, s.99-104.

MP Grubu adına söz alan Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı ise din ve vicdan hürriyetini tehdit eden her ne ise ona karşı mücadelede hükümete destek vereceklerini, ancak din hürriyetinin yalnızca Arapça ezan okunmasıyla mümkün olmayacağını dile getirmiştir. Din alanında tam özgürlüğün sağlanması için bu işlerin hükümet değil cemaatler eliyle yürütülmesi gerektiğini, parti programlarının 7. ve 12. maddelerine atıfla “dini esaslara dayalı cemiyet” kurulamamasının din hürriyetinin olmadığına bir göstergesi olduğunu dile getirmiştir. Bölükbaşı, DİB hükümetin denetiminde oldukça din ve vicdan özgürlüğünden bahsedilemeyeceğini ve dinin siyasete alet olmaktan kurtulamayacağını ifade etmiştir. CHP ile DP’nin geçmişte irtica ile mücadele etmek adına benzer politikalar izlediğini, örneğin bir cenazede “tekbir getirildi diye”¹⁹⁴, iki partinin birlikte “irtica karşıtı” bir beyanname yayınladıklarını, bu bağlamda DP’nin din ve vicdan hürriyetinden bahsetmesinin anlamlı olmadığını vurgulamıştır.¹⁹⁵

Mardin Bağımsız Milletvekili Kemal Türkoğlu ise yeni programda eskisinden farklı bir şey olmadığını, yeni hükümetin ancak hak ve özgürlükleri dikkate alır biçimde ve eleştirilere kulak tıkayıp yoğun çalışırsa başarılı olacağını ifade etmiştir.¹⁹⁶

Dışişleri Bakanı (DP İstanbul Milletvekili) Fuad Köprülü dış politika ile ilgili eleştirilere bu vesileyle yanıt veren bir konuşma yapmıştır.

Görüşmeler, Hükümet adına Başbakan (İstanbul Milletvekili) Adnan Menderes ile CHP Grubu adına Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu’nun yaptığı konuşmalarla son ermiştir.¹⁹⁷ 396 kişinin katıldığı oylama sonucunda 346 kabul ve 50 ret oyuyla II. Menderes Hükümeti güvenoyu alarak görevine başlamıştır.¹⁹⁸

2.3. Dönemin Muhalefet Partilerinin Din ve Laiklik Yaklaşımları

Bu dönemde TBMM içinde veya dışında faaliyet gösteren partiler, DP’nin din ve laiklik politikalarının şekillenmesinde kuşkusuz önemli bir rol oynamışlardır. Bu nedenle bahse konu partilerin, din ve laiklik anlamında izledikleri genel siyasetten bu kısımda bahsedilmiştir. Bu aşamada bir partinin kapatılması üzerine devamı olarak kurulan veya bir başka parti ile birleşen partiler de aynı alt başlık kapsamında verilmiştir.

¹⁹⁴ Sözü edilen olay, MP’nin fahri Genel Başkanı olarak kabul edilen Mareşal Fevzi Çakmak’ın 10 Nisan 1950 günü cenaze töreninde yaşananlar.

¹⁹⁵ **TBMMTD**, Dönem IX, C.1, B.59, O.2, s.104-110.

¹⁹⁶ **TBMMTD**, Dönem IX, C.1, B.59, O.2, s.110-112.

¹⁹⁷ **a.g.e.**, s.112-122.

¹⁹⁸ Bu oylamada **DP’den 342 milletvekili ile CHP’den 4 milletvekili** (Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel, Kars Milletvekili Tezer Taşkıran, Trabzon Milletvekili Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, Van Milletvekili İzzet Akın) **Hükümet’e “güvenoyu” vermiştir.** Yine bu oylamada, **CHP’den 45 milletvekili ile DP’den 4 MP’den 1 milletvekili olmak üzere 50 milletvekili Hükümet’e “güvensizlik oyu” vermiştir.** Bu milletvekilleri CHP Bingöl Milletvekili Mustafa Nuri Okcuoğlu, CHP Bitlis Milletvekili Muhtar Ertan, DP Diyarbakır Milletvekili Nâzım Önen, CHP Erzincan Milletvekilleri Cemal Gönenç, Şemsettin Günaltay, Nahid Pekcan, Sabit Sağıroğlu, Ziya Soylu, CHP Hatay Milletvekilleri Abdullah Çilli, Abdürrahman Melek, Celâl Sait Siren, Hasan Reşit Tankut, Cavit Yurtman, CHP Kars Milletvekilleri Fevzi Aktaş, Lâtif Aküzüm, Mehmet Bahadır, Abbas Çetin, Veyis Koçulu, Esat Oktay, Hüsamettin Tugaç, MP Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı, CHP Kırşehir Milletvekili Halil Sezai Erkut, DP Kütahya Milletvekili Asım Gündüz, CHP Malatya Milletvekilleri Esat Doğan, Mehmet Sadık Eti, Hikmet Fırat, İsmet İnönü, Mehmet Kulu, Nuri Ocakcioğlu, Lûtfi Sayman, Şefik Tugay, CHP Mardin Milletvekili Mehmet Kâmil Boran, Rıza Erten, DP Malatya Milletvekili Kemal Türkoğlu, CHP Ordu Milletvekilleri Hüsni Akyol, Naşit Fırat, Yusuf Ziya Ortaç, Zeki Mesut Sezer, Hamdi Şarlan, Atif Topaloğlu, CHP Sinop Milletvekili Server Somuncuoğlu, DP Tokat Milletvekili Zihni Betil, CHP Trabzon Milletvekilleri Saffet Başumar, Cemal Reşit Eyüboğlu, Tevfik Koral, Hamdi Orhon, Cahid Zamangil, CHP Van Milletvekilleri Ferid Melen, Kâzım Özalp ve CHP Yozgat Milletvekili Avni Doğan’dır. **73 Milletvekili bu oylamaya katılmamıştır. a.g.e.**, s.124-127.

2.3.1. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Din ve Laiklik Politikası

İsmet İnönü liderliğindeki CHP, 1950 seçimleri sonrası, iktidar partisi görevini DP'ye sessizce teslim edip, ana muhalefet partisi rolüne hızlıca geçiş yapmıştır. Bu dönemde CHP, 1950'nin bir yansıması olarak, kurumsal yapı, teşkilatlanma ve parti tüzük ve programında da önemli değişiklikler yapmıştır.¹⁹⁹ Bu dönemde, dinin DİB eliyle devletin denetiminde tutulması durumu da devam etmiştir. 1937'de Anayasa'ya Atatürk'ün altı temel ilkesinden (*Altı Ok*) biri olarak giren laiklik ve DİB'nin varlığını sürdürmesi, CHP kurmaylarına için, rejim açısından önemli ve vazgeçilmez olarak görülmüştür.

Parti kurmaylarına göre, toplum fertlerini birbirinden ayıran keskin bir toplumsal sorun algısı yoktur, ancak parti, irtica ve Komünizm gibi tehlikelere karşı belirli bir duyarlılığa sahip olmalıdır. Bunun yanında inkılâplar ve demokratik rejim, CHP'ye göre, halkın güvencesi altındadır. İnönü'ye göre bu tehlikelere karşı toplum gerektiğinde hemen savunmaya geçmektedir ama “müzmin bir ihtimal olarak” bu tehlikeler hala mevcuttur ve bu nedenle de devrimlerin korunmasında asla zafiyet gösterilmemelidir.²⁰⁰ CHP, laiklik ilkesi konusundaki hassasiyetini, örneğin 1928 ile başlayan dinde reform girişimlerinin bir parçası olan ibadet ve Kuran'da Türkçe tercihini, bu döneme dek sürdürmüştür. 1945 sonrası dönemde “katı laiklik” olarak adlandırılan siyaset yerine, partinin daha çok destek görmesine yardımcı olacağı düşünülen yeni bir din siyaseti anlayışına geçiş yapılmıştır. 1947 Kurultayı'nda kabul edilen parti programında 15. Madde'de yer alan laiklik tanımı bu yeni anlayışın bir yansıması olsa gerektir²⁰¹:

“Partimiz, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin, muasır medeniyete, ilim ve fenlerin temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini din fikirlerinin devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutulmasını milletimizin her yönden ilerleyip yükselmesinde başlıca muvaffakiyet amili görür.

Din anlayışı vicdan işi olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masundur. Hiçbir vatandaşa kanunların men etmediği ibadet ve ayinlerden dolayı karışılmaz.”

İnönü, DP iktidarının, “inkılâpların ve rejimin yerleşmesinde büyük hizmetleri bulunan” Halkevlerini “fiilen” kapattığını söylerken, “eski muhalefetin kendisine iktidarda iken tatbik ettiği usulleri şimdiki iktidara kullanmamağa ve bunlara muhtaç olmamağa” gayret edeceğini özellikle vurgulamıştır.²⁰² 1947 Kurultayı çerçevesinde açıklanan parti programında, eğitim öğretim faaliyetlerinin detayları verilirken, kadın ve erkek tüm vatandaşların ayırım yapılmaksızın bu faaliyetlerden yararlandırılması hususu ile milli kültür ve karaktere uygun çalışmaların yapılması önemli bir ayrıntı olarak göze çarpmaktadır.²⁰³

Kemal Karpat, bu dönemde, CHP'nin din ve laiklik konularındaki duruşunu şu satırlarla değerlendirmiştir²⁰⁴:

“Halk Partililer, diğer partilerin bütün inkârlarına rağmen, oy kazanmak için dini araç olarak kullandığını fark edinceye kadar, din konusunu fazla tartışmaktan kaçındılar. Diğer partilerin tavizci durumu karşısında, zaten parti içinde de daha fazla din hürriyeti için

¹⁹⁹ Albayrak, **a.g.e.** s.488-496.

²⁰⁰ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler** s.565-566.

²⁰¹ **a.g.e.**, s. 586.

²⁰² Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s.566.

²⁰³ **a.g.e.**, s. 5593-595.

²⁰⁴ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 402-403.

zorlanan CHP'liler, hükümet olarak artık eski laiklik düşüncesinden vazgeçerek daha evvel anlatıldığı gibi birtakım tavizler verdiler.(...) Bu serbestlik aydınlar arasında hoşnutsuzluk yarattı, fakat köylüler ve kasabalılar memnundular, çünkü onlara göre duaların, özellikle ezanın Türkçesi, Arapçasında mevcut olan mistik çekicilikten bir hayli kaybediyordu. Bundan ve benzeri dini hürriyetlerden cesaretlenen çevreler laikliğe karşı yeni saldırılara giriştiler.”

Din politikası açısından bakıldığında Atatürk ilke ve devrimleri ile şekillenmiş olan CHP, laiklik siyasetini sürdürse de, özellikle 1947 Kurultayı ile ortaya çıkan görüntü, dini bireysel alanla sınırlayan ve kamusal alanda daha az görünür kılan 1923-1945 çizgisinden biraz da olsa uzaklaşıldığıydı. Bu görüşü savunanlara göre 1950'den önce CHP eliyle din eğitime başlanması ve İHO ve İlahiyat Fakültesi açılması ile de yeterince taviz verilmiş idi. Ancak 1950 sonrasında, CHP, Atatürk ilke ve devrimlerinin koruyucusu olmak söylemiyle, sert bir muhalefet yürütmüş, parlamento içinde veya dışında, bir ana muhalefet partisi olmanın tüm yöntem ve tekniklerini kullanmış, özellikle de “dini siyasete alet ettikleri” gerekçesiyle de DP temsilcilerine karşı tepkilerini çekinmeksizin dile getirmiştir. Siyasal meseleler içinde DP-CHP diyalogunun temel unsurları, İnönü'nün CHP'nin 11. Kurultayı'nda belirttiği üzere, din, dinin siyasete alet edilmesi meselesi ve laiklik olmuştur.²⁰⁵

CHP'nin 1946-1960 döneminde izlediği programa dair değerlendirmelerde bulunan Suna Kili, bu dönemde CHP'nin “devrim açısından” yaptığı yanlışlardan söz ederken şu yorumda bulunmaktadır²⁰⁶:

“İkinci yanlış da CHP'nin, özellikle DP'nin Türk devriminin tam bağımsızlık ilkesinden; çağdaş toplum yaratma amacından oy düşüncesiyle sapmalara, tam bağımsızlık ilkesine gölge düşürecek, onu yaralayacak uygulama ve girişimlere başvurmaları, ödücü davranış takınmalarıdır.(...)Devrimci doğrultudan sapmalar, ödünler; kurulan yeni siyasal partilerin DP'nin, sonra da MP'nin seçmen önünde çoğu Atatürk döneminde geçen 27 yıllık uygulamaları, devrim atılımlarını kötülemesi, devrimi ve onun yönelişlerini tümüyle “oy pazarına” sürmesi; devrimin içinden çıkan siyasal kuruluştaki, CHP'de ve onun yöneticileri arasında ödücü davranışları başlatmıştır.”

Karpat'ın ve Kili'nin birbirine yakın görünen değerlendirmelerine bakıldığında CHP'nin daha önce izlenen siyaseti terk etmesinin DP iktidarına giden ve devrimlerin erozyona uğramasına yol açan bir durumu ortaya çıkarmış olduğu gibi bir sonuç çıkmaktadır. Buna karşın Sina Akşin, İnönü dönemini değerlendirirken, İnönü'nün “Atatürk devriminin başarılı bir savunucusu ve sürdürücüsü” olduğunu, çok partili hayata geçişte de önemli bir role sahip biri olduğunu vurgulamaktadır.²⁰⁷ Öte yandan, Karpat, Kili ve Akşin birlikte okunduğunda görünen odur ki, CHP 1945 öncesi laiklik çizgisinden tam ayrılmamakla beraber, toplumsal ve dönemselsel bir esneme göstermiştir. Ama laikliğin ana çizgisinden tamamen kopmamıştır.

2.3.2. Millet Partisi'nin Din ve Laiklik Algısı

DP'nin kuruluşu ve iktidara gelişinden sonra parti içinde ortaya çıkan görüş farklılıkları Millet Partisi'nin kuruluşuna giden süreci de başlatmıştır. Daha önce bahsedildiği üzere 12 Temmuz Beyannamesi, eski birer CHP mensubu olan DP kurmaylarını CHP ile uzlaşma yoluna götürdü.²⁰⁸ Öte yandan CHP'de Recep Peker'in başını çektiği sertlik yanlılarının tasfiyesinden sonra, İnönü DP'den de benzer bir hareketi bekler görünmüştür. İnönü'nün doğrudan böyle bir isteğinin olup olmadığı “doğrulanamakla beraber” bir

²⁰⁵ Sitembölükbaşı, **a.g.e.**, s.18-24.

²⁰⁶ Kili, **Türk Devrim Tarihi**, s. 353-354.

²⁰⁷ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2007, s. 247-248.

²⁰⁸ Albayrak, **a.g.e.** s.118 vde.

kopuşun ilk sinyalleri, milletvekili maaşlarına zam yapılması konusunda CHP ile bir temas havasını takiben ortaya çıkmıştır.

DP içinde CHP'ye muhalefetin biçimi konusunda farklı görüşte olanlar için maaş konusu ayrıştırıcı oldu.²⁰⁹ Yalnızca siyasi mücadelede bir uzlaşma değil, aynı zamanda CHP ile bir “pazarlık” görüntüsü verilmesi, DP içindeki bir grubun harekete geçmesine yol açtı. Ocak 1948’de Kenan Öner’in istifasıyla kriz daha da derinleşti. Öner, Bayar ile İnönü arasında “anlaşma” ve “mali yardım” pazarlığı olduğu iddiasında bulununca, DP, Öner ve onun gibi düşünenler ile yolunu ayırmaya karar verdi. Mart 1948’de 5 milletvekili ve 6 Merkez Kurul üyesi²¹⁰ DP’den ihraç edildi. Bunu, 10 milletvekilinin, yaşanan gelişmeler sonrası, *Müstakil Demokratlar* ismiyle ayrılmaları²¹¹, ardından da diğer bir grubun 20 Temmuz 1948’de, yukarıda sözünü ettiğimiz üzere, Millet Partisi’ni kurması izledi. Takip eden dönemde Müstakil Demokratlar’ın MP’ye katılmasıyla artık TBMM’de yeni bir siyasi oluşum vardı. Artık sayıca az “ama daha bütünlüklü” bir DP ortaya çıkmıştı.²¹²

MP, hem CHP hem de DP için dikkatle yaklaşılması gereken bir muhalefet partisi haline gelmişti. İlginç olan MP de tıpkı DP gibi hem “laiklik taraftarlarıyla muhafazakârları bünyesinde toplayan” ve hem de “dini kesimin oyu için” mücadele eden bir parti idi.²¹³ Bu durumun da DP kurmaylarını CHP kadar, hatta ondan biraz daha fazla, MP’ye karşı politikalar geliştirmek ve bu partiyi farklı ortamlarda eleştirmek, gerektiğinde CHP ile dahi işbirliğine gitmek yoluna sevk etmesi doğal bir sonuç olsa gerektir.

DP’den özellikle din ve laiklik konularındaki görüşleriyle ayrılan milletvekilleri tarafından kurulan MP, Kurtuluş Savaşı’nın başarılı komutanlarından *Mareşal Fevzi Çakmak*’ın fahri liderliğinde, DP ve CHP’nin izlediği politikalara karşı sert bir muhalefete girişmiştir.

“Milli gelenekler konusunda ise muhafazakâr bir demokrasiyi” savunan ama aynı zamanda “aşırı demokrat muhafazakârlar” olarak ünlendiği söylenen²¹⁴ MP mensupları, din konusunda DP kadar “ilgili”, laiklik konusunda ise DP’den bir adım önde olarak “dinin devletten tam olarak ayrılması ve dini kurumlara otonomi verilmesi” yanlısıydı. MP’nin ana programı²¹⁵, II. Meşrutiyet dönemindeki İslâmcılık akımının bir örneği olmamakla beraber, siyasi ortamda “daha İslâmi ve muhafazakâr bir görüşün örneği” durumunda idi.²¹⁶

MP, “dine dayalı bir devlet kurmak” amacında olmayan bir parti idi. Ama Nisan 1950’de partinin sembol ismi Mareşal Fevzi Çakmak’ın ölümü ve CHP tarafından resmi tören yapılmak istenirken yaşanan, örneğin o dönemde yasak olduğu halde ezanın Arapça olarak okunması gibi olaylar nedeniyle cenaze âdeti “başka tür bir gösteri” halini aldı.²¹⁷ Özellikle

²⁰⁹ Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, s.60-65.

²¹⁰ İhraç edilen milletvekilleri: General Sadık Aldoğan, Kemal Silivrili, Necati Erdem, Mithat Sakaroğlu ve Osman Nuri Köni, 11 Mart 1948’de Merkez Kurulu’ndan çekilince ihraç edilenler: Yusuf Kemal Tengirşenk, Enis Akaygen, Emin Sazak, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz ve Hasan Dinçer’dir. Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, s.65-66.

²¹¹ Bu grubun görüş ve DP’den kopma sebeplerinin ayrıntısı için Bkz. Müstakil Demokratlar Grubu, **Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler**, Yeni Matbaa, Ankara, 1949.

²¹² Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945 – 1980**, 2. Baskı, Hil Yayın, İstanbul, 1996, s.40-41.

²¹³ Sitembölükbaşı, **a.g.e.** s.37.

²¹⁴ Ali Fuad Başgil, **27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2008, s.58.

²¹⁵ Parti Programının tam metni için Bkz. Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, s.718-732.

²¹⁶ Tunaya, **İslâmcılık Akımı**, s.179.

²¹⁷ Cenazeye ilişkin basına yansıyan bazı haberler için Bkz. “Mareşal Fevzi Çakmak Dün Sabah Vefat Etti”, **Zafer**, 11 Nisan 1950. “İstanbul’da Dünkü Müessif Hadiseler”, **Zafer**, 12 Nisan 1950. “Mareşal Çakmak Toprağa Verildi”, **Zafer**, 13 Nisan 1950. “Mareşalin Cenazesi Büyük Merasimle Kaldırıldı”, **Ulus**, 13 Nisan 1950, s. 1, 6.

radıyodan normal yayın akışının sürdürülmesi Fevzi Çakmak'ın cenaze törenindeki kalabalığın da olayların da büyümesinde etkili oldu. Bu durum İsmet Bozdağ'ın hatıralarına şöyle yansımıştır²¹⁸:

“Hele radyonun, programında bulunan “oyun havaları”nı yayması, bardağı taşıran son damla oldu. Beyazıt meydanında toplanan üniversite öğrencileri, ellerine aldıkları bayraklar ve pankartlarla, köprüyü geçip Beyoğlu'na çıktılar ve Harbiye'deki radyoevinin önüne, halk-öğrenci kalabalığı halinde yığıldılar:

- Mareşal'e saygı istiyoruz!

- Bu radyo kime hizmet ediyor?

-Hükümet, Mareşal'e düşman mıdır? Sloganlarla bağırıştılar, birkaç taş da atıldı.

Durum, hemen Ankara'ya bildirildi; Ankara ve İstanbul radyoları matem anonslarıyla, matem yayınına geçtiler ama iş işten de geçmişti. Halk bu ihmali affetmedi. Ertesi gün Beyazıt Camii'nden kaldırılan cenaze için, hükümet protokol hazırlamıştı. Bakanlar, milletvekilleri gelmişlerdi. Fakat halk protokolü reddetti; cenazesinin tek sahibi olarak tabutu askerlerin omuzlarından çekip aldılar ve parmak uçlarında taşıyarak kabristana kadar na'şa sahip çıktılar!

İşte bu olay, seçimin kaderini tayin etti! Ve...

14 Mayıs 1950'de Demokrat Parti, ezici bir çoğunlukla iktidara yerleşti!”

Cenazeye ilişkin paylaşımlarda bulunan Serdengeçti dergisi, cenazeye katılan bir okuyucusunun mektubunu da okuyucularıyla paylaşmıştır. Mektupta, cenazeye katılanların milli ve manevi duygularının coşkunluğundan, yasağa rağmen Arapça okunan ezan ve getirilen tekbirden bahsedilmiş, halkın duyguları “Bayrağa ayeti kerimelere sarılmış bir şey vardı omuzlarda... Bu omuzlar omuzladıkları şeyi iyi biliyor onun için senelerdir onu ak pak tutuyorlardı” cümleleriyle yansıtılmıştır.²¹⁹ Yine Çakmak'ın vefatıyla ilgili olarak cenaze töreninde ve sonrasında yaşanan olayların detaylı olarak anlatıldığı bir başka yazıda da, halkın cenaze törenine gösterdiği büyük katılım ve resmi törenin engellenmesine dair detaylar verilmiştir.²²⁰

Çakmak'ın 10 Nisan 1950'deki ölümü MP için oldukça yıpratıcı olmuştur. Çakmak'ın cenaze töreninde kontrolden çıkan bir kalabalığın kitle psikolojisi ile gerçekleştirdiği protestolar ve resmi tören yapılamaması ile MP karşıtı tepkiler büyümüştür. DP'nin iktidara gelmesinden bir ay önce yaşanan bu olaylar, DP hükümeti döneminde, hem DP hem CHP kurmaylarınca “irtica” olarak kabul edilmiştir. İki partinin, MP'ye karşı ortak hareket etmiş olmaları da din siyaseti açısından kimi durumlarda yakınlaşabilmenin de göstergesi olmuştur.

1950 seçimlerinde %3 oy alan MP, TBMM'de yalnızca Kırşehir'den milletvekili seçilen Osman Bölükbaşı ile temsil imkânı bulmuştur. Tek başına olsa da Bölükbaşı hem iktidardaki DP, hem de CHP için küçümsenemeyecek bir muhalif olmuştur. Ancak MP giderek artan bir biçimde din ve laiklik konusunda “aşırılık” içeren bir yöne kaymaya başlayınca hem TBMM'de hem de kamuoyunda tepkilerle karşılaşmıştır.²²¹

Bu dönemde parti içinde laik grup ile İslâmcı grubun fikir ayrılıkları partinin üç yılda üç sefer parti başkanını değiştirmesine yol açmıştır. Bu aşamada bazı İslâmi yayınların DP'ye

²¹⁸ İsmet Bozdağ, **Darağacında Bir Başbakan, Menderes... Menderes...**, 5. Baskı, Truva Yayınları, 2008, s.101.

²¹⁹ Fethi Gemuhluoğlu, “Mareşalin Vefatı Üzerine Anadolu'dan Birine Mektup”, **Serdengeçti**, S.10, Mayıs 1950, s.5-6.

²²⁰ “Mareşal Meydan Muharebesi Yüz binlerin Akışı”, **Serdengeçti**, S.10, Mayıs 1950, s.7-9, 13.

²²¹ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 402-403. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.338-341. Adnan Küçük, **Türkiye'nin Siyasal ve Anayasal Rejimi**, Orion Kitabevi, Ankara, 2012, s.501-502. Albayrak, **a.g.e.** s.231-238.

alternatif olarak MP'yi gördükleri anlaşılmaktadır. Bu görüşü doğrularcasına Adnan Menderes, 5 Mart 1953'te düzenlediği bir basın toplantısında MP'yi “dini siyasete alet etmekle açıkça suçlamış” ve tutumunu düzeltmesi konusunda uyarmıştır.²²²

MP Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı, 24 Haziran 1953 tarihli TBMM oturumunda, Başbakan hakkında iki gensoru vermiştir. Gensorulardan ilki, Başbakan'ın iki arkadaşıyla beraber Türkiye'de “pürüzsüz demokratik bir iradenin kurulduğu ve vatandaş hak ve hürriyetlerinin” tam anlamıyla garanti altına alındığı sözlerinin neye dayandığına ilişkin olmuştur. İkinci gensoruda ise Millet Partisi'nin “dini siyasete alet ettiğine” ilişkin iddiaların neye dayandığı sorulmuştur. Gensoru gerekçelerinde DP iktidarının üçüncü yılında dahi demokrasi ve özgürlükler alanında söz verilenlerin yapılmadığı ve MP hakkında radyo ve gazeteler üzerinden kamuoyuyla paylaşılan “dini siyasete alet etme” iddialarının dayanaksız olduğu vurgulanmıştır. Bölükbaşı, Menderes'in Büyük Doğu gazetesine yardım eden birisi olarak 163. Madde'yi “rakiplerine karşı” bir silah gibi kullandığını da söylemiştir. Her iki önerge de Genel Kurul tarafından yapılan oylama sonucu reddedilmiştir.²²³

Zaman içinde aşırı tavrı nedeniyle Atatürk yanlısı üyelerini kaybeden MP'nin, 27-29 Haziran 1953'te düzenlenen 5. Büyük Kongresi'nde yaşanan istifalar ve ortaya atılan iddialar sonrasında, Cumhuriyet Savcılığı tarafından parti mensupları hakkında soruşturma başlatılmıştır. DP Meclis Grubu'nda da MP karşıtı bir tutum ortaya çıkmış, gerek partililer, gerek Adalet Bakanı ve gerekse Başbakan Menderes MP karşısında sert ve tavizsiz bir politika veya yaptırım gerektiğini ifade etmişlerdir.²²⁴

Çok kısa bir süre sonra DP tarafından yasal altyapının oluşturulması sonrası, MP, hakkında açılan soruşturma ve sonrasındaki mahkeme kararı ile “geçici olarak” kapatılmıştır. Ancak bu durum, DP yanlısı kimi aydınlarca büyük bir “*siyasi hata*” olarak görülmüştür.²²⁵ Bu yargıyı desteklercesine, DP'nin kimi zaman izlediği politikaları eleştiren BDD, başta Menderes olmak üzere parti içinde BDD yanlısı oldukları düşünülen kişilere atfen yazılar kaleme de alınmıştır. Bunlara bir örnek olarak verilebilecek bir yazıda, halkın “öz iradesiyle” işbaşına gelen DP'de, halkın ümidinin aksine, partiyi “gerçek millet partisi” yapmak isteyenlerin devre dışı bırakıldığı, MP'nin kapatılmasında hatalı davranıldığı, Fener Rum Patriği Athenagoras'ın İslam'a hakaret içeren bir davranış sergilemesine rağmen TCK 163. Maddenin işletilemediği, tüm bunları da ancak DP'nin başındaki kişinin çözebilecek vasfa sahip bir “kahraman” olduğu kinayeli bir şekilde dile getirilmiştir.²²⁶ Yine MP'nin kapatılmasının doğru olmadığını dile getiren bir başka görüş dönem basınında yer bulmuştur.²²⁷

Ekim 1953'te MP'nin siyasi faaliyetleri, “amacını gizleyen dine dayalı bir cemiyet olduğu” gerekçesiyle yasaklanmış, parti DP tarafından “mürteci” olmakla itham edilmiştir.

11 Aralık 1953 tarihli TBMM oturumunda, MP Zonguldak Milletvekili Abdurrahman Boyacıgiller'in, MP'nin geçici olarak kapatılması nedeniyle, yaşanan “kanun dışı muamelelerin bertaraf edilmesine dair ne düşünüldüğüne dair” ve parti üye sayısının tespit edilebilmesi için parti binalarına girilmesini gerektiren siyasi ve politik sebeplerle bunların

²²² Abdurrahman Dilipak, **Menderes Dönemi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1990, s.181.

²²³ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 24, B. 96, O. 1, s. 207-209.

²²⁴ Albayrak, **a.g.e.** s.237.

²²⁵ Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, s.128-129.

²²⁶ “Milletçe Ağlıyoruz”, **Büyük Doğu**, S.1, 23 Nisan 1954, s.3.

²²⁷ Nihat Erim, “Millet Partisi Etrafında”, **Ulus**, 27 Ağustos 1953, s. 1, 4.

yasal dayanaklarına dair iki yazılı soru önergesi Başbakanlık'a gönderilmiştir.²²⁸ Yine 28 Aralık 1953 tarihli oturumda, MP Zonguldak Milletvekili Abdurrahman Boyacıgiller'in, MP'nin geçici olarak kapatılması sebeplerine dair yazılı soru önergesi Başbakanlık'a gönderilmiştir.²²⁹

MP kendisine yöneltilen suçlamalar ve elde edilen belgeler sebebiyle, yaklaşık 7 aylık bir süre sonunda ve DP ve CHP gruplarının ortak tutumu ile ilgili yasalara istinaden tamamlanan soruşturma sonrası 27 Ocak 1954'te tüm teşkilatıyla beraber "alelade bir dernek" gibi kapatılmıştır.²³⁰ Oysa MP, DP ile CHP arasında "tampon" işlevi görmüştür.²³¹ CHP, kendi siyasal varlığından endişeyle, başlangıçta MP'nin faaliyetten men edilmesi veya geçici kapatılmasına karşı çıkmışken, MP'nin giderek sertleşen ve irtica endişesi doğuran tutumu nedeniyle, bu parti kapatma eyleminde DP ile aynı tarafta yer almıştır.²³² MP'nin kapatılmasından bir süre sonra, parti mensuplarından bir kısmı *Cumhuriyetçi Millet Partisi*'ni (CMP) kurarak siyasete devam etmişlerdir.²³³

2.3.3. Köylü Partisi'ne Göre Din ve Laiklik

DP'den daha önce ayrılıp, *Liberal Köylü Partisi*(LKP)²³⁴ ile bir araya gelen 4 eski DP milletvekili tarafından 19 Mayıs 1952'de kurulmuş bulunan *Türkiye Köylü Partisi*'nin (KP) ilk Genel Başkanı Seyhan Milletvekili Remzi Oğuz Arık olmuştur. "Adana, Eskişehir, Konya Kastamonu, İstanbul, Çanakkale ve Kütahya'dan gelen 77 kurucu azanın" katıldığı bir toplantıyla tüzük ve programını belirleyen KP'nin, ilk toplantısında, Genel Başkan Arık, partisinin "gözü ve karnı tok bir halk kütlesi yaratacağını ve memlekette içtimai bir reform yapacağını" söylerken, kurucular arasındaki Dr. Cezmi Türk ise "hürriyet diye hürriyetsizliğe vasıta olduk ve aldandık. Bu memlekette ahlak ve kanun hâkimiyetini temin için bu gaye etrafında toplandık" diyerek partinin ilkelerine dair ipuçları vermiştir.²³⁵

KP, parti programında "dini motifler" taşıyan bir parti olarak, laiklik yanlısı, din ve vicdan hürriyetini önemseyen ve "laikliğin din düşmanlığı şeklindeki yorumunu reddetmiş" olan bir partidir.²³⁶ Köylülerin sosyoekonomik durumlarını iyileştirmek amacındaki parti²³⁷, 1954 seçimlerinde başarılı olamayınca Ekim 1958'de CMP ile birleşmiştir.

2.3.4. İslâm Demokrat Partisi'nin Din ve Laiklik Algısı

²²⁸ TBMMTD, Dönem IX, C. 26, B. 16, O. 1, s. 129.

²²⁹ TBMMTD, Dönem IX, C. 26, B. 23, O. 1, s. 474.

²³⁰ Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s.129.

²³¹ Başgil, *27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri*, s.95.

²³² Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 712-733.

²³³ Albayrak, *a.g.e.* s. 231-238.

²³⁴ Cumhuriyetçi ve laik bir çizgiye sahip olan ve "ne sağcı ne solcu...doğru yolcu" bir parti olduğu söylenen LKP'nin detayları için Bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s.739-740.

²³⁵ "Türkiye Köylü Partisi ilk içtimaiı yaptı", *Akşam*, 20 Mayıs 1952. SBFGA / Erişim Tarihi: 11.01.2014.

²³⁶ Sitembölükbaşı, *a.g.e.* s.41.

²³⁷ DP'ye karşı kurulmuş olan KP'nin Kuruluş Beyannamesi'nin detayları için Bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s.745-748.

DP, MP ve ardılı olan partilere göre doğrudan İslâmcı bir siyaset izleyen, *İslâm Demokrat Partisi* (İDP), isminde doğrudan “İslâm” kelimesini taşıyan tek parti olarak, laiklik ilkesini parti programına almamıştır. İDP, “1940’lı yıllarda benzer partiler kuran” gazeteci Cevat Rıfat Atilhan tarafından Ağustos 1951’de kurulmuştur. İDP, parti programında, milli ve manevi değerlere yer veren²³⁸, CHP’nin ilkelerini antidemokratik bulan²³⁹, “mili karaktere uymayan” bu ilkelerin değişmesini ve eğitim programlarını buna göre yeniden düzenlemeyi amaçlayan²⁴⁰, Türk bayrağını karşılıksız seven herkesin din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin din ve vicdan özgürlüğünü savunan²⁴¹, Komünizm ve Farmasonluk gibi akımları kesinlikle yasaklamak niyetinde olan bir parti olarak karşımıza çıkmıştır. Kısa sürede aldığı tüm tepkilere rağmen İslâmcı söylemlerine devam eden İDP, Menderes tarafından “irticai faaliyetlerin kaynağı” olarak tanımlandı. Ardından bir soruşturma ile karşılaşan İDP, 3 Mart 1952’de, dinin siyasete alet edilmesini yasaklayan TCK 163. Madde ile dine dayalı dernek kurma yasağı getiren 175. Madde kapsamında verilen mahkeme kararıyla feshedilmiştir. C.R. Atilhan, partisinin kapatılmasını CHP ve DP mensubu “Siyonist ve masonlar” tarafından düzenlenen bir tertibe bağlanmıştır.²⁴²

Söylem ve duruşuyla MP’ye göre daha radikal olan İDP’nin, yine kendi seçmen kitlesinin bir kısmının aklını çelmesi ihtimali Menderes’i endişelendirse de, iktidara talipken şikâyet ettiği mevcut kanunlardan istifade eden DP’nin, İDP’nin kapatılması sürecinde başat bir rol alması ilginç bir detay olsa gerektir. Böylece Menderes, ikinci siyasal rakibinden de “yasal yollardan” kurtulma imkânı bulmuştur. Bu partinin kapatılması esnasında DP ve CHP kurmaylarının birlikte hareket etmeleri de, yine iki partinin aynı çizgiyi takiplerine delalet etse gerektir.

2.4. Din ve Devlet İlişkileri Bağlamında Dönemin Gelişmeleri ve Siyasi Tartışmalar

Türkiye’de siyasetin merkezi kabul edilen TBMM, DP döneminde de siyasal tartışmalar ve yasal düzenlemelerin gerçekleştiği yer olmuştur. Özellikle çok partili hayatın bir yansıması olarak, aynı siyasi gelenekten gelseler de, din ve laiklik konusunda farklı bakış açıları ve üslupları olan siyasi partiler bu dönem parlamentosunu çok ilginç bir hale getirmişlerdir. DP’nin ilk döneminde TBMM müzakereleri, bireysel olarak tecrübeli ancak parti olarak tecrübesiz bir DP hükümeti ile her iki anlamda da tecrübeli bir ana muhalefet partisi olan CHP merkezli olarak yaşanmıştır. Tabii ki, bu arada yukarıda bahsedildiği üzere, siyaseten mensup oldukları partiyi bir anlaşmazlık noktasında bırakıp kendi tarzlarını yaratan MP kurmaylarını da unutmamak gerekir. MP’nin, DP ve CHP’ye göre daha İslâmi bir tona sahip oluşu bu dönem parlamento çalışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır.

Daha önce incelendiği üzere, parti programlarına bakıldığında, DP ile CHP arasında genel olarak benzerlikler bulunmakta, her iki parti de dinin siyasete alet edilmesine ve yasal düzenlemelerde dini öğelerin kullanılmasına karşı çıkmışlardır. Ancak DP, ilköğretimden yükseköğretime dek bir din eğitimi verilmesinin, din adamı yetiştirilmesinin gerekliliği ile laikliğin din karşıtlığı olarak algılanmaması şeklindeki söylemiyle CHP’den farklılık arz etmiştir. İki parti ile kıyaslandığında MP programı biraz daha İslâmi tonda vurgulara sahip olup, özellikle din eğitiminin devlet değil de dini cemaatler eliyle yürütülmesi gereği MP

²³⁸ Madde 1. Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, s. 743.

²³⁹ Madde 2. Tunaya, **a.y.**

²⁴⁰ Madde 3. Tunaya, **a.g.e.**, s. 743-744.

²⁴¹ Madde 4. Tunaya, **a.g.e.**, s. 744.

²⁴² Sitembölükbaşı, **a.g.e.** s.41-43.

tarafından öne çıkarılan bir husus olmuştur.²⁴³ İDP, programı, hedefleri ve özellikle de İslam inancına yaklaşım biçimiyle Meclis'te bulunan partilerden ayrı düşmüştür. KP ise DP ve CHP'ye benzer bir program veya öncelikler listesine sahip görünmüştür.

Bu dönemde TBMM'ye ve kamuoyuna yansıyan tartışmalara bakıldığında özellikle din ve laiklik konularının çok öne çıktığı görülmektedir. Henüz iktidar olduğuna bakılmaksızın, muhalefet partilerince kıyasıya bir eleştiriye tabi tutulan DP Hükümeti, bir savunma içgüdüleriyle olsa gerek, Atatürk ilke ve devrimlerinin asıl savunucusunun kendileri olduğunu ifade etmiş, buna rağmen Menderes ve DP'liler dini siyasete alet etmek suçlamalarıyla yüz yüze kalmaktan kurtulamamıştır.

Çalışmamızın bu kısmında, dönem içinde yaşanan gelişmelere paralel tartışmalar incelenmiştir. Bu incelemede TBMM görüşmelerine ve basına yansıyan tartışmalara da değinilmiştir.

2.4.1. Din ve Vicdan Özgürlüğüne İlişkin Tartışmalar²⁴⁴

Din ve vicdan özgürlüğü, Türkiye topraklarında 1839'dan beri yasal bir altyapıya sahip olup, 1924 Anayasası'nda açıkça yer almıştır.²⁴⁵ Tarihsel sürecin bir sonucu ve bu özgürlüğün bir sonucu olarak ortaya çıkan haklar²⁴⁶ konusunda DP Hükümeti de çeşitli adımlar atmıştır.

Bu çerçevede, Adalet Bakanı Halil Özyörük, Anadolu Ajansı'na 7 Haziran 1950 tarihinde verdiği bir beyanat ile DP'nin temel hak ve özgürlükler ile adalet sistemi hakkındaki düşüncesinin çerçevesini çizmiş, hukukun üstünlüğüne, Medeni Kanun'un demokratik özelliğine atıfta bulunmuştur. Mevcut kanunlardaki "antidemokratik" yönlerin ve maddelerin düzeltileceğini ifade etmiş, vatandaşın fikir ve inanç hürriyetinin korunmasının önemini vurgulamıştır.²⁴⁷

Din ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde yapılan tartışmalarda basına yansıyan önemli bir detay da TCK 163. Madde ile ilgili olanlardır. İslami yayınlarda sıklıkla atıf yapılan bu madde ile ilgili olarak kaleme alınan bir yazıda²⁴⁸, TBMM'de maddeyle ilgili görüşmelerden bölümler verilmiş, daha önce olduğu gibi, "din ve vicdan hürriyetine, laikliğe, demokrasiye ve Anayasaya aykırı olan ve yeryüzünde hiçbir devletin kanununda bulunmayan bu müthiş" maddeye karşı çıkılması ve kesinlikle yürürlükten kaldırılması talep edilmiştir.

Başbakan Yardımcısı Samed Ağaoğlu'nun DP Muğla İl Kongresi'nde "Türk milletine bütün hürriyetlerini temin etmiş bulunuyoruz" şeklindeki açıklaması ile Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin Samsun'da yaptığı bir konuşmada "Vatandaşların kendi dinleri üzerinde istedikleri gibi serbest hareket edebileceklerini ve din hürriyetine kimsenin karışamayacağını ve karışmadığını" söylemiş olduğundan bahisle kaleme alınan bir diğer yazıda ise²⁴⁹, ezanın

²⁴³ Sevgi Kocaçimen, **Demokrat Parti Döneminde TBMM'nde Laiklik Tartışmaları**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2008, s.23-25.

²⁴⁴ Bu konudaki tartışmalar, gerek TBMM oturumlarına ve gerekse DP hükümeti mensuplarının açıklamalarına da sıklıkla yansımıştır. Özellikle Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın yasama yılı açılışlarında bu konuya ilişkin sözleri partinin siyasetini de açıklayıcı bir özellik sergilemesi açısından önemlidir.

²⁴⁵ **Madde 75.** Hiçbir kimse mensup olduğu felsefi içtihat, din ve mezhepten dolayı muaheze edilemez. Asayiş ve umumi muaşeret adabına ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü dini ayinler yapılması serbesttir. Başgil, **Din ve Laiklik**, s.92. Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 85.

²⁴⁶ Bu haklar "inanma, ibadet ve dua, talim, tedris, neşir, telkin ve dinin emrini yerini getirme" olarak özetlenebilir. Başgil, **a.g.e.** s.101-127.

²⁴⁷ **AYT**, S. 199, 1-30 Haziran 1950, s. 3-4.

²⁴⁸ "Mahut 163. Madde", **Sebilürreşad**, C.V., S.117, Aralık 1951, s.258-259.

²⁴⁹ Eşref Edib, "Müslüman Türk Milleti Din Hürriyetine Tamamen Sahip midir", **Sebilürreşad**, C.IV., S.132, Ağustos 1952, s.98-101.

Arapça okunmaya başlaması gibi olumlu uygulamalara rağmen din hürriyetinin tam anlamıyla olduğunu söylemenin henüz mümkün olmadığı, örneğin TCK 163. Maddenin hala “bir cellât satırı gibi” dinin ve milletin tepesinde olduğu ifade edilmiştir. Yazıda ayrıca Cemiyetler kanununun dini cemiyet kurulmasını engelleyen hükümlerinin hala yürürlükte olduğu, tüm bu ve benzeri durumlar mevcutken, tam anlamıyla bir özgürlükten bahsetmenin söz konusu olmadığı vurgulanmıştır.

Hürriyet kavramı, partinin kuruluşundan itibaren hemen tüm DP kurmayları veya mensuplarınca dile getirilmiştir. Özellikle muhalefette iken bunun üzerinde duran DP'liler iktidara geldikten sonra da bu kavramın yerleşmesi yönünde gayret göstermişlerdir. Ancak iktidarın ilerleyen aşamalarında, DP kurmaylarının da, sınırsız bir hürriyet yerine devlet, rejim ve özellikle de hükümet karşısında hürriyetin o kadar da kolay sahip olunmaması gereken bir hak olduğu fikrine sahip olmaya başladıkları izlenimi ortaya çıkmıştır. Yine de seçim kampanyaları sırasında, parti ve hükümet programlarında temel hak ve özgürlüklerin yeniden işlev kazanacağını veya korunacağını vaat ededen DP kurmayları iktidara geldikten sonra bu konuya eğilmişlerdir.

Bu kısımda, din ve vicdan özgürlüğünün farklı toplum kesimlerine nasıl yansıdığını anlamak için Şii İslam geleneğine yakın olan Alevîlerin durumuna göz atmak yerinde olacaktır. DP döneminde de “hukuk ve muamelata yönelik dini hükümleri siyasi hayatın dışında tutmak isterken, inanç ve ibadet konularında tek sesliliği yeğlemiş” bir çizginin devam ettiği görülmüştür.²⁵⁰ Laik devlet çizgisinin Sünni İslam’a doğru meylettığı dönemde, DP ile Alevîler bir temas sağlamışlardır.

Türkiye’de daha çok İç ve Doğu Anadolu bölgelerinde yerleşik olan Alevîler²⁵¹ ile Adnan Menderes ilk kez 1949’da Bektaşiler (Dedebabalar) vasıtasıyla görüşmüş ve “Hacı Bektaş Dergâhı’nın eski statüsünün geri verilmesi ve dergâhın Bektaşilere devri” karşılığında DP’ye destek olma sözü vermişlerdir. Hatta bu dönemde, 30 Ocak 1949’da Türkiye’ye gelen bir Bektaşî lideri (Ahmed Sırrı Dedebaba) birkaç ay Tire’deki Horasanlı Ali Baba Dergâhı’nda, 1952’ye kadar ise İstanbul’da kalmış, ancak Merdivanlı (Şahkulu Sultan) Dergâhı’nda bir cem ayini yönettiği sırada polis tarafından gözaltına alınmış ve çıkarıldığı mahkemece verilen karar çerçevesinde yurt dışına sürgün edilmiştir.²⁵²

Bu dönemin DP ile Alevîlerin ilişkisine yansımalarından biri olarak kaydedilmesi gereken bir diğer detay, Alevî kültüründe önemli bir yere sahip olan ozan/âşık şiir ve deyişlerinde Alevîlerin siyasi tercihlerine dair detaylardır.²⁵³ Bu bağlamda, CHP, savaş dönemi koşullarının etkisiyle, Alevî âşıkları Habib Karaaslan ve Ali İzzet Özkan tarafından eleştirilmiş buna karşılık 1946 sonrasında DP, bir alternatif veya umut olarak desteklenmiştir.²⁵⁴ Alevîlerin bir

²⁵⁰ Faruk Bilici, “Alevî-Bektaşî İlahiyatının Günümüz Türkiye’sindeki İşlevi”, **Alevî Kimliği**, T.Olsson, E.Özdalga, C.Raudvere (Ed.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.82.

²⁵¹ Cemal Şener, **Yaşayan Alevilik**, Ant Yayınları, İstanbul, 4. Baskı, 1996, s.24, 56-64.

²⁵² Necdet Saraç, **Alevîlerin Siyasal Tarihi 1300-1971**, Cem Yayınevi, İstanbul, Ağustos 2011, s.309-310.

²⁵³ Salahaddin Bekki, **Âşık Şiirinin Siyasallaşması Üzerine Bir Deneme 1960-1980**, ss.1-21, (VII).

Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi’nde sunulan bildiri, Gaziantep, 27 Haziran – 1 Temmuz 2006), s. 4-6. Çukurova Ü. Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü Veritabanı – Erişim tarihi: 28.01.2014).

²⁵⁴ Habib Karaaslan, 1949’da DP’ye destek olmak için çıktığı bir seçim gezisinde CHP lideri İsmet İnönü’ye hakaretle suçlanmış ve 102 gün hapis yatmıştır. Karaaslan’ın DP yanlısı dizeleri şöyledir: “Biz köylüyüz var abamız / Halkı yükseltmek çabamız / Demokrattır öz babamız / Ayrılma sen izine gel / Halk Partisi dendi kime /

bölümü 1950 sonrası, “CHP’den ciddi bir kopuş göstermemekle beraber”, DP’ye yönelmiştir. DP, Alevilerin yoğun yaşadığı bazı illerde milletvekili adayı göstermiş, Amasya, Çorum, Maraş, Sivas, Tokat, Tunceli ve Yozgat’ta yarışı önde bitiren parti olmuştur. Erzincan, Hatay, Malatya ve Kars’ta ise CHP birinci parti olmuştur.²⁵⁵ Alevi toplumunun günümüzde önemli isimlerinden biri olarak kabul edilen İzzettin Doğan’ın babası Hüseyin Doğan, 1950’de Malatya’dan CHP milletvekili olarak seçilmiş, ancak 1951’de DP’ye geçmiştir.

Bu gelişmelere rağmen DP’nin yukarıda sözü edildiği üzere politikalarının Alevilerin beklentilerini karşılamaması, bu iki ozanın dizelerinde de değişikliğe yol açmıştır.²⁵⁶ Menderes hükümetlerinin özellikle Arapça ezan, radyoda yapılan dini yayınların içeriği ile DP kurmaylarının çeşitli açıklamalarının Sünni İslam yanlısı bir görüntü vermesi sonrası Alevilerin DP’ye verdiği destek giderek azalmıştır.²⁵⁷

Ülkenin demokratikleşmesi yönünde çabaların sürdürülmesi anlamında DP lider kadrosu söz verilen işlerin ne derecede gerçekleştirilmekte olduğuna dair görüşlerini çeşitli vesilelerle dile getirmişlerdir. Bu kapsamda yeni yasama yılının açıldığı 1 Kasım 1951 tarihli TBMM oturumunda konuşan Cumhurbaşkanı Celal Bayar konuşmasında demokratikleşme ve irticai faaliyetlerle mücadeleyle ilgili olarak şunları söylemiştir²⁵⁸:

“Son günlerde, mahdut yerlerde, siyasi ve irticai bazı hareketlerin baş gösterdiği ve vakit geçirilmeden, mukabil tedbirlerin alındığı malûmunuzdur. İnkılâplarımızın ve lâik Cumhuriyet esasına dayanan bugünkü rejimin, en kudretli ve vefalı koruyucusu olan Meclisinizin bu bahiste gösterdiği yüksek hassasiyeti burada takdir ve şükranla anmak her halde, ifası lâzım gelen bir vazifedir. Arkadaşlar, ilk zamanlarda, inkılâplarımızın korunması, siyasi mahkemelerin takdirine bırakılmıştı. Bir zaruret neticesi şeklinde ifadesi mümkün olan bu fevkalâde tedbirlerin yerini, bugün kanuni müeyyidelerle, normal mahkemelerimiz almış bulunmaktadır. Eski, fevkalâde mahkemeler devrine dönmek istemeyeceğimize ve inkılâplarımızı da, behemehâl korumak azminde olduğumuza göre, Türk Adalet cihazının, memleketteki rejim ve medeni hayat istikrarının, tabii adalet kaidelerine göre, her zaman için korunacağını mümkün olduğunu göstermesi davamızın zaferi olmuştur.”

Yaran varsa bakmaz eme / İktidara sahip deme / Hiç korkmadan yüzüne gel / Der Habip Karaaslan gönül yıkılmaz / Demokrasi hiçbir güçlükten yılmaz / Türk köylüsü Demokrat’tan ayrılmaz / Hürriyet istiyor orada kaldı.” Ali İzzet Özkan ise DP yanlısı şu dizeleri kaleme almıştır: “Kıral öldü put kırıldı / Halas olduk cehaletten / Zulmun sarayı yıkıldı / Kurtulduk biz esaretten / Karanlık yere gün doğdu / Hürriyet yağmuru yağdı / Halkın ahı göğe ağdı / Sefaletten zulumattan / Çıktı Mehdi Demokrasi / Zalimin kesildi sesi.”

²⁵⁵ Necdet Saraç, **a.g.e.**, s.312-314.

²⁵⁶ Habip Karaaslan yaşadığı “hayal kırıklığı” karşısında şu dizeleri yazmıştır: “Çok memleket gezdim ben kana kana / Osandım millete dert yana yana / Zengin Egeliyi bastı bağına / Demokrat dediği lordlar partisi / Bundan böyle bunlara oy verilmez / Fakir zümre başlarına derilmez / Bahçelere pis kokudan girilmez / Değişmiştir Ankara’nın havası / Der Habip Karaaslan döndü / Evdeki çıramız söndü / Devrimiz aksine döndü / Bu da Demokrat çağıdır.” / Aşık Ali İzzet Özkan da benzeri bir hayal kırıklığı yaşamış ve bunu dizelerine yansıtmıştır: “Demokrat Parti’yi güzel kız sandık / Çirkin çıktı, kahpe çıktı, dul çıktı / Alnım açık yüzüm ağ dedi kandık / Yüzü kara çıktı, başı kel çıktı. / Bunların mevki kazanmak fikiri / Düşünen kim bizim gibi fakiri / Has kumaşık dedi bize her biri / Kendir çıktı, keten çıktı, çul çıktı”

²⁵⁷ Cemal Şener, **Alevilik Olayı**, Ant Yayınları, İstanbul, 19. Baskı, 1995, s.154. Necdet Saraç, **a.g.e.**, s.311-317.

²⁵⁸ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 10, B. 1, O. 1, s. 4.

Düşünce ve inanç özgürlüğünün korunması ile rejime sahip çıkılması hassasiyeti çerçevesinde, DP iktidarının ilk günlerinden itibaren parti liderlerinin ve mensuplarının dile getirdiği “kökü dışarıda akımlar” olarak tanımlanan hareketlerden Komünizm ile mücadele, özellikle milli ve manevi değerlerin korunması, ülkenin huzur ve güveninin tesisi için sıklıkla vurgulanan bir unsur idi. Gerek hükümet yetkilileri ve gerekse basın organları bu konuyu hep gündemde tutmuştur. Yaşanan kimi olaylarda dahi ilk sorumlu olarak Komünizm görülmüştür.²⁵⁹ Özellikle Komünizm ile mücadelede çocukların, gençlerin ve sonuçta toplumun dini değerlerle donatılması ve güçlendirilmesinin önemi çok sıklıkla vurgulanmıştır. Bu kapsamda sol akımlarla mücadelede hükümetin etkinliğini artırmak üzere TCK 141 ve 142. Maddelerde değişikliğe gidildi. 3 Aralık 1951 tarih ve 5844 sayılı kanunla²⁶⁰, Komünizm propagandası yasaklandı.²⁶¹ Bu değişiklik üzerinden sol örgüt ve yapılanmalar, özellikle “dine karşı uyguladıkları politikalar” nedeniyle sert yaptırımlara maruz kaldılar.

Bu dönemde din ve vicdan özgürlüğüne yönelik atılan önemli adımlardan biri de *Cemiyetler Kanunu*'nun bazı maddelerinde yeniden düzenlemeye gidilmesi olmuştur. 5 Mayıs 1952 tarih ve 5927 sayılı kanunla²⁶², DP'nin toplumsal hayatı düzenleme ve zararlı akımları önleme çabası öne çıkmıştır. DP'nin bu yöndeki çabalarına olumlu bir tepki örneği olarak, *Türkiye Milli Talebe Federasyonu* (TMTF), tarafından Başbakan Menderes'e bir mektup gönderilmesi dikkat çekicidir. TMTF, Başbakan'ın “gençliğe olan yakın ilgisine” güvenerek, “Atatürk sevgisini ve inkılâpları işlemek, Komünizm ve irtica ile mücadele etmek, gençlik davalarını ele almak” amacıyla çıkarılacak bir dergi için kendisinden bir yazı talebinde bulunmuştur. Nitekim bu dergi ilerleyen zamanlarda kurulmuş ve bahse konu meselelerde hassasiyetini korumuştur. Bu çerçevede de, TMTF adına Başbakan'a 21 Ocak 1954'te Yekta Güngör Özden imzasıyla; *Devrim Gençliği Dergisi* için, bir anket gönderilmiş, ankette Atatürk ve devrimleri konusunda şu soruları cevaplandırması Başbakan'dan talep edilmiştir²⁶³:

“ 1 – Devrimden ve devrimcilikten ne anlıyorsunuz?

2 – 1919'dan bu yana Türk devriminin Türkler ve Türkiye üzerindeki tesirlerini nasıl buluyorsunuz? Sizce eksik, lüzumsuz ve zararlıları varsa nelerdir?

3 – ATATÜRK hakkındaki duygularınız nedir? Kemalizm'den ne anlıyorsunuz?

²⁵⁹ Komünizm, DP'nin, 6/7 Eylül Olayları gibi pek çok iç ve dış toplumsal olayda veya olumsuz gelişmede dahi, yaşananların başlıca sorumlusu olarak ortaya atılmıştır.

²⁶⁰ Türk Ceza Kanununun 141 ve 142nci Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, **Düstur**, 3.Tertip, C. 33, BDM, Ankara, 1952, s. 44-47. RG – 11 Aralık 1951, S. 7979.

²⁶¹ Sitembölükbaşı, **a.g.e.**, s. 145.

²⁶² Cemiyetler Kanununun 33 ve 35inci Maddeleri ile Muvakkat Maddesinin Tadiline Dair Kanun, **Düstur**, 3. Tertip, C. 33, BDM, Ankara, 1952, s.1378-1379. RG – 13 Mayıs 1952, S. 8108.

²⁶³ Bkz. **EK – 1**: TMTF'nun yayınladığı Devrim Gençliği dergisi Yazı İşleri Müdürü Yekta Güngör Özden'in Başbakan Adnan Menderes'e sorduğu sorular. (**BCA**, 30.1.0.0-18-106-5-A7-BV/21.01.1954/TR/1). Atatürk'ün ismi belgenin orijinalinde büyük harflerle yazılmıştır.

4 – Fikir ve sanat hayatımız üzerindeki görüşleriniz kısaca nelerdir? Tavsiye ve tenkitleriniz? Devlet nasıl ilgilenmelidir?

5 – Gençlik, öğrenim ve eğitim davamızın halli için neler düşünüyorsunuz?

6 – Bütün bu meselelerde aydınlarımız kendilerine düşeni yapıyorlar mı?”

Bu yazı talebine veya kendisine tevdi edilen sorulara Başbakan Menderes’in ne cevap verdiği dair kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamışsa da, bu talepler dönemin koşullarında din ve laiklik konularının önemine dair bir ipucu veriyor olsa gerektir.

Yine bu konu bağlamında, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1 Kasım 1952 günü yapılan 9. Dönem 4. Yasama Yılı açılış konuşmasında, din ve vicdan özgürlüğü alanına ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. *Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun*’un kabul edilmesi ile Komünizm ile mücadele çerçevesindeki kanuni düzenlemeler nedeniyle milletvekillerini kutlayan Bayar, gericilik konusunda toplumun duyarlı olduğunu, ancak “güya inkılâplar tehlikede imiş gibi göstererek, imtiyazlı bekçiler sıfatını takınmak isteyenlerin” yaptıklarının toplum için daha tehlikeli ve ayrıştırıcı olduğunu, gericilik tehdidine karşı hem Meclis’in hem de Cumhurbaşkanı ve Hükümet’in üzerine düşeni yapacağını da vurgulamıştır.²⁶⁴

Bayar’ın bu konuşmasının birkaç boyutu vardır. Öncelikle DP içinde, rejim ve inkılâpların tavizsiz temsilcilerinin başında gelen Bayar, irticai, gerici veya sol akımlar gibi zararlı ve aşırı görülen hareketlere karşı alınan tedbirleri ve gerçekleştirilen yasal düzenlemeleri dile getirerek bu yöndeki gayrete destek olacağını ifade etmiştir. Bu da, hem DP hükümetini destekleyen hem de parti içinde ve dışında DP’nin rejimle ve devletle barışık olmasını isteyen kişilere ümit veren bir tutum olarak görünmüştür. Öte yandan yanlış davranan, kanun dışı hareket edenlerin hep olacağından bahsetmesi, Bayar’ın, özellikle CHP’ye bir gönderme yaptığı izlenimini vermiştir. Ana muhalefetin, sıklıkla DP’yi gericilik ve irticaya destek vermekle suçlamasına karşılık Bayar’ın, her dini söylem ve eylemi “irtica” olarak tanımlamamak gerektiğini söylemesi, CHP’nin bu yöndeki hücumuna karşı partisini bir nevi savunma güdüsü olarak açıklanabilir. Nitekim dini söz ve eylemlerin illa ki gericilik veya laiklik karşıtlığı olarak algılanmaması gerektiği vurgusu, hem Bayar ve Menderes hem de diğer parti temsilcilerince sıklıkla başvurulan bir söylem olmuştur.

Öte yandan Vatan Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Yalman’ın 22 Kasım 1952 günü, Malatya’da “dönemin İslâmi basınından etkilendiği söylenen” Hüseyin Üzmez adındaki bir lise öğrencisinin silahlı saldırısı ile yaralanması üzerine Başbakan Adnan Menderes,

²⁶⁴ TBMMTD, Dönem IX, C.17, B.1, O.1, s.6.

Malatya’da DP İl Kongresi sırasında yaptığı konuşmanın sonunda bu olayla ilgili bir açıklama yapmış ve ilk tepkisini dile getirmiştir. 6 Aralık 1952’de Adana’daki konuşmasında ise, “Memlekette vicdan hürriyetine tecavüz kimsenin haddi değildir... Malatya hadisesi dini türlü maksatlara alet etmek isteyenlerin, hatta toplu halde çalışma kararında olduklarını göstermiştir” diyerek hükümetin tepkisini ortaya koymuştur.²⁶⁵ Öte yandan, Menderes’in suikast ile ilgili duygularını Samet Ağaoğlu şu sözlerle dile getirmiştir: “Adnan Bey, Ahmet Emin Yalman’a Malatya’da sıkılan kurşunların acısını doğrudan doğruya kendi kalbinde duydu. Fırtınalı bir gece yarısı Adalet Bakanı rahmetli Osman Şevki Çiçekdağ’ı, yanında doktorlar her türlü tehlikeyi göze alarak Malatya’ya uçurdu.”²⁶⁶

Dönemin bu konuyla ilgili tartışmalarının yoğunlaştığı bir ortamda, DP Balıkesir Milletvekili Ali Fahri İşeri, 29 Nisan 1953 tarihli TBMM oturumunda Başbakanlık makamına hitaben, ülkede irtica ve gericilik ile din ve vicdan özgürlüğünün olup olmadığını, bazı vatandaşların güvenlik ve özgürlüklerinin kısıtlandığı hakkında şikâyetçi olduklarına dair bir soru önergesi vermiştir.²⁶⁷ Bu önerge DP mensupları arasında da bu konuyla ilgili görüş ayrılıkları olduğunu göstermesi bakımından manidardır. 11 Kasım 1953 tarihli oturumda yinelenen soruya²⁶⁸, 13 Kasım 1953 tarihli oturumda Devlet Bakanı (DP Ağrı Milletvekili) Celal Yardımcı, soruların genel anlamlar içerdiğini, irtica ve gericilik olup olmaması ile ilintili bir hükümet icraatı bağlantısı kurulamayacağını, ihlal iddialarına ilişkin de somut bir olay öne sürülmediğini ifade etmiştir.²⁶⁹

Din ve vicdan özgürlüğü konusundaki önemli bir tartışma da konuyla ilgili bir kanun tasarısının TBMM’ye gelmesiyle yaşanmıştır. *Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun* teklifi, 20 Temmuz 1953 tarihli oturumda Adalet Komisyonuna, 21 Temmuz 1953’te ise Genel Kurul’a havale edilmiştir. Kanun teklifi hakkında TBMM Genel Kurulu’nda 23 Temmuz 1953 günü yapılan görüşmelerde ilk söz alan Adalet Bakanı (DP Ankara Milletvekili) Osman Şevki Çiçekdağ, kanun tasarısının yasal dayanaklarını, düşünce ve vicdan özgürlüğüne ilişkin öncelikle ilgili Anayasa maddeleri²⁷⁰ ve TCK²⁷¹ ile bağlantı

²⁶⁵ Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 132.

²⁶⁶ Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes-Marmara’da Bir Ada*, 2. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2004, s.45.

²⁶⁷ *TBMMTD*, Dönem IX, C.21, B.74, O.1, s.550.

²⁶⁸ *TBMMTD*, Dönem IX, C.25, B.3, O.1, s.103.

²⁶⁹ *TBMMTD*, Dönem IX, C.25, B.4, O.1, s.211-213.

²⁷⁰ **Teşkilatı Esasiye Kanunu (TEK), 70, 75 ve 88. Maddeler. Madde 70.** Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağış, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarından. **Madde 75.** Hiçbir kimse felsefi inanından, din ve mezhebinden dolayı kınanamaz. Güvenliğe ve edep törelerine ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir. **Madde 88.** Türkiye’de din ve ırk ayırılmaksızın vatandaşlık bakımından herkese “Türk” denir.

Türkiye’de veya Türkiye dışında bir Türk babadan gelen yahut Türkiye’de yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiye’de dünyaya gelipte memleket içinde oturan ve erginlik yaşına vardığında resmi olarak Türk vatandaşlığını isteyen yahut Vatandaşlık Kanunu gereğince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür. Türklük sıfatının kaybı kanunda yazılı hallerde olur. Gözübüyük, **a.g.e.**, 83-85, 88.

kurarak anlatmıştır. Çiçekdağ, bu maddeler ile TCK 163. Maddeye²⁷² rağmen gerek din, vicdan ve kanaat özgürlüğünün gerekse toplantı hürriyetinin suiistimal edildiğini ifade etmiştir. Yasal boşlukları doldurmak amacıyla hem bireysel hem dernekler düzeyinde yaptırım gücünü artırmak amacıyla ve TCK 64 ve 65. Maddeler ile de bağlantılı olarak, böyle

²⁷¹ **TCK –175, 176, 177, 178 ve 179. Maddeler. Madde 175.** Dinlerden birine ait dini işleri veya ibadet ve ayinin yapılmasını men ve ihlal eden kimseye altı aydan bir yıla kadar hapis ve beş bin liradan yirmi beş bin liraya kadar ağır para cezası verilir. Fiilin işlenmesi sırasında cebir, şiddet, tehdit veya hakaret vaki olmuş ise, faile bir yıldan iki yıla kadar hapis ve on bin liradan elli bin liraya kadar ağır para cezası verilir. Allah'a veya dinlerden veya bu dinlerin peygamberlerinden veya kutsal kitaplarından veya mezheplerinden birine hakaret eden veya bir kimseyi dini inançlarından veya mensup olduğu dinin emirlerini yerine getirmesinden veya yasaklarından kaçınmasından dolayı kınayan veya tezyif veya tahkir eden veya alaya alan kimseye altı aydan bir yıla kadar hapis ve beş bin liradan yirmi beş bin liraya kadar ağır para cezası verilir. Üçüncü fıkrada yazılı suçlar, basın ve yayın yoluyla işlenirse ceza bir misli artırılarak hükmolunur. Birinci fıkrada yazılı suçların basın ve yayın yoluyla teşvik ve tahrik edilmesi halinde aynı ceza uygulanır. **Madde 176.** Dinlerden birini tahkir maksadı ile bu dinlerce kutsal sayılan mabetleri, mezarları, buna benzer yerleri veya bu yerlerdeki eşyayı yıkan, bozan veya diğer bir suretle zarar veren kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis ve yirmi bin liradan yüz bin liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılır. Din görevlilerinin görevleri esnasında veya görevlerini yapmalarından dolayı kendilerine karşı bir cürüm işlendiği takdirde bu cürümün kanunen belli olan cezası altıda bir oranında artırılarak hükmolunur. **Madde 177.** Her kim ibadethanelerde, bunların müstemilatında veya külliyelerinde mevcut tezyinat, demirbaş ve mütemmim cüzleri veya benzeri eserleri yahut kabristanlardaki mahkukatı bozar, mezarları tahrip ederse bir yıldan üç yıla kadar hapis ve on bin liradan elli bin liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılır. Bunlardan birini her ne suretle, olursa olsun kirletenler üç aydan bir yıla kadar hapis ve beş bin liradan yirmi beş bin liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılır. **Madde 178.** Bir kimse, bir ölünün naaş ve kemikleri hakkında hakaret yapar veya tahkir maksadıyla veya meşru olmayan diğer bir maksatla birinin na'şını yahut kemiklerini alırsa, üç aydan bir yıla kadar hapis ve beş bin liradan yirmi beş bin liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır. Bunların dışında, her kim bir ölünün na'şını tamamen veya kısmen alır veya ruhsat almaksızın bir na'şını mezardan çıkarır yahut kemiklerini alırsa, iki aydan altı aya kadar hapis ve beş bin liradan yirmi beş bin liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılır. Eğer bu cürüm kabristanda veya ölü gömülmeye veya muhafazasına mahsus diğer yerlerde görevli olan yahut kendilerine naaş ve kemikler tevdi olunan kimseler tarafından işlenirse, yukarıda yazılı cezalar bir misli artırılarak hükmolunur. **Madde 179.** Bir kimse diğer bir kimseyi gayrimeşru surette kişi hürriyetinden mahrum ederse bir yıldan beş yıla kadar hapis ve beş bin liradan az olmamak üzere ağır para cezasıyla cezalandırılır. Eğer suçlu bu fiili işlemek için yahut işlediği zamanda tehdit veya kötü muamele eder veya hile kullanır yahut bu fiili öç alma kastıyla veya dini veya milli bir maksatla yahut 499 uncu maddedeki haller dışında maddi çıkar sağlama kastıyla veya siyasi veya ideolojik veya sosyal görüş ayrılıklarından kaynaklanan herhangi bir amaçla işler yahut mağduru askerlikte kullanılmak üzere yabancı bir ülkeye teslim ederse verilecek ceza üç yıldan sekiz yıla kadar ağır hapis ve on bin liradan az olmamak üzere ağır para cezasıdır. Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiillerin silahla veya birden çok kişi tarafından birlikte işlenmesi halinde ceza üçte birden yarıya kadar artırılır. Zekeriya Yılmaz, **Anayasa-TCK-CMUK-CİK-TMK**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2001, s. 139-141.

²⁷² **Madde 163.** Laikliğe aykırı olarak, Devletin sosyal veya ekonomik veya siyasi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse sekiz yıldan on beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. Böyle cemiyetlere girenler veya girmek için başkalarına yol gösterenlere beş yıldan on iki yıla kadar ağır hapis cezası verilir. Laikliğe aykırı olarak, Devletin sosyal veya ekonomik veya siyasi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla veya siyasi amaçla veya siyasi menfaat temin ve tesis eylemek maksadıyla dini veya dini hissiyatı veya dince mukaddes tanınan şeyleri alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse beş yıldan on yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. Şahsi nüfuz veya menfaat temin etmek maksadıyla dini veya dini hissiyatı veya dince mukaddes tanınan şeyleri veya dini kitapları alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse iki yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiilleri Devlet daireleri, belediyeler veya sermayesi kısmen veya tamamen Devlete ait olan iktisadi teşekküller, sendikalar, işçi teşekkülleri, okullar, yükseköğrenim müesseseleri içinde veya bunların memur, müstahdem veya mensupları arasında işleyenler hakkında verilecek ağır hapis cezası üçte bir nispetinde artırılır. Üçüncü ve dördüncü fıkralarda yazılı fiiller, yayın vasıtaları ile işlendiği takdirde verilecek ceza yarı nispetinde artırılır.

Bu maddeye ilişkin kapsamlı bir yazı için Bkz. Zeki Hafizoğulları, "Laiklik ve TCK' un 163. Maddesi", SBFD., Cilt XLII, No 1-4, 1987, s.201-221. AÜDVT – Erişim tarihi: 09.11.2015.

bir yasaya ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. Çiçekdağ ayrıca 1325 (1909) tarihli yasanın²⁷³ günün ihtiyaçlarına cevap vermediğinden, TCK 79. Madde ile Seçim Kanunu'nun 8 ve 9. Maddelerinin daha kesin ve açık ifadesi gereğinden bahisle vicdan ve toplanma hürriyeti ile gelişen demokrasi, Türk medeniyeti ve inkılapların her türlü sorun ve kötü niyetten korunması için kanunun TBMM üyelerinin onayına bırakıldığını ifade etmiştir.²⁷⁴

CHP Grubu adına söz alan Tokat Milletvekili Zihni Betil, Cumhuriyet rejimi ve inkılapların korunması ile irtica ile mücadelede partisinin sahip olduğu hassasiyet ve çabadan bahisle vicdan ve toplantı hürriyetinin iki ayrı kanunda ele alınması gereken özgürlükler olduğunu dile getirmiştir. Betil'e göre, vicdan özgürlüğü dinin siyasete alet edilmemesi anlamına gelmekte olup, toplumun temel kuralıdır ve devletin kuruluşundan beri zaten yürürlüktedir. Betil, tasarının 1. Maddesinin ilk fıkrasının TCK 163/3(2) ile aynı içeriğe sahip olduğunu, laiklik ilkesinin anayasanın 2. Maddesinde ve TCK 163/3'te yer aldığına göre yasa tasarısında ayrıca belirtilmemiş olmasının önemli olmadığını ayrıca vurgulamıştır. Yasanın ayrıntılı tahlilinden sonra özetle yasaya 1 ve 3. Maddeler anlamında taraftar olduklarını, 2. Maddenin "hukuk ve adalet anlamında yeri olmadığını", 4. Maddenin ise düzeltilerek uygun olacağını ifade etmiştir.²⁷⁵

MP Giresun Milletvekili Arif Hikmet Pamukoğlu, geçmişe oranla özgürlükler alanında Türkiye'nin geri durumda olduğunu, DP'yi böyle bir tasarı getirdiği için takdir ettiklerini, ancak zamanlamadan bahisle 1950 öncesi her partinin dini siyasete alet ettiğini, DP'nin seçim endişesiyle böyle bir yola gittiğini dile getirmiştir. MP'nin Diyarbakır'daki bir toplantısındaki sözleri nedeniyle Adalet Bakanı'nın kendisini zan altında bıraktığını dile getiren Pamukoğlu, kanun tasarısının 1. Maddesini kanuni yaptırımla güçlendirilmiş özgürlükler açısından kabul ettiklerini, din alanında yapılan yanlışlıklar veya hizmet eksikliklerinden bahsetmenin suç kabul edildiğinden bahisle ilgili fıkranın tasarıdan çıkarılması gerektiğini, 2. Madde konusunda CHP ile aynı düşüncelerini, 3. Maddenin ise tüm yetkileri elinde bulunduran devletin asayiş ve güvenliği sağlayamaması durumunda günlük sorunlarıyla boğuşan vatandaşa bir sorumluluk yüklenemeyeceğini dile getirmiştir. Bunun siyasi bir tavır olduğundan bahisle, derneklerin sorumluluğu fikrine katılmakla beraber, "milyonlarca üyesi olan" siyasi partilerin bu işte daha dikkatli bir incelemeye tabi tutulmaları gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca, toplanma hürriyeti anlamında, yabancıların uluslararası hukukta yer alan haklarından bahisle, Fransa'da ve hatta "özgürlükleri kısıtlayan" Rusya'da bu özgürlüğün var olduğunu dile getirmiştir. Osmanlı döneminde de olan bu özgürlüğün bu dönemde kısıtlanmasının anlamsız olduğunu bu nedenle 4. Maddenin iptal edilmesi veya geri alınması gerektiğini ifade etmiştir.²⁷⁶

²⁷³ 1909 tarihli Ta'til-i Eşgal Kanunu / Cemiyetler Kanunu (27 Temmuz 1325/8 Ağustos 1909), 1938'e kadar sivil toplum örgütlenmelerini, sendikal hakları ve toplantı ve gösteri yürüyüşlerine ilişkin unsurları düzenleyen kanun olmuştur. Kanuna ilişkin detaylar için Bkz. A. Gündüz Ökçün, **Ta'til-i Eşgal Kanunu 1909**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1982, AÜKVT – Erişim tarihi: 06.01.2014.

Zehra Arslan, "Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan'da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Derneği Dergisi**, C. 3, S.11, 2010, s. 57-72, USADVT – Erişim Tarihi: 06.01.2014. Cem Doğan, "Türk İş Hukuku ve Çalışma İlişkileri Alanına Uzlaştırma Kurulunun Girişi: Ta'til-i Eşgal Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 31, Bahar 2012, s.273-296, Erişim Tarihi: 06.01.2014. Cemiyetler Kanunu'nda 28.06.1938 tarih ve 3512 sayılı Kanun (**Düster**, 3. Tertip, C. 19,s. 726/731-RG:14.07.1938,S.3959), 05.06.1946 tarih ve 4919 sayılı Kanun (**Düster**, 3. Tertip, C. 27, s. 1253, RG:10.06.1946,S.6829) ve 05.05.1952 tarih ve 5923 sayılı Kanun (**Düster**, 3. Tertip, C. 33, s. 1378-1379, RG:13.05.1952, S.8108) ile değişiklikler yapılmıştır.

²⁷⁴ **TBMMTD**, Dönem IX, C.24, B.115, O.1, s.1043-1046.

²⁷⁵ **TBMMTD**, Dönem IX, C.24, B.115, O.1, s.1046-1051.

²⁷⁶ **a.g.e.**, s.1051-1055.

KP Meclis Grubu adına söz alan Seyhan Milletvekili Cezmi Türk ise özgürlükler ve demokrasi adına tasarıya karşı olduklarını, 1908’den bugüne dek özgürlükle ilgili hatıralarından bahisle, bugün de özgürlüğü savunmak durumunda olduğunu söylemiştir. Türk, hükümetin her zaman olduğu gibi siyasi ve ekonomik sorunlar nedeniyle özgürlükleri kısıtlama yoluna gittiğini, ancak yaşanan birkaç olay dışında kanunu gerektiren bir durum olmadığını ifade etmiştir. Hükümetin siyasi ve hukuksal gücünü kullanmadığını, dini yayınları kendisinin “besleyip büyüttüğünü”, Millet Partisi’nin bu kargaşada kapatıldığını, Türkiye gibi yeni gelişen demokrasiler için en büyük tehdidin “evvela siyasi sonra da mali faktörler” olduğunu dile getirmiştir. Türk, dönemin New York Hukuk ve Siyasal Bilimler Fakültesi Dekanı Prof. Mirkin Guetzevich’in iki ciltlik bir eserinden bahisle, adı geçen eserden şu alıntıyı yapmıştır²⁷⁷:

“Demokrasiye karşı olan imanın gevşemesi bu mistiğin gaip olması, siyaseti dejenere eder. Şahıslar veya gruplar arasında bir menfaat mücadelesi şekline düşürür. Totaliterlikten, faşist veya komünist diktatörlüğünden çok korkan demokrasi, bugün ümitsizliğe karşı güç müdafaa olunmaktadır. Parlamentarizm buhranlarında en çok şeflerin kifayetsizliği amil olmuştur. Her demokrat iyi biliyor ki hürriyet rejimi en iyisidir. Bu mevcut olmalıdır ve olacaktır. Çünkü yalnız demokrasi ahlâkidir, aynı zamanda demokrasi bir oluşturmaya, beşeri tekâmüle tevafuk eden bir şekli içtimaidir.

Daha sonra demokrasinin ileriye yürümekle mümkün olacağından bahisle, İsviçre, İtalya, Yunanistan, Yugoslavya, Arnavutluk ve Doğu Almanya yasalarındaki din ve vicdan ile toplanma özgürlüğü üzerine örnekler veren Türk, geçmişte dine karşı çıkan toplumların dine döndüklerini ve özgürlük verdiklerini dile getirmiştir. “Antikomünist bir cephenin” üyesi bir ülke olarak artık “dini mevzuat üzerine eğilip bakmak gerektiğini” dile getirmiştir. Laiklikle ilgili mevzuatın alındığı Fransa’dan din ile ilgili bölümlerin alınmadığından bahisle, yasal geçmişi 1905’e uzanan bir düzenlemeye göre, Fransa’da “bütün dinlerin icrasının” özgür olduğunu da dile getirmiştir. Dini amaçlarla da dernek kurulabileceğinden bahisle, mevcut Cemiyetler Kanunu’nun buna yönelik hükümlerinden bahsetmiştir. Dini kurumların tarihsel öneminden bahisle, dinlerle ilgili kanunlara ihtiyaç olduğunu ancak bunun “ceza kanunları değil” ancak Cemiyetler Kanunu gibi kanunlarla sağlıklı olabileceğini ifade etmiştir. İlgili kanunlarda yeterli hüküm bulunduğunu söyleyen Türk, parti programına “laiklik din düşmanlığı değildir” diye bir madde koyan bir partinin böyle bir yasa önerisinde bulunurken “üzerinde düşünmesi” gerektiğini söylemiştir.

Bu kanunun Anayasa, Ceza Kanunu, Seçim Kanunu ve Cemiyetler Kanunu’nun “tadili” olduğunu söyleyen Türk, bu kanunun adı geçen yasalara “aykırı” olduğunu, toplantıları “çoğu eğitimsiz” köy bekçisi ve korucularının eline bırakacağını dile getirmiştir. Kanunun kabul edilirse işe yaramasını ümit ettiğini, dini suiistimal edenlerin halen olduğunu, örneklerle açıklayarak anlatmıştır. Türkiye’nin 1945 itibarıyla 18,5 milyonu Müslüman, 200 bini Hristiyan, 75 bini Musevi, 565 kişisi de dinsiz olan “insicamlı bir millet” olduğunu, ülkede 16,5 milyon kişinin Türkçe, 1,5 milyon kişinin Kürtçe, 250 bininin Arapça ve geri kalanının da farklı diller konuştuğunu söylemiştir. Avrupa’dan daha homojen bir nüfusa sahip Türkiye’de Hanefi ve Alevilerin çoğunlukta olduğunu, ayrıca Protestan, Katolik ve Ortodoksların bulunduğunu, bu kanunla tüm bunların yasaklanacağını, okulların, kütüphanelerin kapanacağını ancak bu açıdan bir tehlike olmadığını dile getirmiştir. Ülke çapındaki dış kaynaklı tahriklerin bir işe yaramayacağını söyleyen Türk, bunda da dinin etkili olduğunu dile getirmiştir. Yunan ve İtalyan kanunlarından örnekle, toplanma hürriyetinin

²⁷⁷ Bahse konu Avrupa Anayasaları hakkındaki eser, Boris Mirkin Guetzevitch’in **Les Constitutions Européennes** adlı çalışmasıdır. Bu çalışmaya Marcel Prélot tarafından bir önsöz yazılmış ve eser Paris’te Presses Universitaires de France tarafından 1951’de 2 cilt ve 884 sayfa olarak basılmıştır. Kitap hakkında bir yazı için Bkz. Georges Vedel, Kitap Eleştirisi (Les Constitutions Européennes / Boris Mirkin Guetzevitch), **Revue française de science politique**, C.2, S.4, 1952, s.817-820, PSBVT – Erişim Tarihi: 06.01.2014.

“silahsız olmak koşuluyla” serbest olması gerektiğini ifade etmiştir. 163. Maddenin mevcut olduğunu, tarikatları yasakladığını ancak halen Türkiye’de “Bektaşilik, Biberilik, Ticanilik, Teberiyeye” gibi tarikatlar olduğunu, bunun yanında halk düzeyinde dini hoşgörü olduğunu söylemiştir. Sonuçta DP’ye de bu millete de “bu muamelenin layık” olmadığını, ancak güç iktidarda olduğundan “istediğini yapabileceğini” de vurgulamıştır.²⁷⁸

CHP Sinop Milletvekili Server Somuncuoğlu, kanun tasarısının öneminden ve iktidar muhalefet ilişkilerinden bahisle, bugüne dek çoğu miting meydanlarında olmak üzere dinin siyasete alet edildiğini, iktidar mensuplarının da bunu çoklukla yaptıklarını ifade etmiştir. Somuncuoğlu, büyüyen tehlike için zamanında tedbir alınmadığını, ayrıca olay ve çıkışlara hoşgörü gösterildiği bunun hesabını da hükümetin kamuoyu karşısında vermek durumunda olduğunu, başka ülkelerde ihtiyaç olmasa bile “en korkunç ve en kara düşman olan” irtica ile mücadele kapsamında, “Atatürk devrinde yetişmiş CHP mensubu bir inkılâpçı olarak” tasarımı destekleyeceğini ifade etmiştir. Kişilerin onurunu korumak kadar özgürlükleri sebepsiz yere kısıtlamamanın da önemli olduğunu belirten Somuncuoğlu, kanunun yanlış şekilde kullanılmayacağını ifade edilmesi gerektiğini de söylemiştir. “Ne pahasına olursa olsun müdafaa etmeye kararlı” olunan inkılâplar için “irticaya karşı alınmış cephede” DP’yi yalnız bırakmayacaklarından bahisle değişiklik önerilerinin halkın yararını gözeterek dikkate alınmasını da istemiştir.²⁷⁹

MP adına söz alan Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı, kendisi için vatanın partiden önce geldiğinden bahisle, irtica ve dini siyasete alet etmenin bizzat istismanın kendisi olduğunu dile getirmiştir. Malatya suikastına tepkili olduklarından bahisle, Başbakan Menderes’in İzmir ve Gaziantep’te “irtica yoktur” dedikten sonra bu konuda olağanüstü bir kanun tasarısıyla gelinmesinin açıklanması gerektiğini söylemiştir. Bölükbaşı ayrıca, önemli olanın toplumda tehlikeli fikirleri olanların bulunmasının değil, bunların toplumun gidişine yön verip vermedikleri meselesi olduğunu, hem milletin olgun olduğuna inanıp hem de irtica tehdidi ile karşı karşıya olunduğunu söylemenin tezat olduğunu da dile getirmiştir. İrticaya karşı meydanlarda sert nutuklar verdiğini ama tepki almadığını söyleyen Bölükbaşı, siyasi partilerin din ve mezheplerin “muhtevasıyla meşgul” olmak değil, din ve vicdan hürriyetinin yerleşmesi için gerekli kuralları koymak durumunda olduğunu da dile getirmiştir. Bölükbaşı ayrıca, DP’nin, kanunların oluşturulmasında dinin etkin olmayacağını söylemesine rağmen, geçmiş iktidara atıfta bulunarak, laikliğin din karşıtlığı olmadığını beyan etmesinin koşullara göre laiklik anlayışında değişiklik olduğunu da vurgulamıştır. Kendilerinin batı tipi bir din ve vicdan hürriyetine taraftar olduklarını, devletin din konusunda karar veremeyeceğini, dini siyasete alet etmek konusunda tüm partilerin ithama uğradıklarını, Hristiyanlar ve Yahudiler gibi Müslümanların da bir cemaat şeklinde örgütlenmeleri gerektiğini, dini fikirlerin yayılmasında cezai yaptırıma gitmenin farklı biçimlerde sonuçlanabileceğini ve bu kanunun ancak “sandalyenin selametini koruma kanunu” olarak adlandırılabilirliğini dile getirerek sözlerine son vermiştir.²⁸⁰

Adalet Komisyonu Sözcüsü ve DP Manisa Milletvekili Şemi Ergin, genel olarak dinin siyasete alet edilmesini ve toplantı güvenliğini bozucu hareketleri engellemek amacıyla bu kanun teklifini getirdiklerini, dinin kötü niyetli kullanılmasıyla kamu düzeninin bozulduğunu ve kamu vicdanının yaralandığını, toplum içinde ayrışma yaratıldığını, Alevilerin bu duruma örnek olduğunu, eskiye dönmek isteyenler olduğunu, tasarıyla 163. Maddenin kapsamının genişletildiğini ifade etmiştir.²⁸¹ Adalet Komisyonu Başkanı ve DP İzmir Milletvekili Halil Özyörük, özetle kanunun dini siyasete alet olmaktan kurtarmak, dini unsur ve sembollerin

²⁷⁸ TBMMTD, Dönem IX, C. 24, B. 115, O. 1, s. 1055-1065.

²⁷⁹ TBMMTD, Dönem IX, C. 24, B. 115, O. 2, s. 1067-1071.

²⁸⁰ a.g.e., s. 1071-1085.

²⁸¹ TBMMTD, Dönem IX, C. 24, B. 115, O. 2, s. 1086-1093.

araç olarak kullanılmasını önlemek ve bunu yapanlara karşı sert tedbir almak amacıyla olduğunu dile getirmiştir.²⁸²

Daha sonra Başbakan Adnan Menderes Genel Kurul'a hitap etmiş, din ve vicdan hürriyetini güçlendirmek ve toplantı emniyetinin suiistimalini önlemek için bu tasarımı getirdiklerini, dinin siyasete alet etmek isteyenleri böylece engellemek istediklerini, aksi iddia edilse de kanunun sınırlama ve yasaklama getirmeyeceğini, dinin gereklerinin rahatça yerine getirilebileceğini, toplantılar sırasında kişilerin veya partilerin manevi şahsiyetine karşı hakaret vb. hareketlerin önleneyeceğini ifade etmiştir.²⁸³ Bu konuşmada Menderes'in şu sözleri özellikle dikkat çekicidir²⁸⁴:

“Bu kanun çıktıktan sonra radyoda Kur'an okunmayacakmış, Allah adı ağza alınmayacakmış, radyoda dinî mevzeler verilmeyecekmiş, Diyanet İşleri Bütçesi Devlet bütçesinden ayrılacakmış, imam ve hatiplerin kadroları çoğaltılmayacakmış, maaşlarının artırılması artık bahis mevzuu olmayacakmış. Bütün bunların hepsi bu tasarının kesbi kanuniyet etmemesi için vicdanlar üzerinde yapılmakta olan baskıların neticesidir. Muhterem arkadaşlar, baskı dedikten sonra bir baskıya daha işaret etmek istiyorum. Küfürbazlıkta ileriye gitmek suretiyle insanları baskı altında bulundurmaya da bir sanatı mütade haline gelmiştir. Evvel yok idi işbu rivayet yeni çıktı. Siyasi mücadele sahasını bu gibi başıboş külhanbeylerinin, bu gibi siyaset derebeyliklerinin taarruzundan kurtarmak lâzım gelir. Bu bir zarureti içtimaiye haline gelmiştir.”

Görüşmelerin geri kalanının²⁸⁵ tamamlanmasından sonra 24 Temmuz 1953 tarih ve 6187 sayılı bu kanun²⁸⁶ 487 milletvekilinden 298'inin katıldığı oylama sonucunda, 252 kabul ve 46 ret oyu ile kabul edilmiştir.²⁸⁷

Malatya suikastının ve yukarıda detayları verilen yasal düzenlemelerin dönemin basınına yansımalarına bir örnek olarak Serdengeçti dergisi verilebilir. Dergi bu dönemde de, milliyetçi-muhafazakâr çizgisini sürekli korumuştur. Malatya suikastı döneminde, Ahmet Emin Yalman'a karşı olduğu bilinen ve dostane olmayan tavrından ve Osman Yüksel Serdengeçti'nin mahkûmiyet alması nedeniyle, uzun süre kapalı kalan gazete, daha sonra yeniden çıkarılmıştır. Daha önce ifade edildiği üzere, DP'nin iktidara gelişini tedbirli bir iyimserlikle karşılayan Serdengeçti, bu iktidar değişimi döneminde milliyetçi basının durumunu yansıtan ilginç bir yayın örneği olmuştur. 1960 sonrası dönemde siyasete de giren derginin başyazarı ve editörü O.Yüksel Serdengeçti bu dönemdeki siyasi kariyeriyle Türk siyasetinin unutulmaz simaları arasındaki yerini almıştır.

²⁸² a.g.e., s. 1093-1097.

²⁸³ a.g.e., s. 1097-1106.

²⁸⁴ a.g.e., s. 1105.

²⁸⁵ Kalan bölümde Ankara Milletvekili Hamit Şevket İnce, Kars Milletvekili Sırrı Atalay, Tokat Milletvekili Zihni Betil, Çorum Milletvekili Hasan Ali Vural, Niğde Milletvekili Necip Bilge, Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı, Trabzon Milletvekili Cahit Zamangil, Başbakan Adnan Menderes, Zonguldak Milletvekili Fehmi Açıksöz, Erzurum Milletvekili Emrullah Nutku, Van Milletvekili Ferit Melen, Kırşehir Milletvekili Halil Sezai Erkut, Sinop Milletvekili Server Somuncuoğlu, Erzincan Milletvekili Şemsettin Günaltay, Seyhan Milletvekili Cezmi Türk, Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu kişisel veya grupları adına söz almışlar, tasarımın bir bölümü veya tamamı üzerine görüş bildirmişlerdir. **TBMMTD**, Dönem IX, C. 24, B. 115, O. 3-4, s. 1106-1132.

²⁸⁶ Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkındaki Kanun, **Düstur**, 3. Tertip, C. 34, BDM, Ankara, 1953, s. 1702-1703. RG – 29 Temmuz 1953, S. 8470.

²⁸⁷ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 24, B. 115, O. 4, s. 1141.

Yine bu suikastın basına diğerk bir yansıması Büyük Doğu Dergisi'nde görölmüştür. Malatya olayı nedeniyle yargılanan Necip Fazıl Kısakürek'in savunması tam metin olarak BDD' de birkaç sayıda yayınlanmış, BDD tarafından yayının, okuyucularının “tarihi bir hadise ile tam temas edebilmeleri için” yapıldığı da ifade edilmiştir.²⁸⁸

Genel olarak vicdan ve toplanma özgürlüğüne istinaden çıkarılan bu kanuna bakıldığında Başbakan Menderes ve kurmaylarının, bahse konu özgürlükleri güvence altına almak yönündeki bu icraatı, anayasa ve yasalardaki ilgili hükümler varken bu yasaya neden ihtiyaç duyulduğunu açıklama biçimleri dikkat çekicidir. Öte yandan dini yayınlar aracılığıyla dini propaganda yapılmasının yasaklanması bu dönemde etkinlikleri veya sayıları artan dini cemaatlerin veya dini yayın organlarının faaliyetlerine kısıt getirme çabası olarak yorumlanabilir. Siyaset alanında dini değerler konusunda toplumsal destek görmek ve böylece oy oranını artırmak isteyen bir partinin böyle bir çabasının doğal olması gerektir. Bir yandan da, toplanma özgürlüğüne kapsamında, kanunun öngördüğü yaptırımlar, sanki DP'nin kendisine karşı oluşması muhtemel bir muhalif hareketi de önleme gayretinin bir yansıması gibidir.

Bu bağlamda, 1 Kasım 1953 günü yapılan yeni yasama yılının açılışında Cumhurbaşkanı Bayar'ın konuşması önemli ayrıntılar içermektedir. Bayar, TBMM'nin verimli bir yılı geride bıraktığını söyleyerek din ve vicdan özgürlüğü konusuna da dikkat çekiyor ve yeni dönemde de aynı paralelde bir sorumluluk ile karşı karşıya bulunduğunu şu sözlerle ifade ediyordu²⁸⁹:

“Her şeyden evvel Yüksek Heyetinizin, Büyük Milletimizin yegâne ve hakiki mümessili sıfatıyla çok değerli hizmetler ifa etmiş bulunduğunu ve bu meyanda Türk Milletinin muasır dünya medeniyeti içinde şerefli mevkiini yükselten inkılaplarımızın da bekçisi olduğunu, geçen devrelerde din ve vicdan hürriyetini istismar etmek isteyenlere karşı çıkardığı kanunlarla teyit eylediğini, hürmet ve takdir duygularıyla ifade etmeyi, vazife bilirim.(...)İçine girmiş bulunduğumuz demokrasi rejimi, adaletin ve amme nizamının vikayesi hususunda, bilhassa adalet cihazımıza mühim vazifeler tahmil etmiştir. Adalet cihazımızın, inkılâp esaslarını ve Devletin temel nizamlarını sarsmaya matuf hareket ve faaliyetler karşısında gösterdiği müstesna dikkat ve adalet duygusu, her türlü takdirin üstündedir. Bu hissiyatımı izhar ederken, Yüksek Meclisin ve Türk Milletinin düşüncelerine de tercüman olduğuma kani bulunuyorum.”

Din ve vicdan özgürlüğü tartışmaları kapsamında önemli bir başvuru kaynağı olan İnsan Hakları Evrensel Sözleşmesi ve bu sözleşmeye bağlı protokoller, bu dönemde kimi zaman TBMM'nin gündemine gelmiş ve detayları hakkında partilerin görüşlerini paylaştıkları, genel anlamda da, sözleşme ve ek protokol içeriklerine siyasi partilerin karşı olmaması nedeniyle, TBMM tarafından hızlıca onaylandıkları görölmüştür.

Bu kapsamda, *İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi ve Buna Ek Protokolün Tasdiki Hakkında Kanun*'a dair teklif, 23 Aralık 1953 tarihli oturumda Dışişleri

²⁸⁸ “Malatya Müdafaası”, *Büyük Doğu*, S.1, 23.04.1954, s.13.

²⁸⁹ *TBMMTD*, Dönem IX, C.25, B.1, O.1, s.4.

Komisyonu'na²⁹⁰, 4 Mart 1954 tarihli oturumda Dışişleri Komisyonu raporu ile beraber Genel Kurul'a havale edilmiştir.²⁹¹ 10 Mart 1954 tarihli oturumda bu konudaki görüşmeler, kanun layihasının okunmasıyla başlamıştır.²⁹² Daha sonra yapılan 487 üyeden 247'sinin katıldığı oylamada (önce her madde ayrı ayrı, sonra tüm maddeler birlikte) 247 kabul oyu ile bahse konu kanun ve ek protokol kabul edilmiştir.

15 Şubat 1954 tarihli oturumda²⁹³, CHP Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu'nun, *Birleşmiş Milletler* (BM) Genel Kurulu'na kabul edilen *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'nin (İHEB) hukuksal içeriği ve bu konuda BM üyesi ülkeler arasında görüş farkları olup olmadığına dair sorusuna Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü sözlü cevap vermiştir. Köprülü cevaben İHEB'nin, BM Anlaşması'nın ırk, cinsiyet, dil ve din farkı gözetilmeksizin insan hak ve ana hürriyetlerini temel alan 55. Maddesi C fıkrası gereğince hazırlandığını ve 10 Aralık 1948'de kabul edildiğini, ancak beyannamenin üye ülkelerce kabulünün zorunlu olmadığını dile getirmiştir. Köprülü, İHEB'nin insan hak ve özgürlükleri anlamında ideal olan ölçüleri üye ülkelere ulusal kanunlarının hazırlanması anlamında bir "rehber" görevi görmesi için hazırlandığından bahisle, bu prensipleri kabul etmiş olan Türkiye'nin kabul oyu vererek bu prensipleri benimsediğini gösterdiğini, ayrıca öğrenilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla 6 Nisan 1949'da Bakanlar Kurulu kararıyla resmen ilan edildiğini de ifade etmiştir. Köprülü, BM üyesi ülkeler arasında İHEB'nin kabulünü engelleyici bir görüş ayrılığı hissedilmediğinden bahisle, dönemin A.B.D. Dışişleri Bakanı Foster Dulles'in²⁹⁴ kabul etmeyi düşünmediği belgenin, İHEB değil buna ek olarak BM Ekonomik ve Sosyal Konsey İnsan Hakları Komisyonu tarafından hazırlanan İnsan Hakları Anlaşmaları olduğunu, buna ilişkin dönemin A.B.D. Temsilcisi²⁹⁵ eliyle A.B.D. Başkanı tarafından değişiklik önerisi ile edildiğini söylemiştir. Bu temsilciye göre, insan hak ve hürriyetleri konusundaki anlayış değişmemekle beraber, dünya üzerinde çok sayıda totaliter hükümet veya devlet olduğu gerçeğinden hareketle, 4 yıldır üzerinde çalışılan ve daha çok teorik bilgilere dayalı ve herkesin üzerinde uzlaşmadığı İnsan Hakları Anlaşmalarında önemli değişiklikler yapılması gerekmiştir. Bu nedenle mevcut anlaşma metinlerini onaylamak yerine insan hak ve hürriyetlerinin bir an önce etkin bir şekilde uygulanması için çalışılacağını da ayrıca vurgulamıştır. Köprülü, A.B.D. hükümetinin insan hak ve hürriyetlerinin önemine inanmakla beraber sözleşmeye dayalı anlaşmalar yerine uygulamaya dair programlar hazırlanmasının daha önemli olduğuna inandığını da ayrıca vurgulamıştır.²⁹⁶

İHEB, Türkiye'de hak ve özgürlüklere ilişkin tartışmalarda en sık atıf yapılan ve hükümetlerin korumak vaadiyle destek kazandıkları uluslararası bir belge olarak CHP

²⁹⁰ TBMMTD, Dönem IX, C. 26, B. 21, O. 1, s. 385.

²⁹¹ TBMMZC, Devre IX, C. 1, İN. 57, İÇ. 1, s. 186.

²⁹² TBMMZC, Devre IX, C. 1, İN. 63, İÇ. 1, s. 604-606, 629, 723-726.

²⁹³ Bu tarihten itibaren TBMM tutanaklarında eski Türkçe kullanılmaya başlanmış ve Dönem yerine Devre, Toplantı yerine İctima, Tutanak Dergisi yerine Zabıt Ceridesi, Birleşim yerine İnikat, İçindekiler yerine Münderecat, Komisyon yerine Encümen, Soru yerine Sual, Sözlü Soru yerine Şifahi Sual, Yazılı Soru yerine Tahriiri Sual terimleri kullanılmıştır. Çalışmamızda ise dipnotlar dışında bu kelimelerin ve diğer kamu terimleri ile kurum ve kuruluş isimlerinin bugünkü biçimleri kullanılmıştır.

²⁹⁴ John Foster Dulles (1888-1959), Dwight D. Eisenhower'ın (1890-1969) başkanlığı döneminde (1953-1961), ABD Dışişleri Bakanı olarak görev yapmış (1953-1959) önemli bir siyasetçi ve devlet adamıdır. Eisenhower ve Dulles dönemleri hakkında Bkz. Tom Wicker, **Dwight D. Eisenhower**, Thorndike Press, Waterville ve Maine, 2002, Richard Goold Adams, **John Foster Dulles, A Reappraisal**, Appleton Century Crofts Inc, New York, 1962, Michael A. Guhin, **John Foster Dulles, A Statesman and His Times**, Columbia University Press, New York, London, 1972. DP dönemini de kapsayan bu dönem ABD dış politikasında dinin yerine ilişkin bir çalışma için: Bkz. William Inboden. **Religion and American Foreign Policy, 1945-1960. The Soul of Containment**. Cambridge University Press, New York, 2008.

²⁹⁵ DP Hükümetleri döneminde A.B.D.'nin BM nezdindeki temsilcileri şunlardır: Warren Austin (1947-1953), Henry Cabot Lodge Jr (1953-1960), ATMVT – Erişim Tarihi: 06.01.2014.

²⁹⁶ TBMMZC, Devre IX, C.1, İN.43, İÇ.2, s.349-350.

tarafından 1949 yılında Resmi Gazete’de yayınlanmış ve okullar kanalıyla yaygınlaştırılmıştır. DP hükümetleri de insan hakları alanındaki uluslararası mevzuatı desteklemek yolunu izlemiştir. DP’nin parti ve hükümet programlarında yer alan ve DP kurmaylarının konuşma ve açıklamalarında özellikle din ve vicdan özgürlüğüne atıfla çok işlevsel olan bu belgelerden *İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi* Roma’da 4 Kasım 1950 tarihinde imzalanmış ve üye ülkelere bu sözleşmede geçen yükümlülüklerine uyma çağrısı yapılmıştır. Yine 20 Mart 1952 tarihinde Paris’te bu alanda hak ve özgürlükleri koruma amacına yönelik *İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesine Ek Protokol* imzalanmıştır. DP Hükümeti döneminde 10 Mart 1954 tarih ve 6366 sayılı Kanunla²⁹⁷ bu sözleşme ve ek protokolü, “ek protokolün ikinci maddesi 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat hükümlerini ihlal etmez” kaydıyla (Madde 3) onaylanmıştır.²⁹⁸

2.4.2. Arapça Ezan Meselesi

Bilindiği üzere, Arapça ezan, daha önce bahsettiğimiz üzere, Atatürk’ün direktifleri doğrultusunda hayata geçirilen Türkçe ile ilgili çalışmalar kapsamında, TDK tarafından hazırlanan ve 9 kişilik bir komisyon tarafından düzenlenen Türkçe metin ile değiştirildi. Ankara Konservatuvarı ezan için bir melodi hazırladı.²⁹⁹ Türkçe ezanın son hali DİB tarafından 18 Temmuz 1932 tarih ve 636 sayılı genelge ile camilerde okunması için müftülüklerle gönderildi. Bir süre sonra da Salât ü selam ve tekbirin de Türkçe okunması yönünde 6 Mart 1933 tarih ve 730/265 sayılı genelge ile müftülüklerle bu yönde talimat verilmiştir. Ancak Atatürk döneminde Türkçe ezan için yasal bir altyapı kurulmamıştı. Çünkü Atatürk “kesinlikle laik bir düzen amaçlıyordu. Bu sebeple, Türkçe dua ve ezan işini devletin dine karışması olarak yorumlanabileceğinden resmiyete dökmedi.”³⁰⁰

Refik Saydam Hükümeti döneminde TCK 526. Maddenin 2. fıkrasına 2 Haziran 1941 tarih ve 4055 sayılı Kanunla yapılan bir ekleme ile³⁰¹ “Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılırlar” hükmü getirildi.³⁰² Yasal düzenlemeye rağmen, Arapça ezanın “yeniden filizlenmesi” önlenemedi ve 1948 yılında MP’nin programında “her ferdin istediği dine istediği dilde tapınabilmesi”³⁰³ yer aldı. MP kurucularından Hikmet Bayur’a göre ise bu duruma müdahale laikliğe aykırı idi.³⁰⁴ DP iktidara geldiğinde ise daha seçim kampanyalarından itibaren ezanla ilgili yeni bir düzenleme yapılacağı belli olmuştu.

Adnan Menderes’in dönemin Zafer gazetesi başyazarına Arapça ezan meselesine ilişkin yaptığı açıklama şu şekilde idi³⁰⁵:

²⁹⁷ İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi ve Buna Ek Protokolün Tasdiki Hakkında Kanun, **Düstur**, 3.Tertip, C. 35, BDM, Ankara, 1954, s.1567-1584. RG – 19 Mart 1954, S. 8662.

²⁹⁸ Ek Protokolün, DP hükümetince şerh konulan 2. Maddesi şu şekildedir: “Kimse tahsil etmek hakkından mahrum edilemez. Devlet, eğitim ve öğretim sahasında deruhte edeceği vazifelerin ifasında, ebeveynin bu eğitim ve öğretimi kendi dini ve felsefi akidelerine göre temin etmek hakkına riayet edecektir.” **a.g.e.** s. 1583.

²⁹⁹ Lewis, **a.g.e.** s.411.

³⁰⁰ Seçil Akgün, “Türkçe Ezan”, **AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 13, S. 24, 1980, s.112. AÜDVT – Erişim tarihi: 04.01.2014.

³⁰¹ Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun, **Düstur**, 3.Tertip, C. 22, BDM, Ankara, 1961, s. 416-418. RG – 6 Haziran 1941, S. 4827.

³⁰² Mustafa Armağan, **Türkçe Ezan ve Menderes**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, 14-16.

³⁰³“Madde 12. Herkesin vicdan ve itikat hürriyetini ve dilediği dilde ve dilediği şekilde ibadet etmek hakkını mukaddes tanır.” Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, s. 719.

³⁰⁴ Akgün, **a.g.e.**, s. 105-113.

³⁰⁵ “Menderes’in Başyazarımıza Verdiği Mühim Beyanat”, **Zafer**, 5 Haziran 1950.

“Her taassup cemiyet hayatı için zararlı neticeler doğurur. Cemiyet hayatında esas değişikliklerin yapılabilmesi evvela taassup zihniyetinin yıkılmasına bağlıdır. Bu hakikatin iyice kavranmış olması neticesidir ki, büyük Atatürk bir takım hazırlayıcı ön inkılâplara başlarken taassup zihniyetle mücadele etmek lüzumunu hissetmişti. Ezanın Türkçe okunması mecburiyeti de böyle bir zaruretin neticesi olarak kabul edilmelidir. Zamanında çok lüzumlu olan bu mecburiyet ve tedbir diğer tedbirlerle birlikte bugünün hür Türkiye’sine zemin hazırlanmıştır.

Ezanın Türkçe okunmasına mukabil cami içinde bütün ibadet ve duaların din dilinde olması garip bir tezat teşkil eder gibi görünür. Bunun izahı arz ettiğim gibi geçmişteki hadiselerin hatırlanmasına ve taassup zihniyetine karşı mücadele zaruretin kabul olunmasına bağlıdır. Aradan bunca yıllar geçtikten ve vaktile zaruri görülen tedbire artık ihtiyaç kalmadıktan sonra, bunda ısrar bu sefer vicdan hürriyetine karşı bir taassup teşkil eder. (...) Hükümet olarak ezan meselesi hakkında görüşümüz bundan ibarettir. Ancak kanuni hükümlerle de alakalı olan bu meselenin gerek prensip, gerekse grubumuzca lüzum görüldüğü takdirde kanunda değişiklik yapmak bakımından Meclis Grubumuza arzı ve Grubumuzca alınmış karara göre hareket olunması pek tabiidir.”

İşte bu çerçevede, önce 13 Haziran 1950 günü yapılan DP parti grubunda mesele görüşülmüş ve Arapça ezan ve kamet konusundaki kısıtlamaların kaldırılmasına ilişkin TBMM’ye bir yasa önergesi verilmesi oy birliğiyle kabul edilmiştir.³⁰⁶ 16 Haziran 1950 günü DP Kayseri Milletvekili İsmail Berkok ve 13 milletvekilinin, ayrıca Tokat milletvekili Ahmet Gürkan’ın verdikleri yasa teklifleri, CHP grubunun da muhalefet etmemesinden istifadeyle³⁰⁷, TBMM oturumuna katılan DP ve CHP milletvekillerinin oybirliğiyle kabul edilmiştir.³⁰⁸ Faik Ahmet Barutçu’ya göre, “İnönü’nün telkinleri para etmemiştir. Az kalsa ekseriyet Türkçe ezan okumanın bir hata olduğunu itirafa kadar” giden bir durum ortaya çıkmıştır. Oysa Genel Kurul oylaması öncesinde yapılan CHP Grubu toplantısındaki oylamada çekimser kalmaktan ileri gidilmemesi kararlaştırılmıştı.³⁰⁹ Ancak CHP Meclis Grubu büyük çoğunlukla tasarımı kabul etti. Bu durumun tek istisnası Seçil Akgün’e göre Cemal Reşit Eyüboğlu’nun “ulusal dil” yanlısı tavrı oldu ve Arapça ezanla beraber “*Atatürk’ün adı gibi ilkeleri ve partisinden uzaklaşma başladı.*”³¹⁰ Oylamaya katılmayanlar İsmet İnönü, Cemal Reşit Eyüboğlu, Cevdet Kerim İncedayı, Yusuf Ziya Ortaç ve Hasan Reşit Tankut idi. TCK’nın 526. Maddesinin 16 Haziran 1950 tarih ve 5665 Sayılı yasa ile değiştirilmesi³¹¹ ve Arapça ezan ve kamet yasağının kaldırılmasından sonra, değişiklik Başbakanlık tarafından illere telgraf ile bildirilmiştir.³¹² Ezanın Türkçe ile Arapça arasındaki bu sürecine bir din görevlisi olarak tanıklık eden Mehmet Kara, bu dönemi hatıralarında şöyle anlatacaktır³¹³:

“Rize’de olduğum sene Türkçe ezan kararı çıktı. Ben de sözlerini ve makamını ezberledim. Çocuk olduğum için Türkçe ezan ve makamı benim için biraz da eğlence idi. Şehirde gördüğüm yaşlı hocaların bu işten çok rahatsız olduklarına, bir kısmının Türkçe ezan okunurken yere baktıklarına, hayâ ettiklerine, ağladıklarına şahit olmuştum, bu tavırlarının manasını sonraları anlamıştım. Köye döndüğüm zaman ezanların okunmadığını fark ettim. Meğer kimse Türkçe ezan okumayı bilmiyor, öğrenmek de istemiyor! Büyük Cami’nin imamı olan Oflu Serdar Hoca yalnız sabah ezanını Arapça olarak minareden okuyor, diğer ezanları sükülâla geçiştiriyordu. Bu tavrı dedikodulara sebebiyet verdiği için Türkçe ezan okumayı bilen biri olarak iş bana düştü. Sonra Pamuka Mustafa (Akyıldız) da öğrendi.

³⁰⁶ “Ezan Üzerindeki Tahdit Kaldırıldı”, **Zafer**, 14 Haziran 1950.

³⁰⁷ “Ezan Tasarısı Bugün Görüşülecek”, **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1950. “Meclis, Arabca Ezan Yasağını Kaldırdı”, **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1950.

³⁰⁸ **TBMMTD**, Dönem IX, C.1, B.9, O.1, s.182 vde.

³⁰⁹ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar**, C.2, s.1019.

³¹⁰ Karal Akgün, **27 Mayıs**, s.13.

³¹¹ Türk Ceza Kanununun 526ncı Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, **Düstur**, 3.Tertip, C. 31, BDM, Ankara, 1950, s.2116. RG – 17 Haziran 1950, S. 7535.

³¹² “İlk Arapça Ezan Dün Bütün Yurtta Okundu”, **Zafer**, 18 Haziran 1950.

³¹³ İsmail Kara, **Kutuz Hoca’nın Hatıraları**, **Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası**, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, 2000, s. 92-93.

Kaderin bir cilvesi olarak ezan asli haline döndüğü zaman da ben Büyük Cami’de imamdım. Yeni karardan haberim olmadığı için ezanı Türkçe okumaya başladım. Caminin önünde oturan cemaatten haberi duyanlar vardı; bana bağırmağa başladılar. İlk anda ne olduğunu anlayamadım, anlayınca da şaka zannettim. Ciddi olduğuna kanaat getirince Arapça okumaya başladım. Minaredeyim; bir de ne göreyim, kadın erkek herkes camiye doğru koşarak gelmeye başladı, uzak evlerde ise insanlar avluya çıktılar.”

Bu satırlar, Anadolu coğrafyasında Türkçe ezanın, resmi sürece rağmen çok fazla uygulanamadığını ifade eden Seçil Karal Akgün’ü de teyit etmektedir.

“Arapça Ezan” konusu DP içinde de büyük tartışmalara yol açmıştır. Özellikle parti içinde laiklik konusunda farklı duruşlara sahip kurucu kadro arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Celal Bayar’ın ezan konusundaki değişikliğe “çok sinirlendiği ancak daha sonra ikna edildiği” söylenmiştir. Nitekim Bayar, sonraki yıllarda konuyla ilgili duygularını şu şekilde dile getirmiştir³¹⁴:

“Ben, böyle bir yasanın, Demokrat Parti’nin ilk icraatı olarak ortaya konulmasını hoş karşılamadım. Bu yasaya karşı değildim ama beni memnun eden bir yasa da değildi; nasıl söyleyeyim, biraz da buruldum! Ben, Atatürk’ün getirdiklerine karşı her zaman duyarlı olmuşumdur!”

Bayar’ın bu konuda kırgınlığı veya kızgınlığı ile ilgili olarak dönemin önemli simalarından biri olan Cihad Baban şunları söylemiştir³¹⁵:

“Menderes’in Arapça ezan kararı karşısında çok kızdı, kızardı, istifayı bile düşündü, fakat sonunda Menderes’in politik hüner bazlığına yine de teslim oldu. O sırada aydın bir arkadaşım bana, Tristan Bernard’ın şu sözünü hatırlatmıştı: “İnsanlar her zaman samimidirler, yalnız sık sık samimi oldukları hususları değiştirirler. Bu sözün doğruluğuna siyasal yaşantı içinde birçok defalar tanık olmuşum.”

Yasayla ilgili Refik Koraltan ve Fuat Köprülü’nün de benzer duygular içinde olduğu söylenmiştir. Koraltan ise bu yasayı şöyle yorumlamıştır³¹⁶:

“Bana kalsa, Meclis Başkanı kaldığım sürece bu yasa çıkmazdı ama neyleyeyim, hatırı kırmadığım arkadaşım Adnan Menderes, Meclis’ten ivedilikle geçmesinde direniyordu.”

Arapça ezan yaşağının kalkmasını değerlendiren çok sayıda yazı dönemin basınında yer aldı.³¹⁷ Bunlardan biri de BDD tarafından, *Hadiselerin Muhasebesi* adlı bir bölümde,

³¹⁴ Bozdağ, **a.g.e.**, s. 104. Bayar’ın bu endişesi Yassıada yargılamaları sırasında DP’ye karşı öne sürülen suçlamalardan biri olmuştur. DP’nin din ve laiklik siyaseti ile Arapça ezan yaşağının kaldırılması kararları mahkeme tutanaklarında şöyle yer almıştır: “Celal Bayar, Adnan Menderes ve kendilerine tâbi bir zümre, (...) gericilerle bir olmuşlar, gericiliği teşvik eylemişler, bu suretle memleketi devamlı ayakta tutacak ve çağdaş medeniyet seviyesine eriştirecek olan Atatürk ilkelerinden ayrılmışlardır. Bu cümleden olarak dini istismardan çekinilmemiştir. İktidara geçince Türkçe ezan kaldırılmıştır. Atatürk’ün dil konusunda ne kadar hassas olduğu malûm iken Türkçe’yi sadeleştirme cereyanı bırakılarak Osmanlıcaya dönülmüş ve bu sebeple (491) numaralı ‘Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’ndaki terim ve kelimelerin (4695) numaralı ‘Anayasa’ ile Türkçeleştirilen şekli bırakılarak eskisine dönülmüştür.” **Yüksek Adalet Divanı Kararları, İstanbul-Yassıada, 14 Ekim 1960-15 Eylül 1961**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006, s.12. Yine mahkeme tutanaklarında atıfta bulunulan 1 Ekim 1960 tarihli bir başmakalede, DP kurucularından birinin Ankara köylerinde ezanın yeniden Arapça okunabilmesi yönünde yaptığı propagandanın “hayra alamet” olmadığı dile getirilmiştir. **a.g.e.**, s.318. Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman’ın darbe sonrası yazılarından yapılan alıntılarda, DP’nin irticaya taviz veren, Atatürk’ü ve devrimlerini unutturmak isteyen bir şekilde tasvir edildiği, buna karşılık Atatürk’ün “idare” ve “ilhamı” ile harekete geçen gençliğin buna karşı çıktığı dile getirilmiştir. **a.g.e.**, s.321-324. Yine YAD tutanaklarında Behçet Kemal Çağlar, Nadir Nadi ve Çetin Altan gibi yazarların köşe yazılarından DP aleyhinde iddia ve ithamları içeren örneklere de yer verilmiştir. **a.g.e.**, s.324-337.

³¹⁵ Cihad Baban, **Politika Galerisi, Bir Devrin Hükümlerini**, Timaş Yayınları, İstanbul, Nisan 2009, s. 49.

³¹⁶ Bozdağ, **a.g.e.**, s. 105.

³¹⁷ Örneğin bu yazılardan biri, ezanın Arapça okunmasına dair tartışmaların bitmesinin herkes için faydalı olduğunu dile getirmiştir. “Çok Şükür Bitti”, **Akşam**, 18 Haziran 1950. Yine bir diğer yazıda, Arapça ezan yaşağının gereksiz bir korkunun sonucu olduğu dile getirilmiş ve bunun kaldırılması ile Atatürk İnkıpları

okuyucularla paylaşılmıştı. Bu yazıdaki, ezanın Arapça okunmaya başlamasının “din adına bir kazanç” olmadığı veya “DP’nin dine karşı bir temayülü” olarak yorumlanmaması gerektiği şeklinde kullanılan ifade, BDD’nin bu icraatlara rağmen DP kadrolarına mesafeli duruşunun da bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.³¹⁸

DP Programı ve Arapça ezan meselesi, detaylı olarak ve muhalefetin yaklaşımı ve farklı basın organlarından alınan görüşlerle beraber SRD tarafından incelenmiş³¹⁹, ezanın Arapça okunması konusu ile bu konudaki farklı görüşler derginin kendi felsefesi açısından değerlendirilmiş³²⁰, ezanın Arapça okunması konusuna destek olunmuştur. Radyoda Kuran okunması uygulaması da SRD’nin desteklediği ve DP’ye olur verdiği bir diğer hükümet uygulaması olmuştur.³²¹ Türk milletini tehdit eden tehlikeler olarak üç çeşit irtica olduğunu dile getiren bir yazıda³²², bunlardan kara irticanın “Türkleri Hıristiyanlaştırmak” olduğu, sarı irticanın “Masonluk ve Yahudilik” olduğu ve kızıl irticanın ise “Komünizm ve dinsizlik” olduğundan bahisle, bu tehlikelerin Türkiye’de yarattığı zarar ve tahribat ile ilgili detaylar verilmekte, DP’nin iktidara gelişinin bir ümit kapısı açtığı, hükümetin işinin zor olsa da sabırla sonucun beklenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Başbakan Menderes’in DP İzmir Kongresi’ndeki konuşmasını ve “Türkiye Müslüman’dır ve Müslüman kalacaktır” sözlerini de kapak sayfasında veren SRD, Menderes’in bu sözlerini, Müslümanlık hakkında gösterilen “yüksek bir sevgi ve alaka” olarak nitelendirmiş, bu sözlerin “Türk milletinin kalbini fethedeceği gibi İslam dünyasını da dilşat edeceği” vurgulamıştır.³²³

Öte yandan da 7 Temmuz 1950’den itibaren haftada üç gün (Pazartesi, Çarşamba ve Cuma) Ankara ve İstanbul radyolarından Kur’an yayını yapılmaya da başlanmıştır.³²⁴ Radyoda yapılan mevlit yayını, bir süre sonra (9 Mart 1951), Bayar ile Menderes arasında bir hükümet krizine dahi yol açmış, kriz zorlukla aşılmıştır.³²⁵

2.4.3. Atatürk’le İlgili Tartışmalar ve Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar

DP’nin ilk dönemindeki TBMM’deki bazı tartışmalar, Atatürk’le ve onun manevi şahsına karşı işlenen suçlar ile ilgili olmuştur. Muhalefet partileri DP’yi Atatürk ilke ve devrimlerine aykırı davranmakla suçlamışlardır. Kendileri de eski CHP mensubu olan DP kurmayları ise, bu söylemin aksine iktidarlarının ilk gününden itibaren, Atatürk tarafından ilkeleri belirlenen Cumhuriyetin ve rejimin korunması için gerekli bütün yönetsel adımları attıklarını ve yasal düzenlemeleri ne zaman ihtiyaç olduysa gerçekleştirdiklerini söylemişlerdir. CHP’ye göre dine daha yakın bir duruş ve siyaset içinde olan MP ise DP’ye karşı, yeterince yasal düzenleme ve yaptırım olmasına rağmen, Atatürk aracılığıyla muhalefet

arasındaki ilişki ve CHP’nin durumu değerlendirilmiştir. “İnkılâpçılık ve Seçmen Korkusu”, **Yeni Sabah**, 18 Haziran 1950.

³¹⁸ “Hadiselerin Muhasebesi”, **Büyük Doğu**, S.23, 25 Ağustos 1950, s.8-9.

³¹⁹ Eşref Edib, “Hükümetin Programı ve Ezan Meselesi”, **Sebilürreşad**, C.IV., S.80, Haziran 1950, s.66/77.

³²⁰ M.Raif Ogan, “Kur’an Diliyle Ezan”, **Sebilürreşad**, C.IV., S.81, Nisan 1950, s.82-91.

³²¹ “Radyoda Kur’an”, **Sebilürreşad**, C.IV., S.83, Temmuz 1950, s.126-127.

³²² Eşref Edib, “Kara İrtica, Sarı İrtica, Kızıl İrtica”, **Sebilürreşad**, C.IV., S.91, Kasım 1950, s.242-248.

³²³ “Müslümanız ve Müslüman Kalacağız”, **Sebilürreşad**, C.IV., S.94, Ocak 1951, Kapak sayfası.

³²⁴ Albayrak, **a.g.e.** s.194-198. “Radyoda Kur’an”, **Zafer**, 7 Temmuz 1950.

³²⁵ Samet Ağaoğlu’nu arayan Bayar, devlet radyosunun “camiye çevrildiğini” söyleyerek kendisini azarlamıştır. Karardan haberdar olmamasına rağmen, Ağaoğlu Başbakan Menderes’e istifasını sunmuştur. Onun istifasını kabul etmeyen Menderes, daha da ileri bir adım atmış ve Bayar’ın makamına giderek hükümetin istifasını sunmuştur. Dünyanın çeşitli ülkelerinde, örneğin laik bir sisteme sahip olan Fransa’da dahi kiliseden yayın yapıldığını, radyodan mevlit yayını yapılmasının normal olduğunu söylemiştir. Bayar’ın ısrarı durumu değiştirmemiş, Ağaoğlu’na “vekâleten” görevi bırakan Menderes, Mersin’e gitmiştir. Bu kriz, ancak Bayar’ın Koraltan ve Köprülü’yü devreye sokmasıyla sonlandırılmış ve “böylece Demokrat Parti’nin ilk hükümet bunalımı” atlatılmıştır. Bozdağ, **a.g.e.**, s. 106-108.

üzerinde baskı ve kısıtlama getirdiği gibi bir iddia ortaya atmıştır. Menderes hükümetleri 10 yıllık iktidarları boyunca, TBMM’de Atatürk ile ilgili tartışmalarda pek çok ithamla yüz yüze kalmıştır.

DP’nin ilk döneminde meydana gelen ve çalışmamız kapsamında kısaca değinilmesi gerektiği düşünülen bazı gelişmeler ise şunlardır. Yapımına 1944 yılında başlanan Anıtkabir inşaatı bu dönemde tamamlanmış ve Atatürk’ün naaşı yapılan törenle buraya defnedilmiştir. İnşaatın başlama ve tamamlanma süreci hem TBMM’de hem kamuoyunda konuşulan konulardan olmuştur.³²⁶ İnşaatın tamamlanmasının ardından Atatürk’ün naaşı geçici kabrinden alınarak Anıtkabir’deki kabrine getirilmiş ve defnedilmiştir. Törene devlet protokolü ve vatandaşlar katılmıştır.³²⁷ Yine DP’nin ilk döneminde, 431 Sayılı Hilafetin İlgası hakkında

³²⁶ DP’nin ilk döneminde TBMM’de Anıtkabir’in halen devam eden inşası ve yapılan harcamalar konusu önemli gündem maddelerinden birini oluşturmuştur. 23 Haziran 1950 tarihli oturumda, Seyhan Bağımsız Milletvekili Sinan Tekelioğlu’nun inşası süren TBMM binası ile Atatürk anıtının bulunduğu arazi hakkında Başbakanlık’a yönelttiği soruyu Bayındırlık Bakanı (DP Bolu Milletvekili) Fahri Belen cevaplamıştır. Bu soruya ilişkin detayları veren Bakan daha sonra Anıt-Kabir’e dair bilgileri vermiştir. Buna göre, Anıt-Kabir’in inşa edildiği alan 569.965 metre karedir. İstimlak için harcanan para toplamı 1.175.927 liradır. Arazinin 43.135 metrekaresi belediyeden, 446.007 metrekaresi şahıslardan alınmış, 53.715 metrekaresi ise Hazineden bedelsiz olarak intikal etmiştir. Şahıslara ait kısım 309 parsel içermekte olup bedeli 1.018.856 liradır. Bakan daha sonra bu arazide binalı olarak istimlak edilen gayrimenkullere dair detayları paylaşmıştır. Tekelioğlu, cevaben yaptığı konuşmada Bakan’a teşekkür etmiş, bahse konu araziler üzerinden nasıl rant sağlandığının ortaya çıktığından bahisle konuya ilişkin görüşlerini detaylı olarak ifade etmiştir. Sonuçta gensoru olarak görüşülmesi istenen bu konu yapılan oylamayla başka bir oturuma bırakılmıştır. **TBMMTD**, Dönem IX, C. 1, B. 12, O. 1, s. 245-250. DP iktidara geldikten sonra, çalışmaların daha fazla uzamaması ve maliyetin artmaması amacıyla, 28 Mayıs 1951 tarih ve 5776 sayılı Atatürk Anıt-Kabri İnşası Hakkındaki 4677 ve 5581 Sayılı Kanunlara Ek Kanun adıyla son bir yasa çıkarılmıştır. (**Düster**, 3.Tertip, C. 33, BDM, Ankara, 1952, s. 1451. RG – 1 Haziran 1951, S. 7823). **TBMMTD**, Dönem IX, C. 7, B. 82, O. 1, s. 484-485. DP Afyonkarahisar Milletvekili Gazi Yiğitbaşı tarafından 31 Mart 1952 tarihli Meclis oturumunda Bayındırlık Bakanı (DP Eskişehir Milletvekili) Kemal Zeytinoğlu’na, Anıtkabir çevre düzenlemeleri kapsamında yapılmış heykel ve rölyefler için ne kadar para sarf edileceği sorusu yöneltilmiş, adı geçen bakan da cevaben anılan heykel ve rölyefler (2 insan, 24 aslan ve 16 rölyef olmak üzere 42 adet) için 850 bin lira harcanacağını öngördüğünü söylemiştir. **TBMMTD**, Dönem IX, C. 14, B. 55, O. 1, s. 137-138. Anıtkabir inşaatı 1 Eylül 1953’te tamamlanmıştır.

³²⁷ Atatürk’ün Etnografya Müzesindeki geçici kabri 4 Kasım 1953’de açılmıştır. Bu törende TBMM Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut, Cumhurbaşkanlığı Genel Kâtibi Nurullah Tolon, Ankara Valisi Kemal Aygün, Belediye Başkanı Atif Benderlioğlu ile Atatürk’ün kız kardeşi Makbule Atadan hazır bulunmuştur. 31 Mart 1939’da cenazenin Etnografya Müzesi’ndeki geçici yerine konulmasında hazır bulunan protokol de bu törene davet edilmiştir. Bu kişiler, Meclis Eski Başkanı Abdülhalik Renda, Eski Genel Kâtip Kemal Gedeleş’tir. Fevzi Çakmak (ö.1950) ve Nevzat Tandoğan (ö.1946) da bu protokolde imzası olan kişilerden idiler. Yekta Güngör Özden de törene Milli Talebe Birliği temsilcisi olarak katılmıştır. Tunç Boran, **Atatürk’ün Hastalığı ve Ölümü**, AFT Yayınları, Ankara, 2012, s.227-228. Kabrin açılmasında, Erkek Teknik Sanat Okulu ve Yapı Enstitüsü öğretmen ve öğrencileri de görev almıştır. Atatürk’ün cenazesi 4-9 Kasım 1953 tarihleri arasında, üzerinde Kız Teknik Öğretmen Okulu öğrencilerinin hazırladığı Türk bayrağı örtülü olduğu halde, saygı nöbeti eşliğinde Etnografya Müzesi’ndeki katafalkta kalmıştır. Hüseyin Ezer, “Atatürk’ün Nâşı Katafalka Kondu”, **Ulus**, 11 Kasım 1953, Gazete İlavesi, Atatürk Anıtkabir’de. Atatürk’ün na’sı tüm devlet erkânının katıldığı bir devlet töreniyle 10 Kasım 1953 günü Anıtkabir’e defnedilmiştir. 9 Kasım 1953 günü saat 10.00’da Etnografya Müzesi’nde Atatürk’ün tabutu açılmıştır. Bu törene TBMM Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, TBMM Eski Başkanı Abdülhaluk Renda, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamut, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Nurullah Tolon, Cumhurbaşkanlığı Eski Genel Sekreteri Kemal Gedeleş, Ankara Valisi Kemal Aygün ve Ankara Belediye Başkanı Atif Benderlioğlu katılmıştır. 10 Kasım 1953 günü sabah 05.00’de defin hazırlığı için tabutun açılması töreninde TBMM Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, TBMM Eski Başkanı Abdülhaluk Renda, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamut, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Nurullah Tolon, Cumhurbaşkanlığı Eski Genel Sekreteri Kemal Gedeleş, Ankara Valisi Kemal Aygün ve Ankara Belediye Başkanı Atif Benderlioğlu yer aldılar. Tekrar kefenlenerek tabuta konan Atatürk’ün cenazesi defin için hazırlandı. Saat 07.00-09.00 arasında Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Bakanlar, Ankara Valisi Kemal Aygün ve Ankara Belediye Başkanı Atif Benderlioğlu Etnografya Müzesi’ne gelmiştir. Atatürk’ün kız kardeşi Makbule Atadan bu sırada tabutun başında idi. Saat 09.05’deki beş dakikalık saygı duruşu ile başlayan tören başlamış, ardından

kanuna ek bir kanun tasarısının 13 Haziran 1952 tarihli³²⁸ ve 16 Haziran 1952 tarihli³²⁹ görüşmeleri sonunda Osmanlı hanedanının kadın üyelerine Türkiye'ye dönme imkânı sağlanmıştır. Bu dönemin diğer bir gelişmesi ise, dilin sadeleştirilmesi çalışmaları kapsamında, 10 Ocak 1945'te Öztürkçe hale getirilen anayasa³³⁰, Aralık 1952'de TBMM'de yapılan bir dizi müzakere sonunda (8 Aralık 1952³³¹, 10 Aralık 1952³³², 12 Aralık 1952³³³, 17

cenaze bir kortejle Opera, Ulus, TBMM, Gar, Tandoğan Meydanı güzergâhından Anıtkabir'e getirilmiştir. Burada 12.50'de katafalka konulmuş, Cumhurbaşkanı Bayar'ın konuşmasının ardından, Protokol eşliğinde mezar odasına indirilen cenaze, tabuttan çıkarılarak defnedilmiş, defin zaptı imzalanmış, ardından Anıtkabir halkın ziyaretine açılmıştır. Törene Protokol üyeleri ve resmi kurumlardan başka ayrıca Ankara'ya gelen çok sayıda vatandaş da katılmıştır. 10-19 Kasım 1953 tarihleri arasında Anıtkabir 200 bin kişi tarafından ziyaret edilmiş, o tarihten sonra da Anıtkabir, her gün 14.00-16.30 arasında ziyarete açılmıştır. Tunç Boran, **a.g.e.**, s. 230, 237-243. Türkiye İş Bankası, **Reisicumhur Celâl Bayar'ın İki Nutku**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, Ankara, 1958. "Atatürk Vatan Topraklarında", **Ulus**, 11 Kasım 1953, s. 1, 6. Kocaçimen, **a.g.e.**, s. 61-64. Sonraki dönemde Anıtkabir'le ilgili hizmetlerin yürütülmesi konusunda bir yetki devri gündeme gelmiştir. Anıtkabir'in her türlü hizmetlerinin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülmesine ilişkin kanun tasarısının 16 Kasım 1955 (**TBMMZC**, Devre X, C. 8, İN. 2, İÇ. 1, s. 31), 25 Haziran 1956 (**TBMMZC**, Devre X, C. 12, İN. 81, İÇ. 1, s. 473) ve 9 Temmuz 1956 tarihli (**TBMMZC**, Devre X, C. 13, İN. 87, İÇ. 1, s. 126) oturumlarda çerçevesi belirlenmiş, Milli Eğitim ve Bütçe Komisyonları'nın çalışmaları sonrası teklif Genel Kurul'a gelmiş ve nihayet müzakereler sonunda 9 Temmuz 1956 tarih ve 6780 sayılı kanun (Anıtkabir'in Her Türlü Hizmetlerinin Maarif Vekâletince İfasına Dair Kanun, **Düstur**, 3. Tertip, C. 37, BDM, Ankara, 1956, s. 1878-1879. RG – 14 Temmuz 1956, S. 9358) yürürlüğe girmiştir. Aynı gün Milli Türk Talebe Birliği de bir anma toplantısı düzenlemiştir. "Anma Töreni", **Ulus**, 11 Kasım 1953, s. 1, 3.

³²⁸ Konuya ilişkin görüşmelerde ilk söz alan DP Antalya Milletvekili Burhanettin Onat, iki büyük dünya savaşının ardından son bulan çok sayıda hanedanın üyelerinin "taht ve menfaat" uğruna pek çok şeyler yaptıklarını, ancak Osmanlı hanedanı üyelerinin, yoksun bir hayat yaşamak pahasına, böyle yollara tevessül etmediklerini dile getirmiştir. İktidar veya yönetim adına hiçbir "iddia ve talep" sahibi olmayan Osmanlı hanedanı üyelerinin yalnızca vatan hasreti çektiklerinden bahisle, hanedan üyesi kadınlara memlekete bir an önce dönüş izni verilmesi gerektiğini söylemiştir. DP Kütahya Milletvekili Mecdet Alkin, yurt dışında sefalet içinde bir hayat yaşayan Hanedan kadın ve çocuklarının, rejime veya devlete karşı bir "tehlike arz etmedikleri" için, bir an önce geri dönüşlerine izin verilmesinin önemli ve acil bir konu olduğunu vurgulamıştır. DP Çanakkale Milletvekili Süreyya Endik ise zamanında rejimi korumak için çıkarılan ve işlevini yerine getiren bu yasanın tamamen kaldırılması gerektiğini, rejim aleyhtarı bir faaliyette bulunmadıkları için de kadın ve erkek tüm hanedan mensuplarına bu dönüş imkânının verilmesi gerektiğini söylemiştir. Endik ayrıca, rejimin sağlam olduğunu, bu sebeple Atatürk'ün 150likler listesindeki isimleri de affettiğinden bahisle, onlar gibi eylemlere bulaşmamış olduklarından bu iznin, bir an önce ve kadın ve erkek ayrımı yapılmaksızın verilmesi gereğini dile getirmiştir. **TBMMTD**, Dönem IX, C. 16, B. 84, O. 2, s. 216-217.

³²⁹ Bu oturumda devam eden müzakerelerde, ilk sözü alan Manisa Bağımsız Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, hanedanın tarihsel arka planından bahisle, Türk kimliğini Avrupa'ya tanıtan Osmanlıların, kadın üyelerinin, herhangi bir tehdit unsuru içermemesi sebebiyle, bir an evvel ülkeye gelmelerinin sağlanmasını istemiştir. İstanbul'un fethinin 500. yılı öncesinde, sefalet çektikleri bilinen bahse konu hanedan mensuplarının hiçbir vakit diline, devlete ve Atatürk'e karşı bir tutum içinde olmadıklarını iki örnekle açıklayan Tanrıöver, rejimin sağlam olduğunu ve diğer milletvekilleri gibi, bahse konu kadın ve çocukların geri dönmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Konuyla ilgili muhalefet partilerinden herhangi bir görüş dile getiren olmamıştır. Görüşmeler tamamlandıktan sonra, Hanedan'ın kadın üyelerinin Türkiye'ye gelebileceği ve isterlerse, Bakanlar Kurulu kararı ile Türk vatandaşlığına geçebilecekleri, gelenlerin Hanedan'a ait olup Hazine'ye devredilmiş herhangi bir menkul veya gayrimenkul üzerinde hak iddia edemeyeceği ve Hanedan'a ait herhangi bir saltanat unvanını kullanamayacakları ve aksi durumda hapis cezası ile cezalandırılacakları yönünde ilgili kanun maddelerinde değişiklikleri Genel Kurul'un oyuna sunulmuştur. Yapılan oylama sonunda – önce madde madde, sonra bütün hali – ile bu değişiklikler kabul edilmiştir. 16 Haziran 1952 tarih ve 5958 sayılı kanunla (Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Olan 431 Sayılı Kanunun 2nci Maddesinin Değiştirilmesi ve Aynı Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun, **Düstur**, 3. Tertip, C. 33, BDM, Ankara, 1952, s. 1525-1526. RG – 23 Haziran 1952, S. 8142.) Osmanlı hanedanının kadın üyelerinin kanunda belirtilen şartlarla Türkiye'ye dönme imkânı ortaya çıkmıştır. **TBMMTD**, Dönem IX, C. 16, B. 85, O. 2, s. 236-237.

³³⁰ Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 65. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s. 12.

³³¹ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 18, B. 14, O. 1 ve 2, s. 129-164.

³³² **TBMMTD**, Dönem IX, C. 18, B. 15, O. 1, s. 172.

Aralık 1952³³⁴ ve 24 Aralık 1952 tarihli³³⁵ oturumlar), 1924'teki eski Türkçe haline dönüştürülmüştür.³³⁶

Yine bu dönemde TBMM'de yapılan, bir yasa değişikliği önerisi, DP Zonguldak Milletvekili Rıfat Sivişoğlu tarafından 9 Ocak 1953 tarihli oturumda, 1934 tarih ve 2596 sayılı “*Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun*”un 1. Maddesi'nin “müftüler ve orduda müstahdem din görevlileri” ile “hükümetçe uygun görülen diğer din ve mezhep temsilcilerinin” mabet ve görev yerleri dışında dini kıyafet giyebilmeleri yönünde değiştirilmesi teklifidir.

Sivişoğlu'nun 16 Eylül 1952 tarihinde verdiği değişiklik önerisi, İçişleri Komisyonu'nun, bu öneriyi gaye ve inkılâplar açısından uygun görmemesine istinaden, adı geçen milletvekili tarafından geri alınmıştır.³³⁷

DP'nin ilk döneminde Atatürk'e karşı işlenen suçlar, çalışmamızın bu kısmında, din ve laiklikle bağlantılı olarak ve Ticaniler ile Nur Cemaatinin faaliyetleri çerçevesinde incelenmiştir.

2.4.3.1. Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar ve Ticaniler

DP'nin ilk döneminde siyasi tartışmalar arasında sıklıkla gündeme gelen bir konu da Atatürk aleyhinde işlenen suçlar ve bu konuya bağlı olarak, adları ilk kez CHP iktidarının son döneminde duyulan ve özellikle DP döneminde Atatürk büstlerine karşı saldırılarıyla gündeme gelen *Ticaniler* adlı bir tarikatın faaliyetleri olmuştur.

³³³ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 18, B. 16, O. 1, s. 201-202.

³³⁴ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 18, B. 18, O. 1, s. 282-294.

³³⁵ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 18, B. 21, O. 1, s. 389-410.

³³⁶ DP İstanbul Milletvekili Fuad Köprülü ve 203 arkadaşı ile DP İzmir Milletvekili Zühtü Hilmi Velibeşe ve 185 arkadaşının verdiği kanun teklifleri üzerine yapılan görüşmeler, yoğun, tartışmalı ve eski-yeni dönem karşılaştırılmasına yönelik müzakereler ile geçmiştir. Nihayet 24 Aralık 1952'de yapılan oylamada 382 milletvekili oy kullanmış, 342 kabul, 31 ret, 9 çekimser oy verilmiştir. 95 milletvekili ise oylamaya katılmamıştır. **TBMMTD**, Dönem IX, C. 18, B. 21, O. 1, s. 424. 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Tekrar Meriyete Konulması Hakkında Kanun kabul edilmiş, böylece Anayasa'nın 1945'te Türkçeleştirilmiş metni eski haline getirilmiştir. 24 Aralık 1952 tarih ve 5997 sayılı bu değişiklik (491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Tekrar Meriyete Konulması Hakkında Kanun, **Düster**, 3. Tertip, C. 34, BDM, Ankara, 1953, s. 130-141. RG – 31 Aralık 1952, S. 8297) Cemil Koçak'a göre, Atatürk'ün “dilde özleşme hareketine bir darbe” olmuştur. Cem Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, s.121-122. Bu değişiklikte beraber bütün Meclis yazışma ve hitap biçimleri buna uygun hale getirilmiş, hatta TBMM tutanakları da buna göre kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 65. Farklı kuşaktan insanların birbirini anlamasını güçleştirmesi bir yana, anayasa dilinin “yaşayan dile” çevrilmesi gerekçesiyle yapılan bu değişikliğin Atatürk ilkeleri açısından “geriye doğru atılmış bir adım” olduğu da dile getirilmiştir. Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, s. 131. Atatürk'ün vefatının 16. yıldönümüne denk gelen 10 Kasım 1954 tarihli oturumda, önce Genel Kurul'da beş dakikalık saygı duruşunda bulunulmuştur. Daha sonra gündem dışı söz alan DP Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, Anayasa yerine getirilen Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 1. Maddesinde “Büyük Millet Meclisi davetsiz olarak 1 Teşrinisanide toplanır” dendiğini, bu nedenle “Kasım” kelimesinin artık kullanılmaması gerektiğini, bundan başka diğer maddelerde “Kânunuevvel, Kânunusani” ifadeleri kullanıldığından artık “Ekim, Kasım” gibi kelimelerin kullanılmaması gerektiğini söylemiştir. **TBMMZC**, Devre X, C. 2, İN. 2, İÇ. 1, s. 26-27.

³³⁷ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 19, B. 25, O. 2, s. 69-71(Kanun Teklifi ve Komisyon Raporu s. 1-2).

Ticaniler, günümüzde Türkiye’de çok bilinmeyen veya hatırlanmayan bir tarikatır.³³⁸ Cumhuriyet’in ilanından sonra tekke ve zaviyelerin kapatılması ve dini faaliyetlerin devlet kontrolüne alınması, tıpkı diğer tarikatlar gibi Ticanilerin de Türkiye’de hareket imkânını engellemiştir. Ancak 1940’larda, çoğunlukla Çankırı-Şabanözü ile Ankara-Çubuk ve çevresinde meskûn bulunan Ticanilerin ismi, Kemal Pilavoğlu ile tekrar duyulmuş³³⁹ ve dönemin gazetelerinde sıklıkla Ticanilerle ilgili haberler gündeme gelmiştir.³⁴⁰ Gerek daha önce detaylarını verdiğimiz üzere, Mareşal Fevzi Çakmak’ın cenazesinde yaşananlar ve gerekse Ticanilerin faaliyetleri henüz muhalefet olan DP kurmaylarının da sert tepkisiyle karşılanmıştır. Celal Bayar, “partimiz, bir taraftan irticayı körükleyen, diğer taraftan memleketi kardeş kavgasına götürmeye çalışan tahriklerle mücadeleyi vazife bilmiştir” diyerek DP’nin tutumunu ortaya koymuştur.³⁴¹ Yaşananlar karşısında, bu olayların sorumlularını, Cihad Baban sert bir dille eleştirirken³⁴², Ali Rıza Oktay, “taassubu ancak şuurlu bir din terbiyesi ile önlemek kabildir” diyecektir.³⁴³ Aynı

³³⁸ Muhammed Et-Ticani (1737-1815) tarafından kurulan ve “Halvetiliğin alt kollarından biri olarak kabul edilen” bu tarikat, “ismini Tican ya da Ticana adı verilen Cezayirli Berberi bir kabileden almıştır.” 1782 yılında kurulan ve Fas kenti üzerinden Afrika’ya yayılan tarikatın, “kimi özel karakteristik taşımakla birlikte, eklektik bir tasavvufi bir anlayışa sahip olduğu söylenebilir.” İçinde bulunduğu ortam ve Fransız sömürgeciliğiyle mücadelesi tarikata siyasi bir karakter kazandırmıştır. Bundan başka geleneksel “bir lokma bir hırka” anlayışı yerine “rahat ve dünya nimetlerinden yararlanan bir hayat tarzı” Ticanilerin tercihi olmuştur. İslâm birliği ve “Müslüman’a hizmet” kavramları da Ticanilik’de öne çıkan diğer özelliklerdir. Özellikle İslâmcılık siyasetini takip eden II. Abdülhamit döneminde, Muhammed bin Muhtar gibi Ticani şeyhleri Osmanlı Devleti ile yakın ilişkide olmuşlardır. Hatta Sidi Muhammed El-Ubeydi adındaki Cezayirli Ticani şeyhi 1897’de İstanbul’da bir zaviye kurmuştur. Yine bir başka Ticani Şeyhi olan Muhammed Fadîh, Sultan’ın kendisine sağladığı pasaportla hem Osmanlı ülkesinde gezmiş, hem de Mısır’da pek çok mürit edinmiştir. Kadir Özköse, “Ahmed b. Muhammed Ticânî”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 41, TDV İSAM, İstanbul, 2012, s. 130-133. Mustafa Tekin, “Ticanilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslâmcılık**, C.6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 260-263.

³³⁹ 1906 yılında Ankara’da doğan ve hukuk eğitimine ek olarak “dini bilgilerini de geliştiren” Pilavoğlu, “rüyasında gördüğünü” iddia ettiği Ahmet Ticani’nin tarikatına girerek devrin önemli bir figürü olma yolunda ilk adımını atmıştır. Bu dönemde Ticanilerin ismi ilk kez, 1941’de ezanın yalnızca Türkçe okunmasının yasalaşmasından sonra, kanuna muhalefet eden ve Ticani olduklarını söyleyen kişilerin TBMM oturumu sırasında Arapça ezan okumalarıyla, gündeme gelmiştir. 1949 yılı bütçe görüşmeleri sırasında, 4 Şubat 1949 tarihli TBMM oturumunda, TBMM Başkanvekili (CHP Bingöl Milletvekili) Feridun Fikri Düşünsel’in yaptığı açıklamaya göre, dinleyicilerin bulunduğu bölümde bulunan Muhittin Ertuğrul Arapça ezan okumaya başlamış, onun yakalanıp dışarı çıkarılması sırasında da bu kez Osman Yaz ezan okumaya başlamıştır. Bu nedenle yakalanan ve daha önce de “muhtelif zamanlarda, Eskişehir ve Ankara’nın kaza ve köylerindeki camilerde Arapça ezan okuduklarından dolayı adalete verilmiş ve mahkûm olmuş” bu iki şahıs karakola götürülüp ifadeleri alınmış ve haklarında kanuni işlem yapılmıştır. Bu iki kişinin ziyaretçi kartını veren DP Kütahya Milletvekili İhsan Şerif Özgen olup, Özgen’in “Ticanilerin amaçlarını bilip bilmediği konusu açık değildir.” (**TBMMTD**, Dönem VIII, C. 16, B. 41, O. 3, s. 20, 37-38.) Mustafa Tekin, “Ticanilik”, s. 261.

³⁴⁰ Yukarıda sözü edilen Arapça ezan okuması ile ilgili basına hemen olayı takiben yansıyan ve yapılan soruşturmayla paralel haberlere şunlar örnek verilebilir: “Büyük Millet Meclisi’nde Arapça Ezan Okuyanlar”, **Akşam**, 6 Şubat 1949. İki Meczub Dün Meclis’te Arabça Ezan Okudular”, **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1949. “Dün Meclis’te Okunan Arabca Ezan”, **Yeni Sabah**, 5 Şubat 1949. SBFGA – Erişim Tarihi: 27.01.2014.

³⁴¹ “Celal Bayar Demokrat Parti Görüşünü Açıkladı”, **Zafer**, 20 Nisan 1950.

³⁴² Cihad Baban, “Dini Pazara Çıkaranlar”, **Zafer**, 24 Nisan 1950.

³⁴³ Ali Rıza Oktay, “Din Terbiyesi”, **Zafer**, 3 Mayıs 1950.

şekilde Türkiye Milli Talebe Federasyonu'na bağlı talebe cemiyetleri ortak bir açıklama yaparak irticaya karşı olduklarını vurgulamışlardır.³⁴⁴

DP iktidarının ilk döneminde Atatürk'ün manevi şahsı, resim, heykel ve büstlerine karşı, CHP döneminde olduğu gibi kimi zaman saldırılar olmuş, ancak yukarıda bahsedildiği üzere özellikle 1951 yılında bu saldırılarda belirgin bir artış olunca, toplumsal tepkilerde de aynı ölçüde yükselme olmuştur.³⁴⁵

Atatürk'ün manevi şahsı aleyhinde ilk ciddi saldırı Kırşehir'de Cumhuriyet meydanında bulunan Atatürk büstüne karşı yapılan saldırı olmuştur.³⁴⁶ 23/24 Şubat 1951 günü gerçekleşen ve büstün kısmen tahrip edildiği saldırıda yakalanan zanlı delil yetersizliğinden daha sonra serbest bırakılmıştır. Büstün yerine Celal Bayar tarafından gönderilen tunçtan yeni bir Atatürk büstü, İçişleri Bakanı Rükneddin Nasuhoğlu'nun da katıldığı bir törenle yerleştirilmiştir. Bu olayla ilgili olarak *Milli Türk Talebe Federasyonu* (MTTB) ve *Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti* (HFYC) tarafından çeşitli protesto mitingleri düzenleme kararı verilmiştir. Bundan başka DP hükümetince derhal soruşturma başlatılmış, bir komisyon eliyle incelemeler yapılmıştır. Bu konuyla ilgili yapılan bir çalışmada, dönemin basınında büyük manşetler atılarak verilen bahse konu olayın “o dönemlerde Atatürk'ün manevi şahsına ve inkılâplarına karşı artan olumsuz davranışların bir yansıması olarak değerlendirildiği görülmüştür.”³⁴⁷

Kırşehir olayı çerçevesinde, 3 Mart 1951'de İzmit'te öğrenci ve gençliğin katıldığı bir miting; 5 Mart 1951'de Eminönü Halkevi toplantısı ve İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği ve diğer illerden üniversite veya gençlik temsilcileri veya gruplarının destek verdiği veya katıldığı Kırşehir mitingi düzenlenmiştir.³⁴⁸ Kırşehir mitinginde konuşmalar yapılmış³⁴⁹, ancak mitingde herhangi bir siyasi parti veya grup adına konuşma yapılmasına izin verilmemiştir.³⁵⁰ Kırşehir olayı ilgili olarak ayrıca yine 5 Mart 1951'de, Zonguldak CHP il merkezinde, 6 Mart

³⁴⁴ “Türk Gençliği İrticaa Karşı Harekete Geçti”, **Ulus**, 7 Ocak 1951, s. 1, 3.

³⁴⁵ Örneğin bir gazete haberine göre, Manisa Salihli'de eski bir müftü olan Mehmet Lûtfi adındaki bir kişi, bir camide vaaz verirken, Atatürk devrimleri aleyhinde sözler sarf etmiş, halkı devrim aleyhtarı eylemlere teşvik etmiştir. Bu kişi hakkında kısa sürede soruşturma başlatıldığı da haberde dile getirilmektedir. “Salihli'de Bir Vaizin Telkinleri”, **Ulus**, 14 Ocak 1951, s. 3.

³⁴⁶ Bu konuya ilişkin bir haber “Kırılan Atatürk Heykeli Tahkikati” ve görüş (“Kırşehir'de Kırılan Atatürk Heykeli” – Mümtaz Faik Fenik) için Bkz. **Zafer**, 3 Mart 1951. Yine bu olaya ilişkin bir haber için Bkz. “Atatürk Heykeline Tecavüz”, **Ulus**, 26 Şubat 1951, s. 1.

³⁴⁷ Hakan Uzun, “1951 Yılında Kırşehir'de Atatürk Büstüne Saldırı Olayı ve Tepkiler”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 4, S.8, Güz 2008, s. 194.

³⁴⁸ “Gençlerin Kırşehir'de Yapacakları Miting”, **Zafer**, 4 Mart 1951. Bu mitingde ve bahsi geçen diğer gösteri ve toplantılara ait bilgiler ve değerlendirme için bkz. Hakan Uzun, **a.g.e.**, s.195-200.

³⁴⁹ Mitingde, İ.Ü. Talebe Birliği Başkanı Temel Enderoğlu, Ankara Yüksek Tahsil Talebe Birliği Başkanı Orhan Çaplı, A.Ü. Talebe Birliği Temsilcisi Mustafa Baştura, İ.Ü. Talebe Birliği Temsilcisi İlhan Engin, Kırşehir halkı adına Kemal Coşkuntuna, Naci Akınay konuşma yapan başlıca kişiler olmuştur.

³⁵⁰ “Atatürk Gençliğinin Kırşehir'deki Mitingi”, **Zafer**, 6 Mart 1951.

1951’de AÜ DTCF’de birer toplantı yapılarak olay protesto edilmiş³⁵¹ ve tepkiler dile getirilmiştir.³⁵² Yine, Ticanilerin karıştığı Atatürk büstü saldırılarını protesto amacıyla 30 Haziran 1951 günü, TMTF tarafından Ankara’da bir miting düzenlenmiştir.³⁵³

Kırşehir olayına karşı bu tepkiler ortaya çıkarken, kışkırtıcı bazı eylemler de yaşanmaya devam etmiştir. Nitekim yine Ticani tarikatı mensubu olduğu söylenen bir kişinin Ankara’da Hacı Bayram Camii’nde öğle namazını müteakip, Atatürk ve hükümet aleyhinde bir açıklama yapma girişiminde bulunması dikkate değer bir olay olarak kayıtlara geçmiştir.³⁵⁴ 1951 yılı 1 Temmuz günü İzmir’de ve 2 Temmuz günü de Yozgat Yerköy’de iki protesto mitingi de bu olaylara bağlı olarak gerçekleştirilmiştir.³⁵⁵ Yine bu dönemde, Atatürk’ün manevi şahsiyetini tahkir etmek yönünde yaşanan bir girişim dikkat çekicidir. *Volkan* adlı dini içerikli bir derginin 9. sayısında, derginin sahibi Cevdet Sezer ve yazarlarından İÜ İktisat Fakültesi öğrencisi Nihat Yazar isimli iki kişinin, Atatürk ve rejim aleyhtarı yayınları ile ilgili bir dava açılmış, davada Atatürk adına davaya müdahil olan kız kardeşi Makbule Atadan’ın avukatlığını “müdafi ve müdahil” sıfatı ile Hamit Şevket İnce yapmıştır.³⁵⁶ Toplu basın mahkemesinde görülen dava sonucunda iki sanık da 22 ay hapis ve 520 lira ağır para cezasına çarptırılmışlardır.³⁵⁷

DP hükümeti, kamuoyunun da tepkisiyle, Ticanilik karşısında sert tedbirler alma yoluna gitmiş, bu arada 1951 yılının ilk ayları boyunca tarikat mensuplarına yönelik yakalama ve tutuklamalar devam etmiştir.³⁵⁸ Özellikle Atatürk büstlerine saldırılarda buldukları haberleri gündeme gelince³⁵⁹ Kemal Pilavoğlu ve müritleri yargı önüne çıkarılmışlardır. Hukuk bilgisi savunmalarında göze çarpsa da Pilavoğlu ve müritleri uzun süren yargılamalardan ve cezaya çarptırılmaktan kurtulamamışlardır.³⁶⁰ Yargılamalar sonunda

³⁵¹ “Dün de Dil Fakültesi’nde Bir Toplantı Tertip Edildi”, *Zafer*, 7 Mart 1951.

³⁵² Bu olay ve dönem olaylarına ilişkin iki değerlendirme için Bkz. Muhip Dıranas, “Atatürk ve İstismarcıları”, Bahadır Dülger, “Hepimizin Atatürk’ü”, *Zafer*, 7 Mart 1951.

³⁵³ Mitinge, İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi’nin yanı sıra, DP, CHP, MP parti teşkilatları, Türk Kadınlar Birliği, Şoförler Cemiyeti, Türkiye TOLEYİS İşçi Federasyonu, Kız Teknik Okulu ve Yüksek Okullar Talebe Birliği’nin de destek vermiştir. Detaylar için Bkz. “Bugün Büyük Bir Miting Yapılıyor”, *Zafer*, 30 Haziran 1951. “Ata’ya El ve Dil Uzatanlar Dün Milletçe Heyecan ve Vakar İçinde Tel’in Edildi”, *Zafer*, 1 Temmuz 1951.

³⁵⁴ “Alçak Bir Yobazın Hacı Bayram Camiinde Marifeti”, *Zafer*, 30 Haziran 1951.

³⁵⁵ “Dün İzmir’de de Büyük Bir Toplantı Yapıldı”, *Zafer*, 2 Temmuz 1951.

³⁵⁶ Hamit Şevket İnce’nin davaya ilişkin mütalaası için Bkz. “Atatürk ve Bir Basın Davası”, *Zafer*, 25 Eylül 1951.

³⁵⁷ “Atatürk’e Hakaret Eden İki Sanık Mahkûm Oldu”, *Zafer*, 28 Eylül 1951.

³⁵⁸ “Ticaniliğe Karşı Kati Tedbirler”, *Zafer*, 17 Temmuz 1951.

³⁵⁹ Bu saldırıların diğer bazı örneklerinin detayları için Bkz. “Lalahan Atatürk’ün Yeni Bir Büstüne Kavuştu”, *Zafer*, 11 Eylül 1951; “Devlet Demiryolları Binasında İki Atatürk Büstü Dün Parçalandı”, *Zafer*, 23 Haziran 1951. “İki Alçakça Tecavüz Daha”, *Zafer*, 27 Haziran 1951.

³⁶⁰ Pilavoğlu ve müritlerinin yargılanmalarına dair 1950-1951 döneminde çok sayıda haber çıkmıştır. Bu haberlerden birkaç örnek için Bkz. “Kemal Pilavoğlu’nun Adamları Dün Adliyede Nümayiş Yaptılar”, *Zafer*, 12

Kemal Pilavoğlu, “on yıl hapis, beş yıl Bozcaada’ya sürgün, beş yıl da İmroz’da mecburi ikamet” cezasına çarptırılmıştır. Tarikat, “küçükölü büyükölü elliden fazla eseri bulunan” Pilavoğlu’nun ölümünden sonra unutulmuş ve “siyasi bir görünümle meşhur olan” bir tarikat olarak Cumhuriyet tarihine geçmiştir.

Yapılan bir değerlendirmeye göre, Türkiye’de yayılan tarikatın “siyasal ve toplumsal dışavurum” yönüyle Afrika’daki tarikata benzediği, ancak “tasavvuf formundan uzak oluşu” ile ayrıştığı söylenebilir. Diğer ilginç bir nokta, Ticanilerin söylem ve eylemleri ile Pilavoğlu’nun genelde hapis veya sürgün cezalarını çekerken yazdığı eserlerin içeriğinin birbirinden farklı oluşudur. Eserlerinde “daha çok gündelik dini hayat için gerekli” bilgileri ve tavsiyeleri veren Pilavoğlu, “Türkiye’de Ortodoks dini eğilimin sınırlarını zorlamamıştır.” Buna rağmen, Batılılaşma sürecine karşı bir “refleks” olarak Arapça ezan eylemleri “temsili bir önem” içermiştir. Ticanilik açısından söylenebilecek diğer bir husus da, Türk dış politikasındaki Komünizm karşıtı ve Batı yanlısı eğilimin Pilavoğlu’nun eserlerine yansımalarıdır.³⁶¹

Ticani tarikatının Türkiye’deki faaliyetlerini bu dönemde yönlendiren Kemal Pilavoğlu hakkında, çalışmamız kapsamında kendisiyle görüşülen damadı Mehmet Altunbaş, bu görüşmelerde, Ticanilerin sebep olduğu iddia edilen gelişmelerden ve CHP ile DP dönemine ilişkin bir kıyaslamadan bahisle, 1950 seçimlerinde Pilavoğlu ve müritlerinin, sadece DP’ye “ezan ve İslami tedrisat gibi koşullarla” oy verdiklerini dile getirmiştir. Atatürk büstlerine yapılan saldırılardan, Ticanilerin içinde bulunan ve bağlantıları belli olmayan kişilerin sorumlu olduğunu ve bu saldırılar sebebiyle kayınpederi Pilavoğlu’nun beş altı yıl hapis sonrası Bozcaada’ya sürgüne gönderildiğini söyleyen Altunbaş, bu tip olayların İttihat ve Terakki’den bu yana yaşanmakta olduğunu da ifade etmiştir. Altunbaş, Pilavoğlu’nun taşmekte okuduğunu, İstanbul’da bir Ticani şeyhinden ders alıp 1936-38 döneminde “tebliğ başladığını”, Hukuk fakültesinde 4.sınıf öğrenciliği sırasında (1943 ve sonrası) gazetelerde makalelerinin yayımlandığını ifade etmiştir.³⁶² Altunbaş’a göre, yaşanan olaylar “kışkırtma”, hükümetin tepkisi ise, CHP çizgisinin bir devamı olarak, “laiklik endişesiyle” ortaya çıkmış, takip eden dönemde ise bu durum “dindar kesimin üzerinde bir baskı” halini almıştır.

Nisan 1950. “Yedi Ticani Müridi Dün Tevkif Edildi”, **Zafer**, 13 Nisan 1950. “Ticani Tarikatı Şeyhi Dün Tevkif Edildi”, **Zafer**, 20 Nisan 1950. “Tarikatçıların Duruşması”, **Zafer**, 4 Mayıs 1950. “Ticanilerin Muhakemesi”, **Zafer**, 21 Haziran 1950. “Ticani Müridlerinin Dünkü Duruşmaları”, **Zafer**, 29 Haziran 1950.

³⁶¹ Mustafa Tekin, “Ticanilik”, s. 261-263.

³⁶² Sebilürreşad dergisinde Ticanilik hakkında yayınlanan yazı dizisinde Pilavoğlu’nun lise eğitimini tamamlamadan Hukuk Fakültesi’ne girdiği, ancak burayı da tamamlamadan gittiği İstanbul’da Mekke’den gelen bir Ticani şeyhinden “tarikatı aldığı” söylenmiştir. Bkz. “Ticani Tarikatının Esasları”, **Sebilürreşad**, C. IV., S. 89, Ekim 1950, s. 218-219.

Altunbaş'a göre "Muhammedi bir tarikat" olan Ticanilik, İslâm'ın içinde küçük bir cemaat olarak kalmış, bu arada, Türkiye'deki tüm büst kırma ve ezan okuma eylemleri, bağlantısı olup olmadığına bakılmaksızın, Pilavoğlu'na "teşmil edilmiştir". Çeşitli DP yöneticilerinin Pilavoğlu'na geldiklerini söyleyen Altunbaş'a göre dönemin siyasetçilerinden, bilim adamlarından da çeşitli konularda danışmak için gelenler olmuştur. Pilavoğlu hapishane yıllarından ailesine çok bahsetmemiş, sadece mektuplarında bu konuyu bir miktar detaylandırmıştır. Altunbaş, Ticanilerin bugün sayıca azaldığını, ancak kendi aralarında bölündüklerini, Pilavoğlu'nun, yerine kimseyi bırakmadığını, miras olarak ise kitap ve makaleleri ile "İslâm peygamberinin yolundan gidilmesi tavsiyesini" bıraktığını dile getirmiştir. Pilavoğlu'nun *İlahi Işık* (1966-1970) adlı gazeteyi çıkardığı, yayınladığı çok sayıda makale ve kitabın "İslâm dininin tebliğine" yönelik olduğu ve 2 Ocak 1977'de hayata veda ettiği de Altunbaş tarafından dile getirilmiştir.³⁶³

Ticanilere yönelik dönemin İslâmi basın organlarında da yayınlar yapılmış, tarikatın tarihsel arka planının verilmesinden başka, Pilavoğlu ve müritlerine yönelik tepkisel yazılara yer verilmiştir.³⁶⁴ DP, tüm bu yaşananlar karşısında, baştan beri takındığı tutumu, yalnızca yasal kovuşturmalar düzeyinde bırakmamış ve Atatürk aleyhindeki benzer tüm suçları kapsayıcı bir kanuni düzenleme yoluna gitmiştir. Yapılan çalışmalar sonunda, DP Meclis Grubu içinde bir yasa teklifine dönüştürülen *Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun*, TBMM'ye 4 Mayıs 1951 tarihinde sunulmuştur.³⁶⁵ Genellikle lehte ve kısmen de aleyhte görüş ve önerilerin dile getirildiği TBMM müzakerelerinde, DP'nin hem irtica ile mücadele içinde olduğu – ki böylece CHP tarafından öne sürülen DP'nin Atatürk ve devrimleri aleyhinde davrandığı yönündeki sav da çürütülmüş olacaktır – hem de TBMM'de ve ülke yönetiminde güçlü bir parti olduğunu ispat maksadıyla böyle bir yasayı önerdiği genel kabul gören bir görüştür. Bundan başka Atatürk'ün heykellerine karşı yaşanan saldırıların zaten vefat etmiş bir kişi olarak Atatürk'ten ziyade onun eserlerini hedef alan, böylece "Cumhuriyet rejimine, fikir ve hürriyetine, aziz Türk vataniyle onun Kemalist rejim ve inkılâplarına" karşı bir harekete dönüştüğü ifade edilmiştir. Yasa tasarısının ilk müzakerelerinden sonra, tasarı Adalet Komisyonu'na anayasaya aykırılık yönünde incelenmek üzere tekrar gönderilmiş³⁶⁶, eşit oy çıkması sonrası, komisyon başkanının oyu iki kabul edilince aykırılık tespiti reddedilmiştir.

³⁶³ Mehmet Altunbaş ile yapılan görüşmeler, 29.03.2011, 03.05.2011, 09.02.2012 tarihlerinde, Altunbaş'ın Ankara Keçiören'deki evinde gerçekleştirilmiştir.

³⁶⁴ Bu tip yazılara bir örnek olarak Bkz. "Ticani Tarikatı Hakkında Tetkikat", *Sebilürreşad*, C. IV., S. 87- 89, Eylül-Ekim 1950.

³⁶⁵ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 1, B. 72, O.1, s. 40-74.

³⁶⁶ "Müzakereler İki Hafta Sonraya Talik Edildi", *Zafer*, 11 Mayıs 1951.

TBMM tutanaklarında belirtilen ve İçişleri Bakanlığı'nın verdiği bilgiye göre Atatürk'ün manevi şahsı, fotoğrafı, heykellerine karşı 1938-1950 arasında toplam 67, kanun tasarısı dönemine kadarsa 15 saldırı söz konusu olmuştur.³⁶⁷ CHP ve DP gelişmelerle ilgili yekdiğerini sorumlu tutarken, basında da konu yoğun olarak tartışılmıştır.³⁶⁸ TBMM'de nihayet “232 kabul, 50 ret ve 6 çekimser oyla” bahse konu tasarı kabul edilmiş 25 Temmuz 1951 tarih ve 5816 sayılı yasa olarak resmileşmiştir.³⁶⁹

Yaşanan olayları ve 5816 Sayılı yasayı değerlendiren Serdengeçti dergisinde yayımlanan bir yazıda, Atatürk'ün ismi kullanılarak hala bir baskı kurulmak istendiği, DP mensuplarının dine yönelik talep ve icraatlarının “irtica” diye adlandırıldığı, asıl niyetin millet arasında kargaşa çıkartmak olduğu vurgulanmıştır.³⁷⁰ Bir başka yazıda ise, “Atatürk'ün hatırasına saygısızlık olursa bu kadar olur” diyerek kanun karşısında derginin tutumu da ortaya konarak, böyle bir kanun çıkarmanın “asıl saygısızlık” olacağı vurgulanmıştır.³⁷¹ Yine aynı kanunla ilgili olarak SRD'de kaleme alınan bir yazıda, yasa tasarısının “kötü bir hukuki intiba” bıraktığı, hiçbir demokratik ülkede şahısları korumak üzere kanun yapılmamış olduğu, bu yasa yürürlüğe girerse, yasadan istifadeyle fikir özgürlüğünün kısıtlanacağı dile getirilmiştir.³⁷²

Atatürk'e karşı işlenen suçlarla ilgili kanunla ilgili olarak yine dönemin basınına yansıyan bir haberde, böyle bir kanunun çıkmasının ülke anlamında “demokrasiye paydos demek” olduğu dile getirilmiş ve haberde, Menderes'in bu “tuzağa düşmemesi” gerektiğinden ve dünyada başka bir örneği olmadığından bahisle, neden bu kanunun çıkmaması gerektiğine dair detaylar dile getirilmiştir.³⁷³ Bu konuya ilişkin benzer içerikli yazılar takip eden sayılarda da sıklıkla yayınlanmıştır. Bu kanunun, genel olarak bakıldığında, DP'nin, daha önce söylenildiği üzere, Atatürk ilke ve devrimleri aleyhtarlığı ithamlarına karşı doğal bir refleksi olarak görülebilir. Kanunun görüşülmesi sırasında bazı milletvekillerinin aleyhte yaptıkları konuşmalar incelendiğinde, DP'nin bu kanunu çıkartırken siyasi bir saik ile hareket ettiği ve yeni bir yasaya lüzum olmadığı ifadeleri dikkat çekmiştir. Bu bir yandan da, başta Celal Bayar olmak üzere DP kurmaylarının Atatürk ve laiklikle ilgili konularda, CHP'ye paralel bir çizgide oldukları şeklinde yorumlanabilir.

³⁶⁷ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 1, B. 73, O. 1, s. 84.

³⁶⁸ Bu konuya ilişkin bazı haber örnekleri için Bkz. “Büyük Atatürk İçin Hususi Kanun Çıkıyor”, **Zafer**, 24 Mart 1951. “Atatürk Kanunu”, **Zafer**, 27 Mart 1951. “Atatürk Kanunu Tasarısı”, **Zafer**, 11 Nisan 1951. “Atatürk Kanunu”, **Zafer**, 17 Nisan 1951. “Atatürk İçin Hazırlanan Kanun Tasarısı Kabul Edildi”, **Zafer**, 18 Nisan 1951. “K.Paşa'da Dün Büyük Bir Miting Yapıldı”, **Zafer**, 28 Mayıs 1951. “Atatürk Kanunu Kabul Edildi”, **Zafer**, 24 Temmuz 1951. “Atatürk Tasarısı”, **Akşam**, 24 Temmuz 1951. “Atatürk Kanunu”, **Akşam**, 26 Temmuz 1951. SBFGA – Erişim Tarihi: 01.07.2015.

³⁶⁹ Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun, **Düştür**, 3. Tertip, C. 32, BDM, Ankara 1951, s. 1842. RG – 31 Temmuz 1951, S. 7372.

³⁷⁰ O.Yüksel Serdengeçti, “Son Hadiseler ve Onların İçyüzü”, **Serdengeçti**, S.13, Haziran 1951, s.4.

³⁷¹ “Koruma Kanunu Babındadır”, **Serdengeçti**, S.13, Haziran 1951, s.9.

³⁷² T.Yılmaz Öztuna, “Atatürk'ü Koruma Kanunu”, **Sebilürreşad**, C.IV.,S.100, Nisan 1951, s.391.

³⁷³ “Atatürk'ü Koruma Kanunu”, **Hür Adam**, 24 Nisan 1951. Gazete bu sayıyla beraber 4 sayfa olarak yayınlanmaya başlamıştır.

Atatürk aleyhinde işlenen suçlar, ilgili kanunun çıkmasından sonra da kimi zaman TBMM gündemine gelmiştir. DP Rize Milletvekili Osman Kavrakoğlu ve DP Amasya Milletvekili Cevdet Topçu tarafından bu konuda soru önermeleri verilmiştir.³⁷⁴ Önermelere cevap veren İçişleri Bakanı (DP Konya Milletvekili) Halil Özyörük, heykel kırma veya beyanname dağıtma yoluyla suç işledikleri tespit edilenler hakkında halen gizli bir soruşturma sürdürüldüğünü, ancak “inkılâpların korunması açısından” bakıldığında, Cumhuriyetin ve inkılâpların sembolü olduğu için büst ve heykellerin saldırıya uğradığını ifade etmiştir. Bundan başka dağıtılan beyannamenin “açıkça Atatürk’ün kurduğu Cumhuriyet rejimi aleyhine müteveccih” olduğunu söylemiştir. Özyörük, başlangıçta gizli ancak daha sonra “nümayişkâr bir aleniyete” dönüşen bu faaliyetlerin planlı olduğunun düşünüldüğünü, bu olaylarla ilgili yakalanan kişilerin Tıcani tarikatına mensup olduklarını da dile getirmiştir. Bakan Özyörük ayrıca Tıcanilik hakkında detaylı açıklamalarda bulunmuştur.³⁷⁵ Kavrakoğlu ise “Müslümanlıkla alakası olmayan” Tıcanilik tarikatının kamuoyunda gereğince bilinmesinin önemini vurgulamış ve gerekli tedbirler ile yasal düzenlemelerin Hükümet tarafından alınacağına inandığını ve bu konuda üzerlerine düşeni yapacaklarını da dile getirmiştir. 25 Temmuz 1951 günü yapılan TBMM görüşmelerinde 5816 sayılı kanunda bir takım düzenleme ve değişikliklere gidilerek yasanın daha kapsayıcı olması ve suç işleyenler için daha açık ifade edilmesi gerektiği dile getirilmiştir.³⁷⁶

Tüm bu yaşananlar, İslâmiyet için, bir bakıma, 1940’larda Türkiye’de karşılaştığı sıkıntılara karşı, 1950’lerin bir “cevap verme” durumunu ortaya çıkardığı şeklinde yorumlara yol açmıştır. Eylemleriyle bu görüşü güçlendiren Tıcanilerin, aynı eylemlerinin “İslâm’ın siyasallaştığı” tezini savunan İslâmcılık karşıtı iddialara da aynı şekilde malzeme olduğu da ayrıca ifade edilmiştir. Tıcaniler, “Pilavoğlu ile sınırlı bir varlık” gösterdiklerinden zayıflarken, sonraki dönemlerde İslâmcı düşünce ve hareketlerin kısıtlanmasına, “irtica ile mücadele” adıyla yeni engellemelere de gerekçe teşkil etmişlerdir. Genel olarak bakıldığında ise, bir değerlendirmeye göre, “başlı başına İslâmcı bir söylem” sahibi olmayan Tıcaniler böylece “teorik bir çerçeve sahibi” de olamamışlardır.³⁷⁷

³⁷⁴ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 9, B. 100, O. 1, s. 174-176.

³⁷⁵ Bakan, tarikatın Türkiye’ye gelişi ve 1936’da faaliyete geçmesi ve mevcut lideri Kemal Pilavoğlu hakkında bilgiler vermiş ve tarikatı “teşkilatlı bir yapı” olarak tanımlamıştır. Herhangi bir siyasi parti ile bağları tespit edilememiş olsa bile Tıcanilerin iç ve dış tahriklerle bağlantıları sorgulanan bir yapı olarak, 1936’da faaliyetlerine başlayıp 1943’ten beri de “inkılâp ve rejim aleyhinde” faaliyetlerinin artarak devam ettiği de ayrıca belirtilmiştir. Bakan Özyörük bu sorunun ancak tarikatın tamamen ortadan kaldırılmasıyla çözülebileceğini ifade etmiş, gereken tüm yasal düzenlemelerin yapılacağını da ayrıca sözlerine eklemiştir.

³⁷⁶ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 9, B. 104, O. 1, s. 303-324.

³⁷⁷ Mustafa Tekin, “Tıcanilik”, s. 263.

Bu dönemde Hukuk Fakültesi profesörlerinden Faruk Erem'in, yaşananların bir yansıması olarak, din ve vicdan özgürlüğüne karşı işlenen suçlar üzerinden yaptığı ve TBMM Başkanı Koraltan, Başbakan Menderes ve diğer yetkililer ile öğrencilerin de dinlediği konuşması, dönemin basınına da yansıyan ve kayda değer detaylara sahip bir konuşma olmuştur.³⁷⁸

Bu bölümde, yaşananlardan ve yapılan tartışmalardan görüldüğü üzere, DP'ye, belirli bir ölçüde destek veren, ancak bunun yanında DP hükümetleri için oldukça ciddi sorunlara yol açmış bulunan Ticaniler, DP ile CHP arasında gerek siyasi gerekse toplumsal alanda tartışmalara da yol açmıştır. Her iki tarafın yaşananlar karşısında siyasi rakibini suçladığı, bu tartışmaların da, yalnızca küçük bir bölümünün dönemin basın yayın organlarına yansıdığı görülmüştür. Ancak görünen Ticanilerin faaliyetlerini veya eylemlerini bu siyasi zıtlıktan istifadeyle gerçekleştirebilmiş olmalarıdır. Diğer bir sorun da, yasal altyapının yetersizliği ile eylem ve saldırıların sebebi veya planlayıcılarının gerçekten tam olarak hiç anlamadığı bir ortamda, 5816 sayılı kanunun, uzun süreye yayılan bir müzakere süreci sonrası, ne siyasi partilerin ve ne de kamuoyunun içine sinmeyen bir şekil ve içerikle yasalaşmış olmasıdır. Atatürk'e karşı işlenen suçların gözle görülür şekilde azalması, yasayı takip eden dönemde, bu konuda ortaya çıkan en önemli sonuç gibi görünmektedir.³⁷⁹

Kamuoyunun Atatürk büstlerine karşı gerçekleştirilen saldırılara karşı, yoğun tepki göstermesi, ülke çapında gerçekleştirilen çeşitli düzey ve hacimlerdeki toplantı veya mitinglerde Atatürk'ün manevi şahsiyetine sahip çıkan bir tutumun görülmesi, DP kurmaylarının bu dönemdeki çeşitli beyanatlarında ifade edildiği üzere, rejimin irticai faaliyetler karşısında izlediği geleneksel çizgiye de bir işaret olsa gerektir. Üst düzey hiçbir DP kurmayının da Ticanileri destekler bir söz veya eylemi olmamıştır. Pilavoğlu'nun tutuklanıp sürgün cezasına çarptırılması sonrası, Ticanilerin faaliyetlerinin de kaybolmaya yüz tutması diğer bir önemli detay olarak görülmelidir. Bu dönemle ilgili çalışmalarda, Ticanilerin eylemlerinin derin örgütsel bir altyapıya sahip olmadığı halde, çok hızlı tırmanışa geçmesi ve aynı süratle kaybolması meselesi halen netlik kazanamamıştır. Sonuç itibarıyla, siyasal rekabet veya ideolojik önyargılardan bağımsız düşünüldüğünde Ticaniler konusu tarihsel süreç içinde belirsizliğini korumaya devam edecek gibi görünmektedir.

³⁷⁸ Faruk Erem'in "Vicdan ve Din Hürriyeti" başlıklı konuşması için Bkz. **Zafer**, 5,6,7,8 Kasım 1951 tarihli sayılar.

³⁷⁹ Albayrak, **a.g.e.** s. 226-231.

2.4.3.2. Bazı DP Mensupları Hakkındaki Atatürk Aleyhindeki Suçlamalar ve Nur

Cemaati

DP'nin yapısı içinde farklı toplumsal kesimler ve fikirler kendine yer bulmuştur. Bu fikirlerden bazıları, DP hakkındaki gericilik ve Atatürk karşıtlığı söylemine dayanak olacak şekilde ortaya çıkmışlardır.

3 Ekim 1952 günü, DP Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu, sahibi olduğu Büyük Cihad adlı gazetede "Milletin Atatürk İnkılâbına Medyun Olduğu İddiası Asla Doğru Değildir!" başlıklı³⁸⁰ ve "sekiz sütuna manşet olarak yayınladığı" bildiri nedeniyle partiden ihraç sürecine giden yola girerken, DP kurmayları da kamuoyu önünde bir şey yapmaları gereğini hissetmişlerdir.³⁸¹ Ustaoglu'nun "teşrii masuniyetinin" (kürsü dokunulmazlığının) kaldırılması hakkındaki Başbakanlık tezkeresi 9 Nisan 1953 tarihli TBMM oturumunda³⁸² Anayasa ve Adalet Komisyonlarından oluşan Karma Komisyona havale edilmiş;³⁸³ Ustaoglu, 9 Aralık 1952 tarihli Haysiyet Divanı kararıyla partiden ihraç edilmiştir.³⁸⁴

Bu dönemde DP'nin hem lider kadrosu düzeyinde hem de parti mensupları bağlamında *Nur cemaati* ile doğrudan veya dolaylı ilişkileri siyasi gündemi oldukça meşgul etmiştir. Dönemin TBMM gündeminde olduğu kadar dönem basınında da konuyla ilgili tartışmalara rastlanmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması için kamuoyunda *Nurculuk* olarak bilinen bu hareketin arka planını ve *Nur Cemaati* ya da *Nurcular* adı verilen topluluğun bağlı olduğu *Nakşibendî* tarikatı hakkında kısa bir bilgi verilmesi faydalı olacaktır.

Nakşibendîlik, bir Sünni İslam tarikatı olarak, önceden *Hâcegân* olarak adlandırılırken, "ne bu tarikatın kurucusu ne de ilk örgütleyen kişisi" olmadığı halde³⁸⁵, Bahâeddin Nakşibend (ö. H.791/ M.1389) dönemiyle beraber Nakşibendîlik ismiyle varlığını sürdürmüştür. Orta Asya'da yayılan ve hem halkın hem de Sünni hükümdarların desteğini alan tarikat mensuplarınca, başlangıçta Osmanlı yönetimi ile sınırlı bir ilişki söz konusu iken, 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı devlet adamlarıyla bir yakınlaşma içine girilmiştir. Bu bağlamda, Abdullah-ı İlahî (ö. 896/1490-1) ve Ahmed-i Buharî (ö. H.922/ M.1516) aracılığıyla İstanbul, Bursa, Rumeli ve Doğu Anadolu'da birçok tekke kurulmuştur.³⁸⁶ Bu tekkeler içinde dört büyük tekke zaman içinde öne çıkmıştır: Mensupları arasında çok sayıda siyasetçi bulunan ve kurucusu Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi olan *Gümüşhanevi Tekkesi*, kurucusu Yanya Şeriat Mahkemesi Kâtibi Mustafa İsmet Garibullah Yanyevi olan *İsmet Efendi Tekkesi*, Muhammed Esad Erbili'den itibaren Nakşî ekolünü takip eden *Kelami Dergâhı* ve kurucusu Şeyh Şefik Arvasi olan *Kaşgari Tekkesi*.³⁸⁷ Nakşibendîler kendi aralarında İskenderpaşa Cemaati, Erenköy Cemaati, İsmailağa Cemaati, Menzil Dergâhı, Tufancılar, Zilan Cemaati, Nurcular, Süleymancılar, Reyhanî Tekkesi ve

³⁸⁰ Kocaçimen, **a.g.e.**, s. 151.

³⁸¹ Dankward A. Rustow, "Türkiye'de İslâm ve Politika", s. 85.

³⁸² **TBMMTD**, Dönem IX, C. 21, B. 65, O. 1, s. 283.

³⁸³ Bu komisyonun raporu da 08.06.1953 tarihli TBMM oturumunda, gündeme alınmak üzere Genel Kurul'a havale edilmiştir.

³⁸⁴ Sitembölükbaşı, **a.g.e.** s. 35.

³⁸⁵ Martin Van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2008, s.330.

³⁸⁶ Ahmet Cahid Haksever, "Çorum'da Nakşibendîliğin Tarihi Süreci ve Temsilcileri", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.7, S.13, 2008/1, s.61-82 / İSAMVT – Erişim tarihi: 14.05.2013.

³⁸⁷ Hüseyin Aykol, **Türkiye'de Sağ Örgütler**, Phoenix Yayınevi, Ankara, Şubat 2011, s.36.

Haznevilerolarak ayrılmışlardır. Çalışmamız kapsamında Nur Cemaati ile DP kurmayları arasında var olduğu söylenen ilişkiler bu kısımda ele alınmıştır.

Nur cemaatinin lideri olarak tanınan *Said Nursi*(1873-1960)³⁸⁸, 1950 seçimlerinde DP'ye açık destek vermiştir. CHP'ye karşı “halk hâkimiyetinin nasıl sağlanacağı” konusunda Adnan Menderes'e mektuplar yazan Said Nursi ile Menderes arasındaki bu iletişim ise “mürşit diyalogu” olarak tanımlanmıştır.³⁸⁹

Tek Parti Dönemi'nde siyasetten uzak duran Nursi, “dine saygılı olduğuna inandığı” DP'nin iktidara gelişi ile “bu kararından vazgeçmiştir.”³⁹⁰ Bazı öğrencileri “siyaset hesabına değil, belki Nurların intişarı ve maslahatı hesabına, (...) Nurların namına değil, belki kendi şahısları namına girebilir” diyerek siyaset girmek konusunda teşvik ettiği, ancak yanlış gördüğü uygulamalarında (Kırşehir'in ilçe yapılması gibi) DP'ye yönelik “uyarıcı bir dil kullandığı” yönünde değerlendirmeler vardır.³⁹¹ Bu çerçevede Tahsin Tola ve Said Bilgiç, Nur cemaatinden aldıkları siyasi destekle, DP'den Isparta milletvekili olarak TBMM'ye girmişlerdir. Özellikle Nursi'nin öğrencilerinden Tahsin Tola, siyasi gücünü kullanarak, aldığı izinle Nursi'nin eserlerinin Latin harfleriyle yayınlanmasında rol oynamış ve ayrıca Nursi'nin bir biyografisini de hazırlamıştır.³⁹²

Cemaatin görece desteğine rağmen, DP kurmayları Nursi ile aralarına belli bir mesafe koymuşlar, harekete tam destek vermemişlerdir. Üstelik hem söylemleri hem eserleri çeşitli sıkıntılar yaşamasına yol açmıştır. Yine de Nursi, Tek Parti dönemine göre daha rahat olmuş, kendisi siyasete girmemekle beraber öğrencilerini ve taraftarlarını siyaset konusunda teşvik etmiştir.³⁹³

CHP'ye karşı DP'yi destekleyen Nursi'nin bu desteğinde, DP döneminde risalelerinin rahatça basılıp çoğaltılmasının rolü olduğu görünmektedir. Bu süreçte Nursi'nin “Eski Said dönemindeki meşrutiyet, meclis, anayasa ve meşveret konulu düşüncelerine benzer söylemler ürettiği” görülmüştür.³⁹⁴ Ancak “din eksenli siyasetin” tehlikeli olduğunu ifade eden Nursi, “İslam'ı sahiplenen ve sembolleştiren bir siyasi hareketin muhtemel zararlarına” dikkat çekmiştir. Özellikle klasik dini otoriteler ile pozitivist düşüncelere karşı mücadele eden Nursi'nin görüşlerinin toplumsal yansımalarının olduğu da öne sürülmüştür.³⁹⁵

³⁸⁸ Nur Cemaati, Nursi'nin hayat hikâyesi ile fikirlerine ilişkin bazı çalışmalar için Bkz. Metin Karabaşoğlu, “Said Nursi”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık**, İletişim Yayınları, C.6, İstanbul, 2004. Kazım Güleçyüz, **Said Nursi ve Mustafa Kemal**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, Nisan 2012. M.Hakan Yavuz, “Bediüzzaman Said Nursi ve Nurculuk”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık**, İletişim Yayınları, C.6, İstanbul, 2004. Yaşar Kutluay, “Mezhepler Tarihi Yönünden Said Nursi ve Nurculuk”, **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, Zeki Velidi Togan (Ed.), C.III, Bölüm 3-4 (1959-1960), Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1966, s. 211-226. İSAMVT – Erişim tarihi: 25.01.2014. Şerif Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler 3)**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998. Şerif Mardin, **Bediüzzaman Said Nursi Olayı**, İletişim Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2006, s.242. Hüseyin Aykol, **Türkiye'de Sağ Örgütler**, Phoenix Yayınevi, Ankara, Şubat 2011.

³⁸⁹ İsmail Benek, “Said Nursi'den Menderes'e Mesajlar”, **Demokrasi Platformu**, Yıl 5, S.18, Bahar 2009, s.187-200.

³⁹⁰ Ahmet Turan, “Said-i Nursi ve Nurculuk”, **OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.10, 1998, s.15-24. İSAMVT – Erişim tarihi: 25.01.2014.

³⁹¹ Metin Karabaşoğlu, “Said Nursi”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık**, İletişim Yayınları, C.6, İstanbul, 2004, s.279.

³⁹² Sitembölükbaşı, **a.g.e.**, s.34, 115.

³⁹³ Risale-i Nur'un Arapça yazılmış kopyaları 1956'ya dek Nursi ve cemaat hakkında kovuşturmalara yol açtı. Said Nursi, Cumhuriyet'in getirdiği törensel simgelerin olduğu dönemde, “tarikat şeyhi” olmak yerine “öğretmen ve cemaat lideri” olmayı tercih etmiştir. Matbaanın olanaklarından faydalanılarak, Risale-i Nur kopyaları çoğaltılıp binlerce “talebe”ye ulaştırıldı. 1956'da mahkeme, Risale-i Nur'un “kanuna aykırı olmadığına” karar verince Latin harfleriyle hızla çoğaltılma işlemleri başladı.

³⁹⁴ M. Hakan Yavuz, “Bediüzzaman Said Nursi ve Nurculuk”, s.264-294.

³⁹⁵ Bu değerlendirmeye göre Nursi'nin görüşleri, “Kemalist reformların iletişim ve eğitim düzeyini artırdığı Batı Anadolu'da” hızla yayılmıştır. “İslami kavram ve algılamaları günün koşullarına uygun şekilde sürekli

Ezanın tekrar Arapça okutulmaya başlanması Nursi’yi çok memnun etmiş, benzeri çabaların devamını talep etmiştir. *Emirdağ Lahikası*’ndaki şu satırlar bu talebi yansıtır nitelikte görünmektedir³⁹⁶:

“Nasıl ezan-ı Muhammediyenin (a.s.m.) neşriyle demokratlar on derece kuvvet bulduğu gibi, öyle de, Ayasofya’yı da beş yüz sene devam eden vaziyet-i kudsiyesine çevirmektir. Ve âlem-i İslam’da çok hüsn-ü tesir yapan ve bu vatan ahalisine âlem-i İslam’ın hüsn-ü teveccühünü kazandıran, bu yirmi sene mahkemeler bir muzır cihetini bulamadıkları ve beş mahkeme de beraatına karar verdikleri Risale-i Nur’un resmen serbestiyetini dindar Demokratlar ilan etmelidirler. Ta, bu yaraya bir merhem vurmali. O vakit âlem-i İslam’ın teveccühünü kazandıkları gibi, başkalarının zalimane kabahati de onlara yüklenmez fikrindeyim. Dindar Demokratlar, hususan Adnan Menderes gibi zatların hatırları için, otuz beş seneden beri terk ettiğim siyasete bir iki gün baktım ve bunu yazdım.”

Bu söylemiyle DP’ye ve Menderes’e “ilkesel” bir destek ve onay verdiği görülen Nursi’nin bir yandan da, “eleştiri ve uyarı hakkını” kullandığı da söylenmektedir. “Ruhu ve içeriği olan” ve aynı zamanda “kanun, adalet ve şuraya yer veren” bir Cumhuriyet yönetimine destek veren Nursi, kendisini dini siyasete alet etmekle suçlayanlara “dinin siyasete alet edilemeyeceğini, bilakis siyasi imkânların din lehine kullanılması yoluyla siyasetin dine alet ve hizmetkâr edilebileceğini” söyleyerek karşılık vermiştir. Rejim aleyhtarı olduğu iddialarına ise “Her hükümete muhalifler bulunur. Asayişe, emniyete ilişmemek şartıyla herkes vicdaniyla, kalbiyle kabul ettiği bir metodu, bir fikri ile mes’ul olmaz.” diyerek cevap vermiştir. Menderes’e Kuran hükümlerini ve buna göre yapılmış yasal düzenlemeleri hatırlatan mektuplar yazan Nursi, mektuplarında dinin toplum hayatındaki yerini “Din hayatın hayatı, hem nuru, hem esası. İhya-i dinle olur, şu milletin ihyası. İslam bunu anladı” diyerek ifade etmiştir. Yılların “ihmal ve yıkımını” tamir etmediği takdirde “başkalarının zalimane kabahatlerinin” kendisine yükleneceği konusunda Menderes’i uyarmıştır.

Çalışmalarımız sırasında, Menderes ile Said Nursi’nin bir araya geldiği ve Menderes’in Said Nursi’nin “elini öptüğü” yönünde bir bilgiye ulaşılmamıştır. Yalnızca, Menderes Emirdağ’ı ziyaret ederken, Nursi’nin “çarşıya bakan evinin ikinci katından, uzaktan bir el sallama ve selamlaşma” ile iktifa ettiği söylenmektedir. Nursi, yaşadığı dönemin siyasetçileri, devlet adamları ve yetkilileriyle “açık iletişimi tercih etmiş”, görüşmüş ve onlara mektuplar yazmıştır. Siyasi kavgalar, iktidar-muhalefet çatışmaları konusunda da uyarılarda bulunan Nursi, *Emirdağ Lahikası*’ndaki şu satırlarıyla bu konuya değinmiştir³⁹⁷:

“Gayet kısa birkaç esası, İslamiyet’in bir kahramanı olan Adnan Menderes gibi dindarlara beyan ediyorum.

Birincisi: İslamiyet’in pek çok kanun-u esasisinden birisi, “Velâ tezirü vâziretün vizra uhrâ” âyet-i kerîmesinin hakikatidir ki, ‘Birisinin cinayetiyle başkaları, akraba ve dostları mesul olamaz.’ Hâlbuki şimdiki siyaset-i hazırada partililik taraftarlığıyla, bir caninin yüzünden pek çok masumların zararına rıza gösteriliyor. (...) Bu ise, hayat-ı içtimaiyeyi tamamen zîr ü zeber eden bir zehirdir. Ve hariçteki düşmanların parmak karıştırmalarına tam bir zemin hazırlamıştır.”

Adnan Menderes ile Said Nursi arasındaki yakınlaşmayı değerlendiren Şevket Süreyya Aydemir, bu durumu eleştirmiş, Nursi’nin “valilere tebliğler yapacak hale getirilmesi” durumunu ise “gereksiz” bulduğunu ifade etmiştir.³⁹⁸ Başbakan Adnan Menderes’in

yenileyen” Nursi’nin “dersleri vesilesiyle bir araya gelen sosyal anlamda hareketli (özellikle orta) sınıftan insanlar birbirlerini tanıma ve birbirleriyle bağlantıya geçme imkânı buldular M. Hakan Yavuz, “Matbuat temelli İslami Söylem: Bediüzzaman Said Nursi ve Nurculuk”, **Demokrasi Platformu**, Yıl 2, S.7, Yaz 2006, s.65-89.

³⁹⁶ Benek, **a.g.e.**, s.192.

³⁹⁷ Benek, **a.g.e.**, s.195-196.

³⁹⁸ Aydemir, **a.g.e.**, s. 282-283.

avukatlarından Burhan Apaydın ile yapılan görüşmede³⁹⁹, Apaydın, Nursî taraftarlarının partide/parti çalışmalarında yer almasını veya Said Nursî'nin kitaplarının dağıtılmasına izin verilmesini bir "hata" olarak değerlendirmiştir.

Öte yandan Nursi, "Cumhuriyet döneminde İslam üniversitesi" olarak tanımladığı ve "ülke ve İslam birliğinin 20. asır ve sonrasında İslam tefekkürünü ve idrakini sağlamış akademik bir müessese" olarak gördüğü *Medresetüzzehra* konusunda önceki hükümetlerden istediği gibi Menderes hükümetinden de Emirdağ Lahikası'ndaki sözleriyle destek istemiştir.⁴⁰⁰ Risale-i Nur fikirlerinin "anayasal zeminde kabul görmesi" ve toplumun bireylerine ulaşması gerektiğini düşünen Nursi, böylece ortaya çıkacak "İslam birliği" hedefini de yine Emirdağ Lahikası'nda somutlaştırmıştır.⁴⁰¹ Küresel çaptaki tehditlere karşı bir ittifak önerisinin güçlü olacağını böylece belirten Nursi, milletvekillerine de dindarlara serbestlik getirecek yasal düzenlemeleri bir an önce hayata geçirmelerini salık vermiştir. Ona göre din ve dindarlık gelecek açısından çok önemlidir.⁴⁰²

DP'nin Said Nursi ve Nur cemaati ile olan ilişkileri⁴⁰³ bu dönemin TBMM gündemine de yansımış ve cemaate yakınlıkları bilinen DP Isparta Milletvekilleri Said Bilgiç ve Tahsin Tola'nın dokunulmazlıklarının kaldırılması gündeme gelmiştir. Bilgiç ve Tola'nın "teşrii masuniyetinin" kaldırılması hakkındaki Başbakanlık tezkeresi, 4 Mayıs 1953 tarihli TBMM oturumunda⁴⁰⁴ Anayasa ve Adalet Komisyonlarından oluşan Karma Komisyona havale edilmiştir.⁴⁰⁵ 26 Ocak 1955 tarihli oturumda ise bu tezkere adı geçen komisyonca Genel Kurul'a gönderilmiş⁴⁰⁶ ve nihayet 28 Ocak 1955 tarihli oturumda, bu konuyla ilgili Karma Komisyon mazbatasını okunmuş ve kabul edilmiştir.⁴⁰⁷

Aralık 1952-Temmuz1953 arasında DP Samsun Milletvekili Fehmi Ustaoglu'nun partiden ihracı, Said Nursî aleyhinde 23 Aralık 1952'de Samsun Ağır Ceza Mahkemesi'nde dava açılması, çeşitli İslâmi basın organlarının kapatılması, Necip Fazıl Kısakürek'in, Büyük Doğu dergisinde Aralık 1952'de yayınladığı ve "laikliğe aykırı" bulunan bir yazısı nedeniyle, basın mahkemesi tarafından 9 ay 12 gün hapis cezasına çarptırılması, milliyetçi ve muhafazakâr yayınlarıyla tanınan *Milliyetçiler Derneği*'nin 29 Ocak 1953'te kapatılması,

³⁹⁹ Bu görüşme Burhan Apaydın ile 22.07.2011 tarihinde, Apaydın'ın İstanbul Fenerbahçe'deki evinde gerçekleştirilmiştir. Apaydın'ın, 22.04.2013 tarihinde vefat etmiş olması bu görüşmeyi bizim açımızdan hatırlanır kılacaktır.

⁴⁰⁰ "Kırk seneden beri takip ettiğim ve Sultan Reşad'ın yirmi bin altın ve eski müstebitler hükümetinin Millet Meclisi'nde 163 meb'usun imzasıyla 150 bin banknotu, küşadı için tahsisat verdikleri; hem âlem-i İslam'ın, hem şarkın, hem bu milletin en mühim bir işi olan Van vilayetinde Câmîü'l-Ezher gibi bir İslam darülfünunu ve büyük üniversitesi olan *Medresetü'z-Zehra*'nın yapılması lüzumunu yeni hükümetin reisi de anlamış ki, büyük memleket işleri içinde sizlere müjde olarak gönderdiğim aşağıdaki haberi vermiş. Fiilen yapılmaya dahi bu mananın anlaşılması büyük bir fa'l-i hayırdır." Benek, **a.g.e.**, s.196.

⁴⁰¹ "Onun için, şimdiki bu hükümetimizin hakiki kuvveti, hakaik-i Kur'anîyeye dayanmak ve hizmet etmektir. Bununla, ihtiyat kuvveti olan üç yüz elli milyon uhuvvet-i İslamiye ile İttihat-ı İslam dairesinde kardeşleri kazanır. Eskiden Hristiyan devletleri bu İttihat-ı İslam'a taraftar değildiler. Fakat şimdi komünistlik ve anarşistlik çıktığı için, hem Amerika, hem Avrupa devletleri Kur'an'a ve İttihat-ı İslam'a taraftar olmaya mecburdurlar." Benek, **a.g.e.**, s.197.

⁴⁰² "İki dehşetli Harb-i Uminin neticesinde beşerde hâsıl olan intibah-ı kavi ve beşerin tam uyanması cihetiyle, kat'iyen dinsiz bir millet yaşamaz. Rus da dinsiz kalamaz." Benek, **a.g.e.**, s.198

⁴⁰³ Söz konusu ilişkiler, Yassıda yargulamaları sırasında da gündeme gelmiştir. YAD kararlarında, Tevfik İleri hakkındaki kısımda, Said Nursî'nin Ankara'ya gelişi ve devlet erkânına geliş sebebiyle ilgili yazdığı söylenen bir mektuptan bahisle, Nursî'nin DP'lilerin İslamiyet'e verdiklerini söylediği desteğe atıfta bulunulmuş, ayrıca İleri'nin, "demokrat iktidarın gericiliği tutan ve teşvik edenleri arasında bulunmakla" tanındığı dile getirilmiştir. **Yüksek Adalet Divanı Kararları**, s.139.

⁴⁰⁴ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 21, B. 76, O. 1, s. 2.

⁴⁰⁵ Adı geçen iki milletvekili DP GİK tarafından partiden ihraç talebiyle haysiyet divanına da sevk edilmişlerdi. Eroğul, **a.g.e.**, s. 133.

⁴⁰⁶ **TBMMZC**, Devre X, C. 4, İN. 32, İÇ. 1, s. 161.

⁴⁰⁷ **TBMMZC**, Devre X, C. 4, İN. 33, İÇ. 1, s. 203.

derneğin başkanı DP Isparta milletvekilleri Sait Bilgiç ve Tahsin Tola'nın DP GİK tarafından ihraç talebiyle haysiyet divanına sevk edilmesi, 7 Şubat 1953'te Ankara'da toplanan DP Danışma Kurulu'nda Başbakan Adnan Menderes'in "dinin dünya işlerine ve siyasete karıştırılmasını önleyici bir kanun gerekliliğine" işaret etmesi, beraberinde yeni yasal bir düzenlemeyi de getirmiş⁴⁰⁸ ve daha önce sözünü ettiğimiz Vicdan ve Toplanma Hürriyetleri Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Yine DP İzmir Milletvekili Cihat Baban'ın, 2 Şubat 1953 tarihli oturumda⁴⁰⁹ Milli Eğitim Bakanı hakkında bazı gazetelerde "irticayı teşvik eder mahiyette" gösteren yayınlarla ilgili sorusu MEB'e gönderilmiş⁴¹⁰ olması bu dönemin ilginç detaylarından biridir.

2.4.4. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Durumu ve Bütçe Tartışmaları⁴¹¹

Kuruluş sürecinden daha önce bahsedilen DİB, 1950'den itibaren farklı bir siyasi iktidarın, ancak genel itibarıyla, din politikası açısından, benzer bir siyasi geleneğin denetimi altında işlevini yürüten bir kurum olmuştur. Menderes'in iktidara gelişinden hemen sonra gerek hükümet programı, gerekse din alanındaki icraatlarındaki bazı esnek yaklaşımlarsa bu alanda DP'nin farklı bir duruş sergiler şekilde algılanmasına yol açmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı, kuruluşundan 1960 yılına dek geçen sürede dört başkan tarafından "teamülen kaydıhayat şartıyla" (vefat edene kadar) yönetilmiştir.⁴¹² Detayları çalışmamızın ilgili bölümünde verilmiş olan 5634 sayılı kanun, 1965 yılına dek DİB örgüt ve kadro yapısında temel alınan yasa olmuştur. Yani DP döneminde, DİB mevzuatına ek veya yeni bir düzenleme getirilmemiştir.⁴¹³ Bunun dışında DİB bütçesinin DP'nin ilk dönemindeki durumuna bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmıştır.⁴¹⁴

Yıl	DİB Bütçesi	Genel Bütçe	DİB Bütçesinin Genel Bütçe İçindeki Payı
1950	2.912.720	1.487.208.563	0.0020
1951	7.819.071	1.274.746.465	0.00619
1952	9.149.072	1.375.741.765	0.0067
1953	10.738.940	1.566.357.419	0.0069
1954	11.550.926	1.693.338.876	0.0068

TABLO 1. DP'nin ilk döneminde (1950-1954) DİB bütçesi ve genel bütçe içindeki payı

Görüldüğü üzere DİB bütçesi DP'nin ilk döneminde yaklaşık dört katı bir artış göstermiştir. Bunun DİB için genel bütçeden çok fazla ödenek ayrıldığı şeklinde bir okuma yapılabileceği gibi, genel bütçe içindeki oranın belli bir orana yükseldiği de söylenebilir.⁴¹⁵ Burada, DİB bütçesinin Genel Bütçe içinde, diğer bazı kurumlara nazaran ne durumda olduğuna bakmak, kurumun sahip olduğu olanakları anlamak için faydalı olacaktır. 1950

⁴⁰⁸ Kocaçimen, **a.g.e.** s.152.

⁴⁰⁹ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 20, B. 36, O. 1, s. 2.

⁴¹⁰ Cihat Baban bu sorusunu 23 Mart 1953 tarihli oturumda geri almıştır.

⁴¹¹ Bu kısımda başvurulmuş bazı makalelere TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İlahiyat Makaleleri Veritabanı (İSAMVT) üzerinden muhtelif tarihlerde erişilmiştir.

⁴¹² Diyanet İşleri Başkanlığı görevinde bulunan kişilerden Mehmet Rıfat Börekçi (04.04.1924 – 05.03.1941) 17 yıl, Mehmet Şerafettin Yaltkaya (14.01.1942 – 23.04.1947) 5 yıl 3 ay, Ahmet Hamdi Akseki (29.04.1947 – 09.01.1951) 4 yıl 8 ay ve Eyüp Sabri Hayırlıoğlu (12.04.1951 – 10.06.1960) 9 yıl görev yapmışlardır. İsmail Kara, "Diyanet İşleri Başkanlığı, Devletle Müslümanlar Arasında Bir Kurum", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslâmcılık**, s.178-200.

⁴¹³ Gözaydın, **a.g.e.**, s.70.

⁴¹⁴ **a.g.e.**, s.222.

⁴¹⁵ Bundan başka bu bütçe artışıyla ilgili olarak, daha önce de belirttiği üzere, bu tablo verileri, kurumun uzun zamandır ihmal edilmiş görünen bütçe ve kadro olanaklarının DP hükümetlerince desteklenmesi ve genel bütçeden kuruma pay ayrılması gayretinin bir sonucu olarak da yorumlanabilir. Bu bütçe olanaklarının da çoğunlukla personel giderlerine harcandığı da ayrıca kaydedilmelidir.

yılındaki duruma bakıldığında DİB bütçesinin önceki yıllara göre arttığı, ancak diğer kurumlara nazaran az bir bütçeye sahip olduğu görülmektedir.⁴¹⁶

(TL)						
KURULUŞLAR	BAŞLANGIÇ ÖDENEKLERİ	BÜTÇE PAYI (%)	YILSONU ÖDENEKLERİ	BÜTÇE PAYI (%)	HARCAMA	BÜTÇE PAYI (%)
BÜYÜK MİLLET MECLİSİ	14.452.725	0,76	18.314.725	0,86	17.965.138	0,92
CUMHURBAŞKANLIĞI	1.006.307	0,05	1.006.307	0,05	790.235	0,04
BAŞBAKANLIK	3.412.549	0,18	3.436.899	0,16	3.333.591	0,17
DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI	2.912.720	0,15	5.864.117	0,28	5.478.077	0,28
ADALET BAKANLIĞI	46.473.594	2,44	52.430.405	2,46	48.540.796	2,48
MİLLİ SAVUNMA BAKANLIĞI	458.237.604	24,09	490.378.853	23,01	438.120.605	22,40
İÇİŞLERİ BAKANLIĞI	20.275.352	1,07	21.028.977	0,99	20.257.065	1,04
EMNİYET GENEL MUD.	34.494.880	1,81	33.926.280	1,59	32.836.995	1,68
JANDARMA GENEL KOMUTANLIĞI	40.340.752	2,12	39.950.713	1,87	37.312.127	1,91
MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI	176.444.347	9,28	184.726.605	8,67	176.878.618	9,04
GENEL BÜTÇE TOPLAMI	1.487.208.563	78,20	1.621.351.535	76,09	1.495.334.809	76,46
HAZİNE YARDIMI (-)	80.165.074	4,21	76.692.023	3,60	75.694.023	3,87

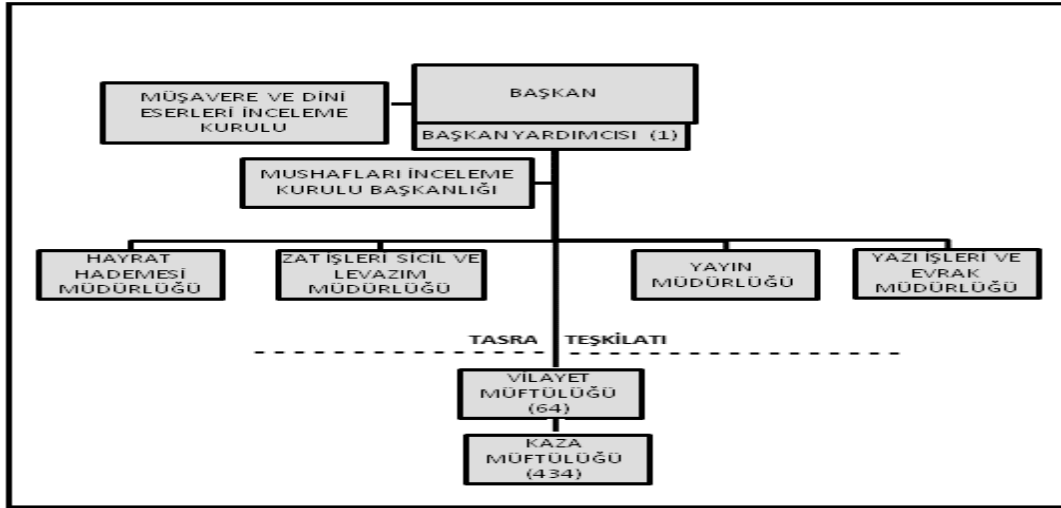
KURULUŞLAR	BAŞLANGIÇ ÖDENEKLERİ	BÜTÇE PAYI (%)	YILSONU ÖDENEKLERİ	BÜTÇE PAYI (%)	HARCAMA	BÜTÇE PAYI (%)
VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ	8.538.000	0,45	6.627.663	0,31	5.921.158	0,30
ANKARA ÜNİVERSİTESİ	7.401.300	0,39	7.506.300	0,35	6.587.575	0,34
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ	14.359.734	0,76	14.361.331	0,67	13.509.878	0,69
İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	3.776.412	0,20	3.778.412	0,18	3.290.824	0,17
KATMA BÜTÇE TOPLAMI	494.864.868	26,02	586.064.217	27,51	536.029.911	27,41
KONSOLİDE BÜTÇE	1.901.908.357	100,00	2.130.723.729	100,00	1.955.670.697	100,00
KONSOLİDE BUTCE / GSYH (%)	10,0		11,2		10,3	
GSYH	19029683991					

TABLO 2. DİB ve diğer bazı kuruluşların bütçe ödenekleri ve harcamaları (1950)

DP döneminde DİB teşkilat yapısında, 1950-1951 döneminde aşağıdaki yapı oluşturulmuş, 1951'den sonra değişiklik olarak, Yayın Müdürlüğü'ne bağlı bir Dini Yayınlar Döner Sermaye Saymanlığı eklenmiştir. Bundan başka Vilayet Müftülüğü 64'ten 66'ya çıkarken, Kaza Müftülüğü sayısı 434'ten 431'e düşürülmüştür.⁴¹⁷

⁴¹⁶ T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Web Sitesi(Erişim Tarihi: 20.11.2015)

⁴¹⁷ Gözaydın, a.g.e., s.310.

TABLO 3.

DİB Teşkilat Tablosu (1950 – 1965)

Bu dönemde DİB ile DP hükümetleri arasındaki ilişkilerine bakıldığında DP kurumları ile Başkanlık arasında mutlak hiyerarşinin ötesinde durumun nasıl olduğunu anlamak için dönemin Diyanet İşleri Başkanları üzerinden bir değerlendirme yapılması faydalı olabilir.

1939’da Diyanet İşleri Reis Muavini, 1947’den itibaren de Diyanet İşleri Başkanı olan Ahmet Hamdi Akseki, alanında önemli bir yere sahip ve her kesimden insanın anlayabileceği dilde yazılmış eserleri kaleme almış bir din âlimi olarak, din ve vicdan özgürlüğü alanında şunları söylemiştir⁴¹⁸:

“Fikir hürriyeti, düşüncelerinde ve inançlarında ve bunları yaymakta serbest olmaktır. Fikir hürriyeti hiçbir kayıt ile mukayyet değilse de, fikir ve inancını yayma hürriyeti böyle değildir. Zira fikir ve vicdan sahasından çıkarak etrafa yayılmış olan bir şey cemiyetin nizamını bozacak ve onu anarşiye sevk edecek mahiyette olmamalıdır. Fertlerin böyle bir hürriyete sahip olması cemiyetin her bakımdan yükselmesinin başlıca amillerindedir. Fertlerde düşünme ve düşündüğünü ifade etme hürriyetinin öldürülmesi, cemiyetin atalete, hurafelere ve haksız hareketlere sürüklenmesini doğurur.”

Ahmet Hamdi Akseki’nin 12 Aralık 1950’de Başbakanlık makamına sunduğu rapor⁴¹⁹, DİB nezdinde Türkiye’de durumunun ve beklentilerin bir resmini yansıtması anlamında önemlidir. Akseki, özellikle kaliteli bir din eğitimi ve yetkin din adamları yetiştirilmesi konusuna değindiği raporunda, süreç içinde DİB’nin durumundan bahisle, kurumun eksiklik ve sorunlarını çeşitli açıklama ve raporlarda dile getirdiğini, tüm ülkeye yayılmış cami ve mescitlerde görev yapmış din görevlilerinin eğitim, sayı ve kadro açısından yetersizliğini dile getirdiklerini, konunun iki kanun teklifi olarak 8. Dönem’de (1946-1950) TBMM’ye yansıdığını, hatta konunun dönemin basınında da yer bulduğunu dile getirmiştir. Raporunda Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin din adamı yetiştirmek konusunda yetersiz olduğunu, ancak yükseköğrenim düzeyinde bir kurumun gerekli olduğunu da ifade etmiştir.

⁴¹⁸ Abdullah Kahraman, “Zor Zamanda Yapılabileceklerin En İyisini Yapan Bir İslâm Âlimi: Ahmet Hamdi Akseki (1887-1951)”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2005, s.297-312. [İSAMVT](#) – Erişim tarihi:22.01.2014.

⁴¹⁹ Raporun tam metni için Bkz. “Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor”, *Sebilürreşad*, C. IV, S. 100-105, Nisan-Haziran 1951.

Akseki'ye göre, din adamlarının az yetişmesi veya yetişmemesi durumunda ise “kökleri dışarıda olan dini, içtimai, siyasi bir takım yabancı akide ve mezheplere mensup kimselerin muhtelif şekiller ve vasıtalarla yaptıkları propagandalar ve yayınladıkları eserler de halk üzerinde kötü tesirler yapacaktır.”⁴²⁰

Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin İstanbul'da yaptığı bir basın toplantısının detayları SRD tarafından yayınlanmış, böylece kamuoyunun DİB'nin durumu ve çeşitli meselelerdeki duruşu kamuoyu ile paylaşılmıştır.⁴²¹ Akseki'nin cevapları arasında DİB'nin kanunla korunacak bir özerklik kazanması ve Vakıflar İdaresi'nin kuruma bağlanması, okullarda din eğitiminin uygulanmasının gerekliliği, radyoda Kuran okutulması ve dini yayın yapılmasına olumlu bakıldığı kayda değer bazı detaylar olarak göze çarpmaktadır.

Ahmet Hamdi Akseki'nin, DİB personelinin dini bilgi ve kapasitesini geliştirme çabalarının henüz başladığı dönemdeki ani ölümünün⁴²² ardından işbaşına gelen ve bu işte önemli bir mesai harcayacak olan Eyüp Sabri Hayırlıoğlu DP döneminin ikinci Diyanet İşleri Başkanı olmuştur.⁴²³

1953'te DİB tarafından radyoda haftada üç yayın izni alınmasını takiben, dini, ahlaki ve sosyal konular içerikli programlara başlanmıştır.⁴²⁴ 6 Mart 1953 tarihli ilk programda, Eyüp Sabri Hayırlıoğlu tarafından “İmanla Amel Arasındaki Münasebetler” konulu bir konuşma yapılmıştır.⁴²⁵ Hayırlıoğlu, DP iktidarının din konusundaki yaklaşımına paralel olarak, dinde reform fikrine karşı “şüpheci”, Kur'an'ın Latin alfabesi ile yazılması konusunda “ihtiyat”

⁴²⁰ İsmail Kara, **Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam**, s. 71-74, 100. Akseki'nin bu raporuna paralel görüşler sonraki dönemde Ali Fuad Başgil tarafından da dile getirilmiştir. Bu çerçevede, kurumun devlet içinde özerk bir yapıya kavuşturulması, vakıfları DİB teşkilatına bağlamak gerektiği ve yükseköğrenim düzeyinde bir *İslâm İlimleri Enstitüsü* kurulması lüzumu ortaya konulmuş, bu taleplerden hayata geçirilebilen ise yalnızca 1959 yılında İstanbul'da *Yüksek İslâm Enstitüsü* kurulması olmuştur. Bu enstitünün başına dönemin Milli Eğitim Bakanı Atif Benderlioğlu'nun aracılığıyla Ali Fuad Başgil getirilmek istenmiş, ancak Başgil bu görevi kabul etmemiş, yalnızca enstitünün kuruluş ve müfredatının nasıl olacağına dair bir rapor hazırlayarak Bakan'a sunmuştur. Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 203-209. Raporun detayları için Bkz. **a.g.e.**, s. 279-294.

⁴²¹ “Diyanet Reisinin Mühim Beyanati”, **Sebilürreşad**, C.IV., S.86, Eylül 1950, s.163-167.

⁴²² Ahmet Hamdi Akseki, 6 Ocak 1951 tarihinde görevi başında iken geçirdiği bir kalp krizi sonrası Ankara Numune Hastanesi'ne kaldırılmış, ancak 9 Ocak 1951 tarihinde hastanede 18.30'da geçirdiği ikinci bir kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir. Konuyla ilgili haber ve görüşler için Bkz. “Acı Bir Kayıp”, **Zafer**, 10 Ocak 1951. Ömer Rıza Doğrul, “Merhum Üstat Ahmet Hamdi Akseki”, **Zafer**, 11 Ocak 1951. “A.H. Akseki'nin Cenaze Töreni”, **Zafer**, 12 Ocak 1951. Akseki'nin ölümü nedeniyle Başbakan Menderes, Akseki ailesine bizzat bir taziyeye mesajı göndermiş ve üzüntülerini dile getirmiştir. Bkz. **EK 6**. Başbakan Adnan Menderes'in Ahmet Hamdi Akseki'nin vefatı sebebiyle ailesine gönderdiği taziyeye telgrafi ile cevaben gönderilen teşekkür telgrafi (**BCA**, 30.1.0.0-19-107-4-A7-BV/12.01.1955/TR/4).

⁴²³ “Diyanet İşleri Başkanı Dün Vazifesine Başladı”, **Zafer**, 18 Nisan 1951.

⁴²⁴ Sitebölükbaşı, **a.g.e.**, s. 101.

⁴²⁵ Gözaydın, **a.g.e.**, s. 36.

sahibi idi. “Osmanlı âlimlerinden ders almış ve medresede yetişmiş” bir din adamı olarak yetiştiği ortam ve hocaları bu tutumun bir kaynağı olsa gerektir.⁴²⁶

DİB'nin DP'nin ilk dönemindeki genel durumuna bakıldığında karşımıza, rejim ve inkılâplar çizgisinin biraz daha muhafazakâr bir rengine sahip, ancak yasal çerçevenin dışına çıkmayan, hatta Sünni İslâm çizgisine zıt iç ve dış fikirsel ve dini hareketlere karşı karşıt veya en azından şüpheyile yaklaşan bir tutum karşımıza çıkmaktadır.⁴²⁷ Nurculuk, Ticanilik ve Bahailik gibi dinsel yapılanmaları bu kapsamda yasal yetki alanı içinde izleyen DİB, dinde reform taleplerine de uzak ve detayları çalışmamızın ilerleyen sayfalarında verilecek olan *Dinimizde Reform Kemalizm* örneğinde olduğu gibi sert tepkiler de göstermiştir.

DP döneminin din ve laiklik konularında ve özellikle DİB ile ilgili, partiler arası tartışmaların yaşandığı diğer bir zemin TBMM'deki bütçe görüşmeleri olmuştur.⁴²⁸ Bu görüşmelerin din ve laiklik ile unsurlarına bakıldığında, genel olarak DİB bütçe, kadro ve teknik imkânları ile kurumsal olanaklarının eksikliklerinin dile getirildiği, bu arada İslâm dini üzerine bilgilendirici konuşmalar yapıldığı, kimi zamansa adeta bir cami vaazı veya hutbesine dönüştüğü kaydedilmelidir. Görüşmeler sırasında yaşanan tartışmalar, konuşmaların dine yönelik içeriğinden ziyade iktidar partisinin veya muhalefet partilerinin yekdiğerini dini siyasete alet etmek benzeri ithamları sebebiyle ortaya çıkmıştır. Komünizm vb. zararlı olarak kabul edilen ve çoğunlukla dış kaynaklı olan fikir akımlarına karşı çocukların ve gençlerin eğitilmesi ve milli ve manevi değerlerle donatılması bu görüşmeler esnasında sıklıkla tekrarlanan hususlar olmuştur. Yine görüşmeler esnasında bazen bütçe konusunun tamamen dışına çıkılarak felsefi veya dini bir tartışmaya konunun dönüştüğü de görülmüştür.⁴²⁹

DP'nin iktidarının Şubat 1951'deki ilk DİB bütçe görüşmeleri sırasında, kadro sıkıntıları ve ihtiyacına vurgu yapılırken, bütçede artırıma gidilmiştir.⁴³⁰ Ayrıca DİB için genel bütçede yer ayrılmasının “antidemokratik” olduğu ve diğer inançlar karşısında İslâm dinine “ayrıcılık” yapıldığı dile getirilmiştir. Komünizm vb. zararlı akımlarla mücadelede, A.B.D. ve İskandinav ülkelerinde olduğu gibi dine/İslâm dinine başvurulması gerektiği, din hizmetlerinin “cemaatler” eliyle değil devlet eliyle yürütülmesi gerektiği, batı ülkelerinde din

⁴²⁶ Sitebölükbaşı, a.g.e., s. 103.

⁴²⁷ Bu hareketlerin bir örneğinde Kadiri tarikatına mensup kişilerin Kırıkale'de katıldığı bir ayinin ve buna ilişkin gözaltı ve yargılamanın haberleri bu dönemde basına yansımıştır. Detaylar için Bkz. **Zafer**, 30-31 Mart ve 20-21 Nisan 1951 tarihli sayılar.

⁴²⁸ Bu görüşmeler sırasında DP'nin ve diğer partilerin özellikle din alanında yetkin olan veya yoğun müzakerelerde karşı tarafı ikna kabiliyeti yüksek bilgi ve donanımına sahip milletvekilleri görüşlerini çok detaylı olarak aktarmışlardır. Bu esnada kimi zaman İslâmcılık merkezli taleplerde bulunulmuş, kimi zamansa iktidar partisinin veya muhalefet partilerinin birbirleri hakkında itham veya iddiaları gündeme gelmiştir. Genel olarak bakıldığında, görüşmeler yoğun felsefi ve dinsel tartışmalara dayalı olmaktan başka, dinin siyasete alet edildiği iddialarının da sıklıkla telaffuz edildiği bir ortama zemin hazırlamıştır. İlk yıllarda genel bütçe görüşmelerinde de din ve laiklik konularına temas edilmiş, ancak sonra giderek yalnızca DİB bütçesi görüşmeleri esnasında bu çerçevede konuşulmuş olmuştur. Görüşmelerde dikkat çeken husus, uzun zamandır ihmal edilmiş ve bu yüzden gerek kadro gerekse maaşlar anlamında yetersiz bir hale gelen DİB bütçesinin, DP döneminde parti kurmayları ve İslâmi gruplarla yakınlıkları bilinen ve çoğu eski din adamı olan DP milletvekillerinin gayretiyle artırıldığı görülmektedir. On yıllık süre içinde, uzun yılların ihmalinin bir sonucu olarak, yeterli olmasa da oldukça iyi bir duruma yükseltilmiştir. Bütçe görüşmeleri, her yıl Şubat ayının üçüncü haftasına denk gelen günlerde gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızın bu kısmında, daha önce belirtildiği üzere benzere içeriğe sahip olması nedeniyle ve tekrarı önlemek için MEB ve VGM bütçelerine dair görüşmelere yer verilmemiştir.

⁴²⁹ Bahse konu detaylar, ilerleyen sayfalarda ilgili TBMM tutanaklarının incelenmesi esnasında görülecektir.

⁴³⁰ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 1, B. 43, O. 1, s. 38-41.

eğitiminin işlevsel olduğu ve Türkiye’de de gerekli olduğu, yasal düzenlemelerin iyi bir altyapıya dayalı olarak yapılması gerektiği, DİB teşkilatının özerkliği, din adamlarının eğitimi, seçimi veya görevlendirilmeleri, dini yayınlar, irtica kavramı ile İslâm inancının farklı yorumlarına dair görüşler dile getirilmiştir.

Başbakan Adnan Menderes, görüşmelerde toplumun çoğunluğunun Türk ve Müslüman olması nedeniyle “cemaat şeklinde bir yapılanma” olamayacağını, devlet hazinesinden DİB için bütçe ayrılmasının yanlış olmadığı, sorun yaşandığının ispat edilmesi halinde din özgürlüğünün sağlanması konusundaki kanuni düzenlemelerin yapılacağını ifade etmiştir. Yapılan diğer konuşmalarda devlet adamlarının dindar olabilecekleri, dinin gelişmeye mani olmadığı, irticanın Türkiye’ye giremeyeceği ve 31 Mart olayının buna örnek olduğu, Harp okullarında olduğu gibi İlahiyat fakültelerine de ilk-orta-lise eğitimi yoluyla gidilmesi gerektiği, mabetlerin/camilerin ihmal edilmiş oldukları ve nihayetinde dinin, toplumdaki temel sorunların çözümü olduğu dile getirilen diğer hususlar olmuştur.⁴³¹

Dini yayınların DİB eliyle yapılması gereği yine TBMM müzakerelerinde konuşulan konular arasındadır. Örneğin 27 Haziran 1951 günü yapılan oturumda, bu konu dile getirilmiş, özellikle uzun zamandır ihmal edilen dini yayınların DİB kanalıyla yayımlanması veya çoğaltılması işlerinin geçmiş dönemde boşluktan istifade ederek yayılan eksik veya yanlış bilgilere veya bu alanda yapılmış sahte yayın ve çalışma gibi sorunların önüne geçeceği dile getirilmiştir. Tabii bunlar için DİB döner sermayesinin güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır Bu çalışmaların sonucunda mesleki yeterlilik ve altyapı sahibi din görevlilerinin yetiştirilebileceği de dile getirilmiştir.⁴³² Müzakere sonucunda 2 Temmuz 1951 tarih ve 5806 sayılı *Dini Yayınlar Döner Sermayesi Hakkında Kanun* kabul edilmiştir.⁴³³

20 Şubat 1952 tarihindeki TBMM oturumunda Maliye Bakanı (DP Eskişehir Milletvekili) Hasan Polatkan’ın bütçeyi sunumundan⁴³⁴ sonra söz alan milletvekillerinin konuşmalarını, çalışmamız anlamında şöylece özetleyebiliriz. 1952 yılı bütçe görüşmeleri sırasında CHP grubu adına konuşan Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu, bütçe üzerine yaptığı değerlendirmede, kendi hükümetleri döneminden bağımsız bütçe gelişmelerinin değerlendirilemeyeceğini, bir başarı veya yükseliş varsa bu bağlamda anlamı olduğunu ifade etmiş, bütçeyle ilgili eleştirilerde bulunmuştur.⁴³⁵

DP Burdur Milletvekili Mehmet Özbey’in, bütçede tasarrufa gitmek ve gerekli olmayan bazı kamu kurumlarının birleştirilmesi adına, “Evkaf Umum Müdürlüğü Diyanetle birleşebilir” demesi ilginç bir detay olarak karşımıza çıkmıştır.⁴³⁶ 1952 yılı bütçesi

⁴³¹ TBMMTD, Dönem IX, C. 1, B. 48 ve 49, s. 427-458.

⁴³² TBMMTD, Dönem IX, C. 8, B. 95, O. 1, s. 388-390.

⁴³³ Dini Yayınlar Döner Sermayesi Hakkında Kanun, *Düştür*, 3. Tertip, C. 33, BDM, Ankara, 1952, s. 1808-1809. RG – 9 Temmuz 1951, S. 7853.

⁴³⁴ TBMMTD, Dönem IX, C. 13, B. 42, O. 1 ve 2, s. 348-374.

⁴³⁵ TBMMTD, Dönem IX, C. 13, B. 42, O. 2, s. 375-381.

⁴³⁶ a.g.e., s. 386. Bu önerinin bir yansıması olarak, DP dönemi DİB bütçesi görüşmelerine ilişkin yapılabilecek bir başka tespit şudur. Görüşmelerde, sıklıkla DİB ve VGM yetki alanları kesişmiş, özellikle cami vb. dini yapıların inşa, bakım ve onarım işlerinde iki kurumun mevzuat ve ödenekleri devreye sokulmak zorunda kalmıştır. İlerleyen sayfalarda görüleceği üzere kimi soru önerileri DİB yetki alanı dışında kaldığı, ya MEB ya da VGM bünyesinde olduğu için sonuca ulaşmamıştır. İHO, cami veya mescitlerin masraflarının karşılanması konusunda bu kurumlar işbirliğine gitmek durumunda kalmışlar ya da ödenek istekleri sonuçsuz kalmıştır. Bu

incelendiğinde, bütçenin bir milyonluk artışla 8.769.072 lira olduğu⁴³⁷ ve yetmiş personel eksikliklerinden sıklıkla bahsedildiği göze çarpmaktadır.⁴³⁸

Bu görüşmeler sırasında DP Erzurum Milletvekili Fehmi Çobanoğlu, yeni Emeklilik Kanunu gereğince emekli olmaları gerekirken, mağduriyet endişesiyle, emekli olmak istemeyen DİB personeli olduğundan bahsetmiştir.⁴³⁹

1952 yılı DİB bütçe görüşmelerinde konuşan milletvekillerinden DP Kayseri Milletvekili İsmail Berkok, dinin önemi, zararlı akım ve düşüncelerle mücadeledeki yeri, dini bilgilerin tebliğinde radyonun önemi, DİB teşkilatının müstakil olmaması ve din derslerinin farklı düzeylerde okutulması gerektiği üzerinde durmuştur.⁴⁴⁰

DP Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan dinin önemi, dini yayımlar ve radyo kanalı ile dini anlatmanın gerekliliği, ihmal edilmiş ve başka amaçlarla kullanıldığı tespit edilen cami ve mescitlerin asli işlevlerini geri kazanmasının, DİB personelinin emeklilik sistemine dâhil edilmelerinin, ayrıca daha fazla imam kadrosu tahsisinin gerekliliğini dile getirmiştir.⁴⁴¹

DP Kütahya Milletvekili Yusuf Aysal, DİB bütçesinin artışından memnun olduğunu, personel sayısındaki artışın sürmesi gerektiğini, parti programının 14. Maddesi gereğince din eğitimi ve ilgili personelin yetiştirilmesi için gerekli çalışmaların sürdürülmesinin önemini dile getirmiştir. Aysal ayrıca, İlahiyat eğitimi almak isteyen fakir öğrenciler için DİB kanalıyla bütçede burslar ayrılması gerektiğini de vurgulamıştır.⁴⁴²

DP Ankara Milletvekili Ömer Bilen ise bütçenin eski döneme oranla artmış olsa da “hayal kırıklığı yaratacak kadar az” olduğundan bahisle, yıllardır ihmal edilen, “ihanete uğrayan” din hizmetlerinin daha yüksek bir bütçe ve daha çok personel gerektirdiğini dile getirmiştir. Eski iktidar döneminden yana şikâyetlerini dile getiren Bilen, din ve maneviyat alanındaki geri kalmışlığın giderilmesinin gerekliliğinden söz etmiştir. Bilen, din düşmanları ile mücadele edilmesi ve bunun için, devletin dinleri koruması prensibinden hareketle, kanuni yollara gidilmesi gerektiğini ifade etmiş, ayrıca İHO eliyle din adamı yetiştirmenin önemini de vurgulamıştır.⁴⁴³

DP Burdur Milletvekili Mehmet Özbey, Döner Sermaye için kanun çıkarıldığı halde 1951’den beri dini yayın yapılmadığına dikkat çektiği konuşmasında, ülke çapında imam hatip yetiştirilmesi ve yurt çapında görevlendirilmeleri gerektiğini söylemiştir. Özbey, din derslerinin yanı sıra görgü kuralları ve ahlak bilgisinin de verilmesi gereğini dile getirmiştir. Din eğitiminde sade bir dil kullanılması gerektiği söyleyen Özbey, Diyanet ve Vakıf teşkilatlarının birleştirilerek hizmet vermelerinin önemine de atıfta bulunmuştur.⁴⁴⁴

CHP Ordu Milletvekili Hamdi Şarlan, din ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde dindar olan ve olmayan tüm vatandaşların devletin himayesinde olması gerektiğini söylemiştir. Eski dönemlerdeki din ve laiklik alanındaki inkılâplardan bahseden Şarlan, bazı sıkıntıların yaşandığını ancak diyanet teşkilatının kamusal mı özerk bir cemaat şeklinde mi olması

noktada ilginç bir detay da İHO, cami veya mescit onarımına ilişkin soru önergelerinde CHP milletvekillerinin sıklıkla imzası olmasıdır. Burada sanki parti mensubiyetinden ziyade yerel etkenler devreye girmiştir.

⁴³⁷ TBMMTD, Dönem IX, C. 13, B. 42, O. 2, s. 391 (Bütçe Komisyonu Raporu, A 1 Cetveli).

⁴³⁸ DİB Bütçe görüşmelerinde DİB için ayrılan bütçenin/ödeneğin hep yetersiz olduğu vurgulanmış, bunun sonucunda da söz konusu bütçe pek çok kamu kurumunu geride bırakmış kadar büyük bir bütçeye sahip olmuştur.

⁴³⁹ TBMMTD, Dönem IX, C. 13, B. 43, O. 2, s. 450.

⁴⁴⁰ TBMMTD, Dönem IX, C. 13, B. 45, O. 2, s. 593-594.

⁴⁴¹ TBMMTD, Dönem IX, C. 13, B. 45, O. 2, s. 594-596.

⁴⁴² a.g.e., s. 596.

⁴⁴³ a.g.e., s. 596-599.

⁴⁴⁴ a.g.e., s. 599-600.

gerektiğini kamuoyunda oluşacak ortak bir kanaatin ile ortaya çıkmasının doğru olduğunu vurgulamıştır. Şarlan, dinin siyasete alet edilmemesi gerektiğini söylemiş, öte yandan gerici hareketlerle mücadele etmenin önemine de atıfta bulunmuştur. Şarlan sözlerini DİB teşkilatının yeterli kadro ve bütçe olanaklarına sahip olması gerektiği vurgusuyla da sonlandırmıştır.⁴⁴⁵

DP Balıkesir Milletvekili Ali Fahri İşeri, DİB için ayrılan bütçenin, yapılacak işlere kıyasla azlığına vurgu yapmıştır. Dinin toplum hayatındaki öneminden bahseden İşeri, şeriatın irticaya düşman olduğunu, İslâm'ın laiklik prensibini içerdiğini, din ve vicdanın baskıyla kontrol altına alınamayacağını söylemiştir. Başbakan Menderes'in "bu memleket Müslüman'dır ve öyle kalacaktır" dediği için irtica suçlamasıyla karşılaştığını, aksine bunu dile getirenlerin mürteci olduğunu söyleyen İşeri, dinin geçmişten günümüze büyük bir öneme sahip olduğunu ifade etmiştir. 14 Mayıs'ın bu açıdan bir dönüm noktası olduğunu söyleyen İşeri, çok eşli evliliğin BM'de bile konuşulabilen bir konu olduğunu söyleyerek sıra dışı bir çıkış yapmıştır. DP döneminde "irtica" kelimesinin yanlış biçimde kullanıldığını da söyleyen İşeri, demokratik olgunluğa sahip toplumlarda fikir özgürlüğünün doğal olduğunu, üstelik gerçekten laik bir devlette ibadetlerin özgür olması gerektiği vurgulamıştır. İşeri, her dinin gerekleri ne ise serbestçe yapılması gerektiğini, bu konulara değinen ve din ve vicdan özgürlüğüne inanan Başbakan Menderes'in radyodan haftada birkaç kez din ve ahlak içerikli yayınlar yapılmasını istediğini dile getirmiştir.⁴⁴⁶

DP Yozgat Milletvekili Yusuf Karşlıoğlu, DİB personel ödeneklerinin artırılması ve iyi eğitilmeleri gerektiğini, İlahiyat fakülteleri aracılığıyla din adamı yetiştirilmesi gerektiğini söylemiş, bundan başka mevcut eksikliklerin ise donanımlı "gezici vaizler" eliyle giderilmesinin önemli olduğunu da söylemiştir.⁴⁴⁷

DP Afyonkarahisar Milletvekili Gazi Yiğitbaş, DİB bütçesinin artırılması gerektiğini, milletin manevi açıdan güçlendirilerek Komünizm gibi zararlı akımlara karşı güçlendirilmesi gerektiğini⁴⁴⁸ ifade etmiştir. Yiğitbaş, çoğunluğu Müslüman olan toplumun inanç ve değerlerine fikir özgürlüğü altında saldırıldığını⁴⁴⁹, Atatürk'ün tüm askeri kariyeri boyunca dini koruyan ve kollayan söz ve eylemler içinde olduğunu, bu yüzden Atatürk ilkeleri ve Kemalizm ideolojisi üzerinden kutsal değerlere saldırılmasının yanlış olduğunu özellikle vurgulamıştır. Diyanet ve Vakıf teşkilatlarının birleştirilmesi gerektiğinden bahseden Yiğitbaş, radyoda İslâm hakkında konferans ve Kur'an yayını yapılmasının önemli olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁰

DP Gaziantep Milletvekili Ali Ocak, CHP hükümetleri döneminde dine darbe vurulduğundan söz etmiş, 14 Mayıs sonrası korku ve baskının sona erdiğini, örneğin Kore şehitleri için mevlitler okutulduğunu ve radyodan dini yayın yapıldığını sözlerine eklemiştir.

⁴⁴⁵ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 13, B. 45, O. 2, s. 600-602.

⁴⁴⁶ **a.g.e.**, s. 602-605.

⁴⁴⁷ **a.g.e.**, s. 605-606.

⁴⁴⁸ Komünizmle mücadele DP döneminin çok yaygın söylemlerinden biridir. DP kurmayları veya milletvekilleri sıklıkla bu konuya değinmiş, dış kaynaklı bir akım olarak hep bir mücadele yöntemi üzerine konuşmalar yapılmıştır. Hatta bu konuya özel, TBMM'de 16 ve 19 Kasım 1951 tarihlerinde 2 Gizli Celse (Oturum) gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılarda, konunun uzmanlarından, Komünizmin tarihçesi, kaynakları, önemli isimleri hakkında bilgi alınmış, bu cereyan ile mücadele yöntemleri tartışılmıştır. **TBMMTD**, Dönem IX, C. 10, B. 5, O. 2, s. 2-4 ve B. 6, O. 2 ve 3, s. 6-45.

⁴⁴⁹ Yiğitbaş, bu konuya ilişkin Celal Bayar'ın Kayseri'de yaptığı ve dinsel ifadeler içeren konuşması nedeniyle eleştirilmesi ile DİB üzerinden İslâm Peygamberi ve değerlerine hakaret edildiği örneklerini vermiştir.

⁴⁵⁰ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 13, B. 45, O. 2, s. 606-607.

Ocak, bu gelişmelere rağmen, DİB tarafından alanına giren konularda yeterli çalışma yapılmadığını dile getirmiştir.⁴⁵¹

Mevcut görüş ve talepler üzerine söz alan DP Ordu Milletvekili ve Bütçe Komisyonu üyesi Refet Aksoy, yaptıkları çalışmalarını anlatmış, devletin camilere personel ve gelir bulmak zorunluluğu olmadığını ancak kanuni değişiklikler nedeniyle devletin bu işi üstlendiğini dile getirmiştir.⁴⁵²

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı (DP Manisa Milletvekili) Samet Ağaoğlu ise yaptığı konuşmada parti programı ve kanunlar çerçevesinde tüm taleplerin yerine getirileceğini, DİB bütçe ve personel olanaklarının imkânlar ölçüsünde artırılacağını, bütçeden artırılan para ile de DİB ve VGM üzerinden ilgili din görevlilerinin ödemelerinin yapılacağını dile getirmiştir.⁴⁵³

Öte yandan CHP Sivas Milletvekili Reşat Şemsettin Sirer, mensupları arasında çok sayıda “Müslüman Türk evladı” bulunan partisine karşı “iftiralarda bulunduğu” gerekçesiyle söz istemiş, ancak müzakerelerin yeterli olduğu gerekçesiyle bütçenin bölümlerine geçilmiştir. Bu aşamada bazı milletvekillerince DİB bütçesine ek bütçe ve kadro talepleri dile getirilmiştir. Daha sonra DİB Başkanlığı Bütçesi onaylanarak kabul edilmiştir.⁴⁵⁴

DİB 1952 Bütçe görüşmelerinden yaklaşık bir ay sonra, 28 Mart 1952 tarihli TBMM oturumunda, DP Afyonkarahisar Milletvekili Gazi Yiğitbaşı Milli Savunma Bakanı Hulusi Köymen’e TSK bünyesindeki alaylarda müftü ve taburlarda imam bulunup bulunmadığı, bulunuyor ise maaş ve ödenek durumları, bulunmuyorsa sebebi veya mahzuru hakkında bir soru yönelmiştir. Bakan yazılı olarak verdiği cevabında orduda din adamları bulunmasının sorun olmadığını, aksine “fayda sağlayacağını” söylemiş, ancak eğitilmiş ve din eğitimi verebilecek din görevlisi eksikliği olduğundan halen ücretli imamlarla bu işin sürdürüldüğünü dile getirmiştir. Bakan, ayrıca din adamı ihtiyacını karşılamak üzere İlahiyat Fakültesi’nde MSB adına öğrencilerin eğitim gördüklerini dile getirmiştir.⁴⁵⁵

DP dönemindeki DİB bütçe görüşmelerinde din görevlilerinin (Hademe-i Hayrat/ Hayrat Hademesi), ekonomik ve sosyal koşullarının kötü durumda oluşu çok sıklıkla dile gelen ve hem iktidar hem de muhalefet temsilcilerinin ittifakla üzerinde durdukları bir konu olmuştur. Bu konuda pek çok milletvekili, bazı bakanlar ve kimi zaman Başbakan Menderes konu üzerine görüşlerini dile getirmiştir.⁴⁵⁶

⁴⁵¹ a.g.e., s. 607-608.

⁴⁵² TBMMTD, Dönem IX, C. 13, B. 45, O. 3, s. 609-610.

⁴⁵³ a.g.e., s. 610-611.

⁴⁵⁴ TBMMTD, Dönem IX, C. 13, B. 45, O. 3, s. 611-614.

⁴⁵⁵ TBMMTD, Dönem IX, C. 14, B. 54, O. 1, s. 99.

⁴⁵⁶ DİB Bütçesi ve kadro olanaklarının iyileştirilmesi konusunda gayret gösterdiği bilinen Menderes’e, kimi zaman kimi din görevlilerinin tayin/nakil işlemlerinin yapılması veya durdurulması konusunda talepler gelmiştir. Bu konuda ilginç bir örnek, görevden alınan Şemsettin Yeşil adında bir din görevlisi ile ilgili olarak göreve iadesi yönünde Menderes’e gönderilen telgraflar kayda değerdir. Bkz. **EK 2.** Şemsettin Yeşil adlı vaizin görevden alınması dolayısıyla vatandaşlar tarafından Başbakan Adnan Menderes’e çekilen telgraflar. (BCA, 30.1.0.0-18-101-29-A7-BV/25.12.1951/TR/4). DP döneminde bu alanda yapılan yasal düzenlemeler ve bütçede din adamları (cami ve mescitlerde görev yapan imam, hatip, müezzin ve kayyum vb. personel) için ayrılan ödenekte olumlu yönde gelişim ve artış olduğu görülmüştür. Ancak yıllar içinde oldukça ihmal edilmiş olan din adamları, pek çok yerde kadro veya maaş imkânı olmadığı için cemaat tarafından cüzi bir ödeme ve yardım yapılması yoluyla hayatlarını idame ettirme yoluna gitmişlerdir.

Din adamlarının bu dönemdeki durumlarının daha iyi anlaşılabilmesi için bu dönemde din görevlisi olarak geçimini sağlayan Mehmet Kara'nın, bu konuya ilişkin hatıralarına bakmak faydalı olacaktır. Bir köy imamlığı için kendisine getirilen teklife ilişkin Kara'nın hatıraları şu şekildedir⁴⁵⁷:

“Cuma'dan sonra eve gittim ve babama danıştım. O benden daha sıcak baktı meseleye: '50 lira iyi para. Bir başla bakalım, beğenirlerse maaşını artırırlar'. Ben de teklife müspet cevap verdim ve başladım. Eylül 1951'de 60 lira maaşla, Diyanet'e bağlı resmi imam-hatip oluncaya kadar maaşımı köylü verdi. Köy imamı idim ve maaşımı köylü vermişti ama devlet bir şekilde köy imamlarını da takip ediyordu. Bu konuda malumatı olan muhtarlar Rize Müftülüğü'nde imtihana girmem gerektiğini söylediler. (...) Mustafa Yağcı tarafından imtihan edildim, (...)elime, imamlık yapabileceğime dair bir evrak tutuşturdu. O zamanlar Diyanet'e bağlı olmayan imamlara 'köy imamı', bağlı olanlara ise 'resmi imam' denirdi. Resmen tayinimle birlikte hem imamlık hem de hatiplik uhdeme geçmiş oldu.”

Görüldüğü üzere, DP döneminde çıkarılan yasalar ve sağlanan kadro/maaş olanakları da “iyi niyetli ancak yetersiz” kalmışlardır. Bu çabalar çerçevesinde, bir *Hayrat Hademesi Tüzüğü* çıkarılmış, bu tüzüğün etkinliğini artırmak amacıyla da bir Bakanlar Kurulu Kararı yayımlanmıştır. 21 Nisan 1952 tarih ve 3/14892 sayılı bu karar⁴⁵⁸ ile din adamlarının maddi durumunun düzeltilmesine yönelik olarak öncelikle yasal konumlarının ve görev tanımlarının netleştirildiği, bundan başka tayin, nakil ve görevden çıkarılma ile ilgili yasal altyapının da kurulduğu görülmüştür.

CHP Kırşehir Milletvekili Halil Sezai Erkut, 4 Şubat 1953 tarihli oturumda, 1953 yılında hacca giden vatandaşlara ne kadar döviz verildiği, geri dönenlerin sayısının ne olduğu, dönmek üzere araç bekleyenler için neler yapıldığına dair bir soru sormuştur. Soruya yazılı cevap veren Devlet Bakanı (DP Zonguldak Milletvekili) Muammer Alakant, ilgili kurumların yazı ve raporlarına istinaden, 8.500 kişinin döviz aldığını, 11.431 vatandaşın hac amacıyla yurt dışına çıktığını söylemiştir. Bakan Alakant, karayoluyla hacca giden vatandaşların dönüşte yaşadıkları sorunların S.Arabistan Hükümeti ile mevcut prosedürden kaynaklandığını vurgulamıştır.⁴⁵⁹

1953 yılı bütçe görüşmeleri yine bütçe üzerinden iktidar ve muhalefetin birbirine yüklendiği bir zemin olmuştur. 16 Şubat 1953 tarihindeki TBMM oturumunda Maliye Bakanı (Eskişehir Milletvekili) Hasan Polatkan'ın bütçeyi sunumundan sonra söz alan milletvekillerinin konuşmalarını, çalışmamız anlamında şöylece özetleyebiliriz.

CHP Grubu adına ilk sözü alan Genel Başkan (CHP Malatya Milletvekili) İsmet İnönü, gerici, bölücü akımlara karşı mücadelenin ve dini siyasete alet etmemenin hükümetin görevi olduğundan bahisle bu konuda hükümete destek olacaklarını vurgulamıştır.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ İsmail Kara, **Kutuz Hoca'nın Hatıraları**, s. 134-135.

⁴⁵⁸ Hayrat Hademesi Tüzüğünü Yürürlüğe Koyan Bakanlar Kurulu Kararı, **Düster**, 3. Tertip, C. 33, BDM, Ankara, 1952, s. 1350-1359. RG – 12 Mayıs 1952, S. 8107.

⁴⁵⁹ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 20, B. 37, O. 2, s. 92-97.

⁴⁶⁰ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 20, B. 44, O. 1, s. 321.

MP Grubu adına söz alan Giresun Milletvekili Arif Hikmet Pamukoğlu, özgürlükleri teminat altına almak vaadiyle iktidara gelen DP'nin şimdiye dek bu dediğini yapamadığından bahisle, demokratik bir ortam yaratılmadıkça partiler arası ilişkilerin normalleşmeyeceğini vurgulamıştır. Parti programı gereğince de dini asla siyasete alet etmediklerini söyleyen Pamukoğlu, DP programının 14. Maddesi gereğince “din eğitimi vermek ve din adamı yetiştirmek amacıyla uzmanlarca programlar hazırlanmasını sağlamasının” laikliğe aykırı olduğunu ve DİB'nin hala Başbakanlık'a bağlı olmasının dinin siyasete alet edildiğinin ve bu alana müdahale göstergesi olduğunu vurgulamıştır. Pamukoğlu, yeni kurulmuş ve henüz iktidar olmamış bir parti olarak, parti programlarında “manevi huzursuzluğu giderici açık hükümlere yer vermeyen” diğer partilerin aksine bir sorumluluklarının bulunmadığına dikkat çekmiştir. Pamukoğlu, parti olarak temel hak ve özgürlükleri garanti altına alan batı demokrasilerini örnek aldıklarını da sözlerine eklemiştir.⁴⁶¹

Türkiye Köylü Partisi (KP) adına söz alan Seyhan Milletvekili Cezmi Türk ise bütçenin “siyasi karakterinde bir değişiklik olmadığını” savunmuş ve bütçeyi “antikomünist cephenin bir kalesi olarak askeri emniyet bütçesi” şeklinde tanımlamıştır.⁴⁶²

DİB 1953 yılı bütçesinde bir önceki seneye oranla yaklaşık 850.000 liralık bir artış söz konusu olup 10 milyon liraya yükseltilmiştir.⁴⁶³ DİB Bütçesi üzerine, 19 Şubat 1953 tarihli⁴⁶⁴ ve 20 Şubat 1953 tarihli⁴⁶⁵ TBMM oturumlarında konuşan milletvekilleri⁴⁶⁶ içinde, DP milletvekilleri daha çok, dinin memleket ve dünya için önemi, insanların yanlış veya eksik dini bilgileri ya da irtica benzeri sorunları önlemek adına eğitilmelerinin gereğinden bahsetmişlerdir. DP'li vekiller, DİB kadro ve ödeneklerinin artırılması gerektiğini de ifade etmişlerdir. Bu konuşmalarda, yerli yersiz dindar vatandaşlara tavır alındığını, laiklik ve irtica kelimelerinin net olarak tanımlanması gerektiğini de dile getirmişlerdir. DP mensupları, ihmal edilmiş din hizmetlerinin yurt çapında yaygınlaştırılmasından söz ederken, İslâmiyet'in demokrasi, eşitlik, adalet ve eğitim yanlısı bir din olduğuna da dikkat çekmişlerdir. Radyodan Kur'an okunması ve dini yayın yapılmasının neden gerektiğini açıklayan DP'li vekiller, doğru

⁴⁶¹ a.g.e., s. 328-330.

⁴⁶² a.g.e., s. 344,347.

⁴⁶³ TBMMTD, Dönem IX, C. 13, B. 45, O. 3, Bütçe Komisyon Raporu, s. 77.

⁴⁶⁴ TBMMTD, Dönem IX, C. 20, B. 47, O. 2, s. 519-543.

⁴⁶⁵ TBMMTD, Dönem IX, C. 20, B. 48, O. 1, s. 547-560.

⁴⁶⁶ DİB 1953 yılı bütçesi için konuşan milletvekilleri şunlardır: Mehmet Özbey-Burdur/DP, İsmail Berkok-Kayseri/DP, Ömer Bilen-Ankara/DP, Kâzım Arar-Çankırı/DP-KP-Bağımsız, Hamdi Şarlan-Ordu/CHP, Abdullah Aytemiz-Maraş/DP, Nuri Ocakcıoğlu-Malatya/CHP, Fikret Başaran-Denizli/DP, Burhanettin Onat-Antalya/DP, Gazi Yiğitbaşı-Afyonkarahisar/DP, Keşşaf Mehmet Kurkut-Bilecik/DP, Abdurrahman Fahri Ağaoğlu-Konya/DP, Ahmet Gürkan-Tokat/DP ve Hasan Fehmi Ustaoglu-Samsun/DP, Sinan Tekelioğlu-Seyhan/DP, Mehmet Özdemir-Kayseri/DP, Zihni Ural-Çoruh/DP, Hidayet Aydın-Konya/DP.

yolun bulunması için aracıya ihtiyaç olmadığını da vurgulamışlardır. Vekiller ayrıca din görevlilerinin ve İlahiyat Fakültesi ve İHO imkân ve yeterliliklerinin geliştirilmesi hakkında da konuşmuşlardır. CHP’li vekiller ise laiklik ilkesinin gerçekten uygulanmasının öneminden bahisle, dinin siyasete alet edilmemesi, din eğitiminde eşitlik ilkesinin gözetilmesi gibi unsurlara vurgu yapmışlardır.

Bu görüşmeler sırasında, DP Konya Milletvekili Abdurrahman Fahri Ağaoğlu tarafından dikkate çekici bir konuşma yapılmıştır. 19 Şubat 1953 tarihli oturumda konuşan Ağaoğlu, Parti programlarının 19. Maddesindeki laiklik tanımının kendileri için dayanak olacağını da sözlerine eklemiştir⁴⁶⁷:

“Muhterem arkadaşlar, ben mümkün olduğu kadar kısa söyleyeceğim. Mevzu dışına hiç çıkmayacağım. Asıl mevzu, Diyanet İşleri Reisliğinin kuruluşundan beri dayandığı kanunun ne olduğu ve bu kanuna göre vazifesini şimdiye kadar yapmış olup olmadığı ve sebepleridir. Fakat buna gitmeden evvel laiklik mevzuu da bunu yakından alâkadar ettiği için, mümkün olduğu kadar kısaca ona da temas edeceğim. Malûmdur ki, Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun ikinci maddesi gereğince ‘Türkiye Cumhuriyeti laik bir Devlettir.’ Arkadaşlar, bu hüküm devam eder mi, etmez mi? İlerde değişir mi, değişmez mi, bu ayrı bir mevzudur. Laiklik nedir? Biraz evvel muhterem arkadaşım Burhanettin Onat laikliğin tarif edilemeyeceğini söylediler. Ben bu fikirde değilim. Gerçi laiklik herkesin kabul edeceği şekilde tarif edilemez. Her milletin hatta her partinin kendine göre laiklik anlayışı vardır. Bizim de Demokrat Partili olarak kabul ettiğimiz bir tarifimiz vardır. Programımızın 14ncü maddesi bu bakımdan gayet açıktır. Bu maddeyi şimdi okuyup vaktinizi israf etmek istemem, malûm. Demokrat Parti iktidarda kaldıkça, Teşkilâtı Esasiye’den laik kelimesi ister kalsın ister kalkmasın, bizim için bu madde esastır, bizim bu hususta amel edeceğimiz, uyacağımız, programımızın bu 14ncü maddesidir.”

Bu konuya ilişkin hem Bayar’ın hem de Koraltan ve Fuat Köprülü’nün bu gelişmede aynı şekilde bir rahatsızlık duydukları da söylenmiştir. Bayar konuyla ilgili şunları söylemiştir⁴⁶⁸:

“Demokrat Parti Grubu’nda tutucu arkadaşlar vardı. Ben şahsen kendilerini eleştirmem. Her insan, kendi vicdanının kararları içinde rahat eder. Ancak bir de ülkenin çıkarları vardır. İstekler, vicdan normlarına uygun olduğu gibi, ülke çıkarlarına da denk düşüyorsa yasallaşmasında yarar vardır. Ama vicdan normları, toplum çıkarı istikametindeki normlara uygun düşmüyorsa, o zaman bu eğilim zararlı olur ve eğilimlerin karşısına çıkmak da her vatandaşın görevi olduğu gibi, bir milletvekilinin göz ardı edemeyeceği görevidir.”

Devlet Bakanı (DP Zonguldak Milletvekili) Muammer Alakant, konuşmalardan sonra söz almış, din ve laiklik üzerine DP tarafından izlenen siyasetten bahisle, laikliğin tanımı, din eğitiminin MEB aracılığıyla verilmesi gibi konularda CHP’nin siyasetini izlediklerini söylemiştir. Dini özgürlüklerin samimi dindarlar için geçerli olduğunu, ancak dini siyasete alet edenlerin, istismar edenlerin TCK ve 163. Madde gibi yaptırımlarla karşı karşıya olduğunu söyleyen Alakant, memlekette dini alanda huzursuzluğun dinden menfaat bekleyenlerde olduğunu ifade etmiştir. Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu tarafından Bakan Alakant’a sorulan “anayasa esaslarını yıkmaya müteşebbis bir cemiyet” olup olmadığı

⁴⁶⁷ TBMMTD, Dönem IX, C. 20, B. 47, O. 2, s. 538-540.

⁴⁶⁸ Bozdağ, a.g.e., s. 110.

sorusu ise mükerrer cümlelerle geçiştirilmiştir. Görüşmelerin sonunda maddi açıdan çok zor durumda olan hademe-i hayrat (imam, hatip, vaiz, müezzin, vb. din görevlileri) için bütçeye ek konulması konusu konuşulmuş ve neticede DİB bütçesi kabul edilmiştir.

2.4.5. Cami ve Mescitlerin Bakım, Onarım ve Restorasyonu Meselesi

DP Hükümetinin bu ilk döneminde, TBMM'deki görüşmelerde cami ve mescitlerin inşası, bakım ve onarımı ile tarihi değerde olanlarının restorasyonu gibi konular sıklıkla gündeme gelmiştir.⁴⁶⁹ Öte yandan konuyla ilgili kimi haberler bazen basında yer almıştır. Örneğin Ankara "Dikmen Camii"ne konulmak üzere" dönemin Suudi Arabistan kralı Abdülaziz El-Suud (1876-1953)⁴⁷⁰ tarafından hediye edilen Kâbe örtüsü için, Ankara Valisi Necati İlder⁴⁷¹, Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki ve Suudi Arabistan Büyükelçisi Tevfik Hamza Bey'in katıldığı bir tören dönemin basınına yansımıştır.⁴⁷²

DP Afyonkarahisar Milletvekili Gazi Yiğitbaşı tarafından, 28 Nisan 1952 tarihli TBMM oturumunda, kendi ili dâhil 14 ildeki camilerin onarımı için bütçeden ne kadar para ayrıldığı ve "tamire muhtaç" cami sayısı hakkındaki sorulan soruya, Başbakan Adnan Menderes, VGM kanalıyla elde edilen bilgiye atfen, yazılı olarak verdiği cevapta, Afyon, Konya, Bursa, Balıkesir, Denizli, Niğde, Erzurum, Kayseri, Samsun, Rize, Gümüşhane, Isparta, Aydın, Sivas ve Kocaeli'nde 1951 yılında toplam 45 caminin onarımı için 248.603 lira 23 kuruş harcandığı ve halen bu illerde toplam 44 adet acil tamire ihtiyaç duyulan cami olduğu bilgisini vermiştir.⁴⁷³

Bu dönemde amacı dışında kullanılan bazı cami ve mescitlere dair soru önergeleri de verilmiştir. Bu soru önergelerinin verilmesi sayesinde asli amacı dışında kullanılmış olan veya o dönemde atıl/metruk durumda bulunan ibadethanelerin de tekrar eski işlevlerini kazanmaları sağlanmıştır.

DP Trabzon Milletvekili Salih Esat Alperen'in, İstanbul'da geçici olarak Bahriye Müzesi olarak kullanılan Bezmialem Valide Sultan Camii'nin boşaltılarak asıl amacına uygun olarak kullanılması ile ilgili olan ve 14 Kasım 1952 tarihli TBMM oturumunda yönelttiği sorusuna Devlet Bakanı (DP Zonguldak Milletvekili) Muammer Alakant, önce 15 gün süre

⁴⁶⁹ TBMM görüşmelerinde dikkat çeken nokta, özellikle söz konusu cami veya mescitler için ödenek sağlanması konusunda DP milletvekilleri kadar, hatta kimi zaman onlardan daha fazla CHP ve diğer parti temsilcilerinin konuyu gündeme taşımış, sözlü veya yazılı soru önergeleri ile hükümetin bir şeyler yapması için ısrarcı davranmış olmalarıdır. Bu görüşmeler sırasında verilen soru önergelerine hükümet adına verilen cevaplar, bu dönemde ibadethaneler için yapılan harcamalara dair bilgi vermesi açısından da faydalı olmuştur.

⁴⁷⁰ El Suud'un saltanatına dair detaylar için Bkz. SADBVT – Erişim Tarihi: 09.02.2015.

⁴⁷¹ Necati İlder 24.08.1950-18.01.1952 tarihleri arasında Ankara Valisi olarak görev yapmıştır. Ankara Valiliği, **Cumhuriyetin 50. Yılında Ankara, 1973 İl Yıllığı**, Ankara, 1973, s. 466, 481.

⁴⁷² **Zafer**, 23 Eylül 1950.

⁴⁷³ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 14, B. 65, O. 1, s. 535-536.

istemiş⁴⁷⁴, ardından da 15 Aralık 1952 tarihli oturumda cevap vermiştir. Anılan caminin 1947 yılında “ciheti askeriye” tarafından müze haline dönüştürüldüğünü, VGM tarafından duruma itiraz edildiği, mevcut halde hem caminin tahliyesi hem müze için yer ve imkânların araştırıldığını da dile getirmiştir. Alperen ise müzenin de öneminden bahisle, vakıf eserlerinin amaçları dışında kullanılmasının yaratacağı sorunları dile getirmiştir.⁴⁷⁵

CHP Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu’nun, 9 Şubat 1953 tarihli oturumda, Trabzon’daki *Ayasofya Camii*’nin akaryakıt deposu olarak kullanılıp kullanılmadığıyla ilgili sorusuna Devlet Bakanı Muammer Alakant yazılı bir cevap vermiştir.⁴⁷⁶ Bakan Alakant, adı geçen caminin “ciheti askeriye” tarafından 1945 yılında “işgal” edildiğini, 1949 yılında ise akaryakıt deposuna dönüştürüldüğünü, tarihsel açıdan ve emniyet açısından durumun sakıncalı olduğunu, VGM eliyle değil MSB tarafından 3634 sayılı kanun çerçevesinde camiye el konulduğunu ifade etmiştir. Askeri akaryakıt için uygun bir depo bulunacağı ve “birkaç ay içinde” caminin eski kullanımına döneceğini ifade etmiştir.⁴⁷⁷

Bu dönemde cami ve mescitlere maddi yardımda bulunulması veya maddi yardımda bulunmak üzere kurulan çeşitli derneklerle ilgili soru önermeleri de gündeme gelmiştir. CHP Mardin Milletvekili Mehmet Kamil Boran’ın, cami inşa etmek amacıyla kurulmuş derneklere yapılan yardım miktarı ile Ankara’da belediye sınırları içerisinde cami ve mescit sayısı hakkındaki sözlü soru önergesi, 22 Haziran 1953 tarihli oturumda Başbakanlık’a gönderilmiş⁴⁷⁸, 11 Kasım 1953 tarihli oturumda, bu soru Başbakan ve Devlet Bakanı olmadığından bir başka oturuma bırakılmış⁴⁷⁹ ve 13 Kasım 1953 tarihli oturumda, Devlet Bakanı (DP Ağrı Milletvekili) Celal Yardımcı tarafından cevaplandırılmıştır.⁴⁸⁰

⁴⁷⁴ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 17, B. 4, O. 1, s. 139.

⁴⁷⁵ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 17, B. 17, O. 1, s. 246-247.

⁴⁷⁶ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 20, B. 40, O. 1, s. 185-186.

⁴⁷⁷ Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü’nden (Erişim tarihi:04.01.2014) derlenen bilgilere göre, Ayasofya Mahallesi’ndeki Trabzon Ayasofya Kilisesi, Trabzon İmparatorluğu krallarından I. Manuel Komnenos zamanında (1238-1263) inşa edildi. Fatih Sultan Mehmet’in 1461’de Trabzon’u fethinin ardından camiye çevrilen ve vakıf eseri olan Ayasofya, Evliya Çelebi’nin öneminden bahsettiği yapılar arasında bulunmaktadır. 1868’de harabe haline gelmiş olan Ayasofya, aynı tarihlerde Bursalı Rıza Efendi’nin teşvikiyle onarılmıştır. Geç Bizans döneminin güzel bir örneği olan yapı, yüksek bir merkezi kubbeye sahip olup, 1. Dünya Savaşı yıllarında sırasıyla depo, hastane ve cami olarak kullanılmıştır. 1958 ile 1962 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Edinburg Üniversitesi’nin iş birliğiyle restore edilen tarihi yapı 1964’ten sonra müze olarak ziyarete açılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Kültür Bakanlığı’na karşı açtığı davayı kazanması sonucu bina VGM’ne devredilmiştir. Müze olarak korunması yönündeki kampanyalara rağmen, Haziran 2013’te de DİB ile koordineli yapılan çalışmalar sonrası, kilise/müze özellikleri muhafaza edilerek ve ikona vb. kilise olduğu döneme ait resim veya sembollerin ibadet sırasında örtü ile kapatılması yoluyla cami olarak ibadete açılmıştır. Eserle ilgili ayrıca Bkz. Özhan Öztürk, **Pontus: Antik Çağ’dan Günümüze Karadeniz’in Etnik ve Siyasi Tarihi**, Genesis Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2012, s. 638-639.

⁴⁷⁸ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 23, B. 95, O. 1, s. 166.

⁴⁷⁹ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 25, B. 3, O. 1, s. 103.

⁴⁸⁰ Bakanın cevabının detayları şöyledir. “1. Memleketimizde şimdiye kadar cami inşa ve tamir ettirmek maksadı ile 795 adet cemiyet kurulmuştur. 1952 Malî yılı içinde Vakıflar Umum Müdürlüğü bütçesinin “kudretsiz hayrata yardım” tertibinden bu cemiyetlerden 63 adedine 32.688 lira yardım yapılmıştır. 1953 yılı Vakıflar Bütçesine “dernekler ve köyler tarafından inşa veya tamir ettirilmiş camilere yardım” için ayrıca 500.000 lira tahsisat konulmuş olup bu tertipten, bugüne kadar, 161 derneğe 297.459. 289 lira köy camiine de 114.350 lira yardım yapılmış bulunmaktadır.2. Ankara Belediye hudutları içinde 30 yıl önce 90 cami ve mescit mevcut idi.

Bu cevap üzerine Boran, özetle Ankara camilerinin kötü durumu ve yetersizliğinden bahisle, DİB ve VGM olanak ve ödeneklerinin artırılması ve camilerin çevre koşullarının, bir ibadethaneye ve ibadet edenlerin iç huzurunu temin edici biçimde düzenlenmesi gerektiğini söylemiştir. Buna karşılık Celal Yardımcı, DP iktidarı döneminde, daha önceki iktidarın aksine, bahse konu olanak ve ödeneklerin fazlasıyla artırıldığını, yine de konuyu gündeme getirdiği için Boran'a teşekkür edilmesi gerektiğini, bunun yanında kendisinin uhdesinde bulunan VGM kanalıyla cami onarım ve tamiri için Ağrı'da yaptığı konuşma nedeniyle basın organlarında "mürteci, din madrabazı, inkılâp mezar kazıcısı," diye yaftalandığının da bir gerçek olduğunu dile getirmiştir.⁴⁸¹

Yine bu dönemde söz konusu önergelere bir başka örnek Türkiye'nin bazı doğu illerindeki camiler ile ilgilidir. 9 Kasım 1953 tarihli oturumda CHP Kars Milletvekili Hüsametdin Tugaç'ın, 1950 yılından beri Ağrı ilinde tamir edilen veya ilk kez yapılan camiler ile Karaköse'deki⁴⁸² tamir için yapılan yardımlara dair verdiği soru önergesi Başbakanlık ve Adalet Bakanlığı'na gönderilmiştir. Yine Tugaç'ın, Van, Muş, Bitlis, Ağrı ve Kars dâhilinde, cami ve minare yapımı ve onarımı için VGM'nin 1952-1953 bütçesinden yapılan yardıma ilişkin sorusu Başbakanlık'a gönderilmiştir. 18 Kasım 1953 tarihli oturumda, CHP Kars Milletvekili Hüsametdin Tugaç'ın daha önce verdiği soru üzerine uzun ve oldukça yoğun tartışmalara sahne olan bir müzakere yaşanmıştır. Tugaç'ın Devlet Bakanı (DP Ağrı Milletvekili) Celal Yardımcı için seçim bölgesi olan Ağrı'da cami bakım, onarım ve inşası için, diğer illere nazaran ayrıcalık sağladığı ve 15 Eylül 1953 günü Ağrı'da düzenlenen bir mitingde, "Arkadaşlar, bu millet dindar doğmuştur, dindar ölecektir" diyerek 6187 Sayılı Vicdan ve Toplanma Hürriyetleri Hakkında Kanun'un 1. Maddesini⁴⁸³ ihlal ettiği iddiaları ile Ağrı ilindeki bahse konu camiler için harcanan para ve toplanan yardımlarla ilgili sözlerine cevaben konuşan Yardımcı 1952-1953 döneminde Ağrı ili sınırları içinde camilere yapılan yardımları açıklamış, yapım ve onarım için toplamda 58.203 lira verildiğinden bahisle, Ağrı'da yaptığı konuşmaya dair Cumhuriyet savcılığı tarafından suç unsuru içermediği

1935 yılında kabul edilen cami ve mescitlerin tasnifine dair 2845 sayılı Kanun uyarınca bunlardan 29 adedi kadro haricine çıkarılmıştır. Geçmiş yıllarda bu 29 camiden 14ü satılmış, dokuzu yıkılarak arsa haline gelmiş, üçü akara çevrilmiş, üçü de istimlâk edilmiştir. Geri kalan ve halen faal bulunan 61 kadar dâhilî cami ve mescide ilâveten son yıllarda halk tarafından yaptırılan 11 cami ile birlikte bugün Ankara belediye hudutları dâhilinde 72 cami ve mescit mevcuttur.3. Cami yaptırmak maksadıyla kurulmuş derneklere yukarıda belirtildiği veçhile, Vakıflar Umum Müdürlüğüne nakdî yardım yapılmakla beraber, plan, proje hazırlanması ve saire gibi, teknik yardımlarda da bulunulmuştur. Ayrıca; bazı belediyelerce şehirlerinde yaptırılan camiler için belediye bütçelerinden yardım edilmekle beraber şehir imar plânlarına göre arsa tahsisi hususunda mümkün olan yardımlar da yapılmıştır. Hayır sahibi vatandaşlar tarafından münferiden yaptırılan camilere nakdî yardıma mevzuat müsait olmadığından bunlara da ancak teknik yardımlarda bulunulmuştur." **TBMMTD**, Dönem IX, C. 25, B. 4, O. 1, s. 211-213.

⁴⁸¹ **TBMMTD**, Dönem IX, C.25, B.4, O.1, s.214-216.

⁴⁸² Karaköse, Ağrı ilinin eski ismi olup, Kazım Karabekir tarafından verilmiş bir isimdir. 1927'den sonra kent merkezi Ağrı olarak belirlenmiştir. Bkz. Ağrı Valiliği Veritabanı (Erişim Tarihi: 05.07.2015).

⁴⁸³ Madde 1.Siyasi veya şahsi nüfuz veya menfaat temin etmek maksadıyla dini veya dinî hisleri yahut dince mukaddes tanınan şeyleri veya dinî kitapları âlet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse bir seneden beş seneye kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Fiil, neşren işlenirse hükmolunmuş ceza yarı nispetinde artırılır.

yönünde karar verildiğini de söylemiştir. Yardımcı ayrıca, 1953 bütçesinde tüm Türkiye'deki camiler için 500.000 lira yardım ayrıldığını ve bu paranın da 411.809 lirasının şimdiye harcandığını dile getirmiştir. Tugaç'ın aynı yönde yetki ve gücünü kötüye kullandığı ve adı geçen kanuna muhalefet edildiği ısrarı üzerine Yardımcı, eski iktidar döneminde bu alanda yapılan masraf ve yardımla kıyaslandığında DP'nin 1951-1953 döneminde 4.648.382 lira harcanarak 296 caminin tamirine 552'den fazla caminin yapımına gayret edildiğine vurgu yapmıştır. Görüşmelerin devamında DP ve muhalefet partileri, gerek parti liderleri (Adnan Menderes, İsmet İnönü vd.) ve gerekse milletvekilleri düzeyinde yoğun bir tartışma süreci yaşanmıştır. Genellikle dinin siyasete alet edildiği, kamuoyunun yanlış bilgilendirildiği ve memleketin itibarının zedelendiği yönünde karşılıklı itham ve sataşmalarla geçen tartışmalar vaktin geç olduğu gerekçesiyle sona ermiştir.⁴⁸⁴

DP döneminde cami ve mescitlerle ilgili ilginç bir gündem konusu da Ankara'nın merkezi bir semtinde büyük bir cami yapılmasıyla ilgilidir. 18 Aralık 1953 günü yapılan oturumda, DP Balıkesir Milletvekili Ali Fahri İşeri'nin Ankara Yenişehir'de bir cami yapılmasına ilişkin ne düşünüldüğü sorusu⁴⁸⁵ Başbakanlık'a gönderilmiştir.⁴⁸⁶

2.4.6. Din Eğitimi Meselesi

Din eğitimi konusu, DP iktidarı döneminde sıklıkla tartışılan bir konu olmuştur.⁴⁸⁷ Uzun zamandır ihmal edilmiş olan, yetkin din adamları ve eğitimcilerinin, çağın gereklerine ve gerici akımları önlemeye dönük yetiştirilmesi konusu ise hem DP hem CHP milletvekillerince dile getirilen bir ortak husus olmuştur. MP temsilcileri ise cami ve mescit bütçe/kadro işlerinde olduğu gibi din eğitimi konusunun da cemaatlere bırakılması yönünde görüş belirtmişlerdir. Görüşmeler sırasında hükümete yöneltilen soru önergelerine verilen cevaplar döneme ilişkin din eğitiminin anlaşılması açısından önemlidir. TBMM'de bu konuda yaşanan

⁴⁸⁴ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 25, B. 6, O. 1, s. 299-330.

⁴⁸⁵ Bu soruya ilişkin serdedilen görüşler yukarıda bütçe görüşmeleri esnasında verildiğinden tekrar edilmeyecektir.

⁴⁸⁶ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 26, B. 19, O. 1, s. 278-279.

⁴⁸⁷ DP hükümetleri döneminde sıklıkla TBMM gündemine gelen ve çeşitli oturumlarda kimin bu konuda daha çok icraat gerçekleştirdiği veya bu işi başlatan parti olduğu üzerine tartışmalar yaşanmıştır. Bir yandan da din eğitiminin nasıl, nerede ve kimler tarafından verilmesi veya verilmemesi gerektiği de çokça tartışılma gelmiştir. Eğitimin sahip olduğu önem bağlamında bu tartışmalar, eğitimin kalitesi ve fizik imkânlarının geliştirilmesinden çok, partilerin kendi siyasi desteklerini artırma veya seçmenlerine diğer partilerin nerede yanlış yaptığına dair iddiaların desteklenmesine yönelik birer vesile olarak kullanılmışlardır. Bu tartışmalarda DP, din eğitimi konusunda yapılan işler ve sağlanan imkânlar ile ilgili daha çok söz sarf ederken, CHP ise kendi dönemlerinde başlatılan din eğitiminde, bu dönemde rejim ve inkılâplar aleyhinde adımlar atılmaması konusunu sıklıkla dile getirmiştir. Diğer muhalefet partileri ise daha çok din eğitiminin devlet eliyle verilip verilmemesi noktasına vurgu yapmışlardır. Bu konunun laikliğe uygun olup olmadığı da sıklıkla tartışılmıştır.

tartışmaları incelemeden önce din eğitimi konusunda DP'nin ilk döneminde yaşanan gelişmeleri kısaca özetlemek yerinde olacaktır.

DP iktidar geldikten sonra din eğitiminde “liberal bir tavır” takınmakla beraber, devletin bu eğitimi vermesi geleneğini de “laik devlete muhalif dini grupların doğmasını” önlemek amacıyla devam ettirmiştir. CHP döneminde ilkokullarda seçmeli olan din dersleri, velisinin aksi görüşte olması durumu hariç, 21 Ekim 1950'den itibaren ilkokul müfredatına alınmış⁴⁸⁸, kırsal kesimde ve kız çocuklar arasında okula gelen öğrenci sayısında artış görülmüştür. Bundan başka, ortaokullarda din dersi konusu 3 Mayıs 1951 ve 19 Haziran 1951 tarihli DP Parti Grubu toplantılarında tartışılmıştır. İHO, 1951-1952 yılından itibaren tekrar eğitime başlamış, bu okulların sayısı 1960'ta otuz beşe ulaşmıştır. Ayrıca CHP iktidarının din alanındaki icraatlarının bir devamı olarak, tüm ülke çapında Kur'an kurslarının sayıları artırılmış, İlahiyat Fakültesi'nin müfredat ve kadroları geliştirilmiştir. İlahiyat Fakültesi bünyesinde, 1953'te Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü, 1956'da İslâm İlimleri Enstitüsü kurulmuştur.⁴⁸⁹ 1959'da Yüksek İslâm Enstitüsü ayrıca açılmıştır.⁴⁹⁰

CHP Malatya Milletvekili Nuri Ocakcıoğlu, 12 Kasım 1952 tarihli oturumda Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'ye ilettiği yazılı soruda, İHO'da “*din dersi verenler*” hakkında ve Malatya'da İHO açılıp açılmayacağına dair bilgi istemiştir. Bu soruya cevaben Tevfik İleri, “çeyrek asırdır ihmal edilmiş” din eğitimi nedeniyle, bu alanda ciddi bir boşluk olduğunu, bu nedenle 430 sayılı kanunun 4. Maddesi gereğince⁴⁹¹ 1951-1952 döneminde, 4 yıl ortaokul ve 3 yıl lise eğitimi vermek üzere, 7 İHO açıldığını ifade etmiştir. Bakan İleri, bu okullarda din eğitimi vermiş personelin eldeki en iyi kadro olduğunu, ileriye dönük din adamı ihtiyacının İlahiyat Fakültesi kanalıyla çözüleceğini de ifade etmiştir. Kur'an kurslarının DİB denetiminde olduğu, Malatya'da açılacak İHO ile ilgili olarak da Malatya Hayır İşleri Cemiyeti, DP ve MP İl Başkanlıklarınca bakanlığa müracaat edildiği, Valilik kanalıyla hazırlıklara dair bilgi istendiği, ancak mevcut halde Malatya'da bir İHO açılmasının düşünülmeyeceği ifade edilmiştir.⁴⁹²

⁴⁸⁸ İlkokullarda din derslerine ilişkin görüş ve haberler için Bkz. Ali Fuad Başgil, “Mekteplerde Mecburi Din Dersleri Meselesi”, *Zafer*, 30 Ekim 1950. “Okullarda Din Dersleri İhtiyari Olmayacak”, *Zafer*, 4 Kasım 1950.

⁴⁸⁹ İslâmî araştırmalar yapan bu tarz enstitülere dair bir değerlendirme için Bkz. Zeki Velidi Togan, “İslâmî Tetkiklere Mahsus Enstitüler”, *Zafer*, 19 ve 21 Aralık 1951 tarihli sayılar.

⁴⁹⁰ Sitembölükbaşı, *a.g.e.*, s. 76-98. Albayrak, *a.g.e.*, s. 369-372, 377-378.

⁴⁹¹ **430 Sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu** / Madde 4. Maarif Vekâleti yüksek diniyat [din işleri] mütehassısları yetiştirilmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidematî diniyenin [din hizmetlerinin] ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir.

⁴⁹² **TBMMTD**, Dönem IX, C. 17, B. 3, O. 3, s. 91-92.

Bu dönemde Mısır'da bulunan *Camiülezher Medresesi*⁴⁹³ konusunda, oraya eğitim için giden veya gitmek isteyenlere ilişkin çeşitli soru önermeleri TBMM gündemine gelmiştir. İslâm dünyasında oldukça saygın ve önemli bir yere sahip olan bu medrese üzerine yapılan tartışmalar, iktidar ve muhalefet arasında, konunun verilen eğitimden çok laiklik veya rejim karşıtlığı meselesine uzanması gibi ilginç bir süreci beraberinde getirmiştir.

14 Kasım 1952 tarihli TBMM oturumunda DP Maraş Milletvekili Abdullah Aytemiz Mısır'daki *Camülezher*'e din adamı yetiştirmek üzere neden öğrenci gönderilmediği, gitmiş olanlarla Hükümetin neden ilgilenmediği ve buna benzer eğitim kurumlarından mezun olanlara tanınan haklarla ilgili Başbakanlık ve MEB'e bir soru yöneltmiş⁴⁹⁴, bu soruya Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, 19 Kasım 1952 tarihli TBMM oturumunda cevap vermiştir.⁴⁹⁵ Aytemiz ise bu soruyu sormasının sebebi olarak, tarihi bir arka plan vererek, geçmiş iktidarın din alanında yol açtığı sorunlardan bahisle, DP döneminde yapılan işlerin olumlu olduğunu dile getirmiştir. Tekrar söz alan Bakan İleri ise Hristiyan ve Yahudilerin dinlerini serbestçe yaşadıkları⁴⁹⁶, ama Müslümanların yaşayamadıkları iddiasını ileri sürmenin, DP'nin iktidara gelişinden sonra mümkün olmadığını söylemiştir. İleri, ülke çapında ciddi eksiklik bulunan din adamlarını, “aydın ve hurafeden uzak” yetiştirmek için ellerinden geleni yaptıklarını dile getirmiştir. İHO ve İlahiyat Fakültesi kapsamında yapılan çalışmalardan bahisle, çalışmalarını sürdürdüklerini ifade eden Bakan ayrıca “Maarif Vekâleti olarak da Türk çocuklarına ilkokullarda Müslümanlığı öğretmek ve bunun haricinde memleketin muhtaç olduğu din adamlarını da en iyi vasıfta yetiştirmek hususunda çalışmalara devam etmekteyiz” demiştir. Din eğitimi konusunda dışarıdan destek aldıklarını ama aslolanın kendi din adamlarını yetiştirmek olduğunu da dile getirmiştir. Ayrıca bu konuda, “dinsizlerle, (...) dindar olduklarını söyleyip aslında cahil olanlarla” mücadele içinde olacaklarını da dile

⁴⁹³ Bu medrese günümüzde El-Ezher Üniversitesi adıyla faaliyetini sürdürmektedir.

⁴⁹⁴ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 17, B. 4, O. 1, s. 139.

⁴⁹⁵ Bakan İleri verdiği cevapta, Türk vatandaşlarının yurt dışında okumalarına ilişkin 1416 sayılı kanun ve buna bağlı *Türk Öğrencilerin Yabancı Memleketlerde Okumalarıyla İlgili Yönetmelik* kapsamında, yönetmeliğin 12. Maddesine göre dövizli okuyacakların en az üniversite mezunu, dövizsiz okuyacakların ise en az olgunluk sınavını vermiş lise mezunu olmaları gerektiğinden, adı geçen okulda eğitim görme taleplerinin reddedildiğini, izin almadan eğitim görmüş 64 kişiden yalnızca iki tanesinin lise mezunu olduğunun, diğerlerinin ise ya ilkokul mezunu veya ilkokulu dahi okumamış kişiler olduğunun anlaşıldığını ifade etmiştir. Kanuni izin almamış kişilerin öğrencilik hak ve ayrıcalıklarından yararlanamayacaklarının da doğal bir durum olduğu ayrıca vurgulanmıştır. Bundan başka *Camiülezher* mezunlarına, denklikleri seviyesinde, haklar tanındığından bahisle, İlahiyat Fakültesi ve İHO kanalıyla “*ehil din adamı*” yetiştirilemeyeceği iddiasına karşılık 7 İHO açıldığı, bu okullar ile İlahiyat Fakültesi'nde eldeki olanaklar ölçüsünde eğitim verildiği, Fakülte'de ders veren ilgili alan hocalarının üniversite seviyesinde eğitim verebilmiş düzeyde oldukları, eksiklik bulunan alan hocalarının temini için yurt dışındaki üniversitelerle temasa geçildiği Bakan İleri tarafından ayrıca dile getirilmiştir.

⁴⁹⁶ Gayrimüslimlerle ilgili olarak, Müslümanların bile sahip olmadığı hak ve özgürlüklere sahip oldukları ve rahatça ibadetlerini yaptıkları söylemi bu dönem DP temsilcilerince sıklıkla dile getirilen bir vurgudur. Bu kapsamda Gayrimüslimlerin durumu çalışmamızın ilgili bölümlerinde yer almıştır.

getirmiştir.⁴⁹⁷ Aytemiz ise, dinin öneminden bahisle, Medeni Kanun’da bulunan “sorunlara” temas etmiş, yabancı ülkelerden din adamı getirmek değil oralara gidenlere yardımcı olmak gerektiğini vurgulamıştır. Aytemiz ayrıca, Camiülezher ile kıyaslandığında İlahiyat Fakültesi eğitiminin ancak ilkokul düzeyinde kaldığını ifade etmiş, önemli bir konu olarak din meselesinde gelecek seçimlerde seçmenlere ne söyleneceğini veya sorulacağını söyleyerek sözlerini tamamlamıştır.⁴⁹⁸

DP Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan’ın 26 Kasım 1952 tarihli TBMM oturumunda 1353 sayılı *Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun*’un 9. Maddesinde⁴⁹⁹, Türkçe dışındaki dillerde basılı (örneğin Arapça) eserlerin kullanılmasının veya baskısının yasaklanmasına sebep olduğu gerekçesiyle bir değişiklik talebinde bulunmuş, ancak Milli Eğitim ve İşçileri Komisyonları kararı gereğince, anılan maddenin açık ve anlaşılır olduğu dile getirilerek bu teklif reddedilmiştir.⁵⁰⁰

DP Balıkesir Milletvekili Ali Fahri İşeri tarafından, 1 Haziran 1953 tarihli oturumda, ilkokulların bazı sınıflarında okutulan din ve ahlak derslerinin üniversiteye kadar tüm okullarda okutulması konusunda ne düşünüldüğü sorusu Milli Eğitim Bakanlığı’na gönderilmiş⁵⁰¹, soru 11 Kasım 1953⁵⁰², 13 Kasım 1953⁵⁰³, 25 Kasım 1953⁵⁰⁴ oturumlarda gündeme gelmiş ancak cevaplandırılmamıştır. Bu durum, DP hükümetinin böyle bir düşüncesinin olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Din eğitiminin üniversite düzeyinde de verilmesi yönündeki gayretlere paralel olarak üniversite özerkliği de DP döneminde sıklıkla gündeme gelen bir konu olmuştur. Üniversite özerkliğinde önemli bir yasal düzenleme olarak 21 Temmuz 1953 tarih ve 6185 sayılı kanunla⁵⁰⁵, üniversite öğretim görevlilerinden “siyasi teşekküllerde fiili vazife alanlar, siyasi yayınlarda veya beyanlarda bulunanlar” üniversitedeki görevlerinden çıkarılma yaptırımını ile karşı karşıya gelmişlerdir.

2.4.7. Basınla İlgili Tartışmalar

DP iktidarının ilk döneminde, din ve devlet ilişkileri anlamında bir diğer mesele, DP kurumlarının basınla olan ilişkileri olmuştur. Diğer konularda olduğu gibi, din ve laiklik ile ilgili tartışmaların basına yansımaları anlamında da, DP’liler için basın, her siyasi parti ve iktidar için olduğu gibi, kimi zaman müttefik, kimi zaman dikkat edilecek bir unsur, kimi

⁴⁹⁷ TBMMTD, Dönem IX, C. 17, B. 6, O. 1, s. 220.

⁴⁹⁸ TBMMTD, Dönem IX, C. 17, B. 6, O. 1, s. 214-222.

⁴⁹⁹ **1353 Sayılı Kanun** / Madde 9. Bütün mekteplerin Türkçe yapılan tedrisatında Türk harfleri kullanılır. Eski harflerle matbu kitaplarla tedrisat icrası memnudur.

⁵⁰⁰ TBMMTD, Dönem IX, C. 17, B. 9, O. 1, s. 330-331.

⁵⁰¹ TBMMTD, Dönem IX, C. 23, B. 90, O. 1, s. 2.

⁵⁰² TBMMTD, Dönem IX, C. 25, B. 3, O. 1, s. 103.

⁵⁰³ TBMMTD, Dönem IX, C. 25, B. 4, O. 1, s. 211-213.

⁵⁰⁴ TBMMTD, Dönem IX, C. 25, B. 9, O. 1, Sorular, s. 2.

⁵⁰⁵ Üniversiteler Kanununun 46ncı Maddesinin (d) Fıkrasının Değiştirilmesi Hakkında Kanun , **Düstur**, 3.Tertip, C. 34, BDM, Ankara, 1953, s.1693-1694. RG – 28 Temmuz 1953, S. 8469.

zamansa bir tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Bu sebeple de basınla ilgili TBMM tartışmalarında görüleceği üzere, basın ve yayın organları ve/ya gazeteciler, DP kurmaylarından veya Menderes hükümetlerinden destek veya tepki görmüşlerdir. Tabii Başbakanlığı döneminde Menderes'in "dindarlar açısından bir umut kaynağı olarak görüldüğü kadar, İslamcı ve milliyetçi-muhafazakâr aydınların onu bir umut olarak 'imal ettiğini', yönlendirmeye çalıştığı"⁵⁰⁶ gerçeği de çalışmamızın takip eden kısımlarında yazılarından örnekler verilmiş olan kişilerle Menderes'in ilişkisinin anlaşılmasında dikkate alınması gereken bir gerçeklik olsa gerektir. Özellikle gerek muhalefette gerekse parti ve hükümet programlarında hürriyet alanını genişletmek ve "antidemokratik kanunları ortadan kaldırmak" söylemini dile getiren DP, basınla ilişkilerinde her şekilde kimi zaman temkinli kimi zamansa sert bir tavır sergilemiştir.

DP'nin basınla ilişkileri dönemsel olarak değişmiş, her iktidarda olduğu gibi kendisine yakın gazeteler olduğu gibi kendisine uzak (veya "düşman" olarak) gördüğü basın organları da olmuştur. DP dönemi basınında, başlangıçta Menderes hükümetine destek verip sonradan beklediği icraatların gerçekleşmemesi veya başka sebeplerle DP karşıtı bir çizgiye geçenler de olmuştur. Çalışmamızın ilgili kısımlarında, DP'nin muhalefet veya iktidar döneminde yayınlanan bazı gazete ve dergiler üzerinden, DP'nin din ve laiklik söylem ve uygulamalarının nasıl algılandığı, siyasi tartışmaların bahse konu gazete ve dergilere nasıl yansıdığı gösterilmiştir. Bu yapılırken bu dergi ve gazetelerde DP kurmayları ve/ya mensuplarına, ya da din ve laiklik ile İslam dini başta olmak üzere çeşitli din ve inanışlar ile mezhep, cemaat veya gruplara ilişkin haber, makale veya yorumlar üzerinden konunun netleştirilmesine çalışılmıştır.

DP'nin ilk döneminde daha önce sözü edildiği üzere basınla ilişkiler yeni bir iktidarın kontrollü ve dostane tavrını içermiştir. Ancak ilerleyen aşamalarda bu durum değişiklik göstermiştir. Öte yandan Menderes hükümetleri döneminde basınla ilgili yapılan yasal düzenlemeler de çok önemlidir.⁵⁰⁷ DP dönemi TBMM çalışmalarına da bu bağlamda yansıyan ve basın yayın organları ile hükümetin ilişkileri ve hükümetin adı geçen kuruluşlara karşı tavrı ile ilgili bu gelişmelerden başka özellikle Ankara ve İstanbul'da yayın yapan bazı gazete ve dergilere, DP hükümeti

⁵⁰⁶ Tanıl Bora, **a.g.e.**, s.497.

⁵⁰⁷ DP, iktidara geldikten sonra 14 Temmuz 1950 tarih ve 5677 sayılı bir af kanunu çıkarmış, hemen aynı günlerde basınla ve matbaalarla ilgili kanunlar çıkarmıştır. 15 Temmuz 1950 tarih ve 5680 sayılı *Basın Kanunu* (Basın Kanunu, **Düstur**, 3.Tertip, C. 31, BDM, Ankara, 1950, s.2234. RG – 24 Temmuz 1950, S. 7564) ilerleyen zamanlarda üzerinde en çok tartışmanın yaşandığı ve hem muhalefetin hem de bazı basın organlarının DP hakkında otoriterlik ithamlarını dile getirdiği bir yasa olmuştur. 15 Temmuz 1950 tarih ve 5681 sayılı *Matbaalar Kanunu* (**Düstur**, 3.Tertip, C. 31, BDM, Ankara, 1950, s.2242. RG – 24 Temmuz 1950, S. 7564), bu dönemde hükümetin matbuat üzerinde kontrol sağlamak ve otoritesini güçlendirmek için çıkardığı bir kanun olarak algılanmıştır. Bunun dışında 23 Ocak 1953 tarih ve 6026 sayılı kanunla (Basın Kanununa Bir Madde Eklenmesine Dair Kanun, **Düstur**, 3.Tertip, C. 34, BDM, Ankara, 1953, s.387-388. RG – 31 Ocak 1953, S. 8323) devlet kurumları tarafından çıkarılan yayınlara 5680 sayılı yasaya destekleyici bir adım atılmış ve basın yoluyla işlenecek suçlarda ilgili gazeteyi çıkarmakla sorumlu yöneticinin üzerindeki denetimi artırmaya yönelik bir gayret sarf edilmiştir. Yine bahse konu suçlarda ağır cezayı gerektiren davaların ilgili ağır ceza ve diğer asliye ceza mahkemelerinde görülmesi 13 Şubat 1953 tarih ve 6051 sayılı kanunla (Basın Kanununun 36ncı Maddesinin Birinci Fıkrasının Tadili Hakkında Kanun, **Düstur**, 3.Tertip, C. 34, BDM, Ankara, 1953, s.545-546. RG – 23 Şubat 1953, S. 8342) yasal bir hale getirilmiştir. 9 Mart 1954 tarih ve 6334 sayılı kanunla⁵⁰⁷, Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenmiş Bazı Cürümler Hakkında Kanun (**Düstur**, 3.Tertip, C. 35, BDM, Ankara, s.1444-1445. RG – 17 Mart 1954, S. 8660), özellikle devlet ileri gelenlerine karşı ve basın yoluyla (gazete, dergi veya radyo) gerçekleştirilecek suçların önlenmesine yönelik bir kanun çıkarılmış ve böylece DP iktidarı basın üzerinde yeni bir denetim sağlama gayreti içinde olmuştur. Yine 9 Mart 1954 tarih ve 6337 sayılı kanunla⁵⁰⁷ Basın Kanunu'nun 36. Maddesinde değişikliğe gidilmiştir. Basın Kanununun 36ncı Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (**Düstur**, 3.Tertip, C. 35, BDM, Ankara, s.1455-1456. RG – 17 Mart 1954, S. 8660).

tarafından, resmi ilan veya nakdi yardım yapılması konusu, Meclis görüşmelerinde çok sık olmasa da gündeme gelen bir konudur. Özellikle dini basın organları ile mütedeyyin olarak bilinen gazetecilere yapılan kişisel veya kurumsal düzeyde sağlanan maddi destek hep tartışma konusu olmuştur. Menderes'in hükümeti döneminde ve 27 Mayıs sonrası Yassıada yargılamaları sürecinde sıklıkla itham edildiği konulardan biri de, bu dönemde Basın Yasası gibi yasal düzenlemelerle, basını kontrol altına almak ve kendisine muhalefet edenleri, siyasetçi veya gazeteci olduğuna bakmaksızın, basın yasaları yoluyla etkisiz hale getirmek veya cezalandırmak yoluna gittiği şeklindedir.

Bir diğer husus, bu dönemde, basınla ilgili verilen soru önergelerine hükümet tarafından verilen cevaplar sayesinde, dönem gazete ve dergilerine dair bilgi edinilmekte, üstelik bu yayınların hangilerininin DP hükümetince “*muteber ve desteğe layık*” görüldüğü de anlaşılmıştır.

Basınla ilgili yaşanan tartışmaların ilk örneği, Necip Fazıl Kısakürek tarafından yayınlanan *Büyük Doğu* adlı dergiyle ilgili verilen bir soru önergesidir. MP Zonguldak Milletvekili Abdurrahman Boyacıgiller, 7 Mayıs 1953 tarihli oturumda Büyük Doğu adlı derginin günlük gazete haline geldiği ve kapandığı tarihleri ve bu dönemde aldığı resmi ilan tutarına ilişkin Başbakan Adnan Menderes'e bir sözlü soru yöneltmiştir⁵⁰⁸. 27 Mayıs 1953 tarihli oturumda, Devlet Bakanı (DP Burdur Milletvekili) Fethi Çelikbaş bu soruya cevaben, Büyük Doğu Gazetesi'nin 16 Mayıs – 19 Eylül 1952 tarihleri arasında günlük olarak toplam 122 sayısının yayımlandığını, bu süre içinde 47.408 lira resmi ilan bedeli aldığını söylemiştir. Buna karşılık Boyacıgiller, bu durumun Hükümetin adı geçen mecmua/gazete için himayesini gösterdiğini, bu yayının fikirsel sonucunun Malatya suikastı olduğunu, “manevi mesuliyetin” hükümette olduğunu dile getirmiştir. Boyacıgiller, Kudret gazetesine “manevi vasıfları haiz olmadığı ve demokrasi mücadelesinde hizmeti görülmediğinden” ilan verilmediğinin kendisine Devlet Bakanı (DP Zonguldak Milletvekili) Muammer Alakant tarafından söylendiğinden bahisle, Büyük Doğu'nun “hangi demokrasiye hizmet ettiği” ve “hangi manevi vasıflara haiz” olduğunun cevabını alamadığını dile getirmiştir. Bu bağlamda, kendilerini irtica ile suçlayan hükümetin asıl kendisinin irticaya “büyük avans verdiğini” ifade ederek, gazetenin kapanıştan önceki son sayısındaki yazıyı örnek vermiştir. Başbakanın “irticaya avans” vermeyeceği ve bundan sonra “dinin siyasete alet edilmeyeceği” yönündeki son demecinden bahisle, dinin bu yolla siyasete alet edildiğini ve Hükümetin bu işten sorumlu olduğunu dile getirmiştir.⁵⁰⁹

DP lideri ve Başbakan Adnan Menderes ile Necip Fazıl Kısakürek arasındaki ilişkinin kimi zaman yakın kimi zamansa uzak olduğuna yukarıda değinilmiş idi. Bu durumun bir örneği olarak, Kısakürek'in Menderes'e hitap ettiği köşe yazısında⁵¹⁰, bir karar vermesi gerektiğine işaretler, ezan konusu gibi icraatların onun eseri olduğu, DP'nin din alanında yaptıklarını anlattığı İzmir konuşmasının “Türk ruhunun Müslüman iklimini, namütenahi ılık ve müşfik bir meltemle” doldurduğu dile getirilmiş, ancak Başbakan'dan artık net bir siyaset izlemesi talep edilmiştir. Kısakürek'in bu talebinin üstünden çok geçmeden Menderes'in

⁵⁰⁸ TBMMTD, Dönem IX, C. 22, B. 78, O. 1, s. 114.

⁵⁰⁹ TBMMTD, Dönem IX, C. 22, B. 88, O. 1, s. 425-426.

⁵¹⁰ Necip Fazıl Kısakürek, “Sayın Bay Adnan Menderes”, *Büyük Doğu*, S.7, 22 Kasım 1951. s.1,3.

TBMM’de yaptığı bir konuşmada, sağ görüşü ve din propagandasını destekler mahiyette bir konuşma yapması, BDD’nin manşetine “Asil Müslüman-Türk Adnan Menderes, Sana Selam!” hitabıyla yansımıştır. Kısakürek, Başbakan Menderes’ten kimi zaman maddi yardım almak dışında, başka zor zamanlarda da yardım talep etmiştir. Nitekim alınan bir kararla BDD’nin toplatılması karşısında Kısakürek’in Başbakan’dan konuyla ilgili kendisine yardım talebi kayda değerdir.⁵¹¹ Menderes’in konuştuğu günü “*misalsiz tarihi bir gün*” diye tanımlayan yazıda konuşmanın detayları okurlarla paylaşılmıştır.⁵¹² Yine benzer şekilde, Başbakan Menderes’in Konya DP Kongresi’nde yaptığı konuşmanın manşete taşındığı bir haberde, din eğitiminin verilmesi için okullar açılacağı haberi okuyucularla paylaşılmış ve Menderes’in konuşmasının detayları verilmiştir.⁵¹³

Bir süre sonra BDD, önce Kısakürek’le bir bağlantısı kalmadığını ve yayınlarına yeni bir isim arandığını dile getirmiş⁵¹⁴, ardından *Hilal* adıyla yayın hayatına devam edileceğini duyurmuş⁵¹⁵ ve 11 Aralık 1951’den itibaren bir süre bu isimle yayınlanmaya devam etmiştir.⁵¹⁶ Ancak gerek yayın çizgisinde gerekse siyasi duruşta bir şey değişmemiştir. Bu durum muhtemelen Kısakürek’in zamanın ruhuna uygun hareket etmesinin bir sonucu olsa gerektir.

Baş sayfadan verilen bir haberde, İslam Peygamberi ve Kuran hakkında tahkir ve tezyif içeren ifadeler kullanan bir MEB bürokrati hakkında BDD tarafından verilen önceki bir haberden bahisle, adı geçen kişi hakkında MEB’in kendi yayınlarına dayalı olarak “harekete geçtiği” ifade edilmiş, bu nedenle “hassasiyetinden” dolayı Bakan tebrik edilmiştir. Habere eşlik eden dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri’nin fotoğrafının altında “Mukaddesatçı ve milliyetçi” ibaresi bulunmaktadır.⁵¹⁷ Haberin içeriği ve DP’li bakanın tavrı incelendiğinde durumun BDD için olumlu bir durum yarattığı ve benzeri adımlarda DP hükümetinin de destek göreceği anlaşılmıştır.

Komünizmi “Günün Büyük Tehlikesi” olarak tanımlayan köşe yazısında Necip Fazıl Kısakürek⁵¹⁸, özellikle dinle ilgili kavram ve değerlerin Komünistler için ne anlama geldiğinden bahisle, kendini komünist olarak tanımlayan bu kişilerin “nüfus kâğıtlarına göre” “Türk ve Müslüman doğmuş” olduklarını dile getirmiş, böylece İslam ile milli manevi değerlerin örtüşeceğini vurgulamıştır. Yine Muallimler Birliği tarafından yayınlanan Birlik adlı bir derginin bir sayısındaki bir yazıya atfen verilen bir haberde, Komünizm propagandası yapıldığı, konuyla ilgili MEB, MSB ve İçişleri Bakanlığı’nın soruşturma başlattığı haberi verilmiştir.⁵¹⁹ BDD’nin muhtelif sayılarında buna benzer başyazılar veya yazı ve haberler sıklıkla yer almakta, bu da derginin DP’nin, ya da dönemin “*Komünizmle mücadele*” tavrını desteklediğine işaret etmektedir.

Bilindiği üzere, 1950’lerde Türkiye A.B.D. ve Batı ile yakınlaşmış, NATO’ya üye olmuştur. Bir yandan da Komünizm ile mücadele sürmüştü ve İslâm bir anti-tez olarak sıklıkla dile getirilmiştir. Türkiye’nin NATO’ya üyeliğinin tartışıldığı günlerde BDD’de kaleme alınan bir yazıda, bu uluslararası örgüte üye olma girişimlerinde ulusal bir duruş sergilenmesi gerektiği, aksi halde kriz anında ihtiyaç duyulan Türkiye’nin, barış zamanında bir “*şahsiyet*

⁵¹¹ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için Bkz. Alaattin Karaca, **Necip Fazıl Adnan Menderes İlişkisi, Mektuplarla ve Belgelerle**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2009.

⁵¹² “Küfrün Yerin Dibine Geçtiği Günde”, **Büyük Doğu**, S.9, 24 Kasım 1951, s.1,3.

⁵¹³ “Din Terbiyesi Mektepleri Açtık, Daha da Açacağız”, **Büyük Doğu**, S.8, 23 Mayıs 1952, s.1,6.

⁵¹⁴ “Necip Fazıl Kısakürek’in Gazetemizle Hiçbir Alaka ve Münasebeti Kalmadı”, **Büyük Doğu**, S.14, 29 Kasım 1951, s.1.

⁵¹⁵ “Büyük Doğu 11 Aralık Salı Günü Adını Değiştiriyor, Kandili Nebevide Hilal Oluyor”, **Büyük Doğu**, S.23, 8 Aralık 1951, s.1.

⁵¹⁶ **Hilal**, S.26, 11 Aralık 1951.

⁵¹⁷ “Bakanlık Harekete Geçti”, **Büyük Doğu**, S.113, 10 Eylül 1952, s.1,5.

⁵¹⁸ Necip Fazıl Kısakürek, “Bunlar Kimdir?”, **Büyük Doğu**, S.116, 13 Eylül 1952, s.1,5.

⁵¹⁹ “Muallimler Birliği Dergisinde Neşredilen Korkunç Yazı”, **Büyük Doğu**, S.116, 13 Eylül 1952, s.1,5.

olarak” dikkate alınmayacağı vurgulanmıştır.⁵²⁰ Burada da yine milli bir siyaset uygulanması vurgusu gözden kaçmamaktadır. Tabii BDD’nin hemen tüm yazılarında milli değerlerle manevi değerlerin bir bütün olarak algılandığı, Türklük ile İslamlık arasında fark görülmediğine dikkat edilmelidir. Din ve İlim Bahisleri adlı bölümde verilen bir yazıda⁵²¹, dünyanın içinde bulunduğu durum bir “*buhran*” olarak tanımlanmış, bu durumun Türkiye ve dünyada insanların hayatındaki “*manevi boşluk*” nedeniyle ortaya çıktığı ve çaresinin de maneviyata sarılmak olduğu dile getirilmiştir. Bu ve benzeri yazılar BDD’nin yayın politikasına uygun olarak, sıklıkla yayımlanmıştır.

Yine benzer çizgide yayınlar yapan ve bu dönem dış gelişmelerinin de okuyucularla paylaşıldığı HÜRAD’da, NATO ile ilgili verilen bir haberde, milliyetçi bir yaklaşımla Türk askeri gücünün üstün özellikleri verilerek, Türkiye’nin NATO’ya kabulünün Türkiye’den önce A.B.D. ve İngiltere’nin başını çektiği Batı dünyasına rahat bir nefes aldıracağı ifade edilmiştir. Yazı Helsinki’de Türk güreşçilerini ve Kore’deki Türk askerlerini kahramanca tasvir eden bir karikatürle desteklenmiştir.⁵²² Komünizm, Yahudilik ve Masonluk aleyhtarı yazılar sıklıkla HÜRAD’da yer alarak gazetenin genel felsefesi de yansıtılmış olmuştur.

İlk yayınlanışından itibaren çeşitli kereler kapanan/kapatılan BDD, yine kapanmak zorunda kaldığı bir dönemde bu durumun okuyucularla paylaşıldığı bir manşet haberinde⁵²³, derginin “birdenbire üstüne çöken manevi bir mecburiyet yüzünden kendi kendini kapatmak kararını” verdiği dile getirilmiştir.⁵²⁴ Bu kapanmayla beraber bir “tünel girildiği” belirtilen yazıda ayrıca, DP hükümetine atıfta bulunularak verilen destek şu sözlerle ifade edilmiştir:

“Son söz olarak, bu vatanın sahibi, toprak altında 21 milyar, toprak üstünde de 21 milyon Müslüman Türk’e şunu bildirmek isteriz ki, yarım asırdan beri ilk defa olarak bir iktidar eli, hiçbir devirde görülmemiş engeller karşısında, bizim mahzun ve mahkûm ruhumuza doğru, yol açmaya çalışmıştır. Onunla aramızdaki engeller tesviye edilinceye kadar, yol zarureti ve geçit nezaketi bakımından kendisine kolaylık göstermekle mükellefiz. Muazzez ve mukaddes dava ve bu davaya bağlı üstün ahlak ve ince siyaset böyle emrediyor. Bizse, dudaklarda ve gönüllerde unutulmaz ve eşi gelmez bir şarkıyız; elbette bu şarkıya filarmonik orkestranın refakat edeceği gün yakındır. Tam olmak, oldurmak ve olunduğunu göstermek için birkaç ay tünelde yol almaya kendimizi memur ederek, şimdi marşımızı söyleyelim.” [Burada Kısakürek tarafından yazılan Büyük Doğu Marşı okuyucularla paylaşılmıştır.]

Bu dönem İslami ve milliyetçi çizgideki basın organlarından Serdengeçti, kimi zaman Müslüman ülkelerle ilgili yazılar da yayınlamıştır. Örneğin, *Hadiselerin Muhasebesi* denilen bir bölümde, Pakistan’ın bağımsızlığının üçüncü yıl dönümü nedeniyle yazılan bir yazıda, Türkiye ile Pakistan’ı birbirine yaklaştıran unsurun İslam dini olduğunda bahsedilmekte ve Pakistan halkının her yerde “bir Müslüman’a yakışır şekilde göğüslerini gere gere” İslam dininin üstün özelliklerinden bahsettiklerinden söz edilmiştir. “Aslını unutan, kökünden kopan” milletlerin bütün özelliklerini kaybedecekleri ve buna “kültür emperyalizmi” denildiği de ifade edilmiştir.⁵²⁵ DP’nin iktidara gelişini olumlu karşılayan Serdengeçti, yine de yeni hükümete karşı temkinli tavrını şu sözlerle dile getirmiştir⁵²⁶:

⁵²⁰ Numan A. Binatlı, “Pakt”, **Büyük Doğu**, S.27, 22 Eylül 1950, s.9.

⁵²¹ Ali Fuad Başgil, “Maneviyat Buhranı”, **Büyük Doğu**, S.3, 18 Kasım 1951. s.2.

⁵²² “Türk’ün Eli Tutulmadıkça Sulh Yapılamaz”, **Hür Adam**, 4 Mayıs 1951. Gazetenin 4.sayfasında yer alan karikatürler de genellikle bu karşıtlığı konu almıştır.

⁵²³ “Tebliğ”, **Büyük Doğu**, S.122, 19 Eylül 1952, s.1.

⁵²⁴ Bu kapanma olayında, DP hükümetinin bu yöndeki talebi etkili olmuştur. Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu, Kısakürek’e, kendileri için BDD’nin “gayet kıymetli ve şahsiyetli sesine rağmen”, gazeteyi hemen kapatması gerektiğini, kendisine her ay belli bir para vereceğini, BDD’nin, ortalık sakinleşince de tekrar ve “kocasını bir tesise de sahip, müesseseleşmiş olarak” çıkacağını söylemiştir. Kısakürek’e göre ise, bu işin arkasında Mason olduğuna inandığı Cumhurbaşkanı Bayar bulunmaktadır. Kısakürek, **Benim Gözümde Menderes**, s.235-240.

⁵²⁵ “Büyük İslam Devleti Pakistan”, **Serdengeçti**, S.11, Eylül 1950, s.4.

⁵²⁶ “Bundan Sonra Serdengeçti”, **Serdengeçti**, S.11, Eylül 1950, s.15.

“Bu demek değildir ki, DP hükümetinin her icraatını, her hareketini tasvip edip alkışlayacağız. Bilakis halkın isteği ile iktidara gelen bir parti, halkın isteğine, halkın menfaatine aykırı bir iş yaparsa, bu en hafif tabiriyle millete ihanet olur. (...) İdare edenle idare olunan – Devletle, millet arasında sağlam bir köprü vazifesini göreceğiz.”

DP'nin İslami basınla olan ilişkilerinin bir yansıması da bu yayınların DP iktidarından olan beklentilerini farklı zaman ve zeminlerde dile getirmeleridir. Bunun bir örneği daha önce birkaç yazısına yer verdiğimiz, döneminin oldukça sert söyleme sahip yayınlarından olan ve 1950-1959 yılları arasında, muhalif tutumundan dolayı aralıklarla yayınlanabilen, milliyetçi ve muhafazakâr bir çizgide bir dergi olan *Hür Adam* (HÜRAD), Sinan Omur, Nazif Çetinkaya ve Cevat Rifat Atilhan yönetiminde bir dergidir. Yayınlandığı süre boyunca çizgisini, dönemseller ayarlarla sürdüren HÜRAD, Atilhan tarafından kurulan İDP'yi, açık bulunduğu sürece desteklemiş, partinin kapatılması sonrası DP'yi İslam'a yakınlığı ölçüsünde destek vermiştir. MP ise, HÜRAD tarafından CHP ile işbirliği yapması nedeniyle “*güvenilmez*” görülen bir partidir.⁵²⁷

Yayınlarının başlangıcından itibaren oldukça yoğun ve sert bir CHP karşıtlığının yazılarına veya manşetlerine yansıdığı HÜRAD, DP iktidarının yetkili isimlerinden “İslami yaşayış tarzına” yönelik taleplerde bulunmuştur. Örneğin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin olumlu karşıladıkları beyanlarından hareketle, HÜRAD, dönemin İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'dan okullardaki yönetici atamaları yapılırken, “kız mekteplerinde erkek, erkek mekteplerinde kadın müdürlerin” olmaması yönündeki talebi dikkat çekicidir.⁵²⁸ HÜRAD'a göre, rejim tartışmalarında asıl tehlike altında olan rejim değil, “milletin mukadderatı ve vicdan hürriyetidir.”⁵²⁹ HÜRAD'ın DP Adalet Bakanı'ndan beklentisi, DP'nin seçim vaatlerine uygun olarak, hukuk sisteminde “demokratik bir reform” yapılması olarak ifade edilmiştir.⁵³⁰ Dönemin diğer İslami yayınlarında olduğu gibi, HÜRAD'da da irticaya karşı en ciddi mücadelenin gelişme ve ilerleme inancı olan İslamiyet ile mümkün olduğu dile getirilmiştir.⁵³¹

HÜRAD'a göre, DP ile CHP arasındaki farkın anlaşılabilmesi için, seçim bildirgesinde vaat edildiği üzere, anayasada değişiklik yapılması gerekli bir durum olarak gözükmektedir.⁵³² İki sayfa olarak çıkan gazetenin 4 sayfa yayınlanacağı duyurularından bir süre sonra okuyucularla paylaşılan bir duyuruda, kâğıt zamları nedeniyle 2 sayfalık yayının dahi sıkıntıya girildiğinden bahisle, DP hükümetine birkaç kez ilgili makamlar düzeyinde başvurulduğu, hükümetten gelecek haber doğrultusunda hareket edileceği ifade edilmiştir.⁵³³ Adnan Menderes'e karşı oluşan muhalefetin başarısız olduğunu dile getiren bir haberle, Menderes'e verilen destek de doğrudan görülmüştür.⁵³⁴

Fener Rum Patrikhanesi ve Ortodokslarla ilgili gelişmeler de kimi zaman okuyucularla paylaşılmış ve yine bu cemaatin “gerçek niyetini” sorgulayan haberler yapılmıştır. Varlık Vergisi gibi eski iktidar dönemi uygulamaları da sıklıkla gazetede eleştiri konusu olmuş, hatta vergiye tabi kişilerle ilgili detaylar CHP iktidarıyla ilgili bir yazı dizisinde ele alınmıştır. İslam Peygamberi Hz. Muhammed'le ilgili bir yazı dizisi de bu dönemde okuyucularla paylaşılmıştır. DP hükümetinin de kimi zaman eleştirildiği ve bekleneni vermediği yönünde görüşler gazetenin sayfalarına yansımış, örneğin böyle bir ortamda verilen sözleri patlayan

⁵²⁷ Sitebölükbaşı, a.g.e., 178-179.

⁵²⁸ “Kız Mekteplerinde Erkek, Erkek Mekteplerinde Kadın Müdürlerin Artık Yeri Yoktur”, *Hür Adam*, 3 Ekim 1950.

⁵²⁹ “Tehlikede Olan İnkılap Değil, Milletın Mukadderatı ve Vicdan Hürriyetidir”, *Hür Adam*, 1 Aralık 1950.

⁵³⁰ “Adliyede Demokratik Reform Yapacak Adalet Bakanı İstiyoruz”, *Hür Adam*, 9 Ocak 1951.

⁵³¹ “İrtica'nın Baş Düşmanı İslam Dinidir”, *Hür Adam*, 26 Ocak 1951.

⁵³² “Anayasayı Değıştirme Zamanı Geldi”, *Hür Adam*, 16 Şubat 1951.

⁵³³ “Okuyucularımızla Zaruri Bir Konuşma”, *Hür Adam*, 23 Mart 1951.

⁵³⁴ “Adnan Menderes 350 Oyla Karşınızda Dimdik Duruyor!”, *Hür Adam*, 6 Nisan 1951.

balonlar olarak tasvir eden bir karikatür gazetede yayınlanmıştır.⁵³⁵ Kimi zaman cami, türbe ve medrese benzeri yapıların yardım gerektiren halleri, ya da yeni inşa edilmeleri veya tamir görmeleri de HÜRAD tarafından okuyucularıyla paylaşılmıştır.⁵³⁶ Kimi zaman ise İslam veya doğu ülkelerinden haberler aktaran HÜRAD'ın özellikle İslam dünyasındaki geri kalmışlık ve kronikleşmiş sorunlara bir çare bulunması gerektiği ümidinin de bu haberlere yansıtıldığı görülmüştür. Bu kapsamda verilen bir haberde doğu ve İslam dünyasının önemli isimlerinin peş peşe Türkiye'ye geldikleri ve bu durumun millet tarafından "manasının anlaşılması ve istikametinin tayininin gerektiği" tavsiyesiyle verilmiştir.⁵³⁷

Başbakan Menderes'in ağır bir yük altında olduğunu vurgulayan HÜRAD, Yahudilik karşıtı haberleri sıklıkla vermiştir. Bu çerçevede verilen bir haberde dönemin Türkiye Yahudileri Hahambaşı Haim Naum'un Mısır'daki iç siyasi gelişmelere müdahil olduğu yönünde iddialar dile getirilmiştir.⁵³⁸ Malatya'da yapılan yerel seçimlerde DP'nin yenilgiye uğramasını haber yapan HÜRAD, bunun DP için ders alınması gereken bir durum olduğunu ifade etmiştir.⁵³⁹ Bu dönemde kurulan İDP'nin görüşleri ve tüzüğü de HÜRAD'ın sayfalarında doğal olarak yer bulmuştur. Türk-Arap ilişkileri, İran petroleri meselesi, Mısır'daki gelişmeler, NATO ile Rusya arasındaki mücadele yine HÜRAD sayfalarında sıklıkla kendine yer bulan konular olmuştur. HÜRAD'a göre, milletin düşmanları "Dönme, Siyonist ve Farmasonlar"⁵⁴⁰ olup, demokrasinin Türkiye'de yerleşmesi ancak Anayasa'nın 2. Maddesinin değiştirilmesi ile mümkün olacaktır.⁵⁴¹ Nazım Hikmet, İskilipli Atıf Hoca ve Said Nursi gibi isimler HÜRAD'ın haber veya yazı dizisi olarak okuyucularıyla paylaştığı diğer konular olmuştur. Gazetecilerin Türk dilini iyi bilmesi ve kullanması HÜRAD'ın özellikle önemseydiği bir konu olarak gözükmüştür.⁵⁴² Adnan Menderes'in İslamiyet yanlısı açıklama ve kararlarına istinaden, HÜRAD'ın Menderes'i "dinsiz kaleleri yıktın, Müslüman gönüllerini fethettin" diye övmesi, derginin genel çizgisi içinde doğal kabul edilecek bir durum olsa gerektir.⁵⁴³ Uluslararası nitelikte bir Müslüman örgütünün kurulmasına dair bir haber, HÜRAD'ın bu yöndeki ümidini de yansıtır niteliktedir.⁵⁴⁴

DP iktidarının üçüncü yılında beklentilerinin gerçekleşmediğini dile getiren ve bu çerçevede Müslümanların Hristiyanlar kadar din özgürlüğü olmadığını bir haberinde dile getiren HÜRAD, haberin detaylarını okuyucularıyla paylaşırken, haberi desteklemek için Fener Rum Ortodoksları tarafından her yıl gerçekleştirilen denizden haç çıkarma töreninden bir fotoğrafı "Kanun bunlara müsaade etti" diyerek verirken, hemen yanında mahkeme salonundaki bir grup Nakşibendî'nin fotoğrafını da "Bunları da mahkûm etti" ibaresiyle vermiştir.⁵⁴⁵

Bu dönemde sayfalarında siyasi fıkralar ve şiirler yayımlayan, radyoda müzik yayınından çok dini yayınlara yer verilmesi gerektiğini söyleyen ve DP hükümetini "uyarıcı" manşetler atan HÜRAD, artık DP'yi bir "muvazaa" partisi olarak tanımlamaya başlamıştır.⁵⁴⁶ Haberleri içinde din adamlarının çektiği sıkıntıları dile getiren, orman yangınlarını milli servet olarak kabul edip korunması gerektiğini söyleyen, Tunus Müslümanlarının Fransa'ya karşı

⁵³⁵ **Hür Adam**, 1 Haziran 1951.

⁵³⁶ "Dindaşların Yardımıyla İnşa ve Tamir Edilen Camiler", **Hür Adam**, 8 Haziran 1951.

⁵³⁷ "Mühim Siyasi Bir Ziyaret Daha", **Hür Adam**, 29 Haziran 1951.

⁵³⁸ "Hahambaşının Marifetleri", **Hür Adam**, 13 Temmuz 1951.

⁵³⁹ "Bu Ders D.Partiye Azdır!", **Hür Adam**, 27 Temmuz 1951.

⁵⁴⁰ "Müslüman Türk'ün Büyük Düşmanları Dönme, Siyonist ve Farmasonlardır", **Hür Adam**, 5 Ekim 1951.

⁵⁴¹ "Anayasanın 2inci Maddesi Değişmedikçe Demokrasinin Teessüsüne İmkân Yok", **Hür Adam**, 12 Ekim 1951.

⁵⁴² "Gazeteci Vatandaş! Türkçe Öğren Türkçe Konuş", **Hür Adam**, 16 Kasım 1951.

⁵⁴³ "Asil Necip Müslüman Türk Çocuğu Adnan Menderes", **Hür Adam**, 27 Kasım 1951.

⁵⁴⁴ "Bir İslam Bloku Kurulması Bekleniyor", **Hür Adam**, 11 Aralık 1951.

⁵⁴⁵ "Din Hürriyetine İspat mı İstiyorsunuz? İşte En Büyük İspatı", **Hür Adam**, 11 Ocak 1952.

⁵⁴⁶ "D.Parti Niçin Muvazaa Partisidir!", **Hür Adam**, 11 Mart 1952.

bağımsızlık mücadelesinden söz eden, Ayasofya'nın ne zaman cami olacağını sorgulayan, Komünizme karşı Müslümanların birleşmesi gerektiğini savunan HÜRAD, DP hükümetince Diyanet İşleri Başkanı'nın mabetler dışında dini kıyafetle dolaşabilmesine imkân veren kararını eleştirenlere ve bunu "irtica" olarak nitelendirenlere karşı ciddi tepkisini dile getirmekten de imtina etmemiştir.⁵⁴⁷ İDP'nin kapatılması sonrası, HÜRAD için Adnan Menderes ve DP yine "tek ümit" haline gelmiştir.⁵⁴⁸

Sıklıkla MEB ile ilgili haber ve yazılar kaleme alınan HÜRAD'da yayınlanan ve Ali Fuad Başgil tarafından kaleme alınan bir yazıda, okullardaki müfredatta din ve laiklikle ilgili bilgilerin doğru şekilde verilmesi gerektiği dile getirilmiştir.⁵⁴⁹ Türk Milliyetçiler Derneği, İlim Yayma Cemiyeti gibi milliyetçi ve muhafazakâr duruşlarıyla tanınan dernekler de HÜRAD sayfalarında destekleyici bir üslupla kendilerine yer bulmuşlardır. Kazım Karabekir'in kaleminden aktarılan ve Müslümanlık için tehlike olarak tanımlanan Misyonerlik de bir yazı dizisi olarak HÜRAD'da yayınlanan konular arasında yer almıştır.

DP için kritik bir olay olarak daha önce sözünü ettiğimiz, Samsun Mv. Hasan Fehmi Ustaoglu'nun Atatürk hakkında, Büyük Cihat gazetesinde yayınlanan yazısı dolayısıyla⁵⁵⁰ değerlendirmede bulunan HÜRAD, bu olayın fikir özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ve bir kişinin eyleminin mensup olduğu partiye mal edilmemesi gerektiğini de ifade etmiştir.⁵⁵¹ Yine bu dönemin önemli bir konusu olan din görevlilerinin ekonomik durumlarının acilen düzeltilmesi ve diğer memurlarla eşit bir ücret/kadro politikası izlenmesi gerektiğini dile getiren bir mektup, Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu'na hitaben HÜRAD tarafından yayınlanmıştır.⁵⁵² DP'nin Anayasa'nın 1924'teki dilsel biçimine dönüşüne destek veren HÜRAD⁵⁵³, bir yandan da Taksim'de bir cami yapılması projesinin ne zaman gerçekleşeceğini sıklıkla dile getiren haberler yapmıştır.⁵⁵⁴

1959 yılına dek yayınlarını bu kısımda paylaştığı üzere devam ettiren HÜRAD, sahip olduğu çizgi ve oldukça sert tutumuyla, bu dönemin ilginç örneklerinden birini teşkil etmiştir. Özellikle Yahudi karşıtlığı çok öne çıkan gazetede, İslami vurgu da, Cumhuriyet rejimini sıklıkla sorgulayan veya eleştiren bir çizgi izlemiştir. Cevat Rifat Atilhan'ın felsefesini ve dünya görüşünü oldukça yansıtan tutumu ile HÜRAD'ın DP hükümeti tarafından, maddi olarak veya en azından kâğıt temini konusunda desteklenmemesine rağmen, Menderes yanlısı bir tavır içinde olması da kaydedilmesi gereken bir diğer durumdur. Bundan başka milli bağımsızlık ve değerlerden söz eden HÜRAD'ın, Rusya'ya ve Komünizme düşman olmanın verdiği bir tazyikle A.B.D. ve NATO yanlısı haberler vermesi, örneğin Kore Savaşı'na dair detayları, Türk Tugayı ile ilgili haberleri iştiyakla vermesi de diğer ilginç bir yön olsa gerektir. İstanbul Taksim'de veya Ankara'nın merkezinde birer abidevi cami inşası, Ayasofya'nın tekrar cami olarak ibadete açılması yanlısı haber ve yazılar, HÜRAD'ın geleneksel İslamcılık çizgisini yansıtan yönleri olsa gerektir. İslam dini ve değerlerini içeren yayınlarından dolayı belli bir okuyucuya ulaşabilen HÜRAD, ırkçı ve azınlıkları dışlayıcı veya ötekileştirici söylemleri ile de kitleleri kendisinden uzaklaştırmış olmalıdır. Tüm bu özellikleri ile HÜRAD, Menderes dönemi içinde çok ses getiren ve tartışmalara yol açan bir yayın olarak dönemi içinde bir iz bırakmıştır.

⁵⁴⁷ "İslam'ın Resmi Din Kisvesini İrtica Sembolü Olarak Göstermek Hayâsızlığın Son Haddidir!", **Hür Adam**, 16 Mayıs 1952.

⁵⁴⁸ "20 Milyon Türk Milletinin Tek Ümidi Adnan Menderes'tir", **Hür Adam**, 22 Temmuz 1952.

⁵⁴⁹ Ali Fuad Başgil, "Demokrasi ve Mekteplerimiz", **Hür Adam**, 12 Ağustos 1952.

⁵⁵⁰ Habere göre yazı 3 Ekim'de yayınlanmış, ancak 15 Ekim'de Cumhuriyet, 16 Ekim'de ise Zafer ve Ulus gazetelerinde yayınlanmış ve ardından bilinen tartışmalar kamuoyunda yaşanmıştır.

⁵⁵¹ "Samsun Milletvekili H.F.Ustaoglu İnkılap Sımsarlarına Fırsat Verdi!", **Hür Adam**, 21 Ekim 1952.

⁵⁵² "Diyanet İşleri Reisine Açık Mektup", **Hür Adam**, 24 Ekim 1952.

⁵⁵³ "Anayasa Uydurma Dilden Nihayet Kurtuluyor", **Hür Adam**, 16 Aralık 1952.

⁵⁵⁴ "Taksim'de Yapılacak Cami Ne Oldu?", **Hür Adam**, 6 Ocak 1953.

2.4.8. Gayrimüslimler ve Kıbrıs Sorunu

DP iktidarının ilk döneminde tartışılan bir diğer konu başlığı Gayrimüslimlerin durumu ve Kıbrıs sorununun bu dönemdeki seyri olmuştur. Türkiye’de yaşayan Gayrimüslimlerin, Osmanlı Millet Sistemi geleneğinin bir devamı olarak, din ve devlet ilişkilerinde ve hükümetle olan durumlarında çoğunlukla dini kimlikleri öne çıkmıştır. Lozan Antlaşması ve diğer ilgili uluslararası anlaşmalar çerçevesinde, ülkenin eşit vatandaşları olarak kabul edildikleri öngörülen Gayrimüslimler, DP iktidarının ilk döneminde genel olarak çok fazla öne çıkan bir görüntü çizmemişlerdir. Ancak, toplumsal tartışmalarda, çalışmamız kapsamında yer alan Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerin durumu kim olaylarda öne çıkmıştır. Bu durum da daha çok dış politikadaki gelişmeler veya bölgesel ve küresel gelişmelerle ilintili olmuştur.⁵⁵⁵

DP’nin ilk döneminde, sayıları ne kadar az olursa olsun, Gayrimüslim milletvekili sayısı açısından, Türk siyasi hayatında önemli ve kayda değer bir istisna olmuştur. 1935-1946 döneminde 6 milletvekili bağımsız olarak, 1946-1950 döneminde 2 milletvekili CHP’den ve 1 milletvekili DP’den seçilmiştir. Buna karşılık 1950-1960 döneminde yalnızca DP’den 10 milletvekili seçilmiştir.⁵⁵⁶

DP’nin ilk dönemindeki TBMM görüşmelerinde bir azınlık mensubu milletvekilinin konuşma yapmasına tek örnek, azınlıklarla ve mesleğiyle ilgili bir konuda görüş belirten Yahudi azınlık mensubu ve aynı zamanda DP İstanbul Milletvekili olan Salamon Adato’nun konuşması olmuştur. Adato, bir af kanunu vesilesiyle 14 Temmuz 1950 tarihli görüşmelerde söz almış ve daha önce meslekten atılan avukatların, bahse konu af kanununa geri döndüklerini, ancak Gayrimüslim avukatların bu haktan yararlandırılmayıp ayrımcılığa uğratıldıklarından bahisle önemli bir detayı da gözler önüne sermiştir.⁵⁵⁷

Bu bağlamda dönemin basınına da Gayrimüslimlerle ilgili çeşitli yazılara yansımıştır. Yayınlarında Yahudilik ve Hıristiyanlık ile ilgili bilgi ve haberleri de paylaşan BDD, Fener Rum Patrikhanesi ile ilgili bir yazıda, Patrikhane’nin tarih boyunca geçirdiği sürece ilişkin bilgileri paylaşmıştır.⁵⁵⁸ Tabii bu yazılarda dikkat çeken husus, bazen açıkça bazen de ima yoluyla, Yahudi ve Hıristiyanların Türk-İslam dünyası için sahip oldukları “asıl niyetlerine” temas edilmesidir. Örneğin bahse konu yazının üst köşesinde Ayasofya’nın fotoğrafı, altında “Patrik Athenagoras’ın göz diktiği Bizans tahtı” ibaresiyle verilmiştir. Yine bu kapsamda

⁵⁵⁵ Türkiye’deki Azınlıklar ile ilgili yapılmış bazı çalışmalar için Bkz. Ramazan Tosun, **Cumhuriyet ve Azınlıklar (Makaleler, İncelemeler)**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009. Ayşe Füsün Arsava, **Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara, 1993. Ahmet Reşit, **Ekalliyetlerin Himayesi**, Matbaai Ebuuziyya, İstanbul, 1933. İbrahim Meral, “Mütareke’den Cumhuriyet’e (30 Ekim 1918 – 29 Ekim 1923) Azınlıkların Sosyal, Ekonomik, Demografik Yapısı ve Dış Ülkelerle Olan İlişkileri”, **Doktora Tezi**, Hacettepe Ü., Ankara, 1998. Eyüp Kaptan, **Lozan Konferansı’nda Azınlıklar Sorunu**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2002. M. Çağatay Okutan, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004. Ülkü Bilgin, **Azınlık Hakları ve Türkiye**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007. Samim Akgönül, **The Minority Concept in Turkish Context**, Çev. Sıla Okur, Brill, Leiden ve Boston, 2013. Aysun Akan, “Press Discourse in Turkey As An Agent of Discrimination Towards The Non-Muslims: A Critical Analysis of the Press Coverage of the 1934 Thrace Events, 1942 Wealth Tax and 6/7 September 1955 Riots”, **Doktora Tezi**, ODTÜ, Ankara, 2009.

⁵⁵⁶ 1950-1954 döneminde TBMM’ye seçilen DP’li Gayrimüslim milletvekilleri, Musevi vatandaşlardan Salamon Adato, Ortodoks vatandaşlardan Rum kökenli Ahilya Moshos ve Ermeni kökenli Andre Vahram Bayar olmuştur. Rıfat N. Bali, “Cumhuriyet Döneminde Azınlık Milletvekilleri”, **Toplumsal Tarih**, S. 186, Haziran 2009, s. 63.

⁵⁵⁷ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 1, B. 23, O. 2, s. 714-715.

⁵⁵⁸ Niyazi Ahmet Banoğlu, “Tarih Boyunca Patrikhane”, **Büyük Doğu**, S.2, 14 Mayıs 1954, s.14.

okuyucularla paylaşılan bir yazıda Yahudilik üzerine tarihi bilgiler verilmekte, Yahudilerin hedeflerine ulaşmak için izledikleri yoldan bahsedilmekte, bir yandan da Yahudilerin ticari alandaki yerlerine bir Yahudi'nin Alman endüstrisinde kaç Almanın işini elinden aldığına dair bir tabloyla atıfta bulunulmuştur.⁵⁵⁹

Kıbrıs sorunu DP'nin ilk döneminde çok öne çıkmamıştır. 1950-1954 sürecinde Meclis'teki görüşmelerde bu konuda dikkat çekici bir kayıt bulunmamaktadır. Yine de Kıbrıs'ta yaşayan Türk azınlığın müftü seçimi gibi Kıbrıs'la ilgili bazı haberler basına yansiyabilmiştir.⁵⁶⁰

DP'nin ilk döneminde Rum azınlık DP'ye destek vermiş, Rum nüfus TBMM'de temsilcileriyle yer almıştır. Öte yandan DP ile Mübadele muhacirlerinin ilişkisine bakıldığında, aralarında muhacirlerin de yer aldığı tarım üreticilerinin DP hükümetlerine destek verildiği görülmüştür.⁵⁶¹ Temeli Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk ve Venizelos tarafından atılan ve Truman Doktrini ile gelişen Türk-Yunan yakınlaşması, dönemin Yunan Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Constantine Tsaldaris'in Anadolu Ajansı'na verdiği bir demece dahi yansımış⁵⁶², DP iktidarının ilk döneminde iki ülkenin müşterek çalışmaları ve 22 Ekim 1951'de imzalanan ortak protokolle, NATO'ya üyelik yolu açılmış, nihayet 15 Şubat 1952'de Türkiye ve Yunanistan NATO'ya üye olmuştur.

Bu dönemi inceleyen bir kaynağa göre, “Türkiye için mesele, sadece güvenliğe dayalı ortak savunma sistemine girebilmek değildi. Açıkçası, bir ‘onur sorunu’ olarak da yorumlanıyordu.”⁵⁶³ Türkiye'nin NATO üyeliğine dair yasa tasarısı 18 Şubat 1952 tarihli TBMM oturumunda, 410 milletvekilinin katıldığı oylamada, 409 lehte oya karşılık 1 çekimser⁵⁶⁴ oyla kabul edilmiştir.⁵⁶⁵ 1952-1953 döneminde iki ülke yetkililerinin karşılıklı ziyaretleri ve varılan uzlaşmalar, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında “1930'ların Balkan Antantı günlerini çağrıştıran” bir uluslararası yakınlaşma ve işbirliğini ve sonrasında Balkan Paketi olarak isimlendirilen bir anlaşmayı ortaya çıkarmıştır.⁵⁶⁶ Bu çerçevede Adnan Menderes'in Yunanistan'a 26 Nisan 1952'de⁵⁶⁷, buna karşılık Yunan Kralı Pavlos ve Kraliçe

⁵⁵⁹ “Yahudilik Meselesi”, **Büyük Doğu**, S.7, 18 Haziran 1954, s.16-17.

⁵⁶⁰ “Kıbrıs'a Gönderilecek Müftünün Tayini”, **Zafer**, 14 Ağustos 1950.

⁵⁶¹ Türk-Yunan Mübadelesinin bir değerlendirmesi için Bkz. Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Güç, Türk – Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

⁵⁶² Alexis Alexandris, **The Grek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974**, Centre for Asia Minor Studies, Atina, 1992, s. 235.

⁵⁶³ Erol Mütercimler ve Mim Kemal Öke, **Düşler ve Entrikalar, Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, 1-2.Baskı, Alfa Yayınları, 2004, s. 107.

⁵⁶⁴ Oylamada tek çekimser oy kullanan kişi Seyhan Milletvekili Cezmi Türk olmuştur.

⁵⁶⁵ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 13, B. 41, O. 1, s. 313-340, 343-346.

⁵⁶⁶ DP Dönemi Türk Dış Politikasının kapsamlı bir değerlendirmesi için Bkz. Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, Genişletilmiş 2. Baskı ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara, 2012.

⁵⁶⁷ Menderes'in ziyaretinin detayları için bkz. “Yunanlılarla Görüşmeler Başladı”, **Akşam**, 27 Nisan 1952, s. 1-2. “Türk-Yunan İşbirliği Sağlam Temele Oturuyor”, **Akşam**, 28 Nisan 1952, s. 1-2. “Menderes, Dün Pire ve Atina'da Muhteşem Törenle Karşılandı”, **Milliyet**, 27 Nisan 1952, s. 1,4,7.

Frederika'nın 8 Haziran 1952'de⁵⁶⁸Türkiye'ye yaptıkları ziyaretler ve nihayet Celal Bayar'ın Yunanistan'ı ziyareti⁵⁶⁹dostluk ilişkilerini daha da geliştirmiştir.⁵⁷⁰ İki anlaşmayı karşılaştıran bir değerlendirmeye göre, "Balkan Paketi ile iki savaş arasında kurulmuş olan Balkan Antantı arasındaki fark, ortak savunma anlayışının ortaya konması ve üç devlet genelkurmayları arasında işbirliğinin önerilmesidir."⁵⁷¹

DP döneminde bu şekilde gelişen Türk-Yunan işbirliği, İstanbul'daki Rum azınlığı ve Patrikhane'yi de daha fazla kamuoyunun gündemine taşımıştır. Özellikle Rus Ortodoks Kilisesi'nin etkinlik kazanarak Ortodoks dünyasında öne çıkması çabaları, Fener Rum Patrikhanesi'nin de harekete geçmesi durumu ortaya çıkarmıştır. DP içinse bu durum, Rusların İstanbul'da yeniden tesis edilmiş ve Vatikan benzeri uluslar üstü bir statüye sahip olacak bir Ortodoks Patrikliği üzerinden bölgede ve dünyada bir etkinlik kazanması şeklinde yorumlanmıştır. Bunu engellemek adına, Fener Rum Patrikhanesi'nin mevcut statüsünü koruması istenmiş olmakla beraber, Ankara ulusal bütünlüğe zarar verecek ve eski Yunan tezlerini canlandıracak bir durumdan da tedirgin olmuştur.⁵⁷² Takip eden dönem Ankara'nın yukarıda sözü edilen Rus etkisine karşı güçlü bir Rum Patrikhanesi'ni destekler bir politika izlediği görülmüştür. Bu anlamda Fener Rum Patrikliği'ne ABD'de görev yapan Athenagoras Spyrou'nun seçilmesi önemli bir gelişme olarak kaydedilmelidir.⁵⁷³

Patrik Athenagoras, Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes'le çeşitli vesilelerle bir araya gelmiştir. Menderes ile Athenagoras arasındaki iyi ilişkiler çeşitli yıldönümlerinde gönderilen kutlama telgraflarına da konu olmuştur.⁵⁷⁴ 1949-1955 yılları arasında, Fener Rum

⁵⁶⁸ Yunan Kral ve Kraliçesi tarafından gerçekleştirilen bu ziyaretin detayları için bkz. "Misafirler Ankara'da", **Akşam**, 9 Haziran 1952, s. 1-2. "Dost Yunan Hükümdarları Bugün Şehrimize Geliyorlar", **Milliyet**, 8 Haziran 1952, s. 1, 7. Kral Pavlos'un Türkiye ziyareti, bu dönemde tahta çıkan ve Ortodoks mezhebine mensup son kral olduğu için kraliyet çevrelerinde önemli bir olay olarak kabul edilmiştir. Kral ve Kraliçe bu ziyaretlerinde Atatürk'ün geçici kabrini ve Fener Rum Patrikhanesi'ni de ziyaret etmişlerdir. Kral Pavlos'un hayatına dair detaylar için bkz. Yunan Kraliyet Ailesi Resmi Sitesi (Erişim Tarihi: 22.11.2015).

⁵⁶⁹ Bayar'ın Savarona gemisiyle gittiği Yunanistan ziyaretine ilişkin haberler için bkz. "Bütün Yunanistan Bayar'ı Karşılama Hazırlanıyor", **Milliyet**, 25 Kasım 1952, s. 1, 7. "Cumhurbaşkanımız Dün Törenle Atina'ya Uğurlandı", **Milliyet**, 26 Kasım 1952, s. 1, 7. "Bayar, Bu Sabah 09.30 da Pire'de Büyük Bir Merasimle Karşılansın", **Milliyet**, 27 Kasım 1952, s. 1, 7.

⁵⁷⁰ Fırat, Melek "Yunanistan'la İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, C.1., 4. Baskı, Baskın Oran (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.587.

⁵⁷¹ Mütercimler ve Öke, **a.g.e.**, s. 305.

⁵⁷² Alexis Alexandris, **a.g.e.**, s. 235-240.

⁵⁷³ Patrik Athenagoras, 1 Kasım 1948'de Fener Rum Patriği olarak seçilmiş, 26 Ocak 1949'da bizzat dönemin ABD Başkanı Harry Truman'ın özel uçağıyla ve Cumhurbaşkanı İnönü'ye gönderilmiş özel mesajıyla, İstanbul'a gelmiş ve görevine başlamıştır. Türkiye'ye geldiğinde ABD vatandaşı olan Patrik, geldikten sonra Türk vatandaşlığına alınmıştır. Patrik, 7 Temmuz 1972'deki ölümüne dek bu görevde kalmıştır. Patrik'in seçimine ve Türkiye'ye gelişine ilişkin haberler için bkz. "Ortodoks Patrikliğine Dün Athenagoras Seçildi", **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1948, s. 1-3. "Patrik Athenagoras Dün Uçakla Geldi", **Yeni Sabah**, 27 Ocak 1949, s.1-3.

⁵⁷⁴ Örneğin Ankara'nın başkent oluşunun yıldönümünde Patrik Athenagoras, Başbakan'a gönderdiği kutlama telgrafında hem Ankara'nın başkent oluşunun yıldönümü nedeniyle, hem de Menderes'in hükümet başkanlığı

Patriği kendisine gösterilen hoşgörü ve yakınlıktan da istifade ederek, çeşitli yurt içi ve yurt dışı seyahatlerini özgürce gerçekleştirmiştir. Böylece Rus Ortodoks Kilisesi'nin etkinliği de bertaraf edilmeye çalışılmıştır.⁵⁷⁵ Yine bu bağlamda, Rum azınlık, görece bir “kültürel ve ticari canlanma” yaşamış, azınlıklar ticaret ve sanayide yeniden etkin bir duruma gelmişlerdir. 1952’de Türkiye ile Yunanistan arasında vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması bu ortamın daha da yumuşaması ile sonuçlanmıştır. Daha önce bahsedildiği üzere TBMM’nde, anılan Türk-Yunan yakınlaşmasının bir sonucu olarak, Rum kökenli milletvekilleri de görev almıştır.⁵⁷⁶

Bu dönemin diğer bir dinsel azınlığı olan Ermeniler uzun tarihi geçmişe sahip bir cemaat olarak, DP döneminde de kamuoyunda farklı toplumsal tecrübelerle yüz yüze gelmişlerdir. Çalışmamız kapsamında bu cemaate ilişkin araştırmalar göstermiştir ki, Türkiye Ermenilerine dair başvuru kaynakların çoğunluğu Osmanlı döneminde yaşanan *1915 Olayları* sarmalında takılı kalmıştır. Gerek bu olaylar ve gerekse Osmanlıların son döneminden Türkiye Cumhuriyeti’nin Atatürk’ün liderliğinde kuruluşuna dek yaşananlar, çalışmamız kapsamında anılan kaynaklarda bulunmaktadır. Ancak DP döneminde Ermenilerin durumuna dair çok sınırlı bir bilgiye ulaşılmıştır. Bu nedenle bu kısım ile ilgili olarak bahse konu kısıtlı kaynaklardan ve cemaat mensubu kişilerle yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilerle yetinilmek durumunda kalınmıştır.

Ermeni cemaatinin DP dönemindeki durumuna ilişkin bu cemaate mensup kişilerle görüşmeler yapılmıştır.⁵⁷⁷ İlk görüşme 1943 Arapkir doğumlu Murat Bebiroğlu ile gerçekleştirilmiştir.⁵⁷⁸ Menderes dönemini CHP döneminin ardından “vaha” olarak adlandıran

görevindeki başarısıyla son zamanlarda ülke için faydalı işlerinden dolayı Menderes’e kilisede dua okuduğunu dile getirmiştir. Menderes de bu telgrafi benzer nezakette ifadelerle cevaplamıştır. Bkz. **EK 3.** Ankara’nın başkent oluşunun 28. yıldönümünde Rum Ortodoks Patriği’nin gönderdiği kutlama telgrafi ve Başbakan Adnan Menderes’in cevabı (**BCA**, 30.1.0.0-18-106-33-A7-BV/20.10.1954/TR/4).

⁵⁷⁵ Alexis Alexandris, **a.g.e.**, s. 249.

⁵⁷⁶ Bu milletvekillere Ahilya Moshos Nisan 1951’de bir Meclis Araştırma Komisyonu’nda görev almıştır. Alexander Chatzopoulos ise hem 1955 yılında Türk – İran ekonomik ilişkilerini geliştirmeye yönelik Tahran’a giden bir TBMM heyetinde yer almış, hem de 1959’da dönemin Yunan Başbakanı Konstantin Karamanlis ve Dışişleri Bakanı Averoff Tossitzas’ın Türkiye’yi ziyareti sırasında Türk resmi heyetinde yer almıştır. Alexandris, **a.g.e.**, s. 250-251.

⁵⁷⁷ Türkiye’deki Ermeni toplumundan çalışmamızın kapsadığı dönemde yaşayan kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde Ermenilerin DP dönemindeki durumu, din alanında yaşadıkları ve hükümetle ilişkileri netleştirilmeye çalışılmıştır.

⁵⁷⁸ Bu görüşmeler Nisan ve Ağustos 2010’da İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi mezunu olup reklamcılık sektöründe çalışan Bebiroğlu ile görüşülmesindeki temel saik, kendisinin kitapları ve araştırmalarıyla Türkiye Ermenilerinin tarihsel arka planı ve cemaat hafızası açısından önemli bir yere sahip olmasıdır. Bebiroğlu hem kendi çocukluk ve gençlik yıllarının hem de babasının hatıralarını yapılan görüşmelerde paylaşmıştır.

Bebiroğlu, 1950 sonrasında bir “huzur ve rahatlık” yaşandığını, bu dönemde iki Ermeni okulunun⁵⁷⁹ açıldığını ifade etmiştir.⁵⁸⁰

Ermeni Patrikliği makamı⁵⁸¹, hükümetle cemaatin ilişkilerinde bu dönemde de en önemli kurumsal yapılardan biri olmuştur. 1950 seçimlerinde Dr. Andre Vahram DP’den milletvekili seçilmiştir. Bu dönemde önce *Ruhani Kurul* ve merkezi yönetim 2 Aralık 1950’de seçilmiş, 16 Mart 1951’de ise Patriklik görevine Karekin Haçaduryan (1951-1961) seçilmiştir.⁵⁸² Bu dönem, Ermeni toplumu için, Patriklik makamının Türk devleti nezdinde “önemli ve değerli” görüldüğü bir dönem olmuştur. Patrik Karekin tarafından 1952 yılında *Şoğagat* dergisi çıkarılmaya başlanmıştır.⁵⁸³

DP döneminin diğer önemli bir Gayrimüslim cemaati olan Yahudilere ilişkin ulaştığımız bilgiler ise şu şekildedir. 1950 öncesi dönemde göç eden kitlenin ardından geride kalan nüfustan, Balat, Kuledibi, Galata, Hasköy, Ortaköy gibi semtlerde yaşayan Yahudiler, 1950lerden itibaren daha güzel ve lüks olan Şişli, Osmanbey, Taksim, Nişantaşı ve Kurtuluş gibi semtlere taşınmıştır. İzmir’de de benzeri şekilde İkiçeşmelik, Karataş ve Göztepe’de yaşayan Yahudiler şehrin daha merkezi yerleri olan Alsancak, Basmane, Çankaya ve Karşıyaka semtlerine taşınmışlardır.⁵⁸⁴

İstanbul Yahudi cemaatinin yayın organı *Şalom* Gazetesi, çalışmamız kapsamında ziyaret edilmiş ve yapılan görüşme sonrası⁵⁸⁵ haftalık olarak çıkan gazetenin 1950-1962 dönemindeki Türkçe olarak yayınlanan sayılarında, bir tarama yapılmıştır. Burada kaydedilmesi gereken durum, gazetede cemaate ilişkin ve uluslararası gelişmelere yer verilen haber ve yazılarla

⁵⁷⁹ Bu okullar, Surp Haç Tıbrebank Ermeni Ruhban Okulu ve Yeşilköy Ermeni İlkokulu’dur.

⁵⁸⁰ Görüşmede Bebiroğlu tarafından Türkiye Ermenilerinin tarihsel arka planı ve günümüze uzanan süreçte Ermeni toplumunun durumu aktarılmıştır. Tavsiyesi üzerine kendisi ve diğer bazı cemaat üyelerince hazırlanan ve çeşitli kaynaklar kullanılarak hazırlanan internet sitesinden ve görüşmede Bebiroğlu’nun anlattıklarından, Türkiye Ermenilerine dair çalışmamızla ilgili bilgiler derlenmiştir. Bahse konu site (<http://www.hyert.com/>), Türkiye ve dünyadaki Ermenilerle ilgili güncel gelişmelerin yanı sıra, Türkiye Ermeni toplumuna dair güncel gelişme ve sorunlara dair değerlendirmelere de yer vermektedir. Siteye Ermenilerden başka diğer azınlık mensupları ile Türkler de yazı ve yorumlarla katkıda bulunmaktadır.

⁵⁸¹ 1913’den 1950 dönemine kadar geçen sürede İstanbul Ermeni Patrikliği makamında Bağdatlı I. Zaven Der Yeğyayan (1913-1915/1919-1922) ve Mesrob Naroyan (1927-1944) Patrik olarak görev yapmış, ara dönemlerde ise Patriklik makamına Episkopos Kevork Arslanyan (1923-1927/1944-1950) Patrik Kaymakamı olarak vekâlet etmiştir. Cismani Meclis 1934’te kendini feshedince, bunun yerini Mütevelli Heyeti almıştır. 1936-1949 döneminde “tek kişiden” oluşan heyet “birçok vakıf malını satmış”, böylece “vakıf yok olmuştur”.

⁵⁸² “Ermeni Patriği Seçimi Neticesi”, *Ulus*, 3 Aralık 1950, s. 2.

⁵⁸³ Şoğagat dergisi “dini, ahlaki, tarihi, edebi ve kültürel” bir içerikle İstanbul’da 1952’de yayın hayatına başlamıştır. Derginin ilk sahibi Üst Rahip Sahak Papazyan, sorumlu yazı işleri müdürü ise Üst Rahip Karekin Kazancıyan (daha sonra Türkiye Ermenileri Patriği) olmuştur. Derginin resmi sahibi 1953’te S. Haç Tıbrebank Okulu Vakfı olur ve derginin adı “Şoğagat Surp Haç Tıbrebank’ın Dini, Etik ve Edebi Resmi Yayın Organı” olarak değişmiştir. Türkiye Ermeni Patrikliği Veritabanı (Erişim tarihi: 02.07.2016).

⁵⁸⁴ Şule Toktaş, *a.g.e.*, s. 510-511.

⁵⁸⁵ Bu görüşme, Ete Hanım ile 20.07.2011’de İstanbul’da bulunan Şalom Gazetesi merkez ofiste gerçekleştirilmiştir.

karşılaşmış, ancak olağan dışı olaylar veya gelişmeler sırasında veya sonrasında gazetenin Türkçe sayılarında haber veya yorum yer verilmediği veya hiç yayın yapılmadığı görülmüştür. Bu da Yahudilerin bu dönemde da yaşadıkları ülkenin kanunlarına sadık vatandaşlar olduğunu göstermektedir.

Yahudi cemaatin önemli isimlerinden olup, Türkiye Yahudileri üzerine alanında önemli çalışmalara imza atmış olan Rıfat N. Bali ile yapılan görüşmede⁵⁸⁶, Bali, Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'deki Yahudi cemaate ilişkin tarihsel arka plandan bahisle, dini cemaatlerin "din özgürlüğü" anlamında "bir sıkıntılarının" olmadığını ifade etmiş, cemaatlerle devlet arasındaki ilişkinin "sadakat" çerçevesinde iyiye veya kötüye dönüştüğünü dile getirmiştir. DP döneminin ekonomik anlamda ise "liberal" bir görüntü verdiğini söylemiştir.

İstanbul'da yaşayan Yahudi cemaati nezdinde önemli bir mabet olan *Neva Şalom Sinagogu*, çalışmamız kapsamında ziyaret edilmiş ve sinagog yetkilisi Yusuf Desabana'dan⁵⁸⁷, cemaatin mevcut durumuna ilişkin bazı bilgiler alınmıştır.⁵⁸⁸ Çalışmamız sırasında başvurulmuş kaynaklar veya cemaat mensupları ile yapılan görüşmeler göstermiştir ki, DP'nin ilk dönemi Türkiye Yahudileri açısından oldukça sessiz geçmiştir. DP'den milletvekili seçilen Yahudi cemaati mensubu milletvekillerinin ne kadar etkin olduklarına da daha önce değinilmiştir. Kayda değer bir durum olarak ifade edilmelidir ki, Türkiye Yahudileri diğer azınlıklara göre merkezi hükümetlere karşı, yaşadıkları tecrübeler kimi zaman acı olsa da, fazla tepki göstermemiş, genel anlamda sessiz kalmayı veya göç etmeyi tercih etmişlerdir. Bu durum da gerek inançları ve gerekse tarih boyunca yaşadıklarının bir sonucu olsa gerektir.

⁵⁸⁶ Bu görüşme 20.07.2011'de Rıfat N. Bali'nin sahibi olduğu Libra Kitapçılık ve Yayıncılık'ın İstanbul'daki ofisinde gerçekleştirilmiştir.

⁵⁸⁷ Bu görüşme 12.08.2010'da Neva Şalom Sinagogu'nda gerçekleştirilmiştir.

⁵⁸⁸ Cemaat günümüzde (2010) 20.000 dolayında bir mevcuda sahiptir. Bu sayının çoğunluğu İstanbul'da, 1.500 dolayındaki kısmı ise İzmir'de bulunmaktadır. Cemaatin nüfus artış hızı çok düşük olup, cemaat mensupları çok gerekmedikçe kimliklerini açıklamamaktadır. Türkiye'de artık "İsrail ve Türkiye Yahudileri" ayrımı bulunmakta olup, cemaat için 2009'a göre daha rahat bir ortam söz konusudur. Cemaatin İstanbul'da 18, İzmir'de ise 3 sinagogu mevcuttur. Gittikçe azalan cemaat ile dini ayinlere katılım oranı azalmış olup, örneğin "Cumartesi Duası"na cemaatin ancak %5'i (çoğu yaşlılar) katılmaktadır. Cemaat içinde, artık daha çok üniversite eğitimi alan yeni nesil ile diğer etnik ve dini kimliklerle karışık evlilikler artmış olup, İsrail devletinin yurt dışındaki Yahudilere tanıdığı İsrail'e önkoşulsuz göç hakkından (Aliyah) gittikçe daha fazla cemaat üyesi yararlanır olmuştur. 5 Temmuz 1950'de yürürlüğe giren ve 1970 yılında kapsamı genişletilen bu yasaya göre, İsrail devleti, yurt dışındaki Yahudilere, diledikleri zaman ve önkoşulsuz olarak, ülkeye gelme ve vatandaşlık alma hakkını tanımıştır. Detaylar için Bkz. İsrail Dışişleri Bakanlığı Veritabanı – Erişim Tarihi: 01.02.2014.

2.4.9. İstanbul'un Fethi'nin 500. Yılı

DP'nin ilk dönemindeki din ve laiklik temalı tartışmalarda sözü edilecek son başlık İstanbul'un fethinin 500. yılı ile ilgili olanlarıdır. Tarihsel olarak çok ciddi bir dönüm noktası olan bu olayın din ve laiklik merkezli tartışmalarda da kimi vakit yer aldığı bilinmektedir. Özellikle İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in bu fethi gerçekleştirmiş hükümdar/komutan ve askerlere ilişkin söylediği rivayet edilen bir hadis, fetih yıldönümü nedeniyle Başbakan Menderes'in Gayrimüslimlerle olan yakınlığı ve bazı türbelerin durumu, konunun TBMM'de ve kamuoyunda tartışılmasına yol açmıştır.

İstanbul'un fethinin kutlanması II. Meşrutiyet dönemine kadar uzanmakta olup, fethin 461. yıldönümü olan 1914 yılında yapılan gösterişli kutlamalardan sonra, gerek I. Dünya Savaşı ve gerekse Kurtuluş Savaşı ve Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı döneminde fetih kutlamaları yapılmamıştır. İsmet İnönü döneminde, 1939'da kutlama yapılması gündeme gelmiş, bununla ilgili pek çok fikir öne sürülmüş ve proje hazırlanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası, kutlama hazırlıkları MEB toplantıları, Fatih'in heykeline ilişkin fikir ve tartışmalar, çeşitli çalışma ve organizasyon önerileri ile 1950 yılına kadar devam etmiştir.

Seçimlerden kısa bir süre önce, Mart 1950'de CHP tarafından *İstanbul'un Fethinin 500. Yılı ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği* kurulmuş ve fetih kutlamasına ilişkin çalışmalar yapmayı planlamıştır. Dernek, Temmuz 1950'de, Bakanlar Kurulu kararıyla, diğer bazı derneklerle beraber, kamuya yararlı dernek statüsüne alınmıştır. Dernek faaliyetlerinden başka, "İstanbul'un Fethi" adıyla bir sinema filmi hazırlanmıştır. DP Hükümeti tarafından vadedilen desteği alamayan dernek maddi sıkıntılar ve ilgisizlikten faaliyetlerini çok çeşitlendirememiştir. Mayıs 1953'te, hatıra altın ve bronz rozet bastırılmış, Hükümet üyeleri dernek tarafından kutlamalara davet edilmiştir. 29 Mayıs 1953'te İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın idaresindeki törene, TBMM Heyeti, Milli Eğitim Bakanı Rıfık Salim Burçak, milletvekilleri, üniversite rektörleri, askeri erkan, Patrik vekili, Patrikhane Heyeti, Hahambaşı ve Ermeni Patriği ile çok sayıda vatandaş katılmıştır. Çinili Köşk müzesinin açıldığı, eğitim kurumlarında bilimsel etkinlik ve toplantıların yapıldığı kutlama programına Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes'in katılmaması kamuoyunda ciddi tepki ve tartışmalara yol açmıştır. Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Köprülü, fetih töreni günü, İngiliz Kraliçesi Elizabeth'in taç giyme töreni için Londra'ya gitmişler, Cumhurbaşkanı ise törene yalnızca bir kutlama mesajı göndermekle yetinmiştir. Yunan kamuoyunda, bu durum olumlu karşılanmış, ancak Türk basınında politik sebeplerle ve Türk-Yunan dostluğunun bozulmasını engellemek amacıyla "gereği gibi kutlanmayan" fetih yıldönümü, olumsuz tepkiler içeren yazılar kaleme alınmıştır.⁵⁸⁹ Kamuoyuna yansıyan bu tartışmalar elbette ki TBMM'de de gündeme gelmiştir.

İstanbul'un fethinin 500. yıldönümünde, 29 Mayıs 1953 tarihli oturumda, DP Sivas Milletvekili Reşat Şemsettin Sırer'in, "fetih gazasına iştirak edenlerin hatırasını tebci için saygı duruşu yapılması" için verdiği önerge, Genel Kurul tarafından kabul edilmiş, bu bağlamda bir dakikalık saygı duruşunda bulunulmuştur. DP Antalya Milletvekili Burhanettin Onat, söz almış ve günün anlam ve önemine ilişkin duygularından bahisle şiirler okumuştur. DP Gümüşhane Milletvekili Vasfi Mahir Kocatürk'ün sözlü müdahaleleri nedeniyle de hitabını tamamlamadan kürsüden inmiştir.⁵⁹⁰ DP Burdur Milletvekili Mehmet Özbey'in, yine

⁵⁸⁹ Çalışmamızın bu kısmına dair bilgilerin alıntılı olduğu ve konuyu detaylı olarak inceleyen bir çalışma için Bkz. Çağla Derya Tağmat, "Fetih Derneği ve İstanbul'un Fethinin 500. Yılı", **Karabük Üniversitesi Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, C.3, S.4, Aralık 2014, s.46-60.

⁵⁹⁰ Genel Kurul'da fethin yıldönümü sebebiyle iki milletvekili arasında yaşanan bu diyalog ilginç ve ibret vericidir.

aynı oturumda, Fatih'in heykelinin İstanbul'a ne zaman dikileceğine dair yazılı sorusu da Başbakanlık'a gönderilmiştir.⁵⁹¹

CHP Mardin Milletvekili Mehmet Kamil Boran'ın İstanbul'un 500. Fetih Yıldönümü kutlama programına ilişkin sorusu, 11 Kasım 1953⁵⁹², 13 Kasım 1953⁵⁹³, 9 Aralık 1953⁵⁹⁴ tarihli oturumlarda gündeme gelmiş, bu soruya Devlet Bakanı (DP Ağrı Milletvekili) Celal Yardımcı cevap vermiştir. Bakan Yardımcı, anılan programın, *İstanbul'un Fethini Kutlama Derneği* tarafından organize edilen ve on gün devam eden bir program olduğunu, Boran'ın iddiasının aksine zayıf veya sönük geçmediğini, "Fatih'e ve fethine yakışan" bir program olduğunu ifade etmiştir. Boran ise sorusunu ilk kez 2 Haziran 1953'te sorduğunu, aradan 6,5 ay geçtiğini, üstelik programın zayıf geçtiğini tüm basının yazdığını, programdan sadece Yunan gazetelerinin memnun olduğunu, üst düzey devlet yetkililerinin (Cumhurbaşkanı, Başbakan, vd.) törene katılmadıklarını bu durumun da fethin önemine gölge düşürdüğünü ifade etmiştir. Ayrıca Başbakan Adnan Menderes'in Fener Rum Patriği Athenagoras'a "ibret verici" şu telgrafi çektiğini söylemiştir⁵⁹⁵:

"İstanbul fethinin büyük mana ve neticesi, bugün hâlâ dünyanın birçok yerlerinde tahkim ve temin edilememiş olan vicdan hürriyeti ve medeni toleransın daha 500 sene evvel İstanbul'da tesisi için en geniş adımı atmış olmasındadır. Bu yıl dönümü dolayısıyla zatiâlinize ve yüksek şahsiyetinize muhabbet ve hürmetlerimi sunarım.

İmza

Türkiye Cumhuriyeti Başvekili

Adnan Menderes"

Boran, Başbakan'ın Fener Rum Patrikhanesi veya partisinin il/ilçe kongrelerine gösterdiği kadar ilgiyi⁵⁹⁶ fetih programına göstermediğinden bahisle, milletin bu kutlamayı yapmaktan aciz olmadığını, ancak Hükümetin ve devlet görevlilerinin Fatih'e yakışan bir program için yeterli gayret göstermediklerini ifade etmiştir. Buna karşılık tekrar söz alan Devlet Bakanı (DP Ağrı Milletvekili) Celal Yardımcı, iddiaların doğru olmadığını, Fatih'in ruhuna asıl azabın 20 yıl türbe ve çevresindeki binaların kapısına kilit vurulmasıyla yapıldığını, Başbakan'ın her programa katılma zorunluluğu olmadığını, temsilen Milli Eğitim Bakanı ve milletvekillerinin programa katıldıklarını, kutlamalar için Fatih Camii, Türbesi ve medrese binalarının temizlenip düzenlendiğini, dernek ve üniversiteler aracılığıyla çok sayıda yayının yapıldığını, böyle bir günde eğlence düzenlemekten öte bilim ve kültür alanında çalışmalar

⁵⁹¹ TBMMTD, Dönem IX, C. 22, B. 89, O. 1, s. 453.

⁵⁹² TBMMTD, Dönem IX, C. 25, B. 3, O. 1, s. 103.

⁵⁹³ TBMMTD, Dönem IX, C. 25, B. 4, O. 1, s. 211-213.

⁵⁹⁴ TBMMTD, Dönem IX, C. 26, B. 15, O. 1, s. 90-95.

⁵⁹⁵ TBMMTD, Dönem IX, C. 26, B. 15, O. 1, s. 91.

⁵⁹⁶ Başbakan Menderes'in bahse konu ilgisine bir örnek olarak Patrikhane'yi ziyareti nedeniyle yaptığı konuşma için Bkz. **EK 4.** Başbakan Adnan Menderes'in İstanbul Rum Patriği'ni ziyaretinde Patriğin yaptığı konuşmaya cevabı (BCA, 30.1.0.0-13-78-1-A6-BV/06.06.1952/TR/1).

yapıldığını, Fetih Derneği ve VGM tarafından yapılan onarım, restorasyon ve yayın işlerinden bahsetmiş, PTT tarafından hatıra pul serisi çıkartıldığını söylemiştir.⁵⁹⁷ Yardımcı, ayrıca programın zengin ve dikkat çekici olduğunu, yalnızca Yunan değil diğer yabancı basın organlarının da bu kutlamalardan bahsettiklerini dile getirmiştir.⁵⁹⁸ Sonrasında Boran ile Yardımcı arasında karşılıklı tartışma yaşanmış Boran'ın Yardımcı'ya hakaretimiz ifadeler kullanmasını takiben ortam gerginleşmiştir. Boran'ın sözlerini geri almaması üzerine, oturma başkanı TBMM Başkan Vekili Tevfik İleri, tüzük gereğince, Boran'a, yapılan oylamaya istinaden “kınama cezası” vermiş, Boran'ın cevap talebi ise reddedilmiştir.

Dönemin basın organlarına fethin yıldönümüne ilişkin haber ve tartışmalar yansımıştır.⁵⁹⁹ İslami basın da bu tartışmalarda elbette yer almıştır. Buna bir örnek verilecek olursa, BDD'nde İstanbul'un fethinin 500. yıldönümüne atıfla kalem alınan bir yazıda, Fatih Sultan Mehmet'in heykelinin dikilmesi düşüncesine sert bir yazıyla karşı çıkılmış ve bu durumun İslam geleneklerine aykırı olduğu dile getirilmiştir.⁶⁰⁰

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

⁵⁹⁷ Türkiye'de pulların tarihsel arka planı ve 500. Yıl hatırası için basılan pullar hakkında bir değerlendirme için Bkz. Ebru Nida Bilici, “Pulistik Tarihimiz”, **Aksiyon**, S.384, 13 Nisan 2002, Aksiyon Dergisi Veritabanı – Erişim Tarihi: 02.07.2015. Bahse konu pulların bir kısmına AÜ TİTE Koleksiyonu'ndan da ulaşılabilir. Bkz. “İstanbul'un Fethinin 500. Yıl dönümü Konulu Pullar”, **AÜ TİTE – A 6 Kataloğu**, s. 17, (116 190 14 673 00/00/0000 Albüm).

⁵⁹⁸ Fetih yıldönümü nedeniyle yapılanlara dair bir yazı için Bkz. Müjgan Cunbur, “İstanbul'un 500 üncü Fetih Yıldönümü Dolayısıyla Tertiplenen Sergilere, Yapılan Kültür, Sanat ve Neşriyat Hareketlerine Dair”. FSM Vakıf Üniversitesi Akademik Arşiv Sistemi Veritabanı – Erişim Tarihi: 02.07.2015).

⁵⁹⁹ Fethin yıldönümüne ilişkin haberler için bkz. “İstanbul'un 500 üncü Fetih Yılı Bugün Büyük Törenle Kutluyoruz”, **Milliyet**, 29 Mayıs 1953.

⁶⁰⁰ M.Raif Ogan, “Putları Devirene Put Dikilemez”, **Büyük Doğu**, S.24, 1 Eylül 1950, s.6.

DEMOKRAT PARTİ'NİN YÜKSELİŞ YILLARI VE DİN ALANINA YANSIYAN UYGULAMALAR(1954 – 1957)

3.1. Demokrat Parti'nin İkinci Döneminde Din ve Devlet İlişkileri

DP'nin ikinci döneminde de, ilk dönemde olduğu üzere, Cumhurbaşkanlığı görevine DP İstanbul Milletvekili Celal Bayar, TBMM Başkanlığı'na ise DP İçel Milletvekili Refik Koraltan seçilmiştir.⁶⁰¹ Başbakanlık görevine ise DP Aydın Milletvekili Adnan Menderes getirilmiştir. TBMM 10. Dönem çalışmaları 14 Mayıs 1954 - 11 Eylül 1957 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu ikinci yasama döneminde Başbakan Adnan Menderes tarafından 2 hükümet kurulmuştur.

2 Mayıs 1954 günü yapılan seçimler sonunda, DP %58,42 oy ve 503 milletvekili, CHP %35,11 oy ve 31 milletvekilliği, CMP %5,28 oy ve 5 milletvekilliği kazanmış, bağımsız adayların oy oranı %0,62 oy ve milletvekili sayısı ise 2 olmuştur.⁶⁰²

DP döneminin ikinci nüfus sayımı 23 Ekim 1955 günü yapılmıştır. Bu sayıma göre Türkiye nüfusu 24.064.763 olarak kaydedilmiştir.⁶⁰³ Bu sayımda nüfusun ana diline göre duruma bakıldığında, ana dili Ermenice olanlar 56.242, Rumca olanlar 79.691 ve Yahudice olanlar 32.975 olarak kayda geçmiştir.⁶⁰⁴ Ana dil ve en iyi konuşulan ikinci dile bakıldığında yine bu üç dilin Türkçe'ye kıyasla ve 1950 verileri ile karşılaştırıldığında düştüğü⁶⁰⁵, İstanbul'da nüfusa oranla yine bu üç dilin azalan bir görüntü çizdiği anlaşılmaktadır.⁶⁰⁶

Bu sayımda dinlere göre nüfus kayıtlarında, Hıristiyan nüfus (208.867) Katolik (21.784), Ortodoks (86.655), Protestan (8.952), Gregoryen (60.071) ve mezhebi meçhul (31.405) olarak kaydedilmiş; Museviler (45.995), diğer din mensupları (2.746), dinsiz (613) ve meçhul (2.494) olarak istatistiklere geçmiştir.⁶⁰⁷ İstanbul'un durumu, en çok Gayrimüslim barındıran şehir olarak şu şekildedir. Şehir nüfusu (1.533.822) ve İslam (1.353.122) olarak kaydedilmişken, Hıristiyan nüfus (142.424), Katolik (12.780), Ortodoks (67.550), Protestan (2.996), Gregoryen (51.822) ve mezhebi meçhul (7.276) olarak kaydedilmiş; Museviler (36.914), diğer din mensupları (410), dinsiz (101) ve meçhul (851) olarak istatistiklere geçmiştir.⁶⁰⁸

Bu sayımda esas meslekleri bakımından din adamı olarak çalışanların büyük ve küçük yerleşim yerlerine göre durumuna bakıldığında ise sonuç şöyledir. Dini meslek mensuplarından (22.725), imam, hatip, vaiz, vb. olanların sayısının (21.803) diğer dinlere mensup rahip, hatip ve vaizlerin sayısına (922) göre daha fazla olduğu görülmüştür.⁶⁰⁹

3.1.1. III. ve IV. Menderes Hükümeti Programlarında Din ve Laiklik

TBMM'de 10. Dönem, 14 Mayıs 1954 tarihli oturumla başlamıştır. En yaşlı üye sıfatıyla İstanbul Milletvekili Ali Fuat Cebesoy tarafından açılan oturumda, milletvekillerinin yemin etmesinin ardından, Meclis Başkanlığı'na 489 oyun tamamını alan DP İçel Milletvekili Refik Koraltan yeniden seçilmiştir. Meclis Başkan Vekillikleri ve İdare Amirleri seçimlerinin ardından, Cumhurbaşkanlığı seçimine geçilmiş, yapılan oylama sonucu DP İstanbul

⁶⁰¹ "B.M.Meclisi Bugün Toplanıyor", **Zafer**, 14 Mayıs 1954. "Bayar Tekrar Reiscumhur Seçildi", **Zafer**, 15 Mayıs 1954. "Yeni Büyük Millet Meclisi Bugün Toplanıyor", **Akşam**, 14 Mayıs 1954, s.1-2. "Yeni Meclis Dün Toplandı", **Akşam**, 15 Mayıs 1954, s.1-2.

⁶⁰² Albayrak, **a.g.e.** s.259. Türkiye İstatistik Kurumu Veritabanı (TÜİKVT).

⁶⁰³ **23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı**, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın No: 399, Cilt 67, İstanbul, 1961, s.3.

⁶⁰⁴ **a.g.e.**, s.99.

⁶⁰⁵ **a.g.e.**, s.100-101.

⁶⁰⁶ **a.g.e.**, s.108-109.

⁶⁰⁷ **23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı**, s.113.

⁶⁰⁸ **a.g.e.**, s.115,117,119.

⁶⁰⁹ **a.g.e.**, s.149.

Milletvekili Celal Bayar 513 oyun 486'sını alarak bu göreve yeniden seçilmiştir. Hemen ardından Hükümetinin istifasını veren Başbakan Adnan Menderes, Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından, bir kez daha yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.⁶¹⁰

24 Mayıs 1954 tarihli oturumda hükümet programını sunan Başbakan Adnan Menderes, yeni bir programla gelmediklerinden ve 1950-1954 dönemini "bir intikal devresi" olarak tanımladıklarından bahisle, "hürriyet nizamını korumak" konusundaki kararlılıklarını dile getirmiştir. Menderes, "hür ve müstakil bir millet olarak yaşamının teminatını yalnız memleketin maddi kudret ve takatinde değil, aynı zamanda halkın ve gençliğin manevi değerlerle teçhizinde" bulduklarını ayrıca dile getirmiştir.⁶¹¹

26 Mayıs 1954 tarihli oturumda hükümet programı üzerine görüşmeler devam etmiştir. CHP Grubu adına konuşan Sinop Milletvekili Server Somuncuoğlu, eğitim işlerine verilen önemi onayladıklarını ifade etmiştir.⁶¹²

Manisa Bağımsız Milletvekili Yusuf Hikmet Bayur'a göre, mevcut iki büyük parti [DP ve CHP] "nihayet Atatürkçüdürler. Yani Atatürk'ün inkılâplarını, devrimlerini onun devrinde yapılmış olan devrimleri kabul etmiş olan partilerdir." Bayur'a göre, "Komünizm ve irtica" tehlikesini göz önünde bulundurup, halen var olan antidemokratik kanunları kaldırmak gereklidir. Bayur, aynı zamanda hükümete muhalif gençliği de hükümete taraftar kılacağını da söylemiştir.⁶¹³

Diyarbakır Bağımsız Milletvekili İhsan Hamit Tiğrel'e göre ise, fert ve cemiyetler için "hak ve hürriyeti kısıtlayıcı" maddeler ile aksi yönde özgürlük veren maddelerde de açıklık olmadığını, maddelerde şüphelilik ve yetersizlik havası hissedildiğini dile getirmiştir.⁶¹⁴

CMP Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı ise hükümet programının, bir programdan çok bir "*mücadele nutkuna*" benzediğini söylemiştir. Bölükbaşı'na göre:

"Bir Meclis seçmek ve hatta bu Mecliste bir miktar muhalif milletvekili bulundurmakla, demokratik bir idare teessüs etmiş olmaz. Demokrasi teminatlar rejimidir. Anayasanın vatandaşlara verdiği hak ve hürriyetler teminat altında bulunmadıkça memlekette demokrasiden, hak ve hürriyetten bahsetmeye imkân yoktur."

Bu alanda hükümetin hiçbir vaadini gerçekleştirmediğini söyleyen Bölükbaşı, sözlerini desteklemek için, Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes'in geçmiş dönem konuşmalarından örnekler vermiştir.⁶¹⁵

DP Grubu adına konuşan Manisa Milletvekili Samet Ağaoğlu'na göre, hürriyeti korumanın temel şartı "anarşi ve istibdadı her çeşit temayülleriyle kovmaktır."⁶¹⁶

MKP kurucusu ve Sivas Bağımsız Milletvekili Nuri Demirağ, genel olarak başarılı bulunduğunu söylediği DP hükümetinden özel teşebbüsün geliştirilmesi ve sanayileşmeye önem verilmesi yönünde talepte bulunmuştur.⁶¹⁷

Daha sonra söz alan Başbakan Adnan Menderes, muhalefet temsilcilerinin tenkitlerine cevap vermiştir.⁶¹⁸ Sonrasında yapılan ve 520 milletvekilinin katıldığı, 17 milletvekilinin

⁶¹⁰ TBMMZC, Devre X, C.1, İN. 1, İÇ, F., s.1-8.

⁶¹¹ TBMMZC, Devre X, C.1, İN. 3, İÇ, F., s.21-34.

⁶¹² TBMMZC, Devre X, C.1, İN. 4, İÇ, F., s.49-53.

⁶¹³ a.g.e., s.53-56.

⁶¹⁴ a.g.e., s.56-60.

⁶¹⁵ a.g.e., s.60-66.

⁶¹⁶ a.g.e., s.66-73.

⁶¹⁷ TBMMZC, Devre X, C.1, İN. 4, İÇ, F., s.73-75.

⁶¹⁸ a.g.e., s.77-81.

katılmadığı oylamada III. Adnan Menderes Hükümeti, 491 kabul, 27 ret ve 2 çekimsiz oy ile güvenoyu almıştır.

DP bu yeni döneminin, ilk yasama yılı Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın yaptığı açılış konuşmasıyla başlamış, DP İçel Milletvekili Refik Koraltan 1 Kasım 1954 tarihli ilk dönemin ilk oturumunda 421 milletvekilinin tamamının oyuyla TBMM Başkanlığı görevine yeniden seçilmiştir. Bu toplantıda TBMM Başkanvekilleri ile İdare Heyeti üyeleri de seçilmiştir.⁶¹⁹

1950 öncesinde CHP'nin halk nezdinde destek kaybetmesinde en çok dile getirilen hususlardan biri de kamu görevlilerinin vatandaşlara karşı gösterdikleri tavır olmuştur. İktidara geldiğinde bu konuyu çeşitli vesilelerle dile getiren DP temsilcileri, konuya ilişkin yasal düzenlemeleri de kimi zaman parlamento gündemine taşımışlardır. Ancak ilginç olan DP'nin selefi olan CHP iktidarına mahsus saydığı bu sorun, bu kez DP döneminde CHP temsilcileri aracılığıyla bazen TBMM gündemine taşınmıştır. Nitekim 16 Kasım 1955 tarihli oturumda⁶²⁰, CHP Kars Milletvekili Mehmet Hazer'in "vatandaşların toplanma, haberleşme, söz ve seyahat hürriyetlerine mani olan" kamu görevlileri hakkında yapılan yasal işlemler ve benzeri davranışların önlenmesine dair tedbirlere ilişkin yazılı sorusu İçişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir.

III. ve IV. Menderes Hükümetleri'nin programları incelendiğinde karşımıza Mayıs 1950'deki ilk programın kısaltılmış özeti şeklinde bir metin çıkmakta olup, geçen dönemlerin birer değerlendirmesi yapılmış, ancak din ve laiklik anlamında ilk programdan farklı bir hususa ayrıca bir atıfta bulunulmamıştır.

3.2. Dönemin Yeni Muhalefet Partilerinin Din ve Laiklik Yaklaşımları

3.2.1. Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin Din ve Laiklik Politikası

MP'nin kapatılması kararının ardından, 10 Şubat 1954'te Ahmet Tahtakılıç liderliğinde *Cumhuriyetçi Millet Partisi* kurulmuştur.⁶²¹ Bu kez daha dikkatli adım atılarak "laikliğe bağlılık" vurgusunun yapılması dikkat çekicidir. 1954 seçimlerinde CMP 5 milletvekili çıkarmış, bu nedenle de, Kırşehir, "kısa görüşlü bir siyasetin eseri"⁶²² olarak, Nevşehir'in bir ilçesi haline getirilmiştir.⁶²³ Kırşehir, ancak 1957 seçimlerinde tekrar il haline

⁶¹⁹ a.g.e., s.8-18.

⁶²⁰ TBMMZC, Devre X, C. 8, İN. 2, İÇ. 1, s. 30.

⁶²¹ "Tahtakılıç Cumhuriyetçi Millet partisi başkanlığına seçildi", **Akşam**, 12 Şubat 1954. SBFGA - Erişim Tarihi: 11.01.2014.

⁶²² Başgil, **27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri**, s.104.

⁶²³ DP ile TBMM'deki muhalefet partileri arasındaki siyasi mücadelenin ilginç yansımalarından biri de DP hükümetinin bu partilere oy veren yerleşim birimlerine karşı tasarrufları olmuştur. İlk olarak, DP'nin ilk döneminin sonunda, Kastamonu ilinin Abana ilçesinde CHP lehine oy verilmesi üzerine, TBMM'de DP Kastamonu Milletvekili Hayri Tosunoğlu ve 10 arkadaşı tarafından verilen kanun teklifi kabul edilmiş ve ilçe merkezi Bozkurt ilçe merkezine taşınmıştır. 21.12.1953 tarih ve 6203 sayılı bu kanunun detayları ve Meclis tartışmaları için Bkz. **TBMMTD**, Dönem IX, C.26, B.20, O.4, s.331-345, RG – 29 Aralık 1953, S. 8595. Bu kanun, ancak CHP'nin başvurusu üzerine 27.06.1967 tarih ve 967/20 sayılı Anayasa Mahkemesi kararı ile iptal edilmiştir.(RG – 15 Kasım 1967, S. 12751) (<http://www.anayasa.gov.tr/Kararlar/KararlarBilgiBankasi/> Erişim Tarihi: 03.06.2015). Aynı şekilde, Malatya, 14 Haziran 1954 tarih ve 6418 sayılı kanunla ikiye bölünmüş ve Adıyaman adıyla yeni bir il kurulmuştur. Bkz. Malatya Vilayetine Bağlı Adıyaman Kazasında (Adıyaman) Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulması Hakkında Kanun, **Düstur**, 3.Tertip, C. 35, BDM, Ankara, 1954, s.1925-1930. RG – 22 Haziran 1954, S. 8735. MP'nin kuruluş döneminden beri bu partiyi destekleyen Kırşehir halkı, 1954 seçimlerinde bu kez MP'nin ardılı olarak kurulan CMP'ye oy verince Menderes'in buna tepkisi oldukça sert ve demokratik açıdan anlaşılabilir olmuştur. 30 Haziran 1954 tarih ve 6429 sayılı kanunla, Kırşehir ili kaldırılmış, yerine Nevşehir adıyla yeni bir il kurulmuş, Kırşehir ise Nevşehir'e bağlı bir ilçe haline getirilmiştir. Bkz. Kırşehir Vilayetine Kaldırılmasına ve Nevşehir Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulmasına Dair Kanun, **Düstur**, 3.Tertip, C. 35, BDM, Ankara, 1954, s.1986-. RG – 7 Temmuz 1954, S. 8748.

gelmiş ama bazı ilçelerini kaybetmiştir.⁶²⁴ 1957’de ise bu kez 4 milletvekili ile TBMM’de temsil hakkı kazanan CMP, bu dönemde DP ile din ve laiklik yerine DP’nin muhalefete karşı ortaya çıkan “kanuni ve idari tedbirlere başvurma arzusu” üzerinden mücadele etmiştir.

DP ile din ile ilgili konularda zıtlaşmamayı tercih etmesi, CMP’nin tabii ki sert muhalefet yapmaması anlamına gelmiyordu. 1957’de Osman Bölükbaşı’nın DP’lilere atfen “müstebidin köpekleri” sözünü kullanması üzerine dokunulmazlığı kaldırılmış, hatta üç hafta hapis cezası almıştır. Ekim 1958’de CMP ile KP birleşmiş ve iki partinin kurmayları *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi* adıyla siyasi mücadelelerine devam etmişlerdir.⁶²⁵

3.2.2. Hürriyet Partisi’nin Din ve Laiklik Algısı

DP’nin iktidara gelişinden sonra parti içinde ortaya çıkan görüş ayrılıklarının bir sebebi de izlenen din ve laiklik politikası idi. CHP geleneğinden gelen ve laiklik konusunda fazla tavizkâr bir politika izlendiğini düşünen bazı milletvekilleri, Menderes’in görev dağılımında adil olmadığı, özgürlüklere kısıtlama getirdiği gerekçesinden de hız kazanarak, Basın Kanunu ile öngörülen kısıtlamalara karşı çıkmışlardır.

Temmuz 1954’ten itibaren yoğunlaşan DP içindeki kriz gittikçe derinleşmiş, 14 Ağustos 1954’te üç milletvekilinin Yüksek Haysiyet Divanı’na verilmesi, 18 Ocak 1955’te dört milletvekilinin DP’nin ekonomi politikasını ağır bir dille eleştirmesi ve takip eden olaylar ile işler kontrolden çıkmıştır. Feridun Ergin, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, 15 Nisan’da Dışişleri Bakanlığı görevinden ayrılan Fuad Köprülü, Fethi Çelikbaş ve Mükerrrem Sarol, Menderes’e karşı açıkça bir muhalefete girişmişlerdir. Bu arada 19 DP Milletvekili verdikleri bir önergeyle basına ispat hakkını savununca olay yeni bir boyut kazanmıştır. GİK aracılığıyla Çelikbaş ve Karaosmanoğlu’na baskı yapılması iplerin kopmasına ve ardından ihraç ve istifalara yol açmıştır. Yaşanan süreçte 19 milletvekili⁶²⁶ ihraç veya istifa yoluyla DP’den ayrılmıştır.⁶²⁷ DP’den ayrılan 19 milletvekili yaptıkları bir dizi toplantı sonrası 20 Aralık 1955’te *Hürriyet Partisi* adıyla yeni bir parti kurmuşlardır.⁶²⁸

Fevzi Karaosmanoğlu’nun, alışlagelen şekilden bir hayli farklı olarak, liderliğini yaptığı parti TBMM’de 34 milletvekilini çatısı altında toplamış ve “Meclis’in ana muhalefet partisi haline gelmiştir.”⁶²⁹

⁶²⁴ Kırşehir’in ilçe yapılması gibi “idari” tedbirler, Yassıada yargulamalarında da gündeme gelmiş ve Menderes’in otoriter bir tavır sergilediği şeklinde değerlendirilmiştir. DP Rize Milletvekili Osman Kavrakoğlu’nun, yukarıda bahsi geçen Kastamonu ili Abana ilçesi merkezinin Bozkurt’a taşınması ile ilgili kanuna oy verdiği yönündeki atıflar, YAD kararlarında DP mensuplarının mahkemece yasalara aykırı veya hukuksuz görülen işlere karışmasına pek çok örnekten biri olarak kayda geçmiştir. Mahkeme tutanaklarında Kırşehir ve Malatya’nın benzeri durumlarına (siyasi sebeplerle idari durumlarının değiştirilmesi) dair Kavrakoğlu gibi pek çok DP mensubuna dair ithamlarda bu olaylara atıfta bulunulmuştur. **Yüksek Adalet Divanı Kararları**, s.276.

⁶²⁵ Sitebölükbaşı, **a.g.e.** s.38-41.

⁶²⁶ Bahse konu milletvekilleri şunlardır: Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Ekrem Hayri Üstündağ, Safaettin Karanakçı, Ragıp Karaosmanoğlu, İsmail Hakkı Akyüz, Behçet Kayaalp, Muzaffer Timur, Ziyat EbuZZiya, Sabahattin Çıracıoğlu, Kasım Küfrevi, İbrahim Öktem, Raif Aybars, Turan Güneş, Ekrem Alican, Muhlis Bayramoğlu, Enver Güreli, Fethi Çelikbaş, Şeref Kamil Mengü, Mustafa Ekinci, Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, s.181.

⁶²⁷ Eroğul, **a.g.e.** s.179-181.

⁶²⁸ Cengiz Sunay, “Demokrat Parti”, **İttihat ve Terakki’den Günümüze Türkiye’de Siyasal Partiler**, Ed. Turgay Uzun, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s.181. Eroğul, **a.g.e.** s.183. “Hürriyet Partisi Resmen Kuruldu”, **Milliyet**, 21 Aralık 1955, s.1,7.

⁶²⁹ Liberal ve laiklik yanlısı bir siyaset izleyen parti 1957 seçimlerinde sadece 4 milletvekilliği kazanmış, bunun üzerine HP mensupları 24 Kasım 1958’de CHP’ye katılma kararı alarak siyasi mücadelelerine orada devam etmişlerdir. Sitebölükbaşı, **a.g.e.** s.37. “Hür P., C.H.P.ne İltihak Etti”, **Milliyet**, 25 Kasım 1958, s.1,5.

DP'ye karşı muhalefetini özellikle *Akis* ve *Forum* dergileri üzerinden şekillendiren ve sürdüren HP, laiklik ilkesini demokratik bir rejimin vazgeçilmezlerinden biri olarak görmüş ve yalnızca din ve devlet işlerinin ayrımı olarak değerlendirilemeyeceğini ifade etmiştir. Parti programına göre din, sadece bir özel alan kavramı olarak kalmalı, toplumsal kurallar bilimsel temellere oturmalıdır. DP'yi laikliğe aykırı davranmakla suçlayan HP, dini siyaset alet edenlerle ve dine sonradan katılan kavram ve unsurlarla da mücadele edilmesi gerektiğini savunmuştur.⁶³⁰ Parti programında eğitime ilişkin detaylar verilirken, din adamlarının “laik ahlaka sahip, müspet bilgilerle donanmış” kişiler olarak devlet tarafından yetiştirilmesi gerektiği de dile getirilmiştir.⁶³¹

3.3. Din ve Devlet İlişkileri Bağlamında Dönemin Gelişmeleri ve Siyasi Tartışmalar

1 Kasım 1954'te yeni yasama döneminin açılışında konuşan Cumhurbaşkanı Celal Bayar, inkılapların, “medeniyet âlemine karşı” birer “gurur kaynağı” olduklarını, bunları korumak adına 9. Dönem meclisinin “göstermiş olduğu hassasiyet” konusunda şükranlarını dile getirmiştir. Solcu hareketlere ve Ticanilik gibi irticai ve gerici hareketlere karşı gerekli yasal tedbirlerin zamanında alındığından bahseden Bayar, özgür bir ortamın yaratılmasında toplum düzeninin ve “inkılâp esaslarının” çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Vicdan, fikir, toplanma ve basın özgürlüklerine ilişkin yine suiistimali önleyici tedbirler alındığından bahseden Bayar, eğitim hizmetleri ve üniversitelere ayrılan bütçenin de artırılmış olduğundan da ayrıca bahsetmiştir.⁶³²

Başbakan Menderes, daha önce belirtildiği üzere, 1954 seçimlerinden sonra, Malatya ve Kırşehir'de beklediği oy oranına ulaşamayınca idari bir yaptırıma gitmiş, Malatya ikiye bölünürken Kırşehir ilçeye dönüştürülmüştür. Menderes, bu idari kararları “iktisadi ve coğrafi zaruretlere”⁶³³ olarak açıklamıştır. Bu dönem iktidar-muhalefet ilişkilerinin bir örneğini göstermesi ve CMP'nin gerek DP ve gerekse CHP tarafından eleştirilen ve muhafazakâr çizgisinden ödün vermeyen duruşunun bir seçim bölgesine yansması açısından çalışmamıza aldığımız bu olay elbette demokratik olgunluk ve tahammül eksikliği açısından kayda değer bir örnek teşkil etmiştir.

DP'nin ikinci döneminde muhalefetle olan ilişkilerinin bir yansıması olarak çalışmamıza giren tek gelişme, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri konusunda çıkarılan 27 Haziran 1956 tarih ve 6761 sayılı kanunun⁶³⁴ yürürlüğe konulmasıdır. Özellikle muhalefet tarafından DP'nin otoriterlik kurduğu ithamlarına dayanak olacak yasalardan biri de bu kanun olmuştur. Kırşehir, 1957 seçimlerinden hemen önce çıkarılan 12 Haziran 1957 tarih ve 7001 sayılı kanunla⁶³⁵ yeniden il haline getirilmiştir.

⁶³⁰ Diren Çakmak. “Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)”, **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, C. 2, S. 3, (Kış 2008), s.165. GÜ ATAUM Veritabanı.

⁶³¹ Diren Çakmak, **a.g.e.**, s.168. HP'nin kuruluşu ve din politikasına dair ayrıca Bkz. Beral Alacı, “Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasal Hayatındaki Yeri (1955-1958)”, **Türk Yurdu**, C. 31, S. 290 (Ekim 2011), s.134-145. Türk Yurdu Dergisi Veritabanı. Her iki makale için Erişim Tarihi: 06.12.2015. Hürriyet Partisi Ana Nizamnamesi ve Programı 1956, s. 78-79. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi. Erişim Tarihi: 06.12.2015. Burak Özçetin ve Sibel Demirci, “Hürriyet Partisi”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Liberalizm**, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.541-547.

⁶³² **TBMMZC**, Devre X, C. 1, İN. 4, İÇ. F, s. 8-18.

⁶³³ Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, s. 163-164.

⁶³⁴ Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun, **Düştür**, 3.Tertip, C. 37, BDM, Ankara, 1956, s.1580-1586. RG – 30 Haziran 1956, S. 9346.

⁶³⁵ Nevşehir Vilayetine Bağlı Kırşehir Kazasında (Kırşehir) Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulması Hakkında Kanun, **Düştür**, 3.Tertip, C. 38, BDM, Ankara, 1957, s.1408-1413. RG – 19 Haziran 1957, S.9637.

3.3.1. Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçe Tartışmaları

1954 yılı bütçe görüşmeleri, 18 Şubat 1954 tarihli oturumda Maliye Bakanı (DP Eskişehir Milletvekili) Hasan Polatkan'ın sunumu ile başlamıştır.⁶³⁶ CHP Grubu adına Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu⁶³⁷ ve KP adına Seyhan Milletvekili Cezmi Türk⁶³⁸ partilerinin görüş ve tenkitlerini dile getirmişlerdir. 1954 yılı bütçesinde DİB için ayrılan meblağ, 586.986 liralık artışla 11.325.926 lira olmuştur.⁶³⁹ Bütçede din hizmetleri kadrosu (imam, hatip, müezzin ve kayyum) için 500 yeni kadro verilmiştir. 1951'de kabul edilen ve o yıl için 125.642 lira 29 kuruş olan DİB Döner Sermayesi 1953 yılında 148.336 lira 55 kuruşa yükselmiştir. Bu sermaye ile Şubat 1954'e dek 14 eserden 85 baskı yapılarak 109.000 kopya eser basılmış ve yayımlanmıştır.⁶⁴⁰

19 Şubat 1954⁶⁴¹ ve 22 Şubat 1954⁶⁴² tarihli oturumda partileri veya şahısları adına konuşan milletvekillerinden sonra söz alan Maliye Bakanı (DP Eskişehir Milletvekili) Hasan Polatkan, bütçeyle ilgili son konuşmasında, CHP'nin iddiasının aksine, aşırı sağ ve sola karşı olan yasalar dışında antidemokratik olarak nitelendirilebilecek kanunlar olmadığını ifade etmiş ve özgürlüklerin DP idaresi altında yaşandığını söylemiştir.⁶⁴³ Polatkan'dan sonra, CHP adına Faik Ahmet Barutçu⁶⁴⁴, KP adına Cezmi Türk⁶⁴⁵ görüşlerini dile getirmiştir. DP Afyonkarahisar Milletvekili Kemal Özçoban ve CHP Yozgat Milletvekili Avni Doğan bütçe hakkında konuşan son milletvekili olmuştur.⁶⁴⁶

DİB bütçesinin DP'nin ikinci dönemindeki durumuna bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmıştır.⁶⁴⁷

Yıl	DİB Bütçesi	Genel Bütçe	DİB Bütçesinin Genel Bütçe İçindeki Payı
1954	11.550.926	1.693.338.876	0.0068
1955	15.225.497	2.063.368.337	0.0074

⁶³⁶ TBMMZC, Devre IX, C. 28, İN. 45, İÇ. 4, s. 495-535.

⁶³⁷ a.g.e., s. 535-541.

⁶³⁸ a.g.e., s. 541-553. İN. 46, İÇ. 4, s. 561-577.

⁶³⁹ TBMMZC, Devre IX, C.1, İN.45, İÇ.2, Bütçe Komisyon Raporu, s.102-104.

⁶⁴⁰ TBMMZC, Devre IX, C.28, İN.45, İÇ.2, Bütçe Raporu, s.74-79.

⁶⁴¹ 19 Şubat 1954 tarihli oturumda, KP adına Seyhan Milletvekili Cezmi Türk, Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) adına Zonguldak Milletvekili Abdurrahman Boyacıgiller, DP Grubu adına Kütahya Milletvekili Hakkı Gedik, DP Burdur Milletvekili Mehmet Özbey, CHP Trabzon Milletvekili Cahit Zamangil, DP Seyhan Milletvekili Arif Nihat Asya, DP İstanbul Milletvekili Ahmet Hamdi Başar konuşmuştur. TBMMZC, Devre IX, C.28, İN. 46, İÇ. 4, Cls. 1-2, s.561-617.

⁶⁴² 22 Şubat 1954 tarihli oturumda ise DP Kastamonu Milletvekili Ziya Termen, DP Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, DP Konya Milletvekili Murat Ali Ülgen, CHP Malatya Milletvekili Nuri Ocakcıoğlu, Bütçe Encümeni Sözcüsü ve DP Sivas Milletvekili Halil İmre, DP Balıkesir Milletvekili Ali Fahri İşeri, KP Seyhan Milletvekili Cezmi Türk, DP Seyhan Milletvekili Arif Nihat Asya konuşma yapmışlardır. TBMMZC, Devre IX, C.28, İN. 46, İÇ. 4, Cls. 1, s.621-635.

⁶⁴³ TBMMZC, Devre IX, C.28, İN. 47, İÇ. 4, s.635-647.

⁶⁴⁴ a.g.e., s.647-652.

⁶⁴⁵ a.g.e., s.652-656.

⁶⁴⁶ a.g.e., s.656-657.

⁶⁴⁷ Gözaydın, a.g.e., s.222.

1956	21.156.661	2.369.710.119	0.0089
1957	23.232.635	2.733.377.184	0.0085

TABLO 4. DP'nin ikinci döneminde (1954-1957) DİB bütçesi ve genel bütçe içindeki payı

Görüldüğü üzere 1954-1957 döneminde de, DİB bütçesi artmaya devam etmiş, bu dönemin sonunda iki katı bir büyüklüğe ulaşmıştır. 1957 yılında bir önceki yıla göre yine artış olmakla beraber genel bütçe içindeki payı azalmıştır.

1954'te DİB bütçesinin 1950 yılına göre bütçe payının artmasına rağmen, diğer kurumlara nazaran hala daha az bir bütçeye sahip olduğu görülmektedir. Ancak bazı kurumlarla, örneğin üniversitelerle DİB bütçesinin yakınlaştığı, hatta İTÜ örneğinde olduğu gibi bir üniversite bütçesinden fazla hale geldiği görülmüştür. Öte yandan başlangıçta planlanandan fazla ödenek verilmesi DİB ile diğer kurumlar arasındaki bütçe harcama benzerliklerinden biri olarak görülmektedir.⁶⁴⁸

(TL)						
KURULUŞLAR	BAŞLANGIÇ ÖDENEKLERİ	BÜTÇE PAYI (%)	YILSONU ÖDENEKLERİ	BÜTÇE PAYI (%)	HARCAMA	BÜTÇE PAYI (%)
BUYUK MİLLET MECLİSİ	20.536.354	0,86	22.608.143	0,71	22.235.234	0,82
RİYASETİCUMHUR	949.641	0,04	1.058.960	0,03	982.924	0,04
BAŞVEKÂLET	3.421.006	0,14	3.945.465	0,12	3.789.675	0,14
DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ	11.550.926	0,49	13.849.890	0,43	12.584.946	0,46
ADALET VEKÂLETİ	69.586.220	2,92	80.966.097	2,53	76.873.763	2,82
MİLLİ SAVUNMA VEKÂLETİ	600.000.000	25,20	1.033.872.137	32,31	820.451.059	30,09
İÇİŞLERİ VEKÂLETİ	24.108.537	1,01	28.529.471	0,89	27.205.760	1,00
EMNİYET UMUM MÜDÜRLÜĞÜ	44.155.138	1,85	50.988.170	1,59	47.182.117	1,73
JANDARMA UMUM KUMANDANLIĞI	51.310.455	2,15	54.998.234	1,72	53.570.372	1,96
MİLLİ EĞİTİM VEKÂLETİ	263.346.723	11,06	309.055.014	9,66	287.792.752	10,55
GENEL BÜTÇE TOPLAMI	2.288.475.000	96,10	3.020.285.078	94,38	2.637.706.762	96,72
HAZİNE YARDIMI	340.000.893	14,28	343.156.491	10,72	343.156.491	12,58

KURULUŞLAR	BAŞLANGIÇ ÖDENEKLERİ	BÜTÇE PAYI (%)	YILSONU ÖDENEKLERİ	BÜTÇE PAYI (%)	HARCAMA	BÜTÇE PAYI (%)
VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ	9.403.000	0,39	11.788.890	0,37	10.435.124	0,38
ANKARA ÜNİVERSİTESİ	16.625.990	0,70	17.968.734	0,56	15.467.244	0,57
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ	19.998.149	0,84	21.498.477	0,67	20.226.420	0,74
İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	11.407.013	0,48	13.622.567	0,43	9.588.269	0,35

⁶⁴⁸ T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Web Sitesi (Erişim Tarihi: 20.11.2015).

KATMA BÜTÇE TOPLAMI	432.889.869	18,18	523.112.122	16,35	432.479.413	15,86
KONSOLİDE BÜTÇE	2.381.363.976	100,00	3.200.240.709	100,00	2.727.029.684	100,00
KONSOLİDE BUTCE / GSYH (%)	7,6		10,2		8,7	
GSYH	31260393907					

TABLO 5. DİB ve diğer bazı kuruluşların bütçe ödenekleri ve harcamaları (1954)

1954 yılı DİB Bütçesi görüşmeleri geçmiş yıllara oranla oldukça kısa sürmüştür. İlk söz alan DP Balıkesir Milletvekili Ali Fahri İşeri, tüm iktidarların dini siyasete alet ettiğini, iktidara gelmeden her türlü vaatte bulunup, geldikten sonra bu sözlerin unutulduğunu dile getirmiştir. Gelişmiş bir ülkede ve dinde irtica düşüncesinin olmadığından bahisle, Türkiye’de eğer gerçekten, din ve vidan özgürlüğü ve fikir hürriyeti varsa, Hükümetin bunu eylemleriyle göstermek durumunda olduğunu söylemiştir. Şeriatın irticaya düşman olduğunu, iki kavramın karıştırılmaması gerektiğini, İslâmiyet’in gelişme, ilerleme ve laiklik unsurlarını içerdiğini söylemiştir. İşeri, baskı ile inancın değişmeyeceğini, hem eski hem yeni iktidarın bunda hataya düştüğünü, yabancıların Türkiye’de Osmanlı-İslâm eserlerini (mabetlerini) görmeye geldiklerini, İslâmiyet’in gelişmeye ve bilime engel olmadığını aksine her zaman bilimi, çalışmayı ve üretmeyi salık veren bir din olduğunu dile getirmiştir.⁶⁴⁹

CHP Malatya Milletvekili Nuri Ocakcıoğlu, Anayasanın laiklik ve inkılâplarla ilgili olarak 2. ve 75. Maddelerine atıfla, kimsenin kimseye inanç anlamında karışamayacağını, dinde zorlama olmadığını, laikliğin din aleyhtarlığı olmadığını söylemiştir. Ocakcıoğlu bu yanlış algının sebebinin bu alanda yeterli eğitim verilmemesinden kaynaklandığını, DİB ve MEB arasında işbirliği ile Kur’an hafızlarına/öğreticilerine inkılâp, laiklik, medeniyet vb. kavramların anlatılması gerektiğini böylece cahilliğin ortadan kalkacağını söylemiştir. Atatürk’ün bu konudaki görüşlerinden bahisle, din, bilim ve sanatla beraber kalkınma gerektiğini, köylerde cahil insanların eksik/yanlış ibadete yol açtığını, tüm bunların eğitilmiş insanlarla aşılabileceğini söylemiştir.⁶⁵⁰

DP Ankara Milletvekili Ömer Bilen, DİB bütçesinin biraz daha fazla olması gerektiğini, ilme dayalı bir inancın önemli olduğunu ve zararlı akımlara karşı her ülkenin tedbir alması gerektiğini söylemiştir. Bilen, geçmişten gelen Türklük ve Müslümanlık değerlerinin önemine vurgu yaparken, dışarıdan ve içeriden gelecek tehlikeleri bertaraf etmek için gençleri hem ilim hem iman ile donatmak gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁵¹

⁶⁴⁹ TBMMZC, Devre IX, C.28, İN. 47, İÇ. 4, s.675-676.

⁶⁵⁰ a.g.e., s.676-677.

⁶⁵¹ TBMMZC, Devre IX, C.28, İN. 47, İÇ. 4, s.677-678.

Daha sonra bütçe oylamasına geçildiği sırada, din hizmetleri sınıfı için 500 ek kadro verilmesi yönünde bir önerge verilmiş, Bütçe Encümeni adına DP Ordu Milletvekili Refet Aksoy, zaten fazladan 500 kadro eklenmiş bulunan bütçeye ek bir yükün yaratabileceği mali sıkıntıyı dile getirmiştir.⁶⁵²Buna rağmen önergenin kabulü ile ek 500 din görevlisi kadrosu daha eklenmiş ve ardından DİB Bütçesi oylanmış ve kabul edilmiştir.

14 Ocak 1955 tarihli oturumda, *Diyanet İşleri Reisliği Teşkilât ve Vazifeleri hakkındaki Kanunda bazı değişiklikler yapılmasına dair olan 5634 sayılı Kanunun tadili hakkında kanun* tasarısı Bütçe Komisyonu'na gönderilmiş⁶⁵³, 11 Kasım 1955 tarihli oturumda, bu tasarı ve Bütçe Komisyonu Raporu gündeme gelmiş, konuyla ilgili söz alan olmamakla beraber, Bütçe Komisyonu'nun, konunun 1955 yılı bütçesiyle ilgili olması nedeniyle acilen görüşülmesi yönündeki talebi üzerine, yapılan oylamayla görüşülmesi kabul edilmiştir.⁶⁵⁴ 11 Şubat 1955 tarih ve 6465 sayılı kanun⁶⁵⁵ ile getirilen değişiklik kapsamında, “kanunun 11. maddesine bağlı (1) sayılı cetvelin vilâyetler kısmına bu kanuna bağlı (1) sayılı kadro cetveli eklenmesi, ayrıca kadroları bu kanuna bağlı maaşlı imam ve hatipliklere İmam - Hatip Okulundan mezun olanların Teadül Kanunundaki esaslar dairesinde tayin olunması” kabul edilmiştir.

1955 yılı bütçe görüşmeleri, 18 Şubat 1955 tarihli oturumda Maliye Bakanı (DP Eskişehir Milletvekili) Hasan Polatkan'ın sunumu ile başlamıştır. CHP Grubu adına konuşan Malatya Milletvekili Nüvit Yetkin partisinin görüş ve eleştirilerini dile getirmiştir.⁶⁵⁶

19 Şubat 1955 tarihli oturumda bütçe görüşmelerine devam edilmiştir. CMP Grubu adına Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı partisinin görüş ve eleştirilerini dile getirmiştir.⁶⁵⁷ Sonrasında DP Kocaeli Milletvekili Ekrem Alican da bütçe üzerine görüşlerini dile getirmiştir.⁶⁵⁸ DP Maraş Milletvekili Abdullah Aytemiz, dinin öneminden bahisle, Ermeni, Rum ve Yahudilerin din derslerini lisede dahi gördüklerini, Müslümanlar için de din derslerinin zorunlu olması ve bunun ebeveyn iznine tabi olmaması gerektiğini söylemiş, ayrıca görevini kötüye kullanan ve “dinsizlik telkin eden” öğretmenlerin cezalandırılmasını da istemiştir. Din konusunda azınlıkların dahi gerisine düşüldüğünü, donanımlı din adamlarına ihtiyaç duyulduğunu söyleyen Aytemiz, Medeni Kanun'un giriş bölümüne atıfla, dinin gelişmeye engel olmadığını, laiklik kavramının dinsizlik anlamına gelmediğini, dinin bilimsel gelişmeyi teşvik ettiğini, dini anlatmak ve vatandaşlar arasındaki bağları güçlendirmek için iyi yetişmiş din adamlarına gerek duyulduğunu da söylemiştir. El-Ezher Üniversitesi'nde eğitim gören öğrencilerin durumundan bahisle, oradaki eğitimden söz ettiği için “irtica ve yobazlık itham” edildiğini söyleyen Aytemiz, Mısır'ı ziyaret eden Ahmet Emin Yalman'ın gazetesinden yaptığı alıntıyla bu okulun zannedilen aksine iyi bir okul olduğunu ve MEB'in bu konuda bir şeyler yapması gerektiğini dile getirmiştir. Son olarak Medeni Kanun ile ilgili düzeltme yapılması ve bunun duyurulmasını, ortaokul ve liselerde din derslerinin zorunlu olmasını ve El-Ezher Üniversitesi ile ilgili kısıtlamaların kaldırılmasını talep etmiştir.⁶⁵⁹

⁶⁵² a.g.e., s.679.

⁶⁵³ TBMMZC, Devre X, C. 4, İN. 27, İÇ. 1, s. 74.

⁶⁵⁴ TBMMZC, Devre X, C. 5, İN. 39, İÇ. 1, s. 83-84.

⁶⁵⁵ Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifeleri Hakkındaki Kanunda Bazı Değişiklikler Yapılmasına Dair Olan 5634 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, **Düştur**, 3. Tertip, C. 36, BDM, Ankara, 1955, s. 241-242. RG – 19 Şubat 1955, S. 8935.

⁶⁵⁶ TBMMZC, Devre X, C. 5, İN. 42, İÇ. 1, s. 196-245.

⁶⁵⁷ TBMMZC, Devre X, C. 5, İN. 43, İÇ. 1, s. 251-275.

⁶⁵⁸ a.g.e., s. 276-280.

⁶⁵⁹ a.g.e., s. 280-284.

İkinci oturumda ilk söz alan DP Ankara Milletvekili Ömer Bilen, Türklük ve Müslümanlığın zayıflatılmak istendiği bir dönemde, din alanında iyi yetişmiş personel ihtiyacından bahisle bu konuda açılan İHO'ların yanında Meclis'in daha fazla desteğini ümit ettiğini dile getirmiştir. Öte yandan İslâm dini aleyhinde çalışanlar konusunda neden hükümetin bir şeyler yapmadığını soran Bilen, CHP örgütünü tenzih ederek, parti teşkilatından bir şahsın sahibi olduğu dergide, İslâmiyet ve Hz. Muhammed hakkında kötü, hakaretamiz ve aşağılayıcı ifadeler içeren bir yazıyı üç yıl önce yayınlamış olmasına rağmen neden hala cezalandırılmadığını sormuştur.⁶⁶⁰ DP Antalya Milletvekili Burhanettin Onat ise, bütçenin lehinde görüşlerini dile getirmiştir.⁶⁶¹ Daha sonra CHP Malatya Milletvekili Nuri Ocakcıoğlu, laikliğin dinsizlik olmadığını, isteyen herkese, zorla olmamak kaydıyla, din dersi verilebileceğini, hakaret yazısını yazan yüzünden herkesin itham edilmemesi gerektiğini, İslâm'ın ve Peygamberin bundan münezzehe olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶²

DİB 1955 yılı bütçesine dair görüşmelere, 21 Şubat 1955 tarihli oturumda devam edilmiştir. İlk söz alan DP Ankara Milletvekili Ömer Bilen, din görevlisi kadrolarına, aksi düşünülse de, mevcut hafızlardan takviye ile 1.000 adet ilave yapılması gerektiğinden bahisle, halkın bundan mahrum bırakılmamasının öneminden söz etmiştir. Maddiyatın yanında maneviyatın öneminden bahseden, A.B.D.'de din mensuplarının (Katolik, Protestan) ve kiliselerin sayısının sürekli arttığını ifade etmiştir. İslâm dininin gelişmeye engel olmadığından bahisle, 1950'den bu yana Ankara'da 15 adet cami inşa edildiğini söylemiştir.⁶⁶³

CHP Malatya Milletvekili Nuri Ocakcıoğlu, laikliğin ve inkılâbın, dinsizlik olmadığı ve İslâm dinine aykırı olmadığını, bunun başta Diyanet İşleri Başkanı olmak üzere tüm din adamlarınca söylenmesi gerektiğini ifadeyle, mevcut din adamları ve diyanet işleri için daha fazla bütçe ve ödenek çıkarılması gerektiğini, çünkü din görevlilerinin kötü ekonomik koşulları nedeniyle ek işler yapmak zorunda kaldıklarını söylemiştir. Ocakcıoğlu, dinin gelişmeyi emrettiğini, geri kalmanın dinden değil bilgisizlikten kaynaklandığını ifade etmiştir. Ocakcıoğlu DİB'na daha geniş bütçe verilmesi gerektiğini de ayrıca belirtmiştir.⁶⁶⁴

Manisa Bağımsız Milletvekili Hikmet Bayur, bazı din adamlarının rejim ve inkılâplar aleyhinde konuştuklarından bahisle DİB'nın bu konuda etkili tedbirler alması gerektiğini söylemiştir. Bayur, halen kimi din adamlarının Osmanlı'nın yıkılışı dönemindeki gibi engelleyici ve yasakçı bir zihniyetle söz ve davranışlarda bulduklarını bazı örneklerle açıklarken, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na aykırı eğitim-öğretim faaliyetleri olduğundan da bahsetmiştir.⁶⁶⁵

CMP Kırşehir Milletvekili Mehmet Mahmudoğlu, DİB'nin bir inkılâp kurumu olduğu halde, çağının gereklerini yakalayamadığını, ya devletin denetiminde hareket ettiğini veya iktidarlarca siyasi amaçlarla kullanıldığını dile getirmiştir. Türkiye'de vatandaşları "mürteci" diye itham etmenin, dernek veya siyasi partileri bu yönde gerekçelerle kapatmanın doğru olmadığını söyleyen Mahmudoğlu, *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'ndeki tüm din ve

⁶⁶⁰ TBMMZC, Devre X, C. 5, İN. 43, İÇ. 2, s. 284-286.

⁶⁶¹ TBMMZC, Devre X, C. 5, İN. 43, İÇ. 2, s. 286-292.

⁶⁶² a.g.e., s. 293-295. Bu konuşmanın devamında görüş ve düşüncelerini dile getiren milletvekilleri şunlardır: DP Zonguldak Milletvekili Cemal Kıpçak, Manisa Bağımsız Milletvekili Hikmet Bayur, DP Niğde Milletvekili Hasan Hayati Ülkün, DP Trabzon Milletvekili Osman Turan, DP Çoruh Milletvekili Zihni Ural, DP Denizli Milletvekili Ahmet Hamdi Sancar, DP Ordu Milletvekili Mehmet Cemil Bengü, DP Seyhan Enver Batumlu, DP İstanbul Milletvekili Lütfü Kırdar, DP Isparta Milletvekili Said Bilgiç, DP Niğde Milletvekili Ali Ulvi Arkan, DP Kocaeli Milletvekili Ali Ekrem Alican, DP Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, DP Zonguldak Milletvekili Hüseyin Balık. TBMMZC, Devre X, C. 5, İN. 43, İÇ. 1 ve 2, s. 251-317.

⁶⁶³ TBMMZC, Devre X, C. 5, İN. 45, İÇ. 1, s. 424-425.

⁶⁶⁴ a.g.e., s. 426-427.

⁶⁶⁵ TBMMZC, Devre X, C. 5, İN. 45, İÇ. 1, s. 427-428.

vicdan özgürlüğü ile ilgili hakların tam anlamıyla korunması gerektiğini, irticanın anayasal tanımının yapılarak ceza yasalarında da ilgili hükümler konulması gerektiğini ifade etmiştir. DİB ve tüm din çalışanlarının hükümet denetiminde olmasının laikliğe aykırı olduğunu ifade eden Mahmudoğlu, DP hükümetinin bu durumu değiştirmesi gerektiğini, kutsal İslâm dininin kişisel çıkarlara alet edilmemesi gerektiğini, buna yeltenen ve Atatürk inkılâplarına sahip çıkmayanların “ellerini kırmanın” tüm partilerin “müşterek davası” olduğunu, böylece hem Cumhuriyet’e sahip çıkılacağını ve Atatürk’ün “ruhunun şad olacağını” da söylemiştir.⁶⁶⁶

DP Seyhan Milletvekili Mehmet Ünalı, Hikmet Bayur’un maksatlı konuştuğu ve laikliği anlamamış olduğundan bahisle seçim bölgesindeki din görevlisi eksikliğinden, DİB için “yeterli gayreti” gösteremediklerinden söz etmiştir. 1950’den itibaren çok sayıda din görevlisi kadrosu tahsis edildiği halde toplamda 5.000’e ulaşan kadro ihtiyacının nasıl sağlanacağını merak ettiğini dile getiren Ünalı, köy imamlarının, yaşadıkları ödenek sorunu nedeniyle, DİB bünyesine alınmalarını arzu ettiğini de dile getirmiştir. Bu seneki eklemeye beraber 7.750 adet din görevlisi olduğunu, bunların aralarında maaş farkından kaynaklı sorunlar olduğunu söyleyen Ünalı, medrese çıkışlı din görevlilerinin H. 1332 (M. 1913-1914) öncesinde *icazet* ile görev yaptıklarını, bu tarihten sonrakilere DİB tarafından yapılan bir sınav sonucu kadro verildiğini, bu kişilere ilgili komisyonca, başarı durumlarına paralel 15-20-25 lira maaş bağlanması gerektiğinden bu yönde bir kanun teklifini kendisinin 90-100 imzalı olarak sunduğunu dile getirmiştir.⁶⁶⁷

DP Kastamonu Milletvekili Muzaffer Ali Mühto, Hikmet Bayur’un yapılan iyi işleri de takdir etmesi gerektiğinden bahisle, kendilerinin de inkılâplara bağlı olduklarını, Meclis’te “ne inkılâp yobazlığı ne mürteci yobazlığına” ilgi gösterilmeyeceğini söylemiştir. Mühto, DİB için artırılan bütçe ve kadro imkânlarının takdire şayan olduğunu vurgulamış, köy ile şehir arasındaki hizmet farkının ortadan kalktığını, köydeki bir seçmenin kendisinden ekonomik alandan önce “manevi sahada” işler beklediğini dile getirmiştir. 40.000 köye imkân olmasa da, büyük ve pazar kurulan köylere imam atanması gerektiğini söyleyen Mühto, DP iktidarı ile “dine yapılan müdahalelerin” ortadan kalktığını, ezan, radyoda Kur’an, mevlit, hac vb. uygulamalar ile DİB bütçesi için hükümete müteşekkir olduğunu dile getirmiştir.⁶⁶⁸

DP Burdur Milletvekili Hüseyin Çimen, il ve ilçe merkezleri gibi nahiye ve büyük köylere de imam verilmesi ve tüm devlet memurları gibi din görevlilerinin de emeklilik haklarının garanti altına alınması gerektiğini dile getirmiştir. Çimen ayrıca tamire ihtiyacı olan camilere ve yardım toplayan cami cemaatine destek verilerek ödeneğinin artırılması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁶⁹

DP Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, laikliğin anayasal yerinden bahisle CHP’nin ve DP’nin bunu farklı algıladıklarını, laikliğin bir ülkedeki tüm dinleri eşit görmek ve din ve devletin yekdiğerinin işlerine karışmaması demek olduğunu söylemiştir. Tekelioğlu, DP’nin “%98’i Müslüman Türk olan” Türkiye’de İslâm anlamında özgürlük verdiğini ifade etmiştir. Tekelioğlu ayrıca DİB’nin görev ve sorumluluklarını gereğince yaptığını, Müslüman din görevlileri gibi diğer dinlere mensup din görevlilerinin de hata yapabileceğini sözlerine eklemiştir. Özgürlükler sayesinde Mason localarının da serbestçe hareket ettiğini de kaydeden Tekelioğlu, herkesin kendi inancının işleriyle meşgul olması gerektiğini, halkın çoğunluğunun dindar olduğunu ve bu yüzden dini destekleyici konuşmalar yapan Başbakan Menderes’in “en çok sevilen kişi” olduğunu kaydetmiştir. Tekelioğlu, İmam hatiplere destek verilerek sayılarının artırılması gerektiğini de ayrıca sözlerine eklemiştir.

⁶⁶⁶ a.g.e., s. 428.

⁶⁶⁷ a.g.e., s. 429-430.

⁶⁶⁸ TBMMZC, Devre X, C. 5, İN. 45, İÇ. 2, s. 430.

⁶⁶⁹ a.g.e., s. 430-431.

DP Bursa Milletvekili Müfit Erkuyumcu, sayıları 8.000'e yaklaşan din görevlilerinin ekonomik durumunun çok kötü olduğunu, aile geçindirmek durumunda olan bu insanlara gelecek yıl (1956) için uygun bir maaş artırımını verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁷⁰

DP Çanakkale Milletvekili Servet Sezgin, din-ahlak-laiklik ve devlet ilişkisinden bahisle, ahlakın yerleşmesi için yalnız bilim değil dinin de gerekli olduğunu, devletin dine sahip çıkması gerektiğini ifade etmiştir. Renan ve Voltaire gibi düşünürlerin İslâm'ı övgülerinden örnek veren Sezgin, aydınlar arasında dini bilgilerin eksik olduğunu ve ailelerin çocuklarına din bilgisi vermek istediklerini, bu yüzden de din bilginlerine ihtiyaç olduğunu, din sahasında geri kaldığını, ama artık Türkiye'de El Ezher Üniversitesi'ni geride bırakan çalışmalara imza atıldığını ve oraya gitmeye gerek kalmadığını söylemiştir.⁶⁷¹

DP Antalya Milletvekili Burhanettin Onat, "bin sene bir din devleti olarak yaşayan" halkın kendilerinden kalkınmaya dair işler yanında dinle bağ kurulmasını istediğinden söz etmiştir. Onat, tüm dünyadaki ahlaki bozulmaya ve büyük bir tehlike olan Komünizme karşı İslâmiyet'in çözüm olduğunu, ancak din alanında alınan tedbirlerin geçici olduğunu söylemiş, İHO açıldığını ancak çok iyi bir durumda olmadıklarını ve ortaokul eğitiminden sonraki durumlarının belirsizliğini koruduğunu dile getirmiştir.⁶⁷²

DP Afyonkarahisar Milletvekili Kemal Özçoban, imamların iyi yetiştirilmiş ve iyi maaş verilir durumda, camilerin ise temiz ve bakımlı olmaları gerektiğinden bahisle bu durumu bir örnekle açıklamıştır.⁶⁷³

Manisa Bağımsız Milletvekili Hikmet Bayur'un kendisi hakkında itham ve sataşmalara cevap verdiği görüşmelerde söz alan Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur, idare adına söz aldığından bahisle⁶⁷⁴, Başbakan Menderes'in DİB için yaptığı çalışmalarla bütçenin 1950 yılında 5.478.000 lira iken, 1955 bütçesinde 14.902.000 liraya, aynı şekilde 1950 yılında 4.508 olan din görevlisi sayısının da 7.750'ye yükseltildiğini söylemiştir. Korur, bu sene (1955) 1.000 kişinin bu kadroya alındığını ve sayının artırılacağını, ancak sayı artırımını kadar liyakatli personel bulmanın da zor olduğunu söylemiştir. İHO, İlahiyat Fakültesi ve İHO lise kısımlarının henüz mezun vermediğini, H. 1332 (M. 1913-1914) sonrası medrese mezunlarının üniversite mezunu sayılmamalarının Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun bir sonucu olduğunu kaydeden Korur, halen imam-hatip kadrolarının yeni imtihana alınmış kimselere verildiğini, asıl sorunun yetişmiş eleman olduğunu dile getirmiştir. Korur ayrıca, görevinde suiistimal görülenlerin kendilerine bildirildikçe önceki konuşmalarda ismi geçenlerin durumunda olduğu gibi, gerekli yasal işlemlerin yapıldığını, DİB denetiminde olan ve fahri ve maaşlı hocaya tabi Kur'an kursları konusunda ise, fahri olanlarda yaşanan bazı olaylar sonucu bahse konu sorunlu kursların kapatıldığını ancak iyi örnekler de olduğunu, İHO mezun verdikçe sayıca ve kalite yönünden din görevlilerinin artacağını ve buna paralel şikâyetlerinden de azalacağını söyleyerek sözlerini tamamlamıştır.⁶⁷⁵

Sonrasında söz alan DP Konya Milletvekili A. Fahri Ağaoğlu, İHO'ların bu yıl (1955) mezun vereceğini ve mezunlara 15 lira maaşla kadrolu iş verileceğini, ikinci devrenin 3-4 yıl sonra mezun olup müftü ve vaiz olacağını söylemiştir. Ağaoğlu, Türkiye'de en az 60.000 cami ve mescit bulunduğunu, buralarda kadrolu veya halk tarafından maaşı ödenen din

⁶⁷⁰ TBMMZC, Devre X, C. 5, İN. 45, İÇ. 2, s. 431.

⁶⁷¹ a.g.e., s. 432-433.

⁶⁷² a.g.e., s. 433.

⁶⁷³ a.g.e., 2, s. 434.

⁶⁷⁴ Daha önce ifade edildiği üzere, Başbakanlık Müsteşarı'nın burada "idare adına" söz alması günümüzden farklı olarak, bürokratların da TBMM Genel Kurulu'nda konuşma yapması açısından istisnai bir örnek olsa gerektir.

⁶⁷⁵ TBMMZC, Devre X, C. 5, İN. 45, İÇ. 2, s. 435-436.

görevlilerinin olduğunu, kadro artırımı durumunda bile durumun pek değişmeyeceğini, halktan maaşını alanlarla fahri çalışanların, yeterlilik sınavını verenlerin kadroya alınacağını ifade etmiştir. Ağaoğlu, 429 sayılı kanunun 1. Maddesine atıfla, DİB'nin önemli görevler üstlendiğini, ancak teşkilatının yetersiz olduğunu, örneğin hac ile ilgili işlerde yeterli kadrosunun olmadığını, Türkiye'deki tüm cami ve mescitlerin, kadro imkânlarına bakılmaksızın, DİB yönetiminde olduğunu dile getirmiştir. Ağaoğlu, aynı kanunun 5. Maddesine atıfla, bu kurumun Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nden daha az bir merkez memurları bütçesine sahip olduğunu, hâlbuki görev ve sorumluluklarının en az onun kadar önemli olduğunu dile getirmiştir. Ağaoğlu, DP döneminde DİB bütçe ve kadro imkânlarının artırıldığından bahisle, yeni bir teşkilat kanunu ile ve daha yüksek bir maaş politikası ile güçlendirilmesi gerektiğini hatta böylece başka fakülte mezunlarının da iş başvurusunda bulunacaklarını dile getirmiştir.⁶⁷⁶

Komisyon adına söz alan DP Ordu Milletvekili Refet Aksoy, Bayur'un konuşmasına atfen, yasalar çerçevesinde İHO'ların inkılâplar konusunda hassas davranan, "müspet ilimler" konusunda eğitim veren ve öğrencilerin iyi yetişmesi için gayret gösteren MEB denetiminde olduğunu, bu okullardan mezun olacaklarla ülke çapındaki din görevlisi kadrolarının doldurulması halinde, dinin cahillerin elinde olduğu şüphesine kimsenin düşmeyeceğini dile getirmiştir. Aksoy, köy imamı meselesine atıfla, geçmişten beri mabetlerin hiçbir zaman "devletin resmi işleri" arasında yer almadığını, *selâtin*⁶⁷⁷ veya *vakıf* camilerinin kendileri için kurulan vakıflarca desteklendiğini, DP döneminde camilerin din görevlilerinin Genel Bütçe içine alındığını, yetkin din görevlisi bulmanın zor olduğunu, bütçe olanakları elverirse köy imamlarının da Genel Bütçe içine alınacağını ancak şimdi bunun mümkün olmadığını, radyodaki dini yayınların ve DİB eliyle yapılan dini yayınların halk tarafından ilgi ve destek gördüğünü de dile getirmiştir.⁶⁷⁸

Aksoy'dan sonra tekrar söz alan Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur, ilk-orta-lise sonrası eğitimi tamamlayanların İlahiyat Fakültesi'ne de girebildiklerini, DİB hakkında yeni bir teşkilat kanununun yakında Meclis'e sunulacağını, din görevlilerinin doğrudan veya dolaylı olarak il, ilçe ve köyler düzeyinde İHO lise kısmı mezunu ve DİB denetiminde olan müftülerce idare edildiklerini ifade etmiştir.⁶⁷⁹ Daha sonra DİB bütçesinin fasıllarına geçilmiş, bu arada verilen ek kadro/bütçe önermesine ve yapılan destekleyici konuşmalara istinaden ilgili fasıl komisyona verilmiş, ardından yapılan fasıl oylamaları ile DİB bütçesi kabul edilmiştir.

CHP Malatya Milletvekili Tevfik Ünsalan'ın, 1955 yılında hac için yurt dışına çıkacak olan vatandaşların güvenlik ve sağlıklı koşullarda yolculuk yapmaları için ne gibi tedbirler alındığına dair sözlü sorusu, 18 Mayıs 1955 tarihli oturumda ilgili bakanlıklara (Sağlık ve Sosyal Yardım, Ulaştırma) gönderilmiş⁶⁸⁰, 16 Kasım 1955 tarihli oturumda Ünsalan toplantıda olmadığı için, konu bir sonraki oturuma bırakılmıştır.⁶⁸¹

⁶⁷⁶ TBMMZC, Devre X, C. 5, İN. 45, İÇ. 2, s. 436-437.

⁶⁷⁷ Osmanlılar döneminde padişahlar tarafından, çoğunlukla bir zafer veya fetih sonrası, tamamen kendi servetlerinden yapılan harcamayla inşa edilen ve belirli özelliklere sahip olan camilere Selâtin Camileri denmiştir. Bu konuyu da içeren detaylı bir çalışma için Bkz. Ayla Ödekan, "Mimarlık ve Sanat Tarihi, Camiler ve Mescitler", **Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti 1300-1600**, C.2, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.220-263.

⁶⁷⁸ TBMMZC, Devre X, C. 5, İN. 45, İÇ. 2, s. 437-438.

⁶⁷⁹ a.g.e., s. 438-439.

⁶⁸⁰ TBMMZC, Devre X, C. 7, İN. 77, İÇ.1, s. 305.

⁶⁸¹ TBMMZC, Devre X, C. 7, İN. 77, İÇ.1, s. 71.

21 Kasım 1955 tarihli toplantıda bu soruya ilk cevabı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı (DP İzmir Milletvekili) Behçet Uz vermiştir.⁶⁸² Daha sonra söz alan Ulaştırma Bakanı (DP İzmir Milletvekili) Muammer Çavuşoğlu ise, Bakan Behçet Uz'un açıklamasında yer alan kararname yönetmeliğin kendileri için de esas alındığını ve 1955 yılı hac mevsimi için de bu kararnameye göre hareket edildiğini ifade etmiştir.⁶⁸³

İlgili bakanların açıklamalarından sonra söz alan Milletvekili Ünsalan, sorusunun geçen seneye ait olduğunu, ancak cevabın kendisini tatmin etmediğini ifade etmiştir. Ünsalan, hacca giden kişilerin yaşadıkları zorluklar ve uğradıkları maddi kaybın çok olduğunu söylemiş, sözlerini örneklerle açıklamıştır. Ünsalan verdiği örneklerden sonra, gelecek yıllarda benzeri olayların yaşanmaması için hükümetin tedbir almasını istemiştir.⁶⁸⁴

1956 yılı bütçe görüşmeleri, Maliye Bakanı (DP Maraş Milletvekili) Nedim Ökmen'in sunumu ile başlamıştır.⁶⁸⁵ 20 Şubat 1956⁶⁸⁶, 21 Şubat 1956⁶⁸⁷, 22 Şubat 1956⁶⁸⁸ ve 23 Şubat 1956⁶⁸⁹ tarihli oturumlarda söz alan parti veya hükümet temsilcilerinin⁶⁹⁰ konuşmalarında din ve laiklik konusuyla ilgili kısımlar şöyle özetlenebilir.

DP Maraş Milletvekili Abdullah Aytemiz, dine ayrı bir vurgu yaparak din duygusundan ve dinin öneminden bahisle, ortaokul ve liselere din dersi koymanın gerekliliğini vurgulamıştır. Aytemiz, laikliğin dinsizlik veya din aleyhtarlığı olmadığını, inkılaplarla beraber inancın da korunabileceğini, ahlak öğreniminin önemli olduğunu ve din derslerinin okullarda olmasının Atatürkçülük ile ters düşmeyeceğini ifade etmiştir. DP Ankara Milletvekili Ömer Bilen de, din üzerine konuşarak, İslâmiyet ve faziletleri hakkında bilgiler

⁶⁸² 1953 ve bunun tadili olarak 1955 yılında hac yolculuğuna ilişkin bir kararname (11 Haziran 1955 tarih ve 4/5269 sayılı, Hacca Gidecek Olanların Seyahatleriyle İlgili Talimatnameyi Meriyete Koyan ve 6/4/1953 tarihli ve 4/531 sayılı Kararnameye Yürürlüğe Konulan Esasları İlga Eden İcra Vekilleri Heyeti Kararı, **Düster**, 3. Tertip, C. 36, BDM, Ankara, 1954, s. 1867-1873. RG – 16 Haziran 1955, S. 9030) yayınladıklarını söyleyen Uz, halen ilgili işlemlerin bu çerçevede yürütüldüğünü söylemiştir. Bakanlığının her yıl konuyla ilgili tüm ulusal ve uluslararası bilgi ve istatistiklerin incelenmesi ve karşılıklı görüşmelerin sonucu olarak, mevcut durumu tüm valilikler ile ilgili bakanlıklara bir kararname ile gönderdiğini ifade eden Uz, bu kararnamenin aynı zamanda S.Arabistan'da hac mevsiminden iki ay öncesi ve sonrasında da kapsayacak şekilde ortaya çıkması muhtemel ve uluslararası bildirilmeleri zorunlu hastalıkların bilgisiyle de ilgili olduğunu ifade etmiştir. Dikkatle takip edilen gelişmelerin hastalık görülme/yayıma durumuna göre sınır kapılarıyla ilgili tedbirlerin alındığını söyleyen Uz, hacı adaylarının sağlık durumlarının yolculuktan önce uygun olup olmadığını belirlenmesi ile S.Arabistan hükümeti tarafından zorunlu tutulan karantina/aşı vb. uygulamaların ücretsiz olarak hükümet tabipliklerince yapıldığını ve aşı belgelerinin hacı adaylarına verildiğini de dile getirmiştir. Uz ayrıca, sıcak iklim koşulları ve seyahatten önce ve seyahat sırasında alınması gereken tedbirleri içeren bir broşürün hazırlanarak hacı adaylarına verildiğini, hac yolculuğu yalnız deniz ve hava yoluyla yapıldığı için, İstanbul ve Ankara havaalanları ile İstanbul, İzmir, Mersin ve İskenderun limanlarının bu ulaşımda kullanıldığını ve Uluslararası Sağlık Yönetmeliği koşullarını taşımayan gemilerin hac yolculuğu için kullanılmasına izin verilmediğini ifade etmiştir. **TBMMZC**, Devre X, C. 8, İN. 4, İÇ. 1, s. 90-91.

⁶⁸³ **TBMMZC**, Devre X, C. 8, İN. 4, İÇ. 1, s. 91.

⁶⁸⁴ **a.g.e.**, s. 91-93.

⁶⁸⁵ **TBMMZC**, Devre X, C. 10, İN. 39, İÇ. 1, s. 301-321.

⁶⁸⁶ **TBMMZC**, Devre X, C. 10, İN. 39, İÇ. 1 ve 2, s. 301-353.

⁶⁸⁷ **TBMMZC**, Devre X, C. 10, İN. 40, İÇ. 1, 2 ve 3, s. 357-426.

⁶⁸⁸ **TBMMZC**, Devre X, C. 10, İN. 41, İÇ. 1, 2 ve 3, s. 429-502.

⁶⁸⁹ **TBMMZC**, Devre X, C. 10, İN. 42, İÇ. 1, s. 507-524.

⁶⁹⁰ CHP adına Grup Başkanı Malatya Milletvekili İsmet İnönü, Malatya Milletvekili Nüvit Yetkin, Sinop Milletvekili Server Somuncuoğlu, Malatya Milletvekili Nuri Ocakcioğlu, Kars Milletvekili Sırrı Atalay; HP adına Kocaeli Milletvekili Ekrem Alican, Kocaeli Milletvekili Ekrem Alican, Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş; CMP adına Ahmet Bilgin; DP adına Bursa Milletvekili Haluk Şaman, Ankara Milletvekili Seyfi Kurtbek, Zonguldak Milletvekili Hüseyin Balık, Kastamonu Milletvekili Ziya Termen, Maraş Milletvekili Abdullah Aytemiz, Ankara Milletvekili Ömer Bilen, Bütçe Komisyonu adına DP Giresun Milletvekili Mazhar Şener, Hükümet adına Başbakan (DP İstanbul Milletvekili) Adnan Menderes, İşletmeler Bakanı (DP Manisa Milletvekili) Samet Ağaoğlu bütçe üzerine görüşlerini veya diğer milletvekillerinin sunumlarıyla ilgili görüşlerini sunmuşlardır.

vermiştir. Atatürk ve din ilişkisi üzerine de konuşan Bilen, Atatürk'ün din aleyhine herhangi bir eylem ve reformunun olmadığını dile getirmiştir.

CHP Malatya Milletvekili Nuri Ocakcioğlu, din ve laiklik ilişkisinden ve Atatürk dönemi reformlarından bahisle, İslâm'ın ve dinin önemine vurgu yapmış, öte yandan dini kişisel menfaatlara alet etmenin yanlışlığını, İslâm dininde fen ve sanat düşmanlığı olmadığını, diğer din mensuplarının serbestçe hareket ettiğini, yanlış yapan insanlardan dolayı dini/İslâm'ı kötülemenin mümkün olmadığını dile getirmiştir.

DİB 1956 yılı bütçe görüşmeleri, 24 Şubat 1956 tarihli oturumda⁶⁹¹ devam etmiştir. DP Ankara Milletvekili Ömer Bilen, bütçe ve kadro olanaklarının artırılması gerektiğini, Komünizmle mücadelede dinin önemli olduğu, din görevlilerinin ekonomik koşullarının iyileştirilmesinin zorunlu olduğunu, cami ve mescitlerin iyi koşullara sahip olması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁹²

DP Burdur Milletvekili Hüseyin Çimen, köylere imam kadrosu verilmesinin, din görevlilerinin maaşının artırılması ve emeklilik hakkına sahip olmasının, İHO için yurtlar yapılmasının ve köy imamlarına cübbe verilmesinin gerekli olduğundan bahsetmiştir.⁶⁹³

DP Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, memlekette artık dini hayatın özgür olduğunu, laik devlette inançlara müdahale edilmeyeceğini, diğer din mensupları gibi Müslümanların da ibadethanelerine önem verdiklerini söylemiştir. Tekelioğlu, DİB bütçesinin daha yüksek olması gerektiğini, cami yapmanın dine hürmet anlamına geldiğini, imam-hatiplerin maaşlarının yükseltilmesi gerektiğini de kaydetmiştir. Dinin irtica anlamına gelmediğini ve din ile milletin gelişmesinin doğru orantılı olduğunu söyleyen Tekelioğlu, İlahiyat fakültesi ve İHO mezunlarının halkı cahil din adamlarından kurtaracağını da sözlerine eklemiştir.⁶⁹⁴

DP Tokat Milletvekili Hulûsi Bozbeyoğlu, “dinlerin sonuncusu ve en mükemmeli” olan İslâm dininin bir ilim ve irfan dini olduğunu, dinin laikliğe aykırı olmadığını ve laikliğin dinsizlik olmadığını söylemiştir. İnkılâbın dini yıkmadığını ama yücelttiğini ve hurafe düşmanı olduğunu söyleyen Bozbeyoğlu, tüm vicdani düşüncelerin kutsal olduğunu ve korunmak durumunda olduğunu da kaydetmiştir. Bozbeyoğlu, dinin/İslâm dininin gelişmeye engel olmadığını, aksine yeryüzüne barış ve kardeşlik getirdiğini vurgulamıştır. Milli Mücadele’de dinin çok önemli bir yer olduğunu, Celal Bayar’ın *Galip Hoca* ismiyle bu mücadelede insanlara örnek bir rol oynadığını da söyleyen Bozbeyoğlu, Atatürk’ün devletin kuruluşunda ve çeşitli felaketlerin atılmasında dine atıfta bulunduğunu dile getirmiştir. Menderes’in Konya mitingindeki konuşmasından bahseden Bozbeyoğlu, ortaokullarda din eğitimi verilmesinin bazı muhalefet çevreleri ve basın organları tarafından haksızca itham edildiğini, oysa Atatürk’ün dindar bir insan olarak Allah’ın yardımıyla zafere ulaştığını, onun müspet ilim taraftarı biri olarak hurafeyi ilga ettiğini, tarikatları kaldırdığını ve dini istismar edilmekten kurtardığını, bu nedenle dinin korunması ve geliştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Bozbeyoğlu, köylerde okul ve “*dine ve müspet ilime aşına*” imam eksikliğinden bahisle bu durumun ve imam maaşlarının düzeltilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bozbeyoğlu, Heybeliada Ruhban Okulu’nun her sene çok sayıda din adamı yetiştirdiğinden ve çeşitli dünya ülkeleri ve Ortodoks merkezlerine gönderdiğinden bahisle bunun irtica ve laikliğe aykırı görülmediğini, İlahiyat fakültesi ve İHO açmanın ise böyle adlandırıldığını, bunun

⁶⁹¹ TBMMZC, Devre X, C. 10, İN. 43, İÇ. 1, s. 602-618.

⁶⁹² TBMMZC, Devre X, C. 10, İN. 43, İÇ. 1, s. 602-603.

⁶⁹³ a.g.e., s. 603-604.

⁶⁹⁴ a.g.e., s. 604.

doğru olmadığını, dini ilimlerin tetkik edileceği müesseselerin kurulması ve teşvik edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁹⁵

DP Trabzon Milletvekili Osman Turan, yarım asırdan beri Türkiye’de bir manevi buhran olduğunu, inkılâpların asıl hedefinin ilim olduğunu, bu alanda atılan adımların yetersiz olduğunu, maddi ve manevi pek çok sıkıntının kaynağının maneviyat buhranı olduğunu ifade etmiştir. İkinci sorunun eğitim alanında olduğunu söyleyen Turan’a göre, “memleketin milli temellerine dayanan, gençliğin mefkûre aşkını veremeyen bir talim ve terbiye, o memleketin münevverinin kalitesini yükseltmez.” Üçüncü sorun olarak din meselesine vurgu yapan Turan, 30 yıldan beridir inkılâpların “dinden gelen taassuba karşı bir reaksiyon” şeklini aldığını, bunda da haklı olduğunu, ancak aydınların bunu yaparken toplumun temellerini sarsmış bir yöne evrildiğini, bir ihtiyacı bir başka ihtiyaç için “ihmal ettiğini” ifade etmiştir. Tarihte hiçbir toplumun dinsiz kalmadığından ve 19. yüzyılda dini dışlayan fikir akımlarının (Pozitivizm, Marksizm) din ile ilişkilerinden bahseden Turan, Türkiye’de din ve laiklik ilişkisinde bir denge kurulması ve Batıdan farklı biçimde uygulanması gerektiğini söylemiştir. Din ve laikliğin öneminden ve uyumlu olması gerektiğinden bahisle, dini taassuba karşı vicdan özgürlüğünün önemini vurgulayan Turan, din ve vicdan hürriyetinin camiye gitmek özgürlüğünden ibaret olmadığını, din eğitimi için gerekli kurumların oluşturulmasının önemine değinmiştir. Turan, uzun zaman dini eğitimden mahrum kalınması sonrası, anne babaların da din eğitimi veremediğini, din eğitiminin bir yalnız bir “akide ve terbiye meselesi” olmadığını, aynı zamanda bir “ahlak ve kültür meselesi” de olduğunu ifade etmiştir. Aydınların dinle ilgili bilgilerinin eksikliğinden bahisle, Avrupa’da din eğitimiyle paralel çok sayıda bilimsel yayının, makalenin ortaya çıktığını söyleyen Turan, buradan hareketle misyonerlik hakkında da fikirlerini dile getirmiştir. Turan ayrıca “Bugün Türk milletinin % 95 veya 99 u dindardır. Ama isterse % 99,5 dindar olsun. Geriye kalan o küçük kitlenin vicdani hürriyetine hürmet etmesini bilmezsek kendimizi laik telâkki edemeyiz” diyerek azınlıkların dini özgürlüğünü açıkça vurgulamıştır. Dini eğitim ve laikliğin nasıl uygulanacağından bahseden Turan, inkılâplarla milli değerlerin birleştirilmesi ve Atatürk’ün inkılâplarının doğru anlaşılması gerektiğini söylemiştir. Turan, son olarak “tarihte hiçbir medeniyet taklit esasına göre kurulmamıştır” sözleriyle Türk ve Batı medeniyetleri arasındaki ilişkide kritik bir eşiği işaret etmiştir.⁶⁹⁶

DP Gümüşhane Milletvekili Zeki Başağa, DP’nin din anlayışından ve laiklik ile olan bağından söz etmiştir. Din eğitimi ve din adamı yetiştirilmesi konusundan bahisle, CHP ile bu konuda bir uzlaşma içinde olmak istediklerini dile getirmiştir.⁶⁹⁷

DP Kocaeli Milletvekili Sadettin Yalım, artırılan din adamı kadrosunun memnuniyet verici olduğunu ama yeterli olmadığını, büyük şehirler kadar köylere de kadro verilmesi gerektiğini söylemiştir. İmamlar için cübbe tahsisatının konmadığını ve gelecek yıl bunun düzeltilmesi gerektiğini vurgulayan Yalım, Ankara Yenışehir’de tahsisli bir arazide bir cami yapılması ve ayrıca ortaokullarda din dersleri okutulması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁹⁸

DP Muş Milletvekili Şemsi Ağaoğlu, DP’nin maneviyata çok önem verdiğini, bu yönde önemli işler yapıldığını, ancak din adamlarının maaşlarının çok düşük olduğu ve yükseltilmesi gerektiğini, yaptıkları işin zorlukları çerçevesinde bunun bir zorunluluk olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹⁹

⁶⁹⁵ TBMMZC, Devre X, C. 10, İN. 43, İÇ. 1, s. 604-606.

⁶⁹⁶ TBMMZC, Devre X, C. 10, İN. 43, İÇ. 1, s. 606-610.

⁶⁹⁷ a.g.e., s. 610-611.

⁶⁹⁸ a.g.e., s. 611-612.

⁶⁹⁹ a.g.e., s. 612.

Bütçe Komisyonu adına konuşan Komisyon üyesi ve DP Ordu Milletvekili Refet Aksoy, DP döneminde hem DİB bütçesinin hem din görevlisi sayısının artırıldığını söylemiştir. Sözlerini örneklerle açıklayan Aksoy, din görevlisi sayısının 1950’de 4.403 iken, 1956 bütçesinde bu sayının 8.000’e ulaştığını söylemiştir. 1956 yılı bütçesinin 17.860.661 liraya ulaştığını, bunun da 1955 yılına göre iki milyon liradan fazla artış anlamına geldiğini söyleyen Aksoy, bütçeye ayrıca cami ve mescitlerin tamiri için 5 milyon lira konulduğunu, daha fazla bütçe artırımının ise vatandaşlar için vergi yükü anlamına geleceğini ifade etmiştir. Bütçe olanakları çerçevesinde ileriki zamanlarda köylerdeki camilerin bakım, onarım ve kadro imkânlarının da düşünüleceğini ifade eden Aksoy, şu anki hedeflerinin yetkin din adamları yetiştirilmesi olduğunu söylemiştir. Aksoy, din, laiklik ve okulda din eğitimi konusunun ise MEB denetiminde olduğunu sözlerine eklemiştir.⁷⁰⁰

Aksoy’un konuşmasının ardından yapılan müzakerelerde din görevlilerinin maaş, ödenek ve kadrolarının artırılması konuları görüşülmüş ve ek düzenlemeler yapılmış, nihayet DİB 1956 yılı bütçesi tüm fasıllarıyla kabul edilmiştir.⁷⁰¹ 29 Şubat 1956 tarihli oturumda yapılan görüşmelerde hükümet ve muhalefet temsilcilerinin son söz ve görüşlerini aktarmalarının ardından 1956 yılı bütçesi 486 milletvekilinin katıldığı oylama sonucunda 419 kabul, 66 ret ve 1 çekimser oy ile kabul edilmiştir. 43 milletvekili oylamaya katılmamıştır.⁷⁰²

Cami ve mescitler için farklı zamanlarda kadro talepleri dile getirilmiştir. Örneğin, 6 Haziran 1956 tarihli oturumda, DP Burdur Milletvekili Mehmet Özbey’in, köy camileri için imam ve müezzin verilmesi konusunda ne düşünüldüğüne dair yazılı soru önergesi Başbakanlık’a gönderilmiştir.⁷⁰³ Yine 4 Temmuz 1956 tarihli oturumda, DP Elazığ Milletvekili Selahattin Toker’in, köy imamlarının kadroya alınmasına dair kanun teklifi Milli Eğitim, İçişleri, Maliye ve Bütçe Komisyonlarına gönderilmiştir.⁷⁰⁴

3.3.2. Cami ve Mescitlerin Bakım, Onarım ve Restorasyonu Meselesi

Cami ve mescitler, DP ilk döneminde olduğu gibi, bu dönemde de, Menderes’in önem verdiği bir konu idi. Samet Ağaoğlu hatıralarında Başbakan Menderes’in, belki de bu konudaki hassasiyetinin sebeplerinden birisi olarak, dindarlığına dair sözleri arasında bu duruma da temas etmekteydi⁷⁰⁵:

⁷⁰⁰ TBMMZC, Devre X, C. 10, İN. 43, İÇ. 1, s. 612-613.

⁷⁰¹ DP Seyhan Milletvekili Mehmet Ünalı, kadro artırımının iyi olduğunu ancak, 8.000 kadronun çoğunun 100 liradan aşağı bir maaş aldıklarını, dolayısıyla maaşlar üzerinde çalışılması gerektiğini ifade etmiştir. DP Çankırı Milletvekili Tahsin Uygur da maaşlar konusunda çekinceleri olduğunu, bahse konu maaş artırımını destekleyeceğini söylemiştir. DP Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan da, din görevlilerinin maaşlarının en az 100 liraya çekilmesi konusundaki Bütçe Komisyonu kararının tasarruf gerekçesiyle delindiğini, bu kez Genel Kurul olarak bu artışı desteklemeleri gerektiğini ifade etmiştir. Bu arada, bütçedeki din görevlileri ücretlerinin artırılması ve buna bağlı olarak maaş/kadro cetvellerinin yeniden ayarlanması talebiyle iki önerge verilmiştir. Bütçe Komisyonu adına söz alan DP Giresun Milletvekili Mazhar Şener, sadece din görevlisi olarak çalışanların 100 liralık maaş artışının sağlandığını, ek iş yapanların ise maaşlarının 75 lirada kaldığını ifade etmiştir. Maliye Bakanı (DP Maraş Milletvekili) Nedim Ökmen ise önerge sahipleri ile bütçe arasında bir uzlaşma yapılmasından yana olduğunu söylemiştir. Görüşmeler sonunda, 75 liralık maaşların 100 liraya yükseltilmesi ve ek 250 kadronun verilmesi yönünde bütçeye dâhil edilmesi kararlaştırılmıştır. TBMMZC, Devre X, C. 10, İN. 43, İÇ. 1, s. 613-618.

⁷⁰² TBMMZC, Devre X, C. 10, İN. 48, İÇ. 1, s. 1243-1266, 1269-1272.

⁷⁰³ TBMMZC, Devre X, C. 12, İN. 73, İÇ. 1, s. 80.

⁷⁰⁴ TBMMZC, Devre X, C. 13, İN. 85, İÇ. 1, s. 53.

⁷⁰⁵ Samet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 55-56.

“Menderes’in dini inancı dostlarının, düşmanlarının tartışma konusu oldu. Allah’a inanıyordu. Hayatını çerçeveleyen her şey bu imanı Menderes’e derinden aşılmişti. (...) Galiba 1956’da idi. Topkapı Müzesi’ni beraber ziyaret ettik. Yeni müdür rahmetli Haluk Şehsuvaroğlu bizi ‘Emaneti Mübarekenin’ (Peygambere ait eşyalar) bulunduğu bölüme götürdü. Adnan Bey’in Gümüş Oda’nın önünde sapsarı kesildiğini gördüm. Bütün ısrarıma rağmen içeri girerek sandığı açmaya, eşyalara bakmaya cesaret edemedi. Heyecanı buna mani olacak kadar ileri idi. Adnan Bey’in, Eyüp Sultan’ı ziyaretleri, camilere halılar hediye etmesi, büyüklü küçüklü birçok caminin aynı zamanda onarılmasına emir vermesi, müsteşarına iftarlar tertipletmesi gibi hareketleri göze batıyordu. Muhalefet bunları dinin politikaya alet edilmesi diye yorumluyor, Demokrat Parti’ye gericiilik damgasının vurulması için vesileler olarak kullanıyordu. Bu arada ezanı Türkçe okuma mecburiyetinin kaldırılmasını da politik bir hareket diye göstermek isteyenler vardı. Haksız bir isnattır bu! Ezanın Türkçe okunması mecburiyeti Anayasa’ya aykırı idi. Demokrat iktidarın yaptığı, mecburiyeti kaldırmak, böylece Anayasa’nın ibadetin serbestliği hükmünü yerine getirmiş olmaktan ibaretti.”

Başbakan Adnan Menderes’in Eyüp Sultan’la ilgili hassasiyetinden ve ölümü sonrası oraya defnetmek istediklerinden bahseden oğlu Aydın Menderes, bu duruma ilişkin şunları söylemiştir⁷⁰⁶:

“Gerçekten babamın sabahın en erken saatlerinde görülme ihtimalinin en düşük olduğu en az olduğu anlarda Eyüp Sultan’a gittiğini, adak kestiğini ve Caminin zeminindeki halıları kendisinin dokutup hediye ettiğini biliyorduk.”

Menderes’in bu hassasiyeti, DP’li vekillerin açıklama ve kanun tekliflerine de yansımıştır. Örneğin yine cami ve mescitlerin durumuna ilişkin bir kanun teklifi, 6 Ocak 1954 tarihli oturumda, DP Elazığ Milletvekili Ömer Faruk Sanaç’ın “cami ve mescitlerin tasnifi ve tasnif harici kalmış cami ve mescit hademesine verilecek muhassasat hakkındaki 2845 sayılı Kanunun 1 nci maddesinin 2 nci fıkrasının meriyetten kaldırılmasına dair kanun teklifi” İçişleri ve Bütçe komisyonlarına havale edilmiştir.⁷⁰⁷

28 Kasım 1955 tarihli oturumda, DP Erzurum Milletvekili Abdülkadir Eryurt’un Erzurum Ulu Camii’nin tamir ve restorasyonunun bir an evvel bitirilmesi konusundaki sorusuna Başbakan Adnan Menderes tarafından yazılı bir cevap verilmiştir. Menderes cevaben, H. 575 (M. 1179/1180) yılında Saltukoğulları döneminde yapılan caminin en geç 1959 yılı sonunda tamir ve restorasyon işinin tamamlanacağını, VGM kadrosuna tabi camiye genel bütçeye tabi MEB aracılığıyla bir ödenek ayırlamayacağını, iki kurum arasında bu yüzden işbirliği yapılamadığını, uzun yıllar “askeriyenin denetiminde” olan ve ancak 1950’de boşaltılan caminin çok harap olduğunu, VGM tarafından 1951-1953 yılları arasında bütçe olanakları çerçevesinde ani olarak yıkılmayı engelleyici çalışmalar yapıldığını dile getirmiştir. Menderes, acil tamirler sonrası yapılmış incelemeleri takiben tamirata devam edileceğini, hesaplamalara göre en az yarım milyon lira gerektiren cami tamirati için 1955 yılı VGM bütçesinde 70.000 lira ayrıldığını, bu bütçenin zaman içinde artırılarak en geç 1959 yılında bu işlerin, yıllara yayılarak ve öncelik sırasıyla bitirileceğini ifade etmiştir.⁷⁰⁸

3.3.3. Din Eğitimi Meselesi

Din eğitimi konusundaki tartışmalar, DP’nin ikinci döneminde de devam etmiştir. İlk döneme benzer şekilde özellikle kurumlar arası yetki karmaşası veya işbirliği konusu TBMM gündeminde yer alan konulardan olmuştur.

⁷⁰⁶ Aydın Menderes, **Babam ve Ben**, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2012, s. 358.

⁷⁰⁷ **TBMMTD**, Dönem IX, C. 26, B. 25, O. 1, s. 38.

⁷⁰⁸ **TBMMZC**, Devre X, C.5, İN.52, İÇ.1, s.1015-1016.

22 Aralık 1954 tarihli oturumda DP Amasya Milletvekili Hamit Koray'ın DİB tarafından yeniden açılması kararlaştırılan 10 İHO'dan birinin Amasya'da açılması konusuna dair yazılı sorusu ilgili Devlet Bakanlığı'na gönderilmiştir.⁷⁰⁹ 1 Kasım 1955 tarihli oturumda *Maarif Vekâleti Merkez Teşkilâtı ve Vazifeleri hakkındaki 2287 sayılı Kanunda Değişiklik Yapılmasına dair olan 4926 sayılı Kanuna* bağlı kadro cetveline *5980 sayılı Kanunla* eklenip 6331 sayılı Kanunla değiştirilen İmam - Hatip Okulları kadrolarında değişiklik yapılmasına dair kanun tasarısı, Milli Eğitim ve Bütçe Komisyonlarına gönderilmiştir.⁷¹⁰

Manisa Bağımsız Milletvekili Hikmet Bayur'un, "ortaokullarda da konulacağı söylenen" din derslerine ilişkin sorusu⁷¹¹, DP Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'ın ortaokullarda din derslerinin ne zaman okutulacağına dair sözlü sorusu, DP Gümüşhane Milletvekili Sabri Özcan San'ın, din derslerinin ilkokullarda nasıl bir programa göre okutulmakta olduğuna ve ortaokulların hangi sınıflarında nasıl bir müfredatla eğitim verileceğine dair sözlü sorusu⁷¹², DP Afyonkarahisar Milletvekili Rıza Çerçel'in ortaokul ve liselerde ahlak dersi okutulması konusunda ne düşünüldüğüne dair yazılı sorusu⁷¹³, Milli Eğitim Bakanlığı'na gönderilmiştir.⁷¹⁴

28 Mart 1956 tarihli oturumda Bayur, Gürkan ve San'ın sorularına Devlet Bakanı ve Milli Eğitim Bakan Vekili Cemil Bengü sözlü olarak cevap vermiştir. Üç soruya cevaben, Bengü, Başbakan Menderes'in Konya mitinginde sözü edilen ve basına yansıyan açıklaması doğrultusunda ortaokullara din dersi konulması için çalışmaların halen sürdürüldüğünü, rejim veya inkılâp değerlerine aykırı herhangi bir eğitim/müfredat endişesi bulunmaması gerektiğini, ilkokuldan sonra devam edecek bir din eğitimi ile daha aydın ve dinini öğrenmiş çocuklar yetiştirilmiş olacağını ifade etmiştir. Sonrasında soru sahipleri bakanın cevabına ilişkin düşüncelerini din ve laiklik tartışmaları ekseninde Meclis üyeleri ile paylaşmışlardır.⁷¹⁵

DP Afyonkarahisar Milletvekili Rıza Çerçel'in sorusuna ise 20 Nisan 1956 tarihli oturumda, Milli Eğitim Bakanı Ahmet Özel yazılı olarak cevap vermiştir. Özel cevaben, Milli Eğitim müfredatında, ders kitapları ve ders programları açısından ilkokul, ortaokul ve liselerde, gerek ders içi gerekse ders dışı etkinlik ve eğitimde genel ahlak ilkelerinin yer aldığını, bundan başka okul içi ve dışı sosyal faaliyetlerin öğrencilere genel ve kişisel ahlaki değerleri kazandırdığını, üstelik ortaokullara konulması planlanan din derslerinin içeriğiyle din ve ahlak eğitimi çerçevesinde bahse konu sorunun amacının karşılanmış olacağını ifade etmiştir.⁷¹⁶

Başbakan Menderes'in 7 Ocak 1956 tarihinde halka hitap ettiği ve ortaokullarda din derslerini destekleyici konuşmasından ve 10 Ocak 1956'da Milli Eğitim Bakanı Ahmet Özel'in Müslüman çocuklarının yeterli dini eğitimi ancak ortaokulda bu derslerin okutulmasıyla mümkün olacağını açıklamasından sonra⁷¹⁷, 1956-1957 öğretim yılından itibaren, 13 Ağustos

⁷⁰⁹ TBMMZC, Devre X, C. 3, İN. 22, İÇ. 1., s. 180.

⁷¹⁰ TBMMZC, Devre X, C. 8, İN. 1, İÇ. 1, s. 6,7,18, 20-22.

⁷¹¹ Soru 16.01.1956, 01.02.1956, 03.02.1956, 06.02.1956, 13.02.1956 tarihlerinde 5 kez gündeme gelmiş, ancak ya adı geçen milletvekilinin veya Bakanın olmaması sebebiyle cevaplandırılmamıştır.

⁷¹² Her iki milletvekilinin sorusu da 06.02.1956, 13.02.1956 tarihlerinde gündeme gelmiştir.

⁷¹³ Bu soru 06.02.1956 tarihli oturumda gündeme gelmiştir.

⁷¹⁴ Bu sorularla ilgili tutanaklar şunlardır: TBMMZC, Devre X, C. 9, İN. 24, İÇ. 1, s. 117-123, 187, TBMMZC, Devre X, C. 10, İN. 31, İÇ. 1, s. 7, 11, TBMMZC, Devre X, C. 10, İN. 32, İÇ. 1, s. 34, TBMMZC, Devre X, C. 10, İN. 33, İÇ. 1, s. 68,69,72, TBMMZC, Devre X, C. 10, İN. 36, İÇ. 1, s. 167-181,193,194.

⁷¹⁵ TBMMZC, Devre X, C.10, İN.50, İÇ.1, s.1341-1348.

⁷¹⁶ TBMMZC, Devre X, C. 11, İN. 56, İÇ. 1, s. 162-163.

⁷¹⁷ Bu konuya ilişkin bir haber için Bkz. Veli Sezai Balcı, "Ortaokulda Din Tedrisatı", **Milliyet**, 10 Ocak 1956, s. 1,7.

1956 tarih ve 7805 sayılı Bakanlar Kurulu kararı uyarınca, din dersleri ortaokullarda da okutulmaya başlanmıştır.⁷¹⁸

Dönemin İslami basınında DP hükümetine ilişkin tutumda zaman içinde değişiklikler de meydana gelmiştir. Bu yayınlardan olan SRD nezdinde, başlangıçta DP hükümetine ve Menderes'e "canı gönülden" verilen destek konusunda, kimi zaman şüpheyeye de düşülecektir. Kendisinin Türk İslam dünyasına ve Türkiye'deki halkın din ve vicdan özgürlüğü alanında yaptıklarına övgüyle başlayan bir yazıda⁷¹⁹, bu tavrın neden değiştiğinin merak edildiği, yine de gelecek seçimlerde destekleneceği dile getirilmekte, muhalefetle aynı fikirde uzlaşmanın doğru olmadığı, önemli olanın "halkın gönlünü tutabilmek" olduğu; irtica, Nur hareketi ve Kürt meselesi gibi suni gündemlerle hükümetin meşgul edildiği ifade edilmiştir. "Allah'a şükredelim ki kudretli ve itidal sahibi bir hükümetimiz var da memlekette sükûn ve istikrarı temin edebiliyor" sözleriyle DP'ye olan güven yine de teyit edilmiştir. Komünizm, Siyonizm gibi fikir akımlarına müteaddit yazılarda sert ifadeler kullanılan SRD'de, Falih Rıfkı Atay, Ahmet Emin Yalman ve Nazım Hikmet gibi isimlere de oldukça ötekileştirici bir tavırla yaklaşıldığı görülmektedir. Ticanilik, Bahailik ve Alevilik gibi dini yapılanmalarla ilgili olarak da çeşitli yazılar kaleme alınan SRD'de, bundan başka sıklıkla Ortodoks Rum din adamları ile DİB yetkilileri kıyaslanmış ve DİB yetkililerinin kamusal alanda daha vakur ve İslam'a yakışan bir duruş sergilemeleri gerektiği dile getirilmiştir.

Başbakan Menderes'in pek çok açıklaması gibi Konya'da yaptığı ve ortaokullarda din dersleri konacağını söylediği konuşması ile ilgili yazıda⁷²⁰, konuşmanın detayları paylaşılmakta ve yapılması öngörülenlerin desteklendiği, öte yandan ifade edilmek istenen her şeyin söylenebilmesi için gündelik yayınlanan bir gazeteye ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır.

Bu dönemin din eğitimi meselesine dair bu faslı sonlandırmadan önce değinilmesi gereken bir diğer konu da, daha önce sözü edildiği üzere, Said Nursi ve talebeleri aracılığıyla hazırlanan Risale-i Nur Külliyyatı meselesidir. Bu mesele, DP'nin son döneminde Nursi ve talebelerinin DP'ye karşı tutumunun anlaşılmasına da faydalı olacaktır.

1957'de yapılan seçimlerde de Said Nursi'nin DP için oy kullandığı ve öğrencilerini de bu yönde teşvik ettiği bilinmektedir.⁷²¹ Bu olayı değerlendiren bir kaynağa göre, Nur cemaatinin "DP'ye verdiği destek, seçim zamanı oy kullanıp, sonrasında (...) müspet icraatları teşvik etmek ve yanlışlar olduğunda yapıcı bir dille uymakla sınırlı, mesafeli bir duruşu ifade ediyor" idi.⁷²² DP iktidarı ile görüldüğü üzere oldukça sıkı bir irtibat içinde olan Nursi'nin, Emirdağ Lahikası'nda, Menderes'in geleceğine ilişkin öngörüsü ise dikkat çekicidir.⁷²³

Said Nursi ve Nurculuk hareketi ile ilgili yapılan incelemeden de anlaşılacağı üzere, DP hükümetlerinin, mensupları arasında bu harekete dâhil olan ve/ya yakın olan isimler bulunsa da, Menderes ve kurmaylarının, gerek Nursi gerekse de hareketin doğrudan destekçisi olmadıkları, hatta Nursi'nin DP döneminde de kovuşturma ve sürgünlere maruz kaldığı görülmüştür. DP hükümetlerinin "dini duyguların açıkça dile getirilmesine" yavaşça izin verdiği ve bazı şeyhlerin DP'ye "oy toplama işlevi üstlendikleri", buna karşılık DP'nin de onlara "göze batmayacak bir üslupla" ve Kürt milliyetçiliği söylemiyle oy toplamalarına izin

⁷¹⁸ Bu karar, 13.09.1956 tarih ve 9406 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

⁷¹⁹ Eşref Edib, "Başbakanla bir Hasbihal", **Sebilürreşad**, C.VI., S.145, Şubat 1953, s.306-313.

⁷²⁰ "Başvekilin Konya Nutku", **Sebilürreşad**, C.IX., S.212, Ocak 1956, s.178-182.

⁷²¹ Muzaffer Taşyürek, **Adnan Menderes**, Anonim Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 89.

⁷²² Kazım Güleçyüz, **Cemaatler**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, Kasım 2011, s.81.

⁷²³ "Halkçıların, ırkçıları elde edip sizi devireceklerine dair bir ihtimal-i kavi ile hissettim. Vatan ve İslamiyet adına endişe ettim." Benek, **a.g.e.**, s.199. Bu öngöründe bulunan Nursi'nin ölümünden sonra, Urfa'da defnedilen cenazesi, 1960 darbesi sonrasında, MBK kararıyla buradan alınmış ve farklı ve kesinleşmemiş iddialara nazaran, bilinmeyen bir yere gömülmüştür. Sitembölükbaşı, **a.g.e.**, s.115.

verdiği görüşü Said Nursi için de geçerli olsa gerektir.⁷²⁴ Ancak Nursi'nin Menderes hakkındaki görüşleri de dikkate alındığında, DP iktidarının diğer pek çok İslami hareket gibi Nurculuk akımını da cesaretlendirici bir ortam yarattığı ve bunun yanında DP'nin aldığı oy desteğinde, Nur cemaatinin, genel toplam içindeki miktarı bilinmeyecek olsa da, pay sahibi olduğu böylece kaydedilmelidir.

3.3.4. 6/7Eylül Olayları ve Gayrimüslimlerin Durumu

DP'nin ikinci döneminde, 6/7 Eylül 1955 tarihinde yaşanan ve Türk siyasi tarihine derin izler bırakan *6/7 Eylül Olayları*, kısaca Kıbrıs meselesine bağlı olarak, dönemin basınında yer alan ve Atatürk'ün Selanik'teki evinin Yunanlılar tarafından bombalandığına dair haberler üzerine, çoğu İstanbul, İzmir ve Ankara'da olmak üzere, Gayrimüslimlerin ev, okul, işyeri, ibadethane ve mezarlıkları “kontROLSÜZ” olduğu iddia edilen kalabalıkların” saldırısına uğramıştır. Geç de olsa alınan güvenlik tedbirleri sonrasında olaylar kontrol altına alınmış, adli ve idari yaptırımlar devreye sokulmuştur. Ancak ciddi bir tahribat, saldırı ve can ve mal kaybı ile Türkiye açısından ağır bir itibar kaybı ortaya çıkmıştır. Hem DP hükümeti hem de Türkiye Cumhuriyeti devleti bu olaylarla ilgili farklı zaman ve zeminlerde ağır itham ve yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu olaylara dair hem dönemin iç ve dış basınında yer verilmiş, hem de konuyla ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Konu hem TBMM'nde çok ciddi tartışmalara ve DP hükümetine yönelik ithamlara⁷²⁵, hem de Yassıada Yargılamaları esnasında DP kurmaylarına dönük ithamlara⁷²⁶ zemin hazırlamıştır. Olaylar, her ne kadar Türkiye'de yaşayan çok sayıda Gayrimüslimin ülkeyi terk etmesine yol açmışsa ve dini azınlıklara karşı girişilmiş bir saldırı gibi görünse de, olayların Türk dış politikası ve ulusal ekonomiye dönük saiklerle ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu nedenle bu olaylara dair, bilinen veya yazılanlar çalışmamıza dâhil edilmemiş, ancak sonrasında yaşananlar içinde çalışmamıza matuf gelişmelere burada yer verilmiştir. Bu kapsamda yaşanan gelişmelere burada göz atmak yerinde olacaktır.

Yeni yasama dönemi Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın yaptığı açılış konuşmasıyla başlamış, DP İçel Milletvekili Refik Koraltan 1 Kasım 1955 tarihli ikinci dönemin yine ilk oturumunda 382 kişinin katıldığı oylamada 381 oyla TBMM Başkanlığı görevine yeniden seçilmiştir. Bu toplantıda TBMM Başkanvekilleri ile İdare Heyeti üyeleri de seçilmiştir.⁷²⁷

Cumhurbaşkanı Bayar, açılış konuşmasında, 6/7 Eylül Olayları'ndan bahisle, üzüntülerini dile getirmiş, Hükümet tarafından Sıkıyönetimin ilanı sonrası, kendi çağrısıyla toplanan TBMM'nin Sıkıyönetimi onayladığını, hemen ardından da olayda sorumluluğu bulunan tüm yetkililer hakkında açılan soruşturmaların sürdüğünü söylemiştir. Bayar, din, dil ve ırk farkı gözetmeksizin anayasal eşitlik garantisi altındaki vatandaşlara karşı gerçekleştirilen saldırıların kesinlikle cezalandırılacağını ifade etmiştir. Maddi ve manevi zarardan ve milletin derin üzüntü ve yoğun tepkisinden bahseden Bayar, bir daha böyle bir şeyin asla yaşanmayacağını da dile getirmiştir. Bayar, kamu düzeninin ve inkılâpların korunması konusundaki hassasiyeti de bir kez daha vurgulamıştır.⁷²⁸ Kasım 1955'te olaylara

⁷²⁴ Bruinessen, **a.g.e.**, s.376.

⁷²⁵ **TBMMZC**, Devre X, C.7, İN. 80, İÇ. 1 ve 2, s. 668-694.

⁷²⁶ Yassıada Yargılamaları çerçevesindeki 6/7 Eylül Olayları Davası'nın detayları ve Gerekçeli Kararı için Bkz. **Yüksek Adalet Divanı Kararları, İstanbul-Yassıada, 14 Ekim 1960-15 Eylül 1961**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 407-443.

⁷²⁷ **TBMMZC**, Devre X, C.8, İN. 1, İÇ. 1, s.6,7,18, 20-22.

⁷²⁸ 6/7 Eylül Olayları, DP içinde Temmuz 1954'ten itibaren yoğunlaşan krizi daha da derinleştirmiş, yukarıda bahsedildiği üzere partiden istifa ve ihraçlar yaşanmış, bu ortamda DP 4. Büyük Kongresi 15-20 Ekim 1955 tarihlerinde Ankara'da toplanmış, Adnan Menderes yeniden Genel Başkan seçilmiştir. Albayrak, **a.g.e.** s.274-275. Eroğul, **a.g.e.** s.181-183. Çok sancılı geçen kongrede diğer konulardaki taleplerden başka, “memleketin

ilişkin yeni sorular TBMM gündemine gelmiştir.⁷²⁹ Olaylar nedeniyle zor duruma düşen Menderes'in "Sarol Formülü" ile parti grubundan 29 Kasım 1955'te şahsi güvenoyu isterken, "siyasi kaderimi size teslim ediyorum. Siz millet hâkimiyetini temsil eden bir heyetsiniz. Siz isterseniz hilafeti de getirirsiniz!" dediği iddiaları, aleyhinde kullanılan en önemli unsurlardan biri olmuştur.⁷³⁰

Başbakan Adnan Menderes, DP içinde yaşanan bu kriz sonrasında 9 Aralık 1955'te Hükümet'i yenilemiş ve yeni kabine 25 Kasım 1957'ye kadar işbaşında kalmıştır. Hükümetinin istifasını veren Başbakan Adnan Menderes, Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından, bir kez daha yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Aralık 1955 – Ocak 1956 döneminde, 1956 yılı bütçe kanunu tasarısının da yeni hükümetin kuruluşundan sonra TBMM'ye sunulması öngörülmüş, ayrıca 6/7 Olaylarının adli, idari ve diplomatik boyutları TBMM'de tartışılmış, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetimin kaldırılmasına karar verilmiştir.⁷³¹

9 Aralık 1955 tarihli oturumda, Başbakan Adnan Menderes tarafından kurulan yeni hükümetin, Cumhurbaşkanı Bayar tarafından onaylanan listesi Genel Kurul'a sunulmuştur.⁷³² 14 Aralık 1955 tarihli oturumda, hükümet programını sunan Başbakan Adnan Menderes, DP iktidarının dördüncü hükümetini kurduklarını ve 1950'den bu yana bir süreklilik içindeki programların TBMM'den onay aldığından bahisle, bu programın sadece güncel gelişmelere ilişkin tedbirler içerdiğini söylemiştir. Tüm görüşmelerin sona ermesinin ardından 456 milletvekilinin katıldığı oylamada 398 kabul ve 58 ret oyu ile IV. Menderes Hükümeti güvenoyu almıştır.⁷³³

Yayınları boyunca DP haberlerini destekleyen veya en azından öne çıkaran haberlere yer veren İslami basın organlarının bu dönemdeki içerikleri, dönemin iç ve dış politika gelişmeleri ile de ilgili olmuştur. Buna somut bir örnek olarak, dönemin İslami basın organlarından olan BDD, 1955 sonrası dönemde Türkiye'nin *Bağdat Paktı* gibi bölgesel

sesini yansıtan" delegelerce "din konusunda taleplerde" bulunmuş ve "ortaokullara din dersi konulması" istenmiştir. Eroğul, **a.g.e.** s.182.

⁷²⁹ **TBMMZC**, Devre X, C. 8, İN. 5, İÇ. 1, s. 106.

⁷³⁰ Bu konuda Muzaffer Taşyürek bu ifadeyi doğrularken (Taşyürek, **a.g.e.**, s.85), Mustafa Albayrak ise bu toplantının kesin olarak yapıldığını, ancak DP Parti Meclis Grubu zabıtları arasında bu toplantının tutanaklarını bulamadığını da ifade etmiştir (Albayrak, **a.g.e.**, s.282) Bu konudaki diğer bir düşünceye göre, Adnan Menderes "hilafeti de getirirsiniz" sözünü, "bunu yapmalarını sağlamak için değil, aksine kendilerinin yani hükümetin bu konuyu ve İslâm'ın konumunu en azından resmi ve yasal açıdan nasıl tamamıyla kontrol altına aldıklarını açıkça göstermek için" söylemiştir. Howard A. Reed, "Çağdaş Türk Müslümanlarının Dini Hayatı", **Türkiye'de İslâm ve Laiklik**, İnsan Yayınları, İstanbul, Kasım 1995, s.127. Feroz Ahmad (**Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.99) ve Cem Eroğul (Eroğul, **a.g.e.** s.185) ise bu konuşmadaki son sözün "anayasayı bile değiştirirsiniz" şeklinde olduğunu ifade etmişlerdir. Bu krizden söz eden Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in tavrını "pek de doğru olmayan bir manevraya sürüklendi" şeklinde tasvir etmiştir. Ancak hilafeti getirme, anayasayı değiştirme vb. bir sözünden bahsetmemiştir. Aydemir, **a.g.e.**, s.235. Samet Ağaoğlu hatıralarında, bu olayda Menderes'in "Sizden hükümetim için değil, şahsım için, reisiniz olarak itimat istiyorum. Siz her şeye kadirsiniz" dediğini söylemiştir. (Samet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.119). Menderes'in DP Parti Grubu'ndaki sözleri Yassıda yargılamalarına da yansımıştır. YAD kararlarında DP'nin otoriterleşen tutumuna, Tahkikat Komisyonu, vb. hükümet uygulamalarına dair, dönemin yabancı basın organları ile darbe öncesi ve sonrasında ulusal basına yansıyan makale ve başyazılara atıf yapılarak darbenin gerekçelerinin meşruiyetinin sağlanması yönünde bir tutum vardır. **Yüksek Adalet Divanı Kararları**, **a.g.e.**, s.307-337. Bu atıflardan birinde, 30 Mayıs 1960 tarihli bir başmakaleden yapılan alıntıda, DP döneminin özellikleri arasında "geniş ölçüde mukaddesat istismarcılığı yaparak Atatürk inkılablarını çiğnemek ve çiğnetmek" sayılırken, 7 Temmuz 1960 tarihli başka bir makalede, Menderes'in "Siz isterseniz halifeliği de yeniden kurabilirsiniz" demiş olduğu söylenerek "pervasızca din istismarcılığı" yaptığı söyleniyordu. **a.g.e.**, s.316.

⁷³¹ **TBMMZC**, Devre X, C.8, İN. 9, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 18 ve C.9, İN. 24, 26. Dönemin İzmir Valisi Kemal Hadımlı (16.12.1954-27.05.1960), Ankara Valisi ise Kemal Aygün'dür (12.04.1952-12.09.1955, 09.10.1957-17.07.1958). Bkz. İzmir ve Ankara Valiliği Veritabanları. Erişim Tarihi: 09.02.2015.

⁷³² **TBMMZC**, Devre X, C.8, İN. 12, İÇ. 1, s.235-236.

⁷³³ **TBMMZC**, Devre X, C. 8, İN. 15, İÇ. 2, s. 328-331.

ittifaklar içinde bulunmasını desteklemiş, Müslüman ülkelerle geliştirilen paktla ilgili haberleri okuyucularıyla paylaşmıştır.⁷³⁴

Adnan Menderes'in Bağdat Paktı vb. İslam ülkeleri arası ittifakları destekleyici tutumuna ve Menderes'in İslami değerlere bakış açısına, Sanayi Bakanı Sebati Ataman'dan aktarılan bir hatıra iyi bir örnek olacaktır. Bağdat Paktı'nın bir toplantısı için gerçekleştirilen Bağdat ziyareti sırasında *Hanefi* mezhebinin kurucusu İmamı Azam Ebu Hanife'nin kabri de ziyaret edilmiş, kabir başında diğer ziyaretçilere göre daha fazla dua eden Menderes, uzun dua etmesi ve dalgın halini Ataman'a şöyle açıklamıştır:

“Sen, bin sene hanedan değiştirmeden yaşayan bir devlet gösterebilir misin? Bin sene yaptıkları unutulmayan, her gidenin kabrini ziyaret ettiği bir fikir adamı, bir devlet adamı gösterebilir misin? Demek dünyada en kavi konu din! Ölümsüzlük yalnız dinden geçiyor!”

Bu sözlerden sonra Menderes, Ataman'dan Ortadoğu ülkelerini “*İslam zemini üzerinde*” bir araya getirmek ve bir ittifak kurmak için, projeler üretmesini istemiştir. Sonradan anlaşılan odur ki, Menderes, yalnızca Ataman değil, DP Parti Grup Başkanlığı yapmış olan Mazlum Kayalar ile başka bazı DP'liler eliyle de benzer çabalara girişmiş idi.⁷³⁵ Öte yandan Başbakan Menderes, yalnızca doğudaki Müslüman ülkelere değil, kimi zaman Avrupa'daki Türklerden de, İslami değerlere destek vermesi nedeniyle olumlu tepkiler almıştır. Bunun örneklerinden biri Batı Avrupa Müslüman Cemiyeti adına İbrahim Gacaoğlu'nun Hz. Muhammed'in Doğum Yıldönümü (Mevlit Kandili) münasebetiyle Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği tebrik mektubudur.⁷³⁶

1 Kasım 1956 tarihinde, yeni yasama yılının açılışı oturumunda konuşan Cumhurbaşkanı Celal Bayar, geçen bir yılın farklı alanlara yansıyan değerlendirmesini yapmıştır. Ardından Meclis Başkanlığı seçimleri yapılmış, 329 milletvekilinin katıldığı oylama sonucu oyların tamamını alan DP İçel Milletvekili Refik Koraltan bir kez daha TBMM Başkanı olarak seçilmiştir. Ardından yapılan seçimlerle Meclis Başkanvekillikleri ile Meclis İdare Amirleri belirlenmiştir.⁷³⁷

Bu dönem TBMM oturumlarına yansıyan bir diğer tartışma, Fener Rum Patrikhanesi ile Türk Ortodoks Patrikliği arasında yaşanan gerginlik ile ilgili olmuştur. 5 Aralık 1956 tarihli oturumda DP Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu'nun, Rum Ortodoks Patriği'nin, Türk Ortodoks Ruhani Reisi'nin yeğenin Rum mezarlığına defnine izin vermediğine dair bilginin doğru olup olmadığına dair sözlü sorusu Adalet ve İçişleri Bakanlarına sorusu kendisi toplantıda bulunmadığı için bir sonraki toplantıya bırakılmıştır.⁷³⁸ Bu soruya, 7 Aralık 1956 tarihli oturumda, Adalet Bakanı ve İçişleri Bakan Vekili (DP Niğde Milletvekili) Avni Göktürk sözlü olarak cevap vermiştir. Göktürk, Türk Ortodoks Kilisesi ile Fener Rum Patrikhanesi arasındaki eskiye dayanan anlaşmazlıktan bahisle, Türk Ortodoks Kilisesi Ruhani Reisi Papa Eftim'in bir akrabasının ölümü sonrası, akrabasının yakınları tarafından, İstanbul Şişli'de bulunan Ortodoks mezarlığına defnedilmek istendiğini, ancak Fener Rum Patrikhanesi'nin buna izin vermediğini, bunun üzerine Papa Eftim'in, İstanbul Valiliği'ne başvurduğunu, sonrasında cenazenin gerekli güvenlik tedbirleri alınarak defnedildiğini

⁷³⁴ “Başvekil A. Menderes Dün Bağdat'tan Döndü”, **Büyük Doğu**, S.26, 24 Nisan 1956, s.1,5.

⁷³⁵ Bozdağ, **a.g.e.**, s.116-120.

⁷³⁶ Bkz. **EK 7**. Batı Avrupa Müslüman Cemiyeti adına İbrahim Gacaoğlu'nun Hz. Muhammed'in Doğum Yıldönümü (Mevlit Kandili) münasebetiyle Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği tebrik mektubu (BCA, 30.1.0.0-6-31-19-A4-BV/17.10.1956/TR/1).

⁷³⁷ **TBMMZC**, Devre X, C.14, İN.1, İÇ.1, s.4-14.

⁷³⁸ **TBMMZC**, Devre X, C. 15, İN. 12, İÇ. 1, s. 48.

söylemiştir. Göktürk, konuyla ilgili başka bir gelişme yaşanmadığından ve olayda “irticai bir mahiyet” görülmediğinden başka bir işlem yapılmadığını da sözlerine eklemiştir.⁷³⁹

DP'nin ikinci döneminde Ermeni azınlığa ilişkin gelişmeler şöyle özetlenebilir. Patrikhane iki yıllık bir süreç sonrası 13 Mart 1954'te *Merkez İdare Heyeti*'ni (MİH) seçmiş, bu heyet daha sonra DP hükümeti tarafından onaylanmıştır.⁷⁴⁰ Aynı tarihte, cemaat müşterek mallarının yönetimi ve Ermeni kiliseleri yönetimleri arasından koordinasyonu sağlamak amacıyla bir *Merkez Mütevelli Heyeti* (MMH), Getronagan Varçutyun başkanlığında oluşturulmuş, heyet 1956'dan sonra da yetkili makamların izniyle görevine devam etmiştir. 30 Mart 1954'te ise, *Ruhani Meclis* başkanlığına Rahip Karekin Kazancıyan seçilmiş olup⁷⁴¹, bu rahip aynı zamanda 1953 yılı sonunda İstanbul Üsküdar'da açılan *Surp Haç Tibrevank Ruhban Okulu*'nun da müdürüdür⁷⁴². 31 Mart 1954'te ise MİH Başkanlık Divanı üyeleri⁷⁴³ belirlenmiştir⁷⁴⁴. Bu dönemde ayrıca yönetimin “kadim geleneklere uygun olmasını sağlamak amacıyla Maarif, Tesisat, Vasiyet ve Merkezi Akaretler” komisyonları da kurulmuştur. 1954 yılı aynı zamanda Zakar Tarver'in DP'den milletvekili seçildiği yıldır. Aynı yıl MMH tarafından İstanbul Valiliği'ne yapılan bir başvurunun sonucu 1955'te kabul edilerek heyet denetimindeki kurum sayısı on ikiye çıkarılmıştır⁷⁴⁵. Yine 1955 yılında *Yeşilköy Ermeni İlkokulu* bünyesinde anaokulu açılmıştır.

Çalışmamız sırasında başvuru kaynakları veya cemaat mensupları ile yapılan görüşmeler göstermiştir ki, DP dönemi Türkiye Yahudileri açısından, 1934 ve 1942 tecrübelerinden sonra, 6/7 Eylül dönemi hariç oldukça sessiz geçmiştir. DP'den milletvekili seçilen Yahudi cemaati mensubu milletvekillerinin ne kadar etkin olduklarına da daha önce değinilmiştir. Kayda değer bir durum olarak ifade edilmelidir ki, Türkiye Yahudileri diğer azınlıklara göre merkezi hükümetlere karşı, yaşadıkları tecrübeler kimi zaman acı olsa da, fazla tepki göstermemiş, genel anlamda sessiz kalmayı veya göç etmeyi tercih etmişlerdir. Bu dönemde Türkiye Ermenileri ise DP hükümeti ve yerel makamlar tarafından kendilerine sağlanan olanaklar ve yapılan yasal düzenlemelerle pek çok eğitim kurumunu tesis etmiş, cemaatin teşkilat yapısı da bu dönemde oldukça gelişmiştir. 6/7 Eylül Olayları esnasında Rumlar kadar olmasa da Ermeniler de sıkıntılı anlar yaşamışlardır.

⁷³⁹ **TBMMZC**, Devre X, C. 15, İN. 13, İÇ. 1, s. 84-86. Fener Rum Patrikhanesi ve Türk Ortodoks Kilisesi ilişkilerine dair bir çalışma için Bkz. Uğur Yıldırım, **Dünden Bugüne Patrikhane**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

⁷⁴⁰ Onay haberi 24.03.1954 tarihli Ermenice yayın yapan Marmara gazetesinde yayınlanmıştır.

⁷⁴¹ Seçim haberi 31.03.1954 tarihli Marmara gazetesinde yayınlanmıştır.

⁷⁴² Bu okul 11.10.1953 günü yapılan dini törenle açılmış, 13.03.1954'ten itibaren MMH tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Okul istisnai olarak “bağımsız cemaat vakfı” olarak kurulmuş, bu durum resmi makamlarca da “kolaylık sağlanarak” onaylanmıştır.

⁷⁴³ MİH Başkanlık Divanı'na seçilen üyeler şunlardır: Mıgırdiç Şellefyan (Birinci Başkan), Vahan Bardizbanyan (İkinci Başkan), Karabet Aprahamyan (Birinci Kâtip), Aliksan Horasancıyan (İkinci Kâtip).

⁷⁴⁴ Seçim haberi 01.04.1954 tarihli Marmara gazetesinde yayınlanmıştır.

⁷⁴⁵ Karagözyan, Kalfayan ve Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi vakıflarına ek olarak 1955'ten itibaren Kumkapı Ermeni Patrikliği, Surp Haç Tibrevank Ermeni Ruhban Okulu, Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi, Getronagan Lisesi, Eyüp Surp Asvazazin ve Surp Yeğiya kiliseleri, Kandilli Surp Arekelos Kilisesi, Beykoz Surp Nigoğos Kilisesi, metruk haldeki Karagümrük Ohan Vosgeperan Kilisesi, Kasımpaşa Surp Agop Kilisesi bahse konu Valilik kararıyla MMH yönetimine bırakılmıştır.

3.3.6. Basınla İlgili Tartışmalar ve Resmi İlan Meselesi

DP'nin ikinci döneminde de, basın ile ilgili tartışmalar TBMM gündemine taşınmıştır. Öte yandan basınla ilgili bazı yasal düzenlemeler de Meclis'in gündemine gelmiş, yapılan yasa tekliflerinin bazıları resmîyete geçebilmiştir.⁷⁴⁶ Özellikle basın ve yayın organlarına, resmî ilanlar yoluyla verilen hükümet desteği konusu bu dönemin TBMM tartışmalarında yer almıştır.

CHP Kars Milletvekili Sırrı Atalay'ın 2 Mayıs 1954 – 12 Kasım 1955 tarihleri arasında İstanbul, İzmir ve Ankara'da yayınlanan gazete ve dergilere ne kadar hangi dağıtım ölçüleriyle resmî ilan verildiğine dair Başbakan'a yönelttiği sözlü sorusu, 5 Aralık 1955⁷⁴⁷, 19 Aralık 1955⁷⁴⁸, 16 Ocak 1956⁷⁴⁹ tarihli oturumlarda gündeme gelmiş, bu soru, Devlet Bakanı (DP Çanakkale Milletvekili) Emin Kalafat tarafından cevaplandırılmıştır. Buna göre belirtilen tarihler arasında verilen resmî ilan karşılığı Ankara'da 2.419.331 lira 73 kuruş, İstanbul'da 5.166.363 lira 98 kuruş ve İzmir'de 1.018.969 lira 87 kuruş olmak üzere toplam 8.604.666 lira 58 kuruş ödenmiştir.⁷⁵⁰ Bu miktarın gazetelere dağıtımında ise başta *Zafer* olmak üzere hükümete yakın gazetelerin daha çok pay aldıkları görülmüştür. DP hükümetinden resmî ilan desteği alan gazeteler arasında Gayrimüslimlerin yayınladığı *Jurnal Doryan*, *Jamanak*, *Fr. İstanbul*, *Apoyevmatini*, *Embros*, *Tahitromos* ve *Marmara* da bulunmaktadır.⁷⁵¹

Resmî ilanlar konusu dönemin basın organları için önemli bir konudur. DP döneminde yayınlanmakta olan pek çok küçük ölçekli gazete hükümetten alacağı resmî ilanlarla ayakta kalabilmiştir. Resmî ilan almamak veya alamamak ise bu ölçekteki gazeteler için çok ciddi sıkıntılar doğurmuştur. İşte bu nedenle kimi zaman hükümetten resmî ilan alımı konusunda sıkıntı yaşayan bazı gazeteler başvurdukları yetkili makamlardan yanıt alamayınca, çareyi Başbakan Menderes'e başvurmakta bulmuşlardır. Buna ilişkin ilginç bir örnek iki gazetenin Menderes'ten yetkili makamlarca kendilerine verilmeyen ilan için Menderes'in aracı olmasını talep etmeleri olmuştur.

Bahse konu iki gazeteden birisi Ermenice yayın yapan *Marmara* gazetesi olup, gazetenin sahibi Bedros Zoboğlu tarafından Menderes'e gönderilen 21 Ocak 1953 tarihli mektupta, yine Ermenice yayın yapana *Jamanak* gazetesine resmî ilan verildiği halde kendilerine bir süredir ilan verilmediği, bu durumun yetkililerin kendilerini “yeterince

⁷⁴⁶22 Aralık 1954 tarihli oturumda, DP Tokat Milletvekili Ahmet Gürhan, *Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenmiş Bazı Cürümler hakkındaki 6334 sayılı kanunun 3. Maddesinin tadiline dair* bir kanun teklifinde bulunmuş ancak daha sonra bu teklif, adı geçenin isteği üzerine geri verilmiştir. **TBMMZC**, Devre X, C. 3, İN. 22, İÇ. 1, s. 181. Bundan başka, 7 Haziran 1956 tarih ve 6732 sayılı kanunla (Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenmiş Bazı Cürümler Hakkındaki 6334 sayılı Kanunun Adı ile Bazı Maddelerinin Tadiline ve Bir Madde İlavesine Dair Kanun, **Düştur**, 3.Tertip, C. 37, BDM, Ankara, 1956, s.1284-1286. RG – 8 Haziran 1956, S. 9327) 6334 sayılı kanunun ismi değişmiş, bazı maddeleri yeniden düzenlenmiş ve bir madde eklenmiştir. Yine 7 Haziran 1956 tarih ve 6733 sayılı kanunla (Basın Kanununun Bazı Maddelerinin Tadiline ve Kanuna Muvakkat Bir Madde İlavesine Dair Kanun, **Düştur**, 3.Tertip, C. 37, BDM, Ankara, 1956, s.1286-1291. RG – 8 Haziran 1956, S. 9327) 5680 sayılı kanunun bazı maddeleri yeniden düzenlenmiş ve kanuna geçici bir madde eklenmiştir.

⁷⁴⁷ **TBMMZC**, Devre X, C. 3, İN. 10, İÇ. 1, s. 194.

⁷⁴⁸ **TBMMZC**, Devre X, C. 8, İN. 16, İÇ. 1, s. 340.

⁷⁴⁹ **TBMMZC**, Devre X, C. 9, İN. 24, İÇ. 1, s. 117-123.

⁷⁵⁰ Bakan Kalafat ayrıca gazetelere resmî ilan dağıtımının *Resmî Gazete*'nin (RG) 12 Şubat 1953 tarih ve 8555 sayılı nüshasında yayınlanan 1696 sayılı Kararname'nin 4. Maddesinde tespit edilen esas ve oranlara göre dağıtıldığını ifade etmiştir. Bu cevaba karşılık, Atalay, üç ilin resmî ilanların önemli bir kısmını teşkil ettiğini, ilan verilirken belirtilen kıstaslardan çok siyasi bağlantıların etkili olduğunu, basından sorumlu devlet bakanının sahip olduğu gazetenin (Türk Sesi) “11 ay boyunca 400 bin lira” resmî ilan parası aldığını dile getirmiştir. Buna karşılık bu iddialara Bakan Kalafat, çalışmamız açısından zikredilmesi gerekmeyen cevabi bir konuşma yapmıştır.

⁷⁵¹ Bu dağıtımın detayları için Bkz. **TBMMZC**, Devre X, C. 9, İN. 24, İÇ. 1, s. 118

tanımamaları” olabileceği ve bu nedenle kendisinin dikkatini bu konuya çekmek istedikleri dile getirilmiştir. Diğer gazete ise Diyarbakır’da yayınlanmakta olan *Demokrasiye Güven* gazetesi olup, gazetenin sahibi Sabri Şenci tarafından kaleme alınan 14 Ekim 1953 tarihli mektupta yine, ilan verilmediği ve kendilerinin “DP hükümetine destek veren tek gazete oldukları halde”, resmi ilanların yetkililerce “Halk Partili gazetelere tercihen” verildiği yönünde şikâyetinde bulunmuştur. Şenci, amacının ilan talebinde bulunmak değil, durumdan Başbakan’ı haberdar etmek olduğunu da ayrıca ifade etmiştir.⁷⁵²

Resmi ilan meselesinden başka, dönemin dini veya muhafazakâr yayın ilkelerine sahip basın organlarının bu dönemde de DP hükümetine yönelik içerik ve taleplerinin olduğu da görülmektedir. Bu tür basın organlarından olan *Türk Yurdu* dergisinin yazılarına bakıldığında⁷⁵³, milli içerikli yazıların yanı sıra, kimi zaman dini meseleler veya hükümet icraatlarına da değinildiği görülmüştür. Dini bilgiler aktarılırken, abartı ve gerçek dışı – ya da tarihsel gerçeklikle bağdaşmayan – bilgilerin paylaşılması konusuna tepki gösterilmiştir. Örneğin *Gazeteler Arasında* adlı çeşitli gazete yazılarının değerlendirildiği bölümdeki bir makaleyi⁷⁵⁴ değerlendiren Prof. Necati Akder, din ve peygamberler ile İslamiyet’e dair hikâye ve olayların kesinliği bilinmeyen yönlerinin “gerçekmiş gibi” verilmemesi gerektiğini, Hac vesilesiyle, “tarihi hurafeleri allayıp pullayıp” Türk kamuoyuna sunmanın “dini, milli, medeni” bir faydası olmadığını söylemiştir.⁷⁵⁵

Gazetelerde derginin yayın ilkeleri ile örtüşen köşe yazılarından alıntı yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda, Vatan Gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman’ın bir yazısı⁷⁵⁶ ile Cumhuriyet gazetesinden Op. Dr. Cemil Şerif Baydur’un bir yazısı okuyucularla paylaşılmıştır.⁷⁵⁷

⁷⁵² Bkz. **EK 5.**Marmara gazetesi ve Demokrasiye Güven gazetesi sahiplerinin resmi ilanlardan mahrum bırakılmaları hususunda Başbakan Adnan Menderes’e gönderdikleri şikâyet mektupları. (BCA, 30.1.0.0-18-105-10-A7-BV/14.10.1953/TR/2). Bu mektuplar, Gayrimüslim olsun veya olmasın her basın organının benzeri şikâyetleri olabildiğini göstermesi açısından önemli olsa gerektir.

⁷⁵³ Bu dönemin İslami ve milliyetçi bir çizgiye sahip olan yayın organlarından olan ve “Türkçülük hareketinin sesi olarak”, 1911 yılından itibaren kesintilerle yayın hayatını sürdüren *Türk Yurdu* dergisi, DP döneminde 1954 – 1957 yılları arasında *Türk Ocaklarının Fikirlerini Neşreder Aylık Mecmua* başlığıyla yayınlanmıştır. Derginin Ağustos 1954’te sahibi Ankara Türk Ocağı adına İzmir Mv. Haluk Ökeren, Sorumlu Müdürü Avukat Aziz Ocaklıoğlu; Kasım 1954’te yayın idarecisi Abdülhak Şinasi Hisar; Ocak 1955 – Haziran 1957 arasında ise derginin sahibi Türk Ocakları Merkez Heyeti Başkanı Hamdullah Suphi, yayının fiilen idarecisi Abdülhak Şinasi Hisar olmuştur. Dergi Mart 1959’dan itibaren tekrar çıkmaya başlamıştır. Derginin tarihçesi için Bkz. *Türk Yurdu Dergisi Veritabanı – Erişim Tarihi: 08.01.2014.*

⁷⁵⁴ Bahse konu makale, *Bayram* gazetesinin “*Hac münasebetiyle*” köşesinde, Fahri Dalsar tarafından kaleme alınan “*Mekke ve Kâbe ne zaman kuruldu?*” başlıklı makedir.

⁷⁵⁵ Necati Akder, “Hac Mevsimi ve Dini Yayınlar”, **Türk Yurdu**, S.3(236), Eylül 1954, s.241-243.

⁷⁵⁶ Yalman’ın bu yazısında, açılışını Başbakan Menderes’in yaptığı Konya İmam Hatip mektebine dair gözlemleri paylaşılmış, Yalman’ın “lise bilgisine sahip münevver imamlar” yetiştirecek olan bu okulun bir süre sonra İlahiyat Fakültesi’nin ve Konya üniversitesinin ilk adımını oluşturacağı ve bu okulun “mekruh, melun ve riyakâr gerilik zihniyetine karşı kurulan kalelerden” biri olacağı, böyle “nurlu dini müesseseleri” bağra basmak gerektiği, İstanbul’daki “*İlmi Yayma Cemiyeti*” gibi derneklerin İHO’ları bir “gerilik ocağı” haline getirmelerinin engellenmesinin “herkesin boynunun borcu olduğu” düşüncelerine yer verilmiştir. Ahmet Emin Yalman, “Nurlu Ufuklar”, **Türk Yurdu**, S.238, Kasım 1954, s.385-387. Yalman’ın yazısının içeriği göz önüne alındığında, derginin, Menderes hükümetince İHO açılmasının desteklendiği, ancak bir yandan da bu okullar üzerinden dergiyi çıkartanların, irtica ile ilişkilendirilen kuruluş ve/ya eylemlere destek vermediği izlenimi çıkarılabilir.

⁷⁵⁷ Baydur, bahse konu yazısında, inkılâpların korunması konusunda tavsiyelerde bulunmuş ve neler yapılması gerektiğini anlatmıştır. Buna göre, inkılâpları korumak ve Türk demokrasisini istikrarlı ve verimli hale getirmek için yapılması gerekenler arasında, CHP ve DP’nin tüzüklerinde bulunan “milliyetçilik prensiplerinin açık ve kesin çizgilerle daha aktif ve yaygın bir hale getirilerek” eğitim öğretim kurumlarının müfredatına yansıtılması da bulunmaktadır. Cemil Şerif Baydur, “İnkılâplarımızı nasıl koruyabiliriz?”, **Türk Yurdu**, S.242, Mart 1955, s.711-714. Bu alıntı da, rejimin dergiyi çıkartanlarca desteklendiği ancak eğitim müfredatlarına yansıtılmış milliyetçi bir vurgunun gözden kaçırılmayacağı görülmektedir.

Din eğitimiyle ilgili bir yazısında Cahit Tanyol, Başbakan Menderes'in Konya'da yaptığı bir konuşmada, Türk halkının "Müslüman olduğunu ve Müslüman kalacağını, ortaokullarda din dersleri okutulmasının doğru olacağını" sözlerinden dolayı başlayan tartışmalardan bahisle, kişinin kendi inancı ya inançsızlığını başkalarına "zorla kabul ettirmenin bir haksızlık olacağını", dinin doğal bir müessese olduğunu, Türk halkına din eğitimi vermek gerektiğini, İslamiyet'te ruhban sınıfı olmadığı için din ve ahlak eğitimi vermenin devletin görevi olduğunu dile getirmiştir. Tanyol, din derslerinin laikliğe aykırı olmadığını, aksine "softaların eline bırakılmasından çok daha faydalı olacağını" ve Türk halkı için "üzüntü konusu haline gelmiş bu meseleyi parti ihtiraslarının" dışında tutmak gerektiğini de ifade etmiştir.⁷⁵⁸ Tanyol'un bu yazısı yine, dinin toplumsal bir çimento olarak algılandığını, ancak din ve vicdan özgürlüğü kıstaslarına dikkat edilmesi gerektiğinin vurgulandığı ve gerici kişi veya gruplara karşı da yine bir endişe taşındı anlaşılmaktadır.

Türkiye'deki din hayatı üzerine bir yazısında M. Şekip Tunç, milli birliğin sağlanmasında dilin önemli olduğunu, bu yüzden Kuran'ın Türkçe çevirilerinin okunması gerektiğini; bugünkü din hayatında bir diğer eksikliğin "modern kültürle beslenmiş yeni din adamlarının, vaizlerin bulunmaması" olduğunu dile getirmiştir. Tunç, ayrıca "Ortaçağ'da yaşanan din hayatının" bugün yaşanamayacağını, toplum hayatının değiştiğini de ifade etmiştir.⁷⁵⁹ İbadet dilinin Türkçe olması konusunda destekleyici bir mahiyette olan bu yazının DP'nin Arapça ezan ve Kuran yanlısı siyasetine eleştirel bir gönderme yaptığı aşikârdır.

DP döneminde de İslamiyet'te reform konusu sıklıkla kamuoyu gündemine gelmiş, konuya ilişkin dönemsel tartışmalara derginin yayın ilkeleriyle örtüşen bir açıklama ile katkıda bulunmak ihtiyacı Türk Yurdu dergisinde de görülmüştür. Bu kapsamda, dönemin tanınmış ilim ve fikir adamlarına (Sadi İrmak, Ali Fuat Başgil, Hilmi Ziya Ülken, Ali Nihad Tarlan, Mehmet Kaplan, Nurettin Topçu, İsmail Hami Danişmend, M. Raif Ogan, Mümtaz Tarhan, Ahmet Ateş), İslam'da reforma gerek olup olmadığı, Kuran'ın hükümlerinin yerine getirilmesinde içinde bulunulan çağın ve ülkenin gereklerine göre mi yorumlanması gerektiği sorusu sorulmuştur. Bu kişiler verdikleri cevaplarla, İslamiyet'te reformun söz konusu olamayacağını, içtihat kapılarının kapandığını, kılık kıyafetin şekli konusunun ise "ahlaki endişeler" saklı kalmak koşuluyla İslam dininin "asli problemlerinden" olmadığını ifade etmişlerdir.⁷⁶⁰ Bu da derginin muhafazakâr çizgisini bu konuda devam ettirdiği, ancak rejim veya inkılaplarla ters düşmek istemediği şeklinde bir izlenim vermektedir.

Din ve laiklik konusundaki yazısında Prof. Osman Turan, dinin tarihsel önemi hakkında bilgi verdikten sonra, din aleyhtarı fikir akımlarından Pozitivizm ve Marksizm'in doğuşuna değinmiştir. Daha sonra laikliğin nasıl ortaya çıktığını ve geliştiğini anlatan Turan, mezhep mücadelelerini, laikliğin hukuki ve siyasi nitelik kazanma sürecini de anlatmıştır. Turan, "laik zihniyet ve hukuk sayesinde, başkalarına saygı göstermek şartıyla, her din ve inancın" özgürce gelişebileceğinden de söz etmiştir.⁷⁶¹ Din ve laikliğin Türkiye'deki durumuna değinen Osman Turan, bu konudaki dizi yazısında, İslamiyet'in gelişme ve ilerleme ile ilgili olduğunu, aksi hükümde bulunanların "ciddiyetten uzak" olduklarını, milliyetçiliğin bugün "sol taassubun, açık veya kapalı, tehdidi altında olduğunu ve kendisinin de daha fazla bir hürriyetsizlikten şikâyetçi" olduğunu da dile getirmiştir.⁷⁶² Değerli bir bilim ve düşünce adamı olan Osman Turan'ın, bu dergideki yazılarından olan bu örnek ile de anlaşılacağı üzere, dergi bir yandan her inanca saygı duyulması ve özgürlük verilmesi gerektiğinden bahsetmiş ve böylece laik bir çizgiyi takip etmiş, öte yandan bu dönem

⁷⁵⁸ Cahit Tanyol, "Din ve Mektep", **Türk Yurdu**, S.252, Ocak 1956, s.499-502.

⁷⁵⁹ M. Şekip Tunç, "Din Hayatımız", **Türk Yurdu**, S.254, Mart 1956, s.641-644.

⁷⁶⁰ Nevzat Yalçıntaş ve Mehmet Galip Erdem, "İslamiyet ve Reform", **Türk Yurdu**, S.1(271), Mart 1959, s.13-14.

⁷⁶¹ Osman Turan, "Din ve Laiklik", **Türk Yurdu**, S.275, Temmuz 1959, s.1-3.

⁷⁶² Osman Turan, "Türkiye'de Din ve Laiklik", **Türk Yurdu**, S.278, Kasım 1959, s.1-4.

milliyetçi yazın dünyasının mutlak çizgisi üzerinde sol ve/ya komünist görüşle mücadele duruşunu da bozmamıştır.

Türk Yurdu dergisinin DP dönemindeki bazı yazılarını alıntılıdığımız bu kısımda, dergideki yazılarda, DP iktidarına karşı pek tenkitte bulunulmadığı, Menderes hükümetlerinin din alanındaki bazı çalışmalarının (din eğitimi veren okulların açılması gibi) desteklediği, ancak gerici ve çağdışı kabul edilen hareketlerin karşısında bulunduğu, elbette toplumsal dönüşüm ve eğitim öğretimde milli ve manevi değerlere yer verilmesi gerektiği yönünde bir duruş sergilenmiştir. Kimi zaman da din karşıtı olarak kabul edilen fikir akımlarına karşı yapılması gerekenler dile getirilmiş, öte yandan dünyadaki Müslümanları etkileyen düşünce hareketleri de incelenmiş, din ve laiklik ilişkisi de sıklıkla ele alınmıştır. Son olarak, dinde (yani İslamiyet'te) reform konusunda ise net bir reddediş görülmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ'NİN SON DÖNEMİ VE 27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİNE GİDEN SÜREÇ (1957 - 1960)

4.1. Demokrat Parti'nin Son Döneminde Din ve Devlet İlişkileri

27 Ekim 1957 günü yapılan Milletvekili Genel Seçimleri sonucu, DP, üçüncü kez seçimleri kazanarak iktidar olmuştur. DP'nin %47,70 oranında oy aldığı ve 424 sandalye kazandığı seçimlerde, CHP %40,82 oyla 178 sandalye, CMP %7,19 oyla 4, HP ise %3,85 oyla 4 sandalye kazanmışlar, Bağımsızlar ise %0,45 oy oranına ulaşmış, ancak sandalye kazanamamışlardır.⁷⁶³

⁷⁶³ Mete Tunçay, "Siyasal Tarih 1950-1960", *Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 182.

Yeni yasama yılı 1 Kasım 1957 tarihli toplantıda TBMM Başkanlığı, Başkanvekillikleri ve İdare Amirleri seçimi ile başlamıştır. 413 milletvekilinin katıldığı oylama sonucu 404 kabul ve 9 çekimser oyla DP İçel Milletvekili Refik Koraltan bir kez daha TBMM Başkanlığı görevine seçilmiştir. Ardından yapılan seçimle başkanvekilleri, idare amirleri ve kâtip üyeler seçilmiştir. Daha sonra yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde, 413 milletvekilinin katıldığı oylamada, oyların tamamını alan DP İstanbul Milletvekili Celal Bayar yeniden Cumhurbaşkanlığı makamına seçilmiştir.⁷⁶⁴ Celal Bayar hem yeniden göreve seçilmesi hem de yeni yasama döneminin açılışı nedeniyle bir teşekkür konuşma yapmış, yoğun siyasi bir mücadeleden bahisle, başlayan yeni dönemde tüm milletvekillerine, cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden dolayı teşekkür ederek başarılar dilemiştir. Hemen ardından Hükümetinin istifasını veren Başbakan Adnan Menderes, Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından, bir kez daha yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.⁷⁶⁵ Menderes, Başbakanlık görevine, ikinci dönemin önemli krizlerini aşarak parti içi liderliğini güçlendirerek devam etmiş, ancak, muhalefetin Meclis içindeki etkinliği ve tartışmaların sertliği yeni dönemde DP iktidarı için de zor bir süreci beraberinde getirmiştir.⁷⁶⁶

11. Dönem çalışmaları ancak 25 Mayıs 1960 tarihine kadar sürmüştür. Çünkü 27 Mayıs 1960 günü gerçekleştirilen askeri darbe ile başta Cumhurbaşkanı Bayar, TBMM Başkanı Koraltan ve Başbakan Menderes olmak üzere, tüm DP mensupları gözaltına alınmış, V. DP Hükümeti böylece düşürülmüştür.

27 Mayıs darbesinin ardından yapılan 23 Ekim 1960 tarihli nüfus sayımında⁷⁶⁷, Türkiye nüfusu içinde genel nüfus 27.754.820 olarak hesaplanırken, bunun içinde Türkçe 25.172.535, Ermenice 52.756, Rumca 65.139, Yahudice 19.399 olarak kayıtlara girmiştir. En çok Gayrimüslim'in yaşadığı şehir olan İstanbul'da toplam nüfus 1.882.092 iken, Türkçe 1.744.452, Ermenice 37.280, Rumca 49.081, Yahudice 16.754 kişi tarafından konuşulduğu şeklinde kayıtlara geçmiştir.⁷⁶⁸ Dinler açısından tutulan istatistiklere bakıldığında şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır. Genel nüfus içinde Müslümanlar 27.476.539, Hristiyanlar 230.190, Museviler 43.926 iken, diğer dinler 2.567, dinsiz 416, bilinmeyen 1182 olarak kaydedilmiştir.⁷⁶⁹ Yine bu sayımda, Müslüman din adamlarının (imam, hatip, vaiz) sayısı 27.195 olarak kaydedilirken, diğer din mensubu din adamlarının sayısı 533 olarak kaydedilmiştir.⁷⁷⁰

4.2. V. Menderes Hükümeti Programında Din ve Laiklik

4 Aralık 1957 tarihli oturumda hükümet programını sunan Başbakan Adnan Menderes, 1950 programını esas alan bir programla geldiklerinden bahisle genel politika esaslarını dile getirirken iktisadi kalkınmanın önemine değinmiş, fikir ve basın özgürlüğü üzerinden

⁷⁶⁴ “Bayar Üçüncü Defa Reiscumhur Seçildi”, **Zafer**, 2 Kasım 1957, s.1 vde. “Meclis İlk İçtimamı Dün Yaptı”, **Milliyet**, 2 Kasım 1957. s.1,5.

⁷⁶⁵ **TBMMZC**, Devre XI, C.1, İN. 1, İÇ. 1, s.1-11.

⁷⁶⁶ İktidar ve muhalefetin birbirlerini özellikle din ve laiklik alanında suçlamaları devam etmiş, DP kurmayları, her fırsatta Atatürk devrimlerine sahip çıktıklarını dile getirmişlerdir. Örneğin, 17 Kasım 1958'de Erzurum Atatürk Üniversitesi'nin açılış töreninde Celal Bayar'ın yaptığı konuşma bu yönde atıflar ve muhalefete yönelik ithamlar içermektedir. Bkz. Türkiye İş Bankası, **Reiscumhur Celâl Bayar'ın İki Nutku**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, Ankara, 1958.

⁷⁶⁷ Bu nüfus sayımı DP döneminin ardından yapılan bir sayım olsa da, dönemin nüfus özelliklerini yansıtmaması sebebiyle çalışmamıza alınmıştır. **23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 452, İstanbul, 1960, s.III.

⁷⁶⁸ **23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı**, s.152-153.

⁷⁶⁹ **a.g.e.**, s.154.

⁷⁷⁰ **a.g.e.**, s.277.

suiistimale yönelenler olduğunu vurgulamış, “gizli komünistlikle” yoğun bir mücadelenin gerekliliğinden söz etmiştir. Daha sonra program üzerine görüşmelere geçilmiştir.⁷⁷¹

CHP adına Meclis Grup Başkanı ve Malatya Milletvekili İsmet İnönü, özellikle yasal düzenlemeler aracılığıyla muhalefet, basın ve üniversiteler üzerinde bir baskı oluşturulduğundan bahsetmiştir. İktidarın dini siyasete alet ettiğini, “CHP aleyhine din propagandasına sarılmış” olduğunu ifade etmiştir. İnönü, iktidar yanlısı bazı gazetelerin de (örneğin *Köylü* gazetesi) dini siyasete alet etmek amacıyla yayımlar yaptığını da ifade etmiştir.⁷⁷²

CMP Grubu adına Kırşehir Milletvekili Hayri Çopuroğlu, programın sunulmasının hemen ardından görüşmelere geçildiğinden bir görüş belirtme imkânına sahip olmadıklarını dile getirmiştir.⁷⁷³

Ancak konuşmaların çoğu 1957 seçimleri öncesi, sırası ve sonrasında yaşanan olaylar hakkında olmuştur. Görüşmelerin hemen ardından güven oylamasına geçilmiş, 536 milletvekilinin katıldığı oylamada 403 kabul ve 133 ret oyuyla V. Adnan Menderes Hükümeti güvenoyu almıştır. Başbakan Adnan Menderes oylamanın ardından kısa bir teşekkür konuşması yapmıştır.

4.3.Din ve Devlet İlişkileri Bağlamında Dönemin Gelişmeleri ve Siyasi Tartışmalar

DP'nin üçüncü döneminde, yukarıda görüldüğü üzere, DP Hükümet Programı'nda bir değişiklik olmayıp Atatürk ilke ve devrimleri ve özellikle laiklik konularına dair de herhangi bir husus belirtilmemiştir. Buna rağmen, ilgili kısımda görüleceği üzere, bu döneme CHP lideri İnönü'nün Menderes'i dini siyasete alet etmekle ve CHP aleyhinde dini kullanarak propaganda yaptığı suçlamaları damgasını vurmuştur. Ayrıca, laiklik ve kadın hakları ile ilgili olan, Kadınların Siyasi Haklarına Dair Sözleşmenin Tasdiki Hakkında Kanun, Haziran 1958 – Mayıs 1959 arasında çeşitli oturumlarda gündeme gelmiş veya müzakere edilmiş⁷⁷⁴, nihayet 25 Mayıs 1959 tarihli oturumda son kez müzakere edilerek kabul edilmiştir.⁷⁷⁵ Bu dönemde, Trabzon'un 1961 yılına denk gelen 500. fetih yıldönümü dahi, dönemin milliyetçi-muhafazakâr algısı içinde olsa gerek, TBMM oturumlarında gündeme gelmiştir.⁷⁷⁶ Yine bu dönemde, mutad olduğu üzere, DİB bütçesi (1958, 1959, 1960) hakkında müzakereler yapılmıştır. Bundan başka İHO mezunlarının yüksek tahsil yapmaları, İmam Hatip kursları ve okulları, Nutuk'un basımı hakkında soru önergeleri verilmiştir.⁷⁷⁷

⁷⁷¹ TBMMZC, Devre XI, C.1, İN. 10, İÇ. 1, s.57-124.

⁷⁷² İnönü'nün bu değerlendirmesi, Yassıada yargılamaları sırasında da mahkeme tutanaklarında benzer bir şekilde yer almıştır. YAD kararlarına göre, DP iktidarı “gerici bir dikta” olarak “demokrasi istikametindeki adımı, (...) zorla diktatörlük istikametinde sürüklemeye çalışmıştır” ve bu durum “tipik bir irticâ dikta” olarak açıklanabilir. **Yüksek Adalet Divanı Kararları**, s.33.

⁷⁷³ Görüşmelerin bu bölümünde, DP Zonguldak Milletvekili Sebati Ataman, HP Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş, DP Çanakkale Milletvekili Fatin Rüştü Zorlu, DP Bursa Milletvekili Haluk Şaman, CHP Sivas Milletvekili Turhan Feyzioğlu, İçişleri Bakanı (DP Aydın Milletvekili) Namık Gedik, CHP Adana Milletvekili Suphi Baykam, Manisa Bağımsız Milletvekili Hikmet Bayur, CHP Ankara Milletvekili M. Avni Doğan kişisel veya parti adına görüş ve eleştirilerini dile getirmişlerdir.

⁷⁷⁴ TBMMZC, Devre XI, C. 4, İN. 84, İÇ. 1, s. 577. TBMMZC, Devre XI, C. 6, İN. 29, İÇ. 1, s. 559. TBMMZC, Devre XI, C. 9, İN. 69, İÇ. 1, s. 174-175.

⁷⁷⁵ TBMMZC, Devre XI, C.9, İN. 72, İÇ. 1, s.252, 277-281.

⁷⁷⁶ TBMMZC, Devre XI, C. 4, İN. 65, İÇ. 1, s. 39. TBMMZC, Devre XI, C. 8, İN. 51, İÇ. 1, s. 97.

⁷⁷⁷ Kocaçimen, **a.g.e.** s.225-234.

Bu dönemin ikinci yasama yılının 1 Kasım 1958 tarihli ilk oturumunda, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın yaptığı açılış konuşmasının ardından yapılan Meclis başkanlığı seçiminde 382 milletvekilinin katıldığı oylama sonucu oyların tamamını alan DP İçel Milletvekili Refik Koraltan bir kez daha TBMM Başkanlığı görevine seçilmiştir. Her zamanki teşekkür konuşmasını bu kez uzun tutan Koraltan, dış politika, TBMM'nin rolü ve önemi üzerine düşüncelerini dile getirmiş, ardından İran meclisinden gelen heyete atıfla iki tarafın, Atatürk – Rıza Pehlevi görüşmelerinden bahisle, yakın dönem temaslarından söz etmiştir. Ardından İran parlamento heyeti başkanı Serdar Fahir Hikmet bir konuşma yapmıştır. Sonrasında TBMM Başkanlık Divanı (Başkanvekilleri, Divan Kâtipleri, İdare Amirleri) seçimi yapılmıştır.⁷⁷⁸

Bu dönemin üçüncü yasama yılının 1 Kasım 1959 tarihli ilk oturumunda, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, ekonomik durum, kalkınma, milli savunma ve Kıbrıs konusunda varılan uzlaşmayı merkeze alan dış politika hakkında bir konuşma yapmıştır. Ardından yapılan Meclis başkanlığı seçiminde 355 milletvekilinin katıldığı oylama sonucu oyların tamamını alan DP İçel Milletvekili Refik Koraltan bir kez daha TBMM Başkanlığı görevine seçilmiştir. Sonrasında TBMM Başkanlık Divanı (Başkanvekilleri, Divan Kâtipleri, İdare Amirleri) seçimi yapılmıştır.⁷⁷⁹

DP'nin bu döneminde, 431 sayılı kanunda bazı değişiklik önerileri TBMM gündemine gelmiştir.⁷⁸⁰ Bundan başka 1928 yılında Anayasa'dan çıkarılan “Türkiye Cumhuriyeti devletinin dini İslâm'dır” maddesinin tekrar yürürlüğe konulması teklifi Menderes'in

⁷⁷⁸ TBMMZC, Devre XI, C.5, İN. 1, İÇ. 1, s.6-19.

⁷⁷⁹ TBMMZC, Devre XI, C.10, İN. 1, İÇ. 1, s.5-18.

⁷⁸⁰ TBMMZC, Devre X, C. 16, İN. 29, İÇ. 1, s. 182. TBMMZC, Devre XI, C. 4, İN. 68, İÇ. 1, s. 122.

inisiyatifi ile geri çekilmiştir.⁷⁸¹ Yine bu dönemde, Atatürk'ün Nutuk adlı eserinin yeterince basılıp basılmadığı konusu TBMM gündemine gelmiştir.⁷⁸²

Parti ve hükümet programları ile TBMM tartışmalarından görüleceği üzere, Menderes hükümetleri, CHP çizgisini takip etmekle beraber din ve vicdan özgürlüğü ve laiklik konularına ilişkin tartışmaların yaşandığı bir atmosferin ortaya çıkmasına da vesile olmuşlardır. 10 yıl boyunca neredeyse tek program üzerinden hareket edilmesi dönemin muhalefet partileri ve siyasal mahfillerinde eleştirilen bir husus olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum herhalde başlangıçta çok partili bir siyaset içinde henüz hükümet etme tecrübesini yaşayan DP'nin acemiliği ile açıklansa da ikinci ve üçüncü dönemlerde, siyasi desteğin giderek azalmasına ve ülkenin sosyoekonomik sorunları ile dış politikada yaşanan sorun ve krizlere paralel olarak, hükümet denetimini sağlama ve her şeyi kontrol altında tutma içgüdüleriyle açıklanabilir. Tabii bu da DP'ye önemli siyasal hatalara mal olmuş, 1950'deki özgürlükçü söylem adeta selefi olan CHP'nin yaptığı hataları tekrarlayan bir DP görüntüsü vermesine yol açmıştır.⁷⁸³ Ancak DP'nin din ve laiklik alanındaki siyasetinin daha iyi anlaşılabilmesi için, bu dönemde konuyla ilgili yaşanan siyasal tartışmaları incelemek yerinde olacaktır. Böylece DP'nin otoriterlik iddiaları ile dini siyasete alet ettiği gibi iddiaların da ne kadar tutarlı olduğu anlaşılacaktır. Bundan başka DP'nin CHP çizgisini izleyen bir din politikası olduğu düşüncemizin de tutarlılık ölçütü böylece biraz daha netleşmiş olacaktır.

⁷⁸¹ DP Konya Milletvekili A. Fahri Ağaoglu, "Türkiye Cumhuriyeti devletinin dini İslâm'dır" ifadesinin de yer aldığı bir anayasa taslağı hazırlamıştır. Konuyla ilgili yapılan DP GİK toplantısında konuşan Ağaoglu, tarihsel süreçten bahisle neden bu öneriyi getirdiğini açıklamıştır. Toplantıda, Ağaoglu'na destek veren ve karşı olanların olduğunu bilen Menderes'in zor durumunu "reddetmek de kabul etmek de, ateşi avuçta tutmak gibiydi" sözleriyle tasvir eden İsmet Bozdağ'a göre, Menderes, Ağaoglu'nu "takdir eden sözler" sarf edip, "toplumu ilgilendiren konularda" çalışılmasını DP'li milletvekillerinden istemiş, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı içindeki batılılaşma yanlısı ve gelenekçi yapı arasındaki mücadeleden bahisle, Ağaoglu'nun teklifini neden kabul edemeyeceğini şu sözlerle açıklamıştır: "Ben Aydın çiftçisi Adnan olarak ne isem, Başvekil ve Demokrat Parti Genel Başkanı olarak da oyum! Dinimi, diyanetimi yaşarım. İstanbul'dan geçip Eyüp Sultan Hazretleri'ni ziyaret etmediğim olmamıştır. Ramazan nedir bilirim, bayram nedir bilirim, yaşarım bunları! Gönlüm seninledir Fahri Ağaoglu kardeşim! Senin teklifini Aydın çiftçisi Adnan Menderes hem destekler hem imza eder. Ama Türkiye Cumhuriyeti devletinin Hükümet Başkanı ve iktidar partisinin Genel Başkanı olarak Adnan Menderes, senin teklifine sıcak bakamaz. Çünkü senin bu teklifinin yanında milyonlar varsa; karşısında da milyonlar var! Türkiye, çağın seviyesine yetişmek peşinde! Duraksamayınız! Hele, milyonları milyonların karşısına çıkaracak bir yola kesinlikle sapmayınız! Benim gibi yapın siz de... İslâm'ı yaşayın ve herkesin, kendi yaptıklarının hesabını vereceğini düşünün... Türkiye İslâm devletidir desek, hiçbir şey kazanamayız; fakat kardeş kavgasına kapı açılırsa, Türkiye çok şey kaybeder! Şimdilik teklifinizi saklayın; belki bir gün gelir onu kullanacak ortam kendiliğinden oluşur. Bugün statükoyu koruyarak memleketi hizmet etmiş oluruz!" Bozdağ bu anıyı DP GİK üyesi ve Bakan Muzaffer Kurbanoglu'ndan aktarmıştır. Bozdağ, **a.g.e.**, s. 113-116. Böylece, belki de ciddi bir rejim tartışması veya krizi yaratabilecek bir teklif Menderes'in tavrı ile önlenmiştir. Menderes'in bu tavrı, bütün iktidarı boyunca laiklik yanlıları ile İslâmcı duruşa sahip parti mensupları arasındaki dengeyi korumaya çalışmasının da bir başka örneği olmuştur. Tabii bu durumu, parti içi dengeleri göz ardı etmeksizin, laik rejimi destekler bir tutum olarak okumak da mümkündür.

⁷⁸² 21 Şubat 1960 tarihli oturumda bütçe görüşmelerinden başka CHP Sivas Milletvekili Edip İmer'in, Atatürk'ün Büyük Nutkunun tam metin olarak basılması konusunda ne düşünüldüğüne dair yazılı sorusu Milli Eğitim Bakanlığı'na gönderilmiştir. **TBMMZC**, Devre XI, C. 12, İN. 43, İÇ. 1, s. 110. 8 Nisan 1960 tarihli oturumda da bu soru Milli Eğitim Bakanı Atif Benderlioğlu tarafından yazılı olarak cevaplandırılmıştır. Bakan Benderlioğlu cevaben "vatandaşlar tarafından özellikle aranan, Aziz Atatürk'ün Büyük Nutukları devamlı olarak basılmak suretiyle piyasaya arz edilmiştir. 1 ve 2. Cildin son baskıları 1960'ta 3. Cildin son baskısı ise 1959 da yapılmış olup her üçü de piyasada mevcuttur" diyerek bu konuya açıklık getirmiştir. **TBMMZC**, Devre XI, C. 13, İN. 54, İÇ. 2. s. 81.

⁷⁸³ DP'nin özellikle 1957 seçimleri sonrası artan otoriterlik görüntüsü ve Tahkikat Komisyonu veya Vatan Cephesi gibi yapılanmaların yarattığı gerginlik, siyasi havaya da yansımıştır. Bu durum, 27 Mayıs'a giden süreçte de önemli bir unsur olarak kabul edilebilir. Bu konudaki detaylı bir çalışma için Bkz. Sedef Bulut, "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi** C. 2, S. 4 (Yaz 2009), s.125-145.

4.3.1. Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçe Tartışmaları

DP'nin son döneminde DİB bütçesinin hazırlanması ve bu esnada yaşanan tartışmalara bakıldığında karşımıza şu detaylar çıkmaktadır. DİB bütçesinin DP'nin son dönemindeki durumuna bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır.⁷⁸⁴

Yıl	DİB Bütçesi	Genel Bütçe	DİB Bütçesinin Genel Bütçe İçindeki Payı
1957	23.232.635	2.733.377.184	0.0085
1958	24.431.136	4.475.552.400	0.0055
1959	6.038.876	4.062.816.796	0.0015
1960	39.353.031	4.638.486.305	0.0085

TABLO 6. DP'nin son döneminde (1957-1960) DİB bütçesi ve genel bütçe içindeki payı

Bu tabloya bakıldığında DİB bütçesinin genel bütçe içindeki payının 1958 ve 1959'da azaldığı, 1959'da iyice düştüğü ve DİB bütçesinin neredeyse bir önceki bütçeye nazaran dörtte biri oranına kadar gerilediği, 1960 yılında ise tekrar yükseldiğini ve 1957'deki genel bütçe içindeki orana ulaştığı görülmektedir.

DİB bütçesi ile diğer bazı kurumların 1957 ve 1960 bütçelerinin karşılaştırılması yapıldığında karşımıza şöyle bir durum çıkmaktadır (Tablo 11 ve 12). Buna göre 1957 bütçesinde DİB bütçesinin önceki yıllara nazaran artışı devam etmiş, ancak bu bütçenin büyük bir bölümü yine personel vb. giderlere harcanmıştır. Üniversite bütçeleri de artık DİB bütçesini gün geçtikçe aşar hale getirilmişlerdir.⁷⁸⁵

(TL)						
KURULUŞLAR	BAŞLANGIÇ ÖDENEKLERİ	BÜTÇE PAYI (%)	YILSONU ÖDENEKLERİ	BÜTÇE PAYI (%)	HARCAMA	BÜTÇE PAYI (%)
BÜYÜK MİLLET MECLİSİ	24.789.363	0,60	34.783.087	0,70	33.234.096	0,76
RIYASETİCUMHUR	1.730.482	0,04	1.730.482	0,03	1.628.168	0,04
BAŞVEKÂLET	5.095.422	0,12	5.601.422	0,11	5.165.179	0,12
DIYANET İŞLERİ REİSLİĞİ	23.232.635	0,56	23.394.735	0,47	20.652.323	0,47
ADLİYE VEKÂLETİ	105.973.875	2,56	118.357.515	2,38	105.967.446	2,42
MİLLİ MÜDAFAA VEKÂLETİ	935.039.600	22,56	1.318.343.461	26,51	1.057.916.565	24,17
DÂHİLİYE VEKÂLETİ	39.384.623	0,95	41.444.223	0,83	35.795.431	0,82
EMNİYET UMUM MÜDÜRLÜĞÜ	83.751.205	2,02	83.201.205	1,67	75.633.636	1,73
JANDARMA UMUM KUMANDANLIĞI	108.971.285	2,63	111.073.285	2,23	104.196.898	2,38
MAARİF VEKÂLETİ	507.531.484	12,25	521.464.276	10,49	486.208.489	11,11
GENEL BÜTÇE TOPLAMI	4.006.672.859	96,67	4.734.950.421	95,21	4.256.199.180	97,23
HAZİNE YARDIMI	850.461.816	20,52	961.051.716	19,32	961.051.816	21,95

KURULUŞLAR	BAŞLANGIÇ ÖDENEKLERİ	BÜTÇE PAYI (%)	YILSONU ÖDENEKLERİ	BÜTÇE PAYI (%)	HARCAMA	BÜTÇE PAYI (%)
VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ	22.371.300	0,54	49.537.927	1,00	32.584.131	0,74
ANKARA ÜNİVERSİTESİ	25.047.440	0,60	23.847.387	0,48	20.635.635	0,47
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ	27.268.426	0,66	27.309.478	0,55	23.215.684	0,53

⁷⁸⁴ Gözaydın, a.g.e., s.222.

⁷⁸⁵ T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Web Sitesi(Erişim Tarihi: 13.12.2015)

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	20.002.605	0,48	19.470.376	0,39	14.581.782	0,33
KATMA BÜTÇE TOPLAMI	988.267.038	23,85	1.199.403.878	24,12	1.082.273.907	24,72
KONSOLİDE BÜTÇE	4.144.478.081	100,00	4.973.302.583	100,00	4.377.421.271	100,00
KONSOLİDE BUTCE / GSYH (%)	7,2		8,6		7,6	
GSYH	57.684.525.358					

TABLO 7. DİB ve diğer bazı kuruluşların bütçe ödenekleri ve harcamaları (1957)

DP'nin son yılı olan 1960'daki DİB bütçesi ile diğer bazı kurumların bütçelerine bakıldığında, karşımıza yine yükselen bir DİB bütçesi ortaya çıkmış, üstelik bütçenin Genel Bütçe içindeki payı 1959 yılına göre yeniden yükseltilmiş, hatta İTÜ ve Ege Üniversitesi bütçelerini geride bırakmıştır.⁷⁸⁶

KURULUŞLAR	BAŞLANGIÇ ÖDENEKLERİ	BÜTÇE PAYI (%)	YILSONU ÖDENEKLERİ	BÜTÇE PAYI (%)	HARCAMA	BÜTÇE PAYI (%)
BUYUK MİLLET MECLİSİ	51.141.489	0,67	37.108.197	0,43	35.245.588	0,45
RİYASETİCUMHUR	2.739.929	0,04	2.539.929	0,03	2.205.936	0,03
BAŞVEKÂLET	25.834.015	0,34	39.818.007	0,46	28.121.452	0,36
DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ	39.353.031	0,52	37.609.631	0,44	36.441.483	0,47
ADLIYE VEKÂLETİ	182.619.197	2,39	183.818.765	2,14	172.276.393	2,21
MİLLİ MÜDAFAA VEKÂLETİ	1.238.172.156	16,21	2.019.366.702	23,49	1.724.360.031	22,14
DÂHİLİYEVEKÂLETİ	65.395.480	0,86	66.684.866	0,78	59.075.508	0,76
EMNİYET UMUM MÜDÜRLÜĞÜ	158.906.212	2,08	144.534.533	1,68	135.861.204	1,74
JANDARMA UMUM KUMANDANLIĞI	199.127.412	2,61	204.339.938	2,38	188.200.365	2,42
MAARİF VEKÂLETİ	943.200.000	12,35	960.676.487	11,17	932.367.185	11,97
GENEL BÜTÇE TOPLAMI	7.281.695.000	95,34	8.101.570.872	94,22	7.526.447.867	96,63
HAZİNE YARDIMI (-)	1.809.848.619	23,70	1.503.953.453	17,49	1.503.953.453	19,31

KURULUŞLAR	BAŞLANGIÇ ÖDENEKLERİ	BÜTÇE PAYI (%)	YILSONU ÖDENEKLERİ	BÜTÇE PAYI (%)	HARCAMA	BÜTÇE PAYI (%)
VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ	55.855.484	0,73	71.582.227	0,83	52.789.515	0,68
ANKARA ÜNİVERSİTESİ	45.443.853	0,59	44.356.752	0,52	40.500.407	0,52
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ	45.556.825	0,60	44.178.592	0,51	40.422.813	0,52
İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	32.782.388	0,43	28.284.699	0,33	24.172.078	0,31
EGE ÜNİVERSİTESİ	21.748.791	0,28	16.687.479	0,19	14.058.563	0,18
KATMA BÜTÇE TOPLAMI	2.165.934.933	28,36	2.000.733.525	23,27	1.766.599.630	22,68
KONSOLİDE BÜTÇE	7.637.781.314	100,00	8.598.350.944	100,00	7.789.094.044	100,00
KONSOLİDE BUTCE / GSYH (%)	8,3		9,3		8,5	
GSYH	92018267096					

TABLO 8. DİB ve diğer bazı kuruluşların bütçe ödenekleri ve harcamaları (1960)

1957 yılı DİB bütçe görüşmeleri, Maliye Bakanı (DP Eskişehir Milletvekili) Hasan Polatkan'ın sunumu ile başlamıştır. 20 Şubat 1957⁷⁸⁷, 21 Şubat 1957⁷⁸⁸, 22 Şubat 1957⁷⁸⁹, 23 Şubat 1957⁷⁹⁰ tarihli oturumlarda, iktidar ve muhalefet temsilcileri konuşmuşlardır.⁷⁹¹

⁷⁸⁶ T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Web Sitesi(Erişim Tarihi: 13.12.2015).

⁷⁸⁷ TBMMZC, Devre X, C. 17, İN. 41, İÇ, 1, 2, 3, s. 291-357.

⁷⁸⁸ TBMMZC, Devre X, C. 17, İN. 42, İÇ, 1,2, s. 361-429.

⁷⁸⁹ TBMMZC, Devre X, C. 17, İN. 43, İÇ, 1,2,3, s. 432-522.

⁷⁹⁰ TBMMZC, Devre X, C. 17, İN. 44, İÇ, 1,2,3, s. 525-607.

⁷⁹¹ HP Kocaeli Milletvekili Ekrem Alican, DP Giresun Milletvekili Hayrettin Erkmen, HP Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş, Bütçe Komisyonu Raportörü ve DP Zonguldak Milletvekili Sebati Ataman, CHP Malatya

DP Maraş Milletvekili Abdullah Aytemiz, basın özgürlüğü konusundan bahisle “*Diyanet ve Adalet*” ile ilgili konuşmasının çarpıtma veya söylenmemiş sözler izafe etme gibi bir yolla bazı basın organlarında yer aldığı cihetle gazetecilerin muhatap oldukları kısıt ve engellere kendilerinin sebep olduğunu dile getirmiştir. İslâm dinindeki “taaddüdü zevcat” (erkeğin birden fazla kadınla evlenebilmesi) konusundan bahisle, kendisinin bu konudaki görüşlerinin de aleyhinde yayın olarak geliştiğini ifade eden Aytemiz, yine 1953 bütçe görüşmelerindeki sözlerinin “irtica” diye tanımlandığını, neredeyse tüm nüfusu Müslüman olan Türkiye’de laiklik prensibinin, devlet adamları veya memurlarının din işleriyle uğraşmasını engellemeyeceğini ifade etmiştir.

Manisa Bağımsız Milletvekili Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı ile yaşadıkları tartışmada onun kendisine ilişkin söylediklerine cevaben yaptığı değerlendirmede, başta üyesi olduğu MP’de olmak üzere, geriye gidiş olduğunu, inkılâpların “baltalandığını”, kendisinin bunu önlemek için çok uğraştığını, bu yüzden kendisinin bu partiden ayrıldığını, MP’nin son kongresinde yaşananların demokratik açıdan kötü bir örnek olduğunu ifade etmiştir.

DP Konya Milletvekili A. Fahri Ağaoğlu, DP döneminde din ve vicdan hürriyeti alanında muhalefetin engelleme çabalarına rağmen önemli işler yapıldığını, ortaokullarda din dersi önerisini getirdiklerinde halkın şükran duygularını ilettiğini ama üç muhalif partinin bu konuda ortak hareket ettiğini ifade etmiştir.

DP Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, DP’nin laikliği devletin ve dinin yekdiğerinin alanına girmemesi olarak kabul ettiğini, kanunların zamanın icaplarına göre çıkarıldığını, Müslümanlık ile laikliğin çatışmayacağını, din alanında yaptıkları çalışmalara muhalefetin destek vermediğini dile getirmiştir.

CHP Malatya Milletvekili Nuri Ocakcıoğlu, anayasanın 2. ve 75. Maddeleri ile 430 sayılı kanunun 4. ve 5. Maddelerine atıfla, din ve laikliğin istismar edildiğini, ilkokullarda din eğitiminin başlangıcının, İlahiyat Fakültesi’nin ilk açılışının CHP döneminde gerçekleştiğini, önemli olanın köylere imam vermek değil, yetişmiş din adamına sahip olmak olduğunu, hükümetlerin dine karışmaması gerektiğini, din öğretimimin zorunlu olmaması gerektiğini vurgulamıştır.

DİB 1957 yılı bütçe görüşmeleri 24 Şubat 1957 tarihli oturumda⁷⁹² gerçekleştirilmiştir. CMP Grubu adına Kırşehir Milletvekili Mehmet Mahmudoğlu, dinin ve ahlakın önemi ve toplumsal yaşamdaki yerinden bahisle, Türkiye’de din ve laiklik sürecine vurgu yapmıştır. Mahmudoğlu, siyasi iradenin bir aracı haline gelebildiğinden dolayı DİB’nin Başbakanlık’a bağlı olmasını laikliğe aykırı bulduklarını, irtica gerekçesiyle çeşitli bölgeleri siyasi dışlamaya uğratmanın yanlış olduğunu da söylemiştir. Mahmudoğlu ayrıca, Ankara Yenişehir’de hala

Milletvekili Nüvit Yetkin, CMP Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı, DP Kastamonu Milletvekili Hilmi Dura, DP Zonguldak Milletvekili Hüseyin Balık, DP Tekirdağ Milletvekili Zeki Erataman, HP Tekirdağ Milletvekili İsmail Hakkı Akyüz, DP Çorum Milletvekili M. Kemal Biberöglü, Manisa Bağımsız Milletvekili Hikmet Bayur, İçişleri Bakanı (DP Aydın Milletvekili) Namık Gedik, Bütçe Komisyonu Başkanı ve DP Balıkesir Milletvekili Halil İmre, CHP Kars Milletvekili Sırrı Atalay, DP. Zonguldak Milletvekili Nusret Kirişçioğlu, DP Maraş Milletvekili Abdullah Aytemiz, DP Konya Milletvekili A. Fahri Ağaoğlu, DP Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, CHP Malatya Milletvekili Nuri Ocakcıoğlu, Maliye Bakanı (DP Eskişehir Milletvekili) Hasan Polatkan, CHP Kars Milletvekili Mehmet Hazer, DP Trabzon Milletvekili Hüseyin Sabri Dilek, DP Afyonkarahisar Milletvekili Sıtkı Koraltan, CHP Sinop Milletvekili Muhit Tümerkan, HP Diyarbakır Milletvekili İhsan Hamit Tığrel, CHP Grup Başkanı ve Malatya Milletvekili İsmet İnönü, DP Aydın Milletvekili Nuh Necati Çelim, Kocaeli Bağımsız Milletvekili Turan Güneş, HP Diyarbakır Milletvekili Yusuf Azizoğlu, CHP Malatya Milletvekili Mehmet Zeki Tulunay, CMP Kırşehir Milletvekili Osman Alişiroğlu, DP Bursa Milletvekili Ağah Erozan, CMP Kırşehir Milletvekili Ahmet Bilgin, DP Antalya Milletvekili Burhanettin Onat kişisel veya parti/grup adına görüş, destek veya eleştirilerini dile getirmişlerdir.

⁷⁹² **TBMMZC**, Devre X, C. 17, İN. 45, İÇ. 1, s. 650-673.

bir cami olmamasının üzüntü verici olduğunu, cami yardım derneklerine bir düzen verilmesi gerektiğini söylemiştir. Ülke çapındaki camilerde görev yapan kadrosuz din görevlilerinin ve 16 adet İHO'nun mezun açısından din adamı ihtiyacı düşünüldüğünde yeterli olmadığını da söyleyen Mahmudoğlu, din adamı olmak isteyenlerin sınava tabi tutulup kadroya alınması gerektiğini ifade etmiştir.

HP Grubu adına Tekirdağ Milletvekili İsmail Hakkı Akyüz, manevi kalkınmanın öneminden bahisle, manevi buhranın dinin gelişmesi ve yükselmesi ile olacağını, toplumsal yaşamda dinin önemli olduğunu, toplumun bugün gelinen noktada "din ve vicdan hürriyetini engelleyecek her türlü irticai hareketleri ve din aleyhtarlığını büyük bir teyakkuz ile karşılayacak ve ilim yolu ile mücadele edecek" bir noktaya geldiğini ifade etmiştir.

DP Konya Milletvekili A. Fahri Ağaoğlu, laikliğin hala tam anlaşılmamış olduğunu, ortaokullarda din öğretimi tekliflerinin halktan nasıl olumlu tepkiler aldığını, laikliğin milletten millete farklı yorumlandığını, devlet ve hükümet işlerinin siyasi boyutuna dinin girmemesi gerektiğini ancak "halk hizmetleri" gibi siyasi olmayan bir kısmının, Türkiye'de olduğu gibi, DİB ve kurumsal hizmetlerinin bu meyanda algılanması gerektiğini, geçmiş dönemde Hristiyan ve Musevilerin dini kurum ve okullarına dokunulmazken İslâm dinine ait pek çok kurum ve okulun kapatıldığını ve birçok sorun yaşandığını, dile getirmiştir. DİB'nin devlet denetiminden ayrılmasının "hakikatlere ve dinimizin ruh ve manasına aykırı ve kabulü asla caiz olmayan tehlikeli bir istek" olduğunu, DİB kadro/bütçe olanaklarının artmasını ve yetkin din adamları yetişmesini arzu ettiklerini, 1957 bütçesinin 23.365.634 liraya ulaştığını, din görevlisi sayısının ise 9.250'ye çıktığını dile getirmiştir.

HP Tekirdağ Milletvekili İsmail Hakkı Akyüz, Fransa'daki laiklik tanımından bahisle, Türkiye'de herkesçe kabul edilmiş bir anayasal tanımla yapmanın zamanının geldiğini, irticanın da kesin bir tanımı yapılmadığından din ile karıştırıldığını, her alanda irtica olabileceğini, dinin özünün bırakılıp "hurafeler ve efsanelere kıymet vermenin" irtica olduğunu söylemiştir. Akyüz, İslâmiyet'in kapsayıcı ve sorunları çözen bir düzen olduğunu, DİB'nin bugün bulunduğu noktadan daha iyi bir yere getirmenin herkesin isteği olduğunu vurgulamıştır. Akyüz, İlahiyat Fakültesi ve İHO ile diğer dini kurumların durumlarının ve kadro/bütçe olanaklarının genişletilmesi gerektiğini, gerek din görevlilerinin iş/maaş koşullarının gerekse DİB teşkilatı ve personelinin fiziksel/maddi koşullarının daha da iyileştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

DP Burdur Milletvekili Mehmet Özbey, din görevlisi kadro ve maaşlarının eskiye göre artışından bahisle daha da yükseltilmesini beklediğini, köy imamlarına da kadro/maaş imkânı tanınması gerektiğini söylemiştir. Özbey, din görevlilerinin emeklilik/sağlık ile ilgili özlük haklarının verilmesi ile İHO 7 yıllık bölüm mezunlarının İlahiyat Fakültesi'ne girebilmeleri gerektiğini öne sürmüştür. İHO öğrencilerinin yatılı olması ve yurt imkânlarının DİB ve MEB işbirliğiyle çözülmesi gerektiğini söyleyen Özbey, DİB ile İlahiyat Fakültesi'nin birlikte tamamlayıcı çalışmalar yapmaları gerektiğini dile getirmiş, camilerin bakım ve onarımı için DP hükümetince yapılanlara da teşekkür etmiştir.

DP Kastamonu Milletvekili Muzaffer Kuşakçioğlu, Türk milletinin dinine bağlı olduğundan ve Allah inancının öneminden bahisle, ortaokullara din dersleri verilmesi, başka amaçlarla işgal edilen veya harap durumda olan camilerin tamir edilmesi gibi hizmetleri gerçekleştirdiklerini söylemiştir. Kuşakçioğlu, din görevlilerine ayrılan bütçenin eskiye oranla çok daha fazla artırılmış olduğunu, halka çeşitli yerlerde seyyar olarak verilen dini eğitim ve telkinatın çok faydalı olduğunu da ifade etmiştir. Başbakan Menderes'i dini destekleyen tavrı sebebiyle (bir seferde bir cami için 100.000 lira bağış yapması) sevdiklerini, köylerin cami ve din görevlisi anlamında desteklenmesi kapsamında bir kanun teklifi verdiğini de sözlerine eklemiştir. Ortaokullardan başka liselerde de din dersleri verilmesi, din görevlilerinin

maaşlarının iyileştirilmesi, İHO mezunlarının diğer lise mezunlarıyla aynı haklara sahip olması ve İlahiyat Fakültesi veya kurulacak başka bir “yüksek din okulu” ile eğitimlerine devam etmesi, “dini ve ahlaki konuşmaların” her türlü imkânla yayınlanması, İHO’nun büyük merkezler dışındaki yerlerde de açılması taleplerini de bu konuşmada dile getirmiştir.

CMP Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı, Ağaoğlu tarafından sataşıldığı gerekçesiyle söz almış ve kendilerinin “samimiyetsiz” olmadıklarını, aksine dini “mukaddes bir mefhum” olarak kabul ettiklerini, Konyalıların “dini duygularını okşamak” için konuşanlar gibi “dini politikaya alet etmek gibi küçük yolda” olmadıklarını dile getirmiştir.⁷⁹³

Daha sonra söz alan Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur, DİB’nin dini alandaki özgürlüğünden ve toplumsal saygınlığından bahisle, Başbakan Menderes’in sözleriyle, DİB bütçesinin yıllara göre nasıl arttığını kaydetmiştir. Din görevlilerinin sayısının artırıldığını, cami inşa/bakım/onarım işlerine destek olunduğunu da söyleyen Korur, Ankara’da halen bazı cami inşaatlarının (Maltepe, Cebeci, Çankaya, Yenimahalle) sürdüğünü dile getirmiştir. Yenişehir’de Kocatepe mevkiinde inşa edilecek yeni bir camiye dair detaylar veren Korur, caminin bütçesinin değil ihtişamının önemli olduğunu vurgulamıştır. Korur ayrıca, İHO ve İlahiyat Fakültesi mezunlarının alandaki eksikliğini ek kurs açılacağını ve bunun için bütçeye ek ödenek konduğunu ifade etmiştir.

Korur’dan sonra söz alan DP Ankara Milletvekili Ömer Bilen, din-insan ilişkisi, İslâmiyet ve gelişme, geçmişten günümüze Türkiye’de din ve toplum ilişkisinden ve tek parti döneminden bahisle, İHO için destekleyici bir politika izlenmesini istemiştir.

Görüşmelerin tamamlanmasının ardından fasıllara geçilmiş ve yapılan oylama sonrası DİB 1957 yılı bütçesi onaylanmıştır. Tüm görüşmelerin tamamlanmasından sonra 1957 genel bütçesi 493 milletvekilinin katıldığı bir oylama sonrası 432 evet ve 61 hayır ile kabul edilmiştir. Oylamaya 31 milletvekili katılmamıştır.⁷⁹⁴

Bu dönemde çeşitli kanun teklifleri de TBMM gündemine gelmiştir. Örneğin, 17 Nisan 1957 tarihli oturumda, DP Denizli Milletvekilleri Baha Akşit ve Hamdi Sancar’ın DİB Teşkilat ve Vazifeleri Hakkındaki Kanuna Ek Kanun Teklifi Bütçe Komisyonu’na⁷⁹⁵, 19 Haziran 1957 tarihli oturumda ise Sivas Bağımsız Milletvekili Nuri Demirağ’ın, din görevlilerinin ücretleri hakkında kanun teklifi Maliye ve Bütçe Komisyonlarına⁷⁹⁶ gönderilmiştir.

1958 yılı bütçe görüşmeleri Maliye Bakanı (DP Eskişehir Milletvekili) Hasan Polatkan’ın sunumuyla başlamıştır. 19 Şubat 1958⁷⁹⁷, 20 Şubat 1958⁷⁹⁸, 21 Şubat 1958⁷⁹⁹, 22 Şubat 1958⁸⁰⁰ tarihli oturumlarda hükümet ve muhalefet temsilcileri konuşmuşlardır.⁸⁰¹

⁷⁹³ Görüşmelerin devamında Manisa Bağımsız Milletvekili Hikmet Bayur, CMP Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı ve DP Konya Milletvekili A. Fahri Ağaoğlu ile diğer bazı milletvekilleri arasında MP, Başbakan Menderes’in Konya mitingi, din, laiklik, dinin siyasete alet edilmesi ve inkılapların korunması konularında samimiyet merkezli bir sözlü tartışma yaşanmıştır. Ardından HP adına Yusuf Azizoğlu, laiklikle ilgili parti programını dile getirmiş, Ağaoğlu’nun kendilerini “irtica” ile itham etmesinin anlamsız olduğunu dile getirmiştir.

⁷⁹⁴ TBMMZC, Devre X, C. 17, İN. 49, İÇ. 1, s. 1251.

⁷⁹⁵ TBMMZC, Devre X, C. 18, İN. 60, İÇ. 1, s. 201.

⁷⁹⁶ TBMMZC, Devre X, C. 20, İN. 83, İÇ. 1, s. 322.

⁷⁹⁷ TBMMZC, Devre XI, C. 2, İN. 40, İÇ. 1,2, s. 151-200.

⁷⁹⁸ TBMMZC, Devre XI, C. 2, İN. 41, İÇ. 1, s. 206-250.

⁷⁹⁹ TBMMZC, Devre XI, C. 2, İN. 42, İÇ. 1,2, s. 255-320.

⁸⁰⁰ TBMMZC, Devre XI, C. 2, İN. 43, İÇ. 1,2, s. 326-381.

⁸⁰¹ CHP Ankara Milletvekili İsmail Rüştü Aksal, Bütçe Komisyonu Raportörü ve DP Zonguldak Milletvekili Sebati Ataman, DP Sinop Milletvekili Server Somuncuoğlu, CHP Adana Milletvekili Kasım Gülek, CHP Ankara Milletvekili Hüseyin Balık, DP Konya Milletvekili Himmet Ölçmen, Başbakan (DP İstanbul

DİB 1958 yılı bütçe görüşmelerinde⁸⁰² ilk söz alan CMP Kırşehir Milletvekili Hayri Çoğuroğlu, din, devlet ve laiklik ilişkilerinden bahisle, DİB'nin "siyasi" bir kurum olan Başbakanlık bünyesinde yer almasının laiklik ilkesine "aykırı" olduğunu dile getirmiş, din adamlarının hem "ilmi" bakımdan hem de aldıkları "maaş" açısından saygın bir konumda olmaları gerektiğini söylemiştir.

Bütçe Komisyonu adına söz alan DP Rize Milletvekili İzzet Akçal, muhalefetin söylediğinin aksine cami inşaat ve onarımlarına önem verdiklerini, 8 yıllık iktidarları boyunca 37.344.021 lirayı bu iş için sarf ettiklerini, bunun yanında din adamı yetiştirmenin önemi konusunda muhalefetle aynı fikirde olduklarını, İHO ve İlahiyat Fakültesi üzerinde çalışılacağını, 1950 öncesi dönemde din eğitiminin durumundan bahisle, köylere imam verilmesi yolunda çalışmalarının sürdüğünü, ayrıca din görevlilerine verilen maaşların da yaklaşık 9 milyon liraya yükseltildiğini, bu yöndeki artırımın bütçe olanakları çerçevesinde süreceğini ifade etmiştir.

CHP Adana Milletvekili Kemal Sarıbrahimoğlu, "Türk Milleti, Allah'a inanan, dindar ve Müslüman bir millettir. Tarih boyunca, İslâm dininin yayılması uğruna nice şehitler vermiştir" diyerek başladığı konuşmasında Cumhuriyet'in ilanı ile din alanında yapılan çalışmalardan bahsetmiş, dinin toplumdaki yerinden bahisle, din adamlarının yetiştirilmesine vurgu yapmıştır. Sarıbrahimoğlu, din görevlilerinin maaşlarının çok az olduğunu, köy imamlarının düşük maaş dışında yeterli eğitime de sahip olmadıklarını, iyi bir eğitim almaları gerektiğini vurgulayarak, "bu maksadı temin için, imam hatip mekteplerini çoğaltmak" gerektiğini söylemiştir. Yardımcı kurslarla İHO mezunlarının yanı sıra ortaokul ve lise öğretmenlerine de belli bir imtihanı geçene "imamlık ruhsatı" verilebileceğini söyleyen Sarıbrahimoğlu ayrıca, radyo ve camilerdeki konuşmalarda din adamlarının iktidar partisi ve liderleri lehinde sözler söylemesinin doğru olmadığını ve dinin "günlük siyasetin dışında ve üstünde kalması" gerektiğini de dile getirmiştir.

Görüşmelerin yeterli olduğuna karar verilmesinden sonra söz alan CHP Kars Milletvekili Sırrı Atalay, kendilerinin de bu konuda önemli işler yaptıklarını, ancak bugün şehirlere milletvekili sayılarına göre imam kadrosu verildiğini, bu konuda insafli ve "politika dışında" hareket edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

DP Konya Milletvekili A. Fahri Ağaoğlu, din görevlilerinin maaşlarının az olduğunu ve yükseltilmesi gerektiğini, kadro/bütçe artırımı için bir teklif verdiklerini söylemiş, her geçen gün yeni kurulan ilçe, nahiye ve köylerin din görevlisine ihtiyaç duyduğunu bu yüzden tekliflerinin kabul edilmesini talep etmiştir. Maliye Bakanı (DP Eskişehir Milletvekili) Hasan Polatkan ise bu teklifi uygun bulduklarını dile getirmiştir.

CHP Ankara Milletvekili Selim Soley, din adamlarının durumlarının "feciden de aşağı" olduğunu ve hükümetin bunu görmesinden mutlu olduklarını, durumlarının ivedilikle iyileştirilmesini, öte yandan da çok sayıda cami ve mescidin inşa, onarım ve bakımı konusunda gereken tedbirlerin alınmasını ve kötü durumda olanların durumlarının iyileştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

DP Tekirdağ Milletvekili Zeki Erataman, CHP iktidarı dönemine ilişkin sert sözler dile getirmiş, genel kurulda yoğun bir tartışma çıkmış ve oturuma ara verilmek durumunda kalmıştır. İkinci oturumun başlangıcında Bütçe Komisyonu adına söz alan DP Rize

Milletvekili) Adnan Menderes, Manisa Bağımsız Milletvekili Hikmet Bayur, CHP Adana Milletvekili Suphi Baykam, CHP Kars Milletvekili Sırrı Atalay, CMP Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı, DP İzmir Milletvekili Behzat Bilgin, HP Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş, Maliye Bakanı (DP Eskişehir Milletvekili) Hasan Polatkan, DP Antalya Milletvekili Burhanettin Onat, CHP Sivas Milletvekili Turhan Feyzioğlu kişisel veya parti/grup adına görüş, destek veya eleştirilerini dile getirmişlerdir.

⁸⁰²TBMMZC, Devre XI, C. 2, İN. 44, İÇ. 1,2, s. 464-474.

Milletvekili İzzet Akçal, 1950-1957 arası döneme ilişkin bütçe/kadro durumuna ait rakamlar vermiş, Ağaoğlu'nun verdiği teklifin yeniden incelenmek üzere komisyona havalesini talep etmiştir.

CHP Meclis Grubu adına söz alan Ankara Milletvekili Faik Ahmet Barutçu, CHP Grubu üyelerine “çirkin bir isnatta bulunduğu”, kimsenin kendilerini “dinsiz” olarak itham edemeyeceğini, Başkanlık divanının da bu konuda daha etkin ve “tarafsız” bir tavır sergilemesi gerektiğini dile getirmiştir. Ardından Ağaoğlu ve çok sayıda milletvekili tarafından imzalanan önerge oylanarak kabul edilmiş ve komisyona gönderilmiştir. Ardından fasılların oylaması yapılmış ve böylece DİB 1958 bütçesi onaylanmıştır. 1958 yılı bütçesi üzerine tüm görüşmeler tamamlandıktan sonra yapılan ve 575 milletvekilin katıldığı oylamada 408 kabul ve 167 ret oyuyla 1958 yılı bütçesi kabul edilmiştir.⁸⁰³

2 Haziran 1958 tarihli oturumda⁸⁰⁴, DP Denizli Milletvekili Baha Akşit ve 5 arkadaşının, Diyanet İşleri Reisi'ni teşkilât ve vazifeleri hakkındaki 5634 sayılı Kanuna ek kanun teklifi ile 11 Haziran 1958 tarihli oturumda⁸⁰⁵, DP Konya Milletvekili A. Fahri Ağaoğlu ve 12 arkadaşının, DİB Teşkilât ve Vazifeleri hakkındaki 2800 sayılı Kanunda bazı değişiklikler yapılmasına dair olan 3665 sayılı Kanuna ek 5634 sayılı Kanunun 1, 2, 9 ve 11. maddelerinin değiştirilmesi ve 4135, 4631 ve 6465 sayılı kanunların kaldırılması hakkında kanun teklifi Bütçe komisyonuna gönderilmiştir.

1959 yılı bütçe görüşmeleri 20 Şubat 1959⁸⁰⁶, 21 Şubat 1959⁸⁰⁷, 22 Şubat 1959⁸⁰⁸ tarihli oturumlarda gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler Maliye Bakanı (DP Eskişehir Milletvekili) Hasan Polatkan'ın sunumuyla başlamıştır. Hükümet ve muhalefet sözcülerinin söz aldığı görüşmelerin⁸⁰⁹ genel bölümü, Kıbrıs görüşmeleri nedeniyle Londra'ya giden Türk heyetinin yaşadığı uçak kazasının⁸¹⁰ etkisiyle olsa gerek, gayet sakin ve karşılıklı nazik bir üslup ile başlamış, hatta CKMP Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı konuşmasında her zamanki detaylı ve sert bir eleştiri yapmak yerine çok genel bir değerlendirme yapmakla yetinmiştir. Ancak DP Manisa Milletvekili Samet Ağaoğlu'nun kürsüye gelmesiyle beraber yeniden yoğun ve sert bir tartışma yaşanmıştır.

DİB 1959 yılı bütçesi görüşmeleri 24 Şubat 1959 tarihli oturumda yapılmıştır.⁸¹¹ CHP Meclis Grubu adına Ankara Milletvekili Fuad Börekçi, dinin/İslâm'ın Türk toplumundaki yeri ve din hizmetlerinin devlet denetiminde yürütülmesinin zorunluluğundan bahisle, din alanında yapılan inkılâpların önemine vurgu yapmıştır. Börekçi, dini siyasi çıkarlara alet etmenin zararlarını *Hâkimiyet* adlı bir gazetede yayınlanan bir seri haber (1-5 Şubat 1956) ile *Hür Adam* gazetesinin 20 Şubat 1959 tarihli sayısında “Allah sevgisi” ile “Vatan Cephesi”

⁸⁰³ TBMMZC, Devre XI, C. 2, İN. 49, İÇ. 1, s. 1176.

⁸⁰⁴ TBMMZC, Devre XI, C. 4, İN. 75, İÇ. 1, s. 285.

⁸⁰⁵ TBMMZC, Devre XI, C. 4, İN. 79, İÇ. 1, s. 409.

⁸⁰⁶ TBMMZC, Devre XI, C. 7, İN. 40, İÇ. 1,2, s. 278-340.

⁸⁰⁷ TBMMZC, Devre XI, C. 7, İN. 41, İÇ. 1,2, s. 352-408.

⁸⁰⁸ TBMMZC, Devre XI, C. 7, İN. 42, İÇ. 1,2, s. 412-449.

⁸⁰⁹ CHP adına Ankara Milletvekili İsmail Rüştü Aksal, DP Muğla Milletvekili Zeyyat Mandalinci, CHP Ankara Milletvekili Hıfzı Oğuz Bekata, DP Edirne Milletvekili Mükerrrem Sarol, CHP Adana Milletvekili Suphi Baykam, Milli Eğitim Bakanı (DP Ağrı Milletvekili) Celal Yardımcı, DP Meclis Grubu adına Manisa Milletvekili Samet Ağaoğlu, Bütçe Komisyonu Raportörü ve DP İzmir Milletvekili Behzat Bilgin, CKMP Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı, Maliye Bakanı (DP Eskişehir Milletvekili) Hasan Polatkan, Manisa Bağımsız Milletvekili Hikmet Bayur bütçe üzerindeki görüş ve eleştirilerini sunmuştur.

⁸¹⁰ Bu kazaya ilişkin detaylar çalışmamızın Gayrimüslimler ve DP Hükümeti ilişkileri kısmında verilmiştir.

⁸¹¹ TBMMZC, Devre XI, C.7, İN. 44, İÇ.1,2,3, s.645-668.

üyeliğini paralel gösteren ve muhalefeti “Ehlisalip”⁸¹² olarak tanımlayan bir haber üzerinden değerlendirmiştir. Börekçi, Diyanet teşkilatının kuruluşundan beri değişmeyen büyüklüğü ile kapasitesini çok aşan iş yükünü kaldıramayacağını ve bu konuda kadro/bütçe olanaklarının geliştirilmesinin gerekliliğini vurgulamış, ayrıca rejim ve devrimin icaplarına göre hareket eden din adamlarının yetişmesi için MEB bünyesinde eğitim kurumlarının açılması gerektiğini de sözlerine eklemiştir. Börekçi, İHO ve İlahiyat Fakültesi’nin de kadro/bütçe/mezun yetersizliği ile ihtiyaca cevap vermediğinden bahisle, vatandaşlar üzerinden din merkezli bir ayrımcılık yapmanın zararlarını da vurgulamıştır.

DP Meclis Grubu adına konuşan Konya Milletvekili Mustafa Runyun, dinin siyasete alet edilmesi kavramının çok geniş tutulduğundan ve her şekilde (olumlu/olumsuz) yorumlanabileceğinden bahisle⁸¹³ bir ülkenin ahlakını ve bağımsızlığını korumada din adamlarının öneminden bahsetmiştir. İslâm’ın Türk tarihindeki yerinden söz eden Runyun, dini özgürlüklerin Lozan ile Türkiye’de azınlıklara verildiği halde çoğunluğu oluşturan Müslümanların bunlardan “mahrum bırakıldıklarını” söylemiştir. Lozan Antlaşması’nın Azınlıklarla ilgili 42 ve 43. Maddelerini okuyan Runyun, Türkiye’nin bu maddelere “sadık kaldığını” ancak Müslümanların kötü bir ihmal dönemini yaşadığından bahsetmiştir. Runyun, Fatih Sultan Mehmet’in Gayrimüslimlere tanıdığı dini özgürlüklerle onların gönlünü kazandığını, bu nedenle “onların isteğiyle” bazı mabetlerinin camiye çevrildiğini, Türk milletinin bunlardan biri olan Ayasofya’nın da “cami olarak açılmasını sabırsızlıkla” beklediğini, bunun DP sayesinde mümkün olacağına inandığını söylemiştir.

CHP Adana Milletvekili Mehmet Geçioğlu, kendileri için kullanılan kelimedden (*Ehlisalip*) dolayı bunu kullananları kınamış, din adamları ve yönetici sınıfının eksiklerinden bahsetmiştir. Kadro/bütçe sıkıntılarında başka, köy imamlarının da kadroya alınması gerektiğini vurgulamıştır. İlahiyat Enstitüsü’nün “yüksek ilim adamları” yetiştirme amacıyla “bir an evvel” açılması gerektiğini söyleyen Geçioğlu, İHO müfredatlarının da detaylı ele alınması gerektiğini de sözlerine eklemiştir.

DP Isparta Milletvekili Sadi Bilgiç, din kelimesinin altında “irtica” bulunduğu iddialarının yersiz olduğundan bahisle, dini “milleti meydana getiren esas unsurlardan biri olarak” yeni nesillere öğretmek gerektiğini, dinin engellenmesinin “Komünizmle mücadelede” de olumsuz

⁸¹² 11-12. yüzyıllarda Hristiyanlarca kutsal sayılan yerlerin fethini amaçlayan seferlere katılan kişiler için kullanılan terim. Akalın vd., **a.g.e.**, 765.

⁸¹³ Runyun’un “Konuşmalarımızda Allah’ı zikretmek veya namaz kılmak, dini siyasete alet etmiş gibi bir telakki vardır” deyince muhalefetin yoğun tepkisiyle karşılaşmış, hatta CHP Ordu Milletvekili Atıf Topaloğlu tarafından dine siyaseti karıştırdığı gerekçesiyle “yobaz” hitabıyla tepki görmüştür. Oturum başkanının müdahalesiyle bu sözün kişiye değil, “bir zihniyete” karşı kullanıldığını dile getirilmiştir.

etki yapacağını söylemiştir. Son zamanlarda bazı “tarikatçıların çıkardıkları bazı hadiselerin” kendilerini dine daha fazla yaklaştırması gerektiğini söyleyen Bilgiç, belli bir dini seviyenin toplumca kazanılmasından sonra “cemaat teşkilatına” gidilebileceğini, devletin dine karşı “dondurucu susturucu değil seviye kazandırıcı” bir işleve sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. “Çeşitli inanışta insanı sinesinde toplamış bulunan İlahiyat Fakültesini İslâm İlahiyat Fakültesi haline” dönüştürmenin zorunlu olduğunu söyleyen Bilgiç, aile-okul-cami arasında bir uyum kurmak ve bu kurumlardaki “telkinleri ahenkleştirmek” zorunluluğuna da vurgu yapmıştır.

CHP Ankara Milletvekili Ahmet Üstün, Müslümanlara karşı kötü hitabın dinen yanlış olduğundan bahisle, din adamı, bütçe ve kadro olanaklarının yetersizliğine vurgu yapmıştır. Üstün, İslâm’ın gelişmeyi emrettiğini, toplumdaki milli ve manevi değerlerin “sağ ve sol kol” kadar lüzumlu olduğunu da söylemiştir. Üstün, din adamlarının maaşlarının artırılması gerektiğini, bu çerçevede Konya, Ankara, Adana ve Maraş milletvekilleri olarak bir önerge vereceklerini vurgulamıştır. Vatansızlıkta olduğu gibi dindarlıkta ta üstünlük iddiasında bulunulamayacağını belirten Üstün, geçmişi değil bugünü ve yarını konuşarak sorunlara çare aramak gerektiğini dile getirmiştir.

Bütçe Komisyonu adına DP Rize Milletvekili İzzet Akçal, dini siyasete alet etmemek gerektiğine inandığını, ancak böyle davranışların “mensup oldukları partiye mal edilmemesi” gerektiğini, “Ehlişalip” kelimesinin yetkisi olmayanlarca kullanımından DP’nin sorumlu tutulduğunu söylemiştir. Akçal, Müslümanlığı dine alet edenlerle kanunların ve Cumhuriyet savcılıklarının ilgilendiğini, dinin “müşterek bir dava olarak” eskiden olduğu gibi sahipsiz bırakılmaması gerektiğini de sözlerine eklemiştir. DP’nin asla dini siyasete alet etmeyeceğini, bu yönde kanun çıkardıklarını, yaptırım getirdiklerini vurgulayan Akçal, ama “sahayı da boş bırakmayacaklarını”, İHO müfredatının güçlü olduğunu, bu yılın bütçesine ödenek ayrılacak olan “İlahiyat Enstitüsü’nün bu sene açılacağını” dile getirmiştir.

İlahiyat Fakültesi’nin *İslâm İlahiyat Fakültesi* şekline dönüşmesi için çalıştıklarını, program ve hoca temini konusunda çalışıldığını, yurt dışından değerli kişilerin getirilmesine uğraştıklarını söyleyen Akçal, Hâkimiyet gazetesindeki yazıların “kişisel olduğunu, adı geçen gazetenin herhangi bir partinin işaretiyle hareket etmediğini ve DP’ye bu gazetenin yazılarının mal edilemeyeceğini” sözlerine eklemiştir. Geçmişle şimdiyi kendisinin kıyas etmediğini ama Fuad Börekçi’nin “şerefle bu vazifeyi yapan” babasının dönemiyle⁸¹⁴ şimdiyi

⁸¹⁴ CHP Ankara Milletvekili Fuad Börekçi, ilk Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi’nin oğludur. Rıfat Börekçi’ye dair bazı bilgiler çalışmamızın ilk bölümünde verilmiştir.

karşılaştırabildiğini söylemiştir. 1950'den bu yana din adamlarının hem kadro hem maaş anlamında durumlarının elbette yeterli değilse de iyileştirildiğini de söyleyen Akçal, İlahiyat Fakültesi mezunlarının yüksekokul, İHO mezunlarının ise lise mezunu diğer memurlarla farksız maaş aldıklarını ifade etmiştir. Börekçi'nin DİB bünyesinde "ilmi bir heyet" kurulması fikrine katıldığını söyleyen Akçal, DİB yayınlarının yetersiz olmadığını, buna gereken önemin verildiğini ayrıca ifade etmiştir. 1959 programında yer alan *İslâm Dini, Sahihi Buharî*'nin ikinci cildinin ikinci baskısı, Hazreti Peygamberin Hayatı, Namaz surelerinin Türkçe tefsir ve tercüme, Kur'an-ı Kerimin tercüme ve tefsiri ve yine Kur'an'ın Bahriye matbaasından alınan harflerle baskısının yapılması için gerekli çalışmalara başladığını ifade etmiştir.

DP Çanakkale Milletvekili Servet Sezgin, İslâm dini ve gelişim ilişkisinden ve bunun 1923 sonrası Türk inkılâbı ve Atatürk'ün fikirleri ile benzerliklerinden bahisle, bu kapsamda yetiştirilmiş din adamlarına ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Sezgin, İHO'ların isminin İslâm Lisesi veya Enstitüsü şeklinde değiştirilmesi gerektiğini, programlarının aynı olduğunu ama ek olarak "din felsefesi, iki batı ve iki doğu dili – Arapça ve Farsça – öğrenmekte olduklarını", bunların İlahiyat fakültesine kaynak olması gerektiğini de öne sürmüştür. Sezgin, bu okulların, isim değişikliğiyle beraber mezunlarının İlahiyat fakültesine öğrenci olarak alınmaları gerektiğini, bu amaçla da yetişmiş ve "ilmi ve inancı tamamen hür, tamamıyla Batı zihniyetini kavramış müspet ilimle mücehhez" bilim adamlarıyla din konusunu Türk toplumunda çözmek gerektiğini ifade etmiştir.

Sezgin'in konuşmasının ardından fasıllara geçilmiş, özellikle kadro ve bütçe olanakları üzerine karşılıklı görüş ve eleştiriler dile getirilmiştir. Bu kısımda yine çok sayıda milletvekili konuşmuştur.⁸¹⁵ Din görevlilerinin maaşlarının iyileştirilmesi yönünde verilen bir önerge oylanarak kabul edilmiş, ardından DİB bütçesine dair görüşmeler tamamlanmıştır. Tüm görüşmelerin tamamlanmasının ardından 1959 yılı bütçesi 515 milletvekilinin katıldığı oylama sonucunda 363 kabul, 151 ret, 1 çekimser ile kabul edilmiştir.⁸¹⁶

⁸¹⁵ DP Bursa Milletvekili Sadettin Karacabey, CHP Adana Milletvekili Saim Karaömerlioğlu, CHP Adana Milletvekili Muslihittin Yılmaz Mete, CHP Sivas Milletvekili Halim Ateşalp, Komisyon adına DP Rize Milletvekili İzzet Akçal, DP Gaziantep Milletvekili İhsan Dai, DP Zonguldak Milletvekili Abdullah Akın, CHP Ordu Milletvekili Arif Hikmet Onat, Bütçe Komisyonu Raportörü ve DP İzmir Milletvekili Behzat Bilgin, DP Antalya Milletvekili Burhanettin Onat, CHP Ankara Milletvekili Selim Soley görüş veya eleştirilerini dile getirmişlerdir.

⁸¹⁶ TBMMZC, Devre XI, C. 7, İN. 48, İÇ. 2, s. 1450-1454.

1960 bütçe görüşmeleri, 19 Şubat 1960⁸¹⁷, 20 Şubat 1960⁸¹⁸, 21 Şubat 1960⁸¹⁹, 22 Şubat 1960⁸²⁰, 23 Şubat 1960⁸²¹ tarihli oturumlarda gerçekleştirilmiştir. Maliye Bakanı (DP Eskişehir Milletvekili) Hasan Polatkan'ın sunumuyla başlayan görüşmelerde, bütçe üzerine görüşler dile getirilmiştir.⁸²² Ardından görüşmelerin yeterli olduğu yönünde önergeler verilmiş, usul tartışmaları içinde bütçenin geneli üzerine görüşmeler tamamlanmıştır.

DİB 1960 bütçesi görüşmeleri 24 Şubat 1960 tarihli oturumda⁸²³ yapılmıştır. CHP Meclis Grubu adına söz alan Ankara Milletvekili Fuad Börekçi, İslâmiyet ve Cumhuriyet ilişkisinden bahisle, dinin “vicdanlarda hür ve mukaddes bir duygu olarak yaşamasını” ve her türlü istismardan uzak tutulması gerektiğini, dini siyasete alet etmenin ciddi bir tehlike olduğunu vurgulamıştır. Börekçi 1959'da dile getirdiği eleştirilerin/eksikliklerin değişmemiş olduğunu, çok önemli bir göreve sahip olan DİB'nin bu kadar büyük bir bütçe içinde çok az bir yer tuttuğunu, bu durumun da tehlikeli gerici hareketler karşısında DİB'ni etkisiz hale getirdiğini ifade etmiştir. Börekçi, *Hür Adam*, *Büyük Doğu* ve *Köylü* gazetesi gibi pek çok süreli yayının “dini inançları yayma kisvesi altında”, Risale-i Nur gibi pek çok yayının da “siyasi kasıt ve tesirlerle” vatandaşların “saf ve temiz vicdanları üzerinde” oluşturmaya çalıştıkları “geri ve karanlık baskıyı” nefretle dile getirmek istediğini vurgulamıştır. Kürsülerden yanlış telkinlerde bulunulduğunu söyleyen Börekçi, Kur'an ve din üzerine kasıtlı sorular ve amaçları milli inkılâpları ve inançları şüpheli hale getirmek olan sorulara DİB tarafından cevap verme çabasının gereksizliğini dile getirmiştir. Börekçi, camilerin ihtiyaçları ile din adamlarının maddi imkânlarının yetersizliğinin önemli konular olduğunu, ancak asıl önemli olanın zihniyet değişikliği olduğunu söylemiştir. Börekçi, vatandaşlar arasında ayrımcılık yapan bir iktidarın sorunları çözeceğine de inanmadıklarını dile getirmiştir.

CHP Ankara Milletvekili Ahmet Üstün, İslâm'ın üstün özelliklerini öğretmek/anlatmak durumundaki DİB'nin kadro/bütçe olanaksızlıklarından bahisle, CHP iktidarı döneminde başlayan dini eğitimin eksikliklerinin hala giderilemediğini söylemiştir. Üstün, din

⁸¹⁷ TBMMZC, Devre XI, C. 12, İN. 41, İÇ. 1, s. 4-61.

⁸¹⁸ TBMMZC, Devre XI, C. 12, İN. 42, İÇ. 1,2, s. 66-93.

⁸¹⁹ TBMMZC, Devre XI, C. 12, İN. 43, İÇ. 1, s. 110-173.

⁸²⁰ TBMMZC, Devre XI, C. 12, İN. 44, İÇ. 1, s. 189-243.

⁸²¹ TBMMZC, Devre XI, C. 12, İN. 45, İÇ. 1,2 s. 247-312.

⁸²² CHP Meclis Grubu adına Van Milletvekili Ferit Melen, DP Meclis Grubu adına Zeyyat Mandalıncı, CHP Ankara Milletvekili Hıfzı Oğuz Bekata, DP Giresun Milletvekili Mazhar Şener, CHP Adana Milletvekili Suphi Baykam, Sanayi Bakanı (DP Zonguldak Milletvekili) Sebati Ataman, Bütçe Komisyonu Raportörü (DP İzmir Milletvekili) Behzat Bilgin, DP Manisa Milletvekili Sezai Akdağ, CHP Maraş Milletvekili Emin Soysal, Manisa Bağımsız Milletvekili Hikmet Bayur, CHP Adana Milletvekili Rıza Tekeli, DP Edirne Milletvekili Mükerrer Sarol, CHP Ankara Milletvekili Hasan Tez, DP Antalya Milletvekili Burhanettin Onat, CHP Sivas Milletvekili Kamil Kırkoğlu, DP Ağrı Milletvekili Celal Yardımcı bütçe üzerinde görüş veya eleştirilerini ifade etmişlerdir.

⁸²³ TBMMZC, Devre XI, C. 12, İN. 46, İÇ. 1, s. 357-372.

adamlarının, maaş bakımından rahat ve siyasetçinin baskısından uzak olması gerektiğini, radyodaki dini yayınların DİB tarafından düzenlenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Üstün ayrıca, geçen seneden beri dini istismarcılığın arttığını, örneğin Kastamonu'ya bağlı Tosya'da CHP aleyhtarı bir bildirin DP'liler tarafından dağıtıldığını, bazı camilere *Vatan Cephesi* ocak tabelalarının asıldığını söylemiştir. DP kongrelerinde açıkça dini istismar yapıldığını, üstelik Müslüman oldukları halde halkın yarısının “ehlisalip” olmak gibi bir ithamla karşılaştığını öne süren Üstün, dini açıdan bu hareketlerin yanlış olduğunu, ancak hataların telafisi olduğunu ve bir an önce gereken tedbirlerin alınması gerektiğini ifade etmiştir.

DP Erzurum Milletvekili Münip Özer ise muhalefeti eleştirerek başladığı konuşmasında din konusunda asıl yanlışların eski iktidar döneminde yapıldığını, din adına yapılan her şeyi onların “irtica” diye itham ettiklerini, en temel ihtiyaçlardan olan dinin bütün baskılara rağmen “vatandaşın kalbinden söküp atmaya muvaffak” olamadıklarını ve olamayacaklarını söyleyerek konuşmasını tamamlamıştır.

DP Meclis Grubu adına söz alan Denizli Milletvekili Mehmet Karasan, dinin ne kadar önemli olduğundan bahisle, “inkılâplarımız tamamıyla millete mal olmuş olsaydı” böyle bir bütçenin Meclis'e gelmesinin gerekmeceğini vurgulamıştır. Karasan, Türkiye'deki Gayrimüslimlere tüm dini haklarının tanındığını, ancak din ve devlet kavramlarının uzun süre birbirinden ayrı tutulduğunu, CHP ile Diyanet bütçesi üzerinde anlaşma ihtimallerinin sevindirici olduğunu söylemiştir. Karasan, Saltanat ve Hilafet'in kaldırılışı sırasında eski Maliye Bakanı Seyit Bey'in söylediklerinin yeniden okunması gerektiğini⁸²⁴, bugün tartışmaların temelsiz yapıldığını, o zamanki sözlerden laiklik ile İslâm'ın birlikte olabileceğinin gösterildiğini söylemiştir. Hristiyan şeriatının laiklik açısından gelişme detaylarını anlatan Karasan, İslâm'da bir ruhban sınıfının olmaması nedeniyle laikliğe uyumun daha kolay olduğunu, siyasi çekişmeleri bir tarafa bırakmanın zorunlu olduğunu da vurgulamıştır. Asıl yanlış olanın insanların dini inançlarına göre “geri veya ileri” olarak tanımlanması olduğunu söyleyen Karasan, BM kapsamındaki insan hakları yaklaşımında ülkelerin/milletlerin inançlarından dolayı değil, insan hakları ve kültüre verdikleri değer ile sahip oldukları teknik ve ekonomik imkânlar açısından geride veya ileride oldukları şeklinde tanımlandıklarını dile getirmiş, tüm bunları burada tartışmanın “dine hürmet kadar, laikliğe de sadakat” olduğunu vurgulayarak sözlerini tamamlamıştır.

⁸²⁴ Seyit Bey anılan dönemde Adliye Vekili olarak görev yapmıştır. Oldukça detaylı olan ve Hilafet'in kaldırılması yönündeki bahse konu konuşmanın detayları için Bkz. **TBMMZC**, Devre II, C. 7, İÇ. 2, Celse 2, s. 40-61. Bundan başka yine Son Halife'nin hayat hikâyesi merkezli olarak, Halifelik konusu ve Hilafetin kaldırılması hakkında bir çalışma için Bkz. Ali Satın, **Son Halife Abdülmecid Efendi, Saltanatsız Hilafet ve Halifesiz Cumhuriyet Günlerinde**, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2009.

CHP Adana Milletvekili Mehmet Geçioğlu, DİB bütçesinin her açıdan yetersiz olduğunu ve sadece maaş artışının bütçeyi artırdığını, din adamlarının ve yöneticilerin fizik imkânlardan yoksun olduğunu söylemiştir. Geçioğlu, İHO, İlahiyat Fakültesi veya Yüksek İslâm İlahiyat Enstitüsü müfredatının hazırlanmasında nedense DİB uzmanlarından yararlanma yoluna gidilmediğini, kadrosuzluk yüzünden pek çok müftü ve vaizin terfi edemediğini, pek çok kadronun bu yüzden boş olduğunu öne sürmüştür. Ders kitaplarının hazırlanmasında, ya DİB denetimi ya da MEB Talim Terbiye Heyeti işbirliğine ihtiyaç olduğunu, ortaokullardaki din derslerinin isteğe bağlı değil herkes için olması gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Köy imam ve hatiplerinin her yönden “kendi hallerine bırakıldığını” söyleyen Geçioğlu, dini konularda “karşılıklı istismardan” ve ayrımcı davranışlardan kesinlikle vazgeçilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

Devlet Bakanı (DP Rize Milletvekili) İzzet Akçal, Diyanet işlerinin temelini DP Parti programının 14. Maddesine dayalı olduğundan ve *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'nin 18. Maddesindeki din özgürlüğünden bahisle, geçmişle ilgili değerlendirmenin artık yapılmaması gerektiğini, geline nokta DİB bütçesinin 1950’de 2.900.000 civarında iken 1960 bütçesinde 37 milyon liraya yükseldiğini, din görevlisi sayısının 1950’de 4.503 iken 1959’da bin tanesi maaşlı olarak 10.750’ye çıkarıldığını, CHP döneminde Kur’an kursu kadrosu 131 iken, geline nokta ücretli 702, aylıklı 1.500’ün üzerinde bir kadroya ulaşıldığını dile getirmiştir. Aynı şekilde din görevlilerinin ortalama maaşının 1950’de 57 lira olduğunu, 1959’da ise bu rakamın 213 liraya yükseldiğini, dini müesseselerin uzun zaman kapalı kaldığını, DP iktidarıyla 1958’de 2.055 hafız yetiştirildiğini, Kur’an kurslarından 30 binden fazla kişinin eğitim aldığı, Kur’an kursları için, çağın gereklerine göre, dini terbiye ve bilgiyi Türk çocuklarına verme imkânını sağlayacak ve büyük bir hassasiyetle hazırlanan yeni bir yönetmeliğin yakında yürürlüğe gireceğini ifade etmiştir. Ülke çapında 19 İHO açıldığını söyleyen Akçal, bu yıl (1960) İslâm İlahiyat Enstitüsü’nü de açtıklarını, fakülte mezunları çoğaldıkça kadroların artırılacağını, yayın konusunda DİB tarafından fıkıh, tefsir ve hadis alanında çok sayıda eser basıldığını, yalnız son sene içinde 71 eserin toplamda 2.258.000 adet baskıya ulaşıldığını da dile getirmiştir. Köy kanununda yeni yapılmış bir değişiklikle imam-hatiplerin maaş sorununun halledileceğini söyleyen Akçal, dini müfredatın hazırlanması sırasında DİB’den görüş alındığını, MEB Talim Terbiye Heyeti içinde de konusunun uzmanı bir kişinin olduğunu ifade etmiştir. Son dönemde köy cami sayısının 7.363’e yükseldiğini, bunun için halk tarafından 170 milyon liranın üzerinde para harcandığını, ama VGM bütçesinde bu iş için ayrılan paranın bu miktarın ancak dörtte biri

kadar olduğunu, bundan başka köylerde 8.284 caminin büyük ölçüde tamir gördüğünü söyleyerek konuşmasını tamamlamıştır.

DP Isparta Milletvekili Tevfik Tıǧlı ise, dinin siyasete alet edilmemesi için gerekli yasal düzenlemelerin DP iktidarında yapıldığını, bahsedilen suiistimallerin münferit olduğunu, dini yayınların devlet eliyle radyoda yapılmasının faydalı olduğunu, sorumlu Bakanlığın DİB ile işlerde dikkatle durmasının normal olduğunu söylemiştir. Din alanında önemli işler yapıldığını (İHO, Yüksek İslâm Enstitüsü, vb.) söyleyen Tıǧlı, yaşanan üzücü olaylardan dolayı tüm milleti “mürteci”, İslâm dinini de “irtica” kaynağı gibi görmenin/göstermenin yanlış olduğunu, yetkin din adamlarının ve iyi hazırlanmış dini yayınların önemini de vurgulamıştır.

Bu konuşmaların ardından görüşmelerin yeterli olduğu önergesi verilmiş, oylamada önerge kabul edilerek fasıllara geçilmiştir. Bu aşamada, CHP Sivas Milletvekili Halim Ateşalp, DP Konya Milletvekili Mustafa Runyun, CHP Maraş Milletvekili Emin Soysal, CHP Sivas Milletvekili Ahmet Yılmaz görüşlerini dile getirmişlerdir. Ek bütçe/kadro verilmesine ilişkin önergeler kabul edilerek komisyona verilmiştir. CHP Adana Milletvekilleri Saim Karaömerlioǧlu ve Kemal Sarıbrahimoǧlu ile Devlet Bakanı (DP Rize Milletvekili) İzzet Akçal bütçe ile ilgili son görüşleri dile getiren kişiler olmuşlardır. Ardından DİB 1960 bütçesi onaylanarak kabul edilmiştir. Bütçe görüşmelerinin tamamlanmasının ardından 29 Şubat 1960 tarihli oturumda⁸²⁵ iktidar ve muhalefet temsilcileri son görüşlerini dile getirmiş, ardından yapılan ve 553 oyun kullanıldığı oylamada 396 kabul ve 157 ret oyu ile DP iktidarının son bütçesi kabul edilmiştir.

Bu dönemin bütçeye dair son gelişmesi olarak, 25 Nisan 1960 tarihli oturumda, CHP Ankara Milletvekili Mehmet Ali Ceritoǧlu'nun, Hacca gitmek isteyenlere döviz verilmesi konusunda ne düşünüldüğüne dair yazılı soru önergesi Başbakanlık'a gönderilmiştir.⁸²⁶

4.3.2. Cami ve Mescitlerin Bakım, Onarım ve Restorasyonu Meselesi

DP'nin üçüncü döneminde de, bu konu TBMM tartışmaları içinde zaman zaman göze çarpmıştır. 22 Aralık 1958 tarihli oturumda CHP Ankara Milletvekili Selim Soley'in, Şereflikoçhisar ilçesinde bulunan Selçuklular devrinden kalma tarihi caminin ne zaman onarılacağına dair yazılı sorusu Başbakanlık'a gönderilmiş⁸²⁷, 11 Şubat 1959 tarihli oturumda, bu soruya Devlet Bakanı Abdullah Aker yazılı cevap vermiştir.⁸²⁸ Bakan Aker cevaben, bahse

⁸²⁵ TBMMZC, Devre XI, C. 12, İN. 51, İÇ. 1, s. 1109-1122, 1126-1130.

⁸²⁶ TBMMZC, Devre XI, C. 13, İN. 60, İÇ. 1, s. 245.

⁸²⁷ TBMMZC, Devre XI, C. 6, İN. 18, İÇ. 1, s. 245.

⁸²⁸ TBMMZC, Devre XI, C. 7, İN. 36, İÇ. 1, s. 124-125.

konu Sultan Alâeddin Camii'nin tamiri için mevcut başvuru üzerine gerekli incelemelerin yaptırılarak 48.256 liralık bir keşif hazırlatıldığı, ancak mevsimin ilerlemesi ve ödenek yetersizliği nedeniyle ihaleye çıkarılmasının 1959 yılına bırakıldığı, hazırlanmış olan keşfin Mart 1959'dan sonra yeni yıl rayiçlerine göre revizyona tabi tutulup yeterli miktarda ödenek ayrılarak ihaleye çıkarılacağı ifade edilmiştir.⁸²⁹

20 Nisan 1959 tarihli oturumda, CHP Kars Milletvekili Kemal Güven'in, VGM tarafından 1950-1959 mali yıllarında hangi şehir ve kasaba camileri için yardım yapıldığına dair yazılı soru önergesi Başbakanlık'a gönderilmiş⁸³⁰, 25 Kasım 1959 tarihli oturumda, bu soruya Devlet Bakanı (DP Rize Milletvekili) İzzet Akçal tarafından yazılı cevap verilmiştir.⁸³¹ Bakan Akçal cevaben, 1950-1958 yılları arasında yapılan yardım miktarının yazıya ek tabloda verildiğinden bahisle, camilere yapılan yardımların ilgili dernek ve köy ihtiyar heyetlerinin doğrudan VGM'ye yaptığı başvurular ve ilgili makamlarca bildirilen ihtiyaç doğrultusunda yapıldığını, ancak bu ödeneğin bir kısmının bütçedeki ilgili cetvel uyarınca çeşitli kentlerdeki abidelerin tamir ve düzenlemesi için doğrudan VGM tarafından kullanıldığı ifade edilmiştir.

30 Kasım 1959 tarihli oturumda CHP Sivas Milletvekili Halim Ateşalp'in, Sivas'ın köy ve kaza merkezlerinde hangi cami yaptırma derneklerine ne kadar para yardımı yapılacağına dair ve CHP Kars Milletvekili Osman Yeltekin'in, 1958 mali yılında Kars ili sınırları içindeki camiler için ayrılan paranın miktarına dair yazılı soru önergeleri Başbakanlık'a gönderilmiştir.⁸³²

4 Aralık 1959 tarihli oturumda, Ateşalp'in sorusuna Devlet Bakanı (DP Rize Milletvekili) İzzet Akçal cevap vermiştir. Bakan Akçal cevaben, dernekler veya köy tüzel kişiliklerince yaptırılan veya tamir edilen camilere yarım edilmek üzere 1957'de alınan 11 milyon liralık ödeneğin ve camilere yapılan yardımların, ilgili dernek ve köy ihtiyar heyetlerinin doğrudan VGM'ye yaptığı başvurular ve ilgili makamlarca bildirilen ihtiyaç doğrultusunda yapıldığını, ancak bu ödeneğin bir kısmının bütçedeki ilgili cetvel uyarınca çeşitli kentlerdeki abidelerin tamir ve düzenlemesi için doğrudan VGM tarafından kullanıldığını ifade etmiştir.

Bakan Akçal ayrıca, 1957 mali yılı içinde Sivas'taki çeşitli köy ve kasaba camileri için toplam 182.300 lira verildiğini, bu paranın 50.000 lirasının merkez Ulu Cami derneğine, kalanının da diğer camilere kaydı tutularak verildiğini ifade etmiştir. Akçal, halk tarafından yaptırılan camilerin, Medeni Kanun kapsamına girdiğinden bahisle, planların yaptırılan tarafından belirlendiğini, bağış olarak toplanan bu yardımlar için makbuz kesildiğini, 1958 yılında her il için ellişer bin liralık bir tahsisat miktarın belirlendiğini, bu paranın dağıtımının, VGM'ye yapılan başvuruların katılmasından sonra, valiler tarafından yapıldığı, buna göre 151 dernek ve köy muhtarlığına 49.700 lira ödendiği dile getirilmiştir. Akçal, ayrıca yine bu ödenek kapsamında bazı camilerin⁸³³ tamir edilmiş olduğunu, bunlardan bir tanesinin tamirinin devam ettiğini dile getirmiştir. Akçal, bunlara sarf edilen meblağın belirtilen rakamlar dışında kabul edildiğini de ifade etmiştir. Bu beyana karşılık Ateşalp, sorusunun ilk

⁸²⁹ Bahse konu Sultan Alâeddin Camii, 12. yüzyıla kadar uzanan geçmişiyle önemli bir tarihi yapı olup, cami hakkındaki genel bilgiler için Bkz. **Yertürk, Türkiye'nin Doğa ve Kültür Arşivi Veritabanı** – Erişim Tarihi: 04.07.2015. Son dönemde yenilenen restorasyonun ardından 2015 yılında caminin tekrar hizmete açılmasına dair 1 Temmuz 2015 tarihli bir haber için Bkz. **Şereflikoçhisar Yenigün Gazetesi Veritabanı** – Erişim Tarihi: 04.07.2015.

⁸³⁰ **TBMMZC**, Devre XI, C. 8, İN. 59, İÇ. 1, s. 349.

⁸³¹ **TBMMZC**, Devre XI, C. 10, İN. 6, İÇ. 1, s. 168-173.

⁸³² **TBMMZC**, Devre XI, C. 10, İN. 8, İÇ. 1, s. 219-220.

⁸³³ Bahse konu camiler şunlardır: Sofuhammet Camii, Ulus Camii, Yusuf ve İmaret Camileri, Meydan Camii, Zincirli Camii, Kazancılar Camii, Taşhan binası ilave kat inşaatı, Abdülvehapgazi Camii, Mehmetali Hamamı, Divrik Ulu Camii, Gökçe Camii, Mustafa Abdülğani Camii, Yıldızeli Karamustafa Paşa Camii ve Suşehri Bal Hatun Camii.

sorulduğundan beri yaklaşık bir buçuk yıl geçtiğini, VGM bünyesindeki çalışmalar dışında toplanan para ve bu paranın dağıtımını sırasında usulsüzlükler yapıldığını, yardımların daha çok DP yanlısı veya *Vatan Cephesi* destekçisi olan/olduğunu söyleyen kişilere/muhtarlara verildiğini, gerçekten hizmet etmek isteniyorsa başka biçimde davranılması gerektiğini, cami yaptırma işinin seçim aracı olarak kullanılmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁸³⁴

4.3.3. Din Eğitimi Meselesi

DP'nin son döneminde de gündemde olan ve TBMM tartışmalarına yansıyan din eğitimi konusu, yine kurumlar arası işbirliği veya yetki alanlarının karışması tartışmalarının birlikte yaşanmasına yol açmıştır.

CHP Ankara Milletvekili Mehmet Ali Ceritoğlu'nun, halkın katkılarıyla inşaatına başlanan ve VGM idaresince 1957 yılında yardım edildiği söylenen Keskin İHO binasının tamamlanması için yardım yapılması hususunda, 9 Haziran 1958 tarihli oturumda⁸³⁵ Milli Eğitim Bakanlığı'na, 8 Mayıs 1959 tarihli oturumda⁸³⁶ ise Başbakanlık'a gönderilen yazılı sorularına ilgili bakanlar yazılı olarak cevap vermişlerdir.⁸³⁷

Din eğitimi konusunda TBMM'de en yoğun faaliyette bulunan milletvekillerinden birisi CHP Adana Milletvekili Mehmet Geçioğlu'dur. Geçioğlu, DP'li bakanlara sıklıkla gönderdiği ve ısrarla cevap istediği sorularıyla dikkat çekici bir performans sergilemiştir. Geçioğlu'nun 21 Kasım 1958 tarihli oturumda⁸³⁸, İHO mezunları için bir yüksekokul açılmasının düşünüldüğü düşünülmediğine dair MEB'e gönderilen sözlü sorusu, 22 Mayıs 1959⁸³⁹, 27 Mayıs 1959⁸⁴⁰, 20 Temmuz 1959⁸⁴¹ tarihli oturumlarda gündeme gelmiş, soruya Milli Eğitim Bakanı (DP Samsun Milletvekili) Tevfik İleri yazılı olarak verdiği cevapta İHO mezunlarının yükseköğrenim görebilmelerini sağlamak için açılacak Yüksek İslâm İlahiyat enstitülerinden

⁸³⁴ TBMMZC, Devre XI, C. 10, İN. 10, İÇ. 1, s. 278-280.

⁸³⁵ TBMMZC, Devre XI, C. 4, İN. 78, İÇ. 1, s. 371.

⁸³⁶ TBMMZC, Devre XI, C. 9, İN. 65, İÇ. 1, s.28.

⁸³⁷ Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı, 17 Kasım 1958 tarihli oturumda, yazılı olarak verdiği cevapta, bahse konu okulun MEB'e bağlı bulunmadığından kendileriyle ilgili olmadığını ifade etmiştir. TBMMZC, Devre XI, C. 5, İN. 3, İÇ. 1, s. 111. Devlet Bakanı (DP Rize Milletvekili) İzzet Akçal ise, 14 Aralık 1959 tarihli oturumda, yazılı olarak verdiği cevapta, bahse konu okulun bir dernek tarafından yaptırıldığını, bu maksatla yerel olarak toplanan 80.000 lira ile birinci katın tamamlandığını, derneğin elinde nakit 5.000 lira para ile 20.000 lira değerinde malzeme bulunduğunu, bina projesine göre, tamamlanabilmesi için 150.000 liraya ihtiyaç ortaya çıktığını, Ziraat Bakanlığı tarafından da, Bakanlık tarafından verilen bilgiye göre, bu okul inşaatı için 75 m³ tomruk yardımı yapıldığını ifade etmiştir. Bakan Akçal, dernekçe yaptırılan bu bina için MEB'e herhangi bir bilgi ulaşmadığı gibi, Keskin kazasında böyle bir okulun açılmasının da mümkün görülmemekte olduğundan bahisle, bir katının tamamlandığı anlaşılan binanın başka bir eğitim hizmetine tahsis edilmesi ve bu takdirde binanın ihtiyaca göre tamamlanması konusunda MEB'in gereken ilgiyi göstereceğini sözlerine eklemiştir.

TBMMZC, Devre XI, C. 10, İN. 14, İÇ. 1, s. 374.

⁸³⁸ TBMMZC, Devre XI, C. 5, İN. 5, İÇ. 1, s. 195.

⁸³⁹ TBMMZC, Devre XI, C. 9, İN. 71, İÇ. 1, s. 230.

⁸⁴⁰ TBMMZC, Devre XI, C.9, İN. 73, İÇ. 1, s. 345.

⁸⁴¹ TBMMZC, Devre XI, C. 9, İN. 83 İÇ. 1, s. 988-989.

birinin önümüzdeki ders yılında eğitime başlayabilmesi için gerekli hazırlıklara başlanmış olduğunu ifade etmiştir.

3 Aralık 1958 tarihli oturumda⁸⁴², DP Çorum Milletvekili Fevzi Hacirecepoğlu'nun, İHO mezunlarının yükseköğrenim görmelerinin sağlanması konusunda ne düşünüldüğüne dair yazılı sorusu Milli Eğitim Bakanlığı'na gönderilmiş, 21 Ocak 1959 tarihli oturumda⁸⁴³, bu soruya Milli Eğitim Bakanı (DP Ağrı Milletvekili) Celal Yardımcı yazılı olarak verdiği cevapta İHO mezunlarının yükseköğrenim görmesini sağlamak için MEB tarafından *Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü* bünyesinde ve eğitim enstitüleri seviyesinde dini eğitim yapan *İlahiyat Enstitüsü* adıyla İstanbul'da bir yükseköğrenim kurumu açılmasının kararlaştırıldığını, halen müfredat programı, öğretmen kadrosu, bina vb. çalışmaların sürdürüldüğü kurumun 1959-1960 öğretim yılında açılacağını ifade etmiştir.

CHP Adana Milletvekili Mehmet Geçioğlu'nun, 22 Aralık 1958 tarihli oturumda⁸⁴⁴, İmam-hatip kursları ve okullarına dair yazılı MEB'e gönderilen sorusuna, 21 Ocak 1959 tarihli oturumda⁸⁴⁵, Milli Eğitim Bakanı (DP Ağrı Milletvekili) Celal Yardımcı detaylı bir cevap vermiştir.⁸⁴⁶

5 Haziran 1959 tarihli oturumda, DP Konya Milletvekili A. Fahri Ağaoğlu ve 59 arkadaşının, MEB Kuruluş Kadrolarıyla Merkez Kuruluşu ve Görevleri Hakkındaki 2287 sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkındaki 4926 sayılı Kanuna bağlı cetvellere (*Yüksek İslâm İlahiyat Enstitüsü*) için kadro eklenmesine dair kanun teklifi ve Geçici Komisyon Raporu Genel Kurul'a gönderilmiştir.⁸⁴⁷ 8 Haziran 1959 tarihli oturumda gündeme gelen bu kanun teklifi ve rapor üzerinde müzakere yapılması kabul edilmiş ardından kanundaki madde ve geçici madde

⁸⁴² TBMMZC, Devre XI, C. 6, İN. 10, İÇ. 1, s. 20.

⁸⁴³ TBMMZC, Devre XI, C. 6, İN. 27, İÇ. 2, s. 559.

⁸⁴⁴ TBMMZC, Devre XI, C. 6, İN. 18, İÇ. 1, s. 245.

⁸⁴⁵ TBMMZC, Devre XI, C. 6, İN. 27, İÇ. 2, s. 561-563.

⁸⁴⁶Bakanın cevabı şöyledir: "1. İmam - Hatip kursları, 1952 yılında Afyon, Amasya, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bitlis, Bolu, Burdur, Bursa, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elâzığ, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Hatay, Isparta, İzmir, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Maraş, Mardin, Muğla, Niğde, Rize, Samsun, Seyhan, Siirt, Sinop, Sivas, Tokat, Trabzon, Urfa, Yozgat, Zonguldak vilayet merkezleri ile İstanbul vilayetinin Beyoğlu ve Üsküdar kazalarında, 1956 yılında Çemişkezek'te, 1958 yılında Simav, İzmir'de açılmıştır.2. a) Ankara, Adana, Kayseri, Konya, Maraş, Isparta, İstanbul vilayet merkezlerinde 1951 - 1952 ders yılı başında, b) Antalya, Elazığ, Erzurum, Çorum, Tokat, Trabzon, Yozgat, İzmir vilayet merkezlerinde 1953 - 1954 ders yılı başında, c) Diyarbakır'da 1954 - 1955 ders yılı başında, d) Adapazarı'nda 1956 - 1957 ders yılı başında, e) Balıkesir'de 1958 - 1959 ders yılı başında ilkokula dayalı 4 sınıflı İmam - Hatip okulları açılmıştır. 3. a) 1951 - 1952 ders yılı başında açılan 7 İmam - Hatip okulunda 1955 - 1956 ders yılı başında, b) 1953 - 1954 ders yılı başında açılan 8 İmam - Hatip okulunda 1957 - 1958 ders yılı başında, c) 1954 - 1955 ders yılı başında açılan Diyarbakır İmam - Hatip Okulunda ise 1958 - 1959 ders yılı başında birinci devreye dayalı ve üç sınıflı ikinci devreler faaliyete geçmiş bulunacaktır. İmam - Hatip okulları meslek okulu oldukları için lise ile muadeletleri [denklikleri] yoktur. İmam - Hatip okullarının bugünkü mevcudu 18'dir. Buldukları mahaller: Ankara, Antalya, Adana, Elâzığ, Erzurum, Çorum, Tokat, Trabzon, Kayseri, Konya, Maraş, Yozgat, Isparta, İstanbul, İzmir, Diyarbakır, Adapazarı ve Balıkesir'dir. 1958 - 1959 ders yılı başında İmam - Hatip okullarının birinci devresinde 2.790, ikinci devresinde ise 1.004 öğrenci mevcuttur. İkinci devreden 1957 - 1958 ders yılı sonunda 193 öğrenci mezun olmuştur."

⁸⁴⁷ TBMMZC, Devre XI, C. 9, İN. 77, İÇ. 1, s. 527.

değişikliği onaylanmıştır.⁸⁴⁸ 10 Haziran 1959 tarihli oturumda bu kanun teklifi ve rapor üzerine oylama yapılmış, ilgili bahse konu cetvellere (Yüksek İslâm İlahiyat Enstitüsü) için kadro eklenmesi 313 milletvekilinin katıldığı bir oylamada oybirliğiyle kabul edilmiştir.⁸⁴⁹

CHP Adana Milletvekili Mehmet Geçioğlu'nun, 27 Kasım 1959 tarihli oturumda⁸⁵⁰, İslâm İlahiyat Enstitüsü'ne kayıt için müracaat eden öğrencilerin miktar ve durumuna dair yazılı soru önergesi Milli Eğitim Bakanlığı'na gönderilmiş, 8 Nisan 1960 tarihli oturumda⁸⁵¹, bu soruya Milli Eğitim Bakanı Atıf Benderlioğlu tarafından yazılı bir cevap verilmiştir. Bakan Benderlioğlu cevaben, 5 Ekim 1959'da İstanbul'da İHO'da yapılan yazılı sınava 178 öğrencinin katıldığını, bunlardan 150 tanesinin sözlü sınava alındığını, yazılı ve sözlü sınavlarda kazandıkları notlara göre yapılan sıralamada 80 öğrencinin başarı gösterdiğini ve kesin kabullerinin yapıldığını ifade etmiştir. Bakan ayrıca, İHO'nun mevcut bina durumu ve öğrenci başarılarının dikkate alınması ile ancak 80 öğrencinin okula alınmasının mümkün olduğunu, kazanamayan öğrencilerin de “ibraz ettikleri ehliyetle ilgili hizmetlere tayin edildiklerini” ifade etmiştir.

Yine Geçioğlu'nun, 8 Şubat 1960 tarihli oturumda⁸⁵², ilk ve ortaokullar ile İHO'da okutulan din dersleri programlarına dair yazılı sorusu Milli Eğitim Bakanlığı'na gönderilmiştir.

Bu dönemde, din eğitime ilişkin son olarak, 27 Mayıs darbesinden yalnızca bir ay önce 18 Nisan 1960 tarihli oturumda⁸⁵³ CHP Ordu Milletvekili Ferda Güley'in, “Said Nursî tarafından yazılan kitap ve risalelerin askeri liselerle Harp okullarına sokulduğunun doğru olup olmadığına dair” yazılı soru önergesinin Milli Savunma Bakanlığı'na gönderilmiş olması da ilginç ancak cevaplandırılmamış bir detay olarak tutanaklara geçmiştir.

Görüldüğü üzere, din eğitimi konusunda, DP hükümetleri, mümkün olduğunca gayretli davranmış, ancak kendilerini muhalefetin laiklik karşıtı ithamlarına karşı korumak için de, kimi zaman kurumlar arası bürokrasi veya yetki alanı gerekçeleriyle gelen taleplerin bir kısmını karşılamamışlardır. Yükseköğretimde din eğitimi konusuna önem verildiği, yeni kurumların açılması ve burada yetişmiş din adamlarının, çağın gereklerini bilen ve rejimin hassasiyetlerine dikkat eden kişiler olması konusunda da en azından iyi bir niyete sahip oldukları bu görüşmelerde ortaya çıkan bir izlenim olarak kaydedilmelidir. DP döneminde din eğitimi konusu, ilgili pek çok çalışmada yer aldığı ve bu kısımları yeterince işlendiği için çalışmamızda ayrıca detaylandırılmayacaktır.

4.3.4. Dinde Reform Tartışmaları

⁸⁴⁸ TBMMZC, Devre XI, C. 9, İN. 78, İÇ. 1, s. 618-619.

⁸⁴⁹ TBMMZC, Devre XI, C. 9, , İN. 79, İÇ. 1, s. 644-645, 675, 691-695.

⁸⁵⁰ TBMMZC, Devre XI, C. 10, İN. 7, İÇ. 1, s. 187.

⁸⁵¹ TBMMZC, Devre XI, C. 13, İN. 54, İÇ. 2, s. 77.

⁸⁵² TBMMZC, Devre XI, C. 11, İN. 34, İÇ. 1, s. 581.

⁸⁵³ TBMMZC, Devre XI, C. 13, İN. 58, İÇ. 1, s. 188.

Dinde reform meselesi, her inancın tarihsel süreci içinde yaşanmakta olan bir olaydır. Bir dinin inananları, yaşadıkları dönemin değişen koşulları veya kişisel/toplumsal algıları değişime uğradıkça, inandıkları dinin kısmi veya radikal değişikliklere tabi olmasını talep edebilmektedirler. İslam inancı da, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, daha 4 Halife Dönemi'nde bu tip reform önerilerini tecrübe etmiştir. Bu tartışmalar, inancın özü ve temel değerleri aynı kalmakla beraber, kimi zaman makul ve çağın gereği olan değişiklikleri beraberinde getirmiş, kimi zamansa ciddi tartışmaları ve hatta bölünme veya ayrışmaları ortaya çıkarmıştır. İşte DP iktidarı da Türkiye topraklarında geçmişi uzun yüzyıllara dayanan bu tip tartışmaların bazılarını tecrübe etmiştir. Bunlardan kamuoyunda ve TBMM'de en çok öne çıkanı DP iktidarının sonlarına doğru "Dinde Reform" adıyla gündeme gelen bir reform girişimidir.

Osman Nuri Çerman adlı bir kişinin, *Dinimizde Reform Kemalizm* adıyla yayınladığı dergide, İslâm dini, Peygamberi ve kutsal değerlerine zıt görüşler dile getirilmiş, bu durum da DP mensuplarında, TCK 175. Madde ile koruma altına alınan kutsal değerlerin yeni bir yasal desteğe ihtiyacı olduğu fikrini ortaya çıkarmıştır. Konuyla ilgili TBMM'ye yansıyan tartışmaların detaylarına bakmadan önce, TBMM'deki tartışmaların daha iyi anlaşılabilmesi için bu dönem Çerman'ın görüşleri doğrultusunda çıkan bu yayına bakmak gerekmektedir.

Her inanç grubu içinde olduğu gibi İslam inancında da kimi zaman reform talepleri/girişimleri olmuştur. Ancak DP döneminde, bir lise öğretmeni olan Osman Nuri Çerman tarafından, Kemalizm ideolojisi temelinde ulusal bir din yaratmak ve böylece dinde reform gerçekleştirmek şeklinde bir girişim oldukça dikkat çekicidir.⁸⁵⁴ Bu çerçevede Çerman tarafından 1957-1958 sürecinde yayınlanan *Dinimizde Reform Kemalizm* (DRK), Arap değerlerinin ve dilinin dışlandığı, Kuran ve Hadis gibi İslami kaynakların yerine yeni metinler ve/ya referanslar yaratılmaya çalışıldığı bir eser olarak yayımlandığı dönemde çok ciddi tartışmalara yol açmıştır. Özellikle İslam tarihi ve değerlerine ilişkin değerlendirmeler, DP tarafından yukarıda bahsettiğimiz üzere, TBMM'ye kutsal değerlerin korunması amacıyla bir kanun teklifinin dahi yapılmasına yol açmıştır. İlginç olan diğer bir detay olarak, dergi olarak çıkarılan DRK, Çerman tarafından ayrıca "Dinde Reform" ve "İdeal Türkiye İçin Dinimizde Aydınlik Reform Kemalizm Kanun Tasarısı" adlarıyla Vakit Matbaası tarafından kitap haline getirilmiş ve 27 Mayıs darbesi döneminde çok sayıda kopyası dağıtılmıştır. Hatta bu konu, Temsilciler Meclisi'nde tartışma konusu dahi olmuştur.⁸⁵⁵

DRK'in ilk sayısında okuyucularla paylaşılan yazısında, Çerman tarafından bu reform girişiminin içeriği açıklanmıştır.⁸⁵⁶ Çerman'a göre "dinde ve zihinde reform" ile amaçlananlar, Türkçe ibadet, Kuran'ın Kemalizm ile örtüşen ayetlerini Türkçe olarak öğretmek ve yaymak, aracısız ibadet, Türk ve Türkiye düşmanı olanlar hariç her din ve mezhebe saygı göstermek, din adamlarını Kemalizm ve diğer gerekli bilgilerle yeniden eğitmek, camileri yeniden düzenleyerek "dua ve bilgi evi" haline getirmek⁸⁵⁷, vatandaşları kanunlar çerçevesinde bilinçlendirmek ve bakanlıkların "yobaz telkinler" yerine "vatan sevgisi" ile çalışmasını sağlamak, din, dil ve geleneklerdeki Arap etkisini ortadan kaldırmak ve yerine Kemalizm ışığı altında milli bir medeniyet kurmak ve dinde Arapça Kuran yerine Türkçe "Tanrı Buyruğu" ile hayatı sürdürmek olarak verilmiştir.

⁸⁵⁴ Sitembölükbaşı, **a.g.e.**, s.183-184.

⁸⁵⁵ Temsilciler Meclisi Üyesi ve gazeteci Kadircan Kafılı tarafından 8 Mayıs 1961 tarihli Tercüman gazetesinde yayınlanan bir yazı, Çerman tarafından Temsilciler Meclisi üyelerine de gönderilmiş olan söz konusu kitaptaki fikirlerin bir tasarı olarak sunulacağı iddiasını içerdiğinden görüşmelerde tartışmalara yol açmıştır. **Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, C.5, B.69, O.1., s.425-431.

⁸⁵⁶ Osman Nuri Çerman, "Dinde Reform Kemalizm", **Dinimizde Reform Kemalizm**, S.1, Aralık 1957, s.1-2.

⁸⁵⁷ Bu düzenlemeler arasında camilere sıralar yerleştirilmesi, duvarlarda Atatürk ve Kurtuluş Savaşı kahramanlarının isimlerinin de yer alması vb. yer almıştır.

DRK'in temel malzemesi Atatürk'ün çeşitli söz ve konuşmaları olmuştur. Derginin çıkışından önce kitap olarak yayınlanan (İstanbul, 1956) Çerman'ın görüşleri, “insanları aydınlatmak, mürteci ve yobazlar ve Arap taraftarlığı ile mücadele” olarak derginin amaçları şeklinde açıklanmıştır. DRK, ilk sayısından itibaren tartışmalara yol açmış, özellikle İslami yayınlar tarafından yoğun bir eleştiriye maruz kalmıştır. Bu eleştirilere sayfalarında yer veren DRK, özellikle temel İslami ifadeler (Kelime-i Tevhid gibi) ile Kuran ayetlerinin yerine yenilerini getirmek girişiminden dolayı çok tepki almıştır. Hafızlığın yasaklanması gerektiği gibi bir önerisi de⁸⁵⁸ olan DRK, DP hükümetine karşı olumlu bir tavır takınmış, DP kurmaylarının demeç ve haberlerini de sayfalarına taşımıştır. Görüşlerini desteklemek için çeşitli fikir adamlarının yazılarını da yayınlayan DRK, örneğin Türkçe Kuran fikrine destek olarak Hasan Ali Yücel'in bir yazısını okuyucularıyla paylaşmıştır.⁸⁵⁹ Kıbrıs meselesi gibi uluslararası gelişmeler, ayın tarihi olaylarının kronolojik dökümü, geçen yılın olayları ve vefat eden ünlü kişiler ile çeşitli gazete ve kitaplardan alıntılar dergide okuyuculara aktarılmıştır. Atatürk'ün sözlerini “ilahi bir ilham” olarak tanımlayan DRK, düşünce özgürlüğü kisvesi altında Türklere karşı, Emevi hanedanının kurucusu Muaviye'den beri süregelen bir “Araplaştırma” politikasının amaçlandığını da ifade etmiştir.⁸⁶⁰

DRK'in yayınları bir süre sonra DİB tarafından da eleştirilmiş ve Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından bir eleştiri yazısı yayınlanmıştır.⁸⁶¹ Buna karşı cevap ise hemen DRK'de okuyucularla paylaşılmıştır.⁸⁶² Çerman tarafından kendisi gerekçe gösterilerek TBMM'ye getirilen kutsal değerleri korumaya yönelik kanun tasarısının olumsuz yönleri olduğu ve ülkeyi karanlığa götüreceği iddiasıyla TBMM'ye verilen dilekçe de DRK'da okuyucularla paylaşılmıştır.⁸⁶³ Nakşibendîler ve Nurcular gibi cemaatler de DRK tarafından sıklıkla haber konusu olarak yayınlanmış ve bu cemaatler yoğun bir eleştiriye tabi tutulmuşlardır.

Dinde reformun “dini medrese görüşünden kurtarmak” olduğunu savunan DRK, örneğin şarabın içilmesi ve dağıtılmasının değil, sarhoşluk vermesinin haram olduğunu savunmuştur.⁸⁶⁴ DP döneminde yaşanan kalkınma faaliyetlerinden takdirle söz eden DRK'de, bunun yanında din alanında yapılan icraatlarla Atatürk devrimlerinin geriye götürüldüğü, bununla da gerici ve yobazlara fırsat yaratıldığı, örneğin dükkân ve işletme vitrinlerinin Arapça sözlerle doldurulduğu, dinin siyasete alet edilir hale getirildiği dile getirilmiştir.⁸⁶⁵ Görüşlerinden dolayı hakkında dava açılan Osman Nuri Çerman'ın dava detayları ve basına yansımaları da okuyucularla paylaşılmıştır.

1928 yılındaki dinde reform çalışmalarının ardından, geleneksel İslami değerlerin bu sıra dışı yorumu, bütün çabasına rağmen Türkiye toplumu içinde çok fazla taraftar bulamamış ve bu hareket sönük kalmıştır. Ancak Çerman'ın yeni dini metinler ve/ya referanslar yaratma girişiminden daha ilginç olan bu girişimin yarattığı toplumsal tartışmalar ve bunun siyasi

⁸⁵⁸ Osman Nuri Çerman, “Maarifimizde Reform”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S.1, Aralık 1957, s.30-32.

⁸⁵⁹ Hasan Ali Yücel, “Yeni Türkçe Kuran”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S.2-3, Ocak-Şubat 1958, s.13-14.

⁸⁶⁰ Osman Nuri Çerman, “Düşünce Hürriyeti, Türk'ü Araplaştırma Gayreti”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S.5, Nisan 1958, s.4-5.

⁸⁶¹ Kemal Edip Kürkçüoğlu, Çerman'ın reform girişimlerine bir reddiye olarak Dinde Reform Meselesi (Ankara 1957) adıyla bir kitap yayımlamıştır. Bu kitapta, ayrıca Adlî Tıp (Enver Behçet Tahsin Kamav) adlı eserindeki Hz. Muhammed hakkındaki ithamlarla, Millî Din Duygusu ve Öz Türk Dini (A. İbrahim, İstanbul 1934) adlı kitapta ileri sürülen bazı iddialara da cevap vermiştir. Mustafa Uzun, “Kemal Edip Kürkçüoğlu”, **İslam Ansiklopedisi**, C.26, TDV İSAM, Ankara, 2002, s.571.

⁸⁶² **Dinimizde Reform Kemalizm**, S.2-3, Ocak-Şubat 1958, s.15-16. S.6, Mayıs 1958, s.19-20.

⁸⁶³ Osman Nuri Çerman, “Karanlık-Aydınlık-Yine Karanlık”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S.6, Mayıs 1958, s.23-24.

⁸⁶⁴ Osman Nuri Çerman, “Dinimizde Kemalizm Reformunun Düsturları”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S.9, Ağustos 1958, s.3-4.

⁸⁶⁵ Osman Nuri Çerman, “Makinalaşmakla Yobazlaşmak Arasında Yarış ”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S.11, Ekim 1958, s.9-11.

alana yansımalarıdır. TBMM’de bir yasa önergesi düzeyinde düzenlemelerin yapılması fikri böylece ortaya çıkmıştır. 27 Mayıs’tan sonra bile tartışmalara yol açması bu hareketin tezimizde yer almasının da başlıca sebebi olsa gerektir.

Mahkeme tarafından dine aykırı ve dini değerleri küçük düşürücü bulunan, Çerman tarafından ise “Atatürk inkılâplarının dini sahaya yansması ve din tüccarlarının tahakkümüne son verilmesi” gerekçesiyle savunulan bu görüşlere karşı bir tedbir olarak, dine ve dini değerlere hakaretin önlenmesi amacıyla bir çalışma yapılması öngörülmüştür. Bu kapsamda, DP Nevşehir Milletvekili Münip Hayri Ürgüplü tarafından 175. Maddeye, bazı fıkralar eklenerek konunun çözülmesi gerektiği dile getirilmiş ve bir kanun teklifi sunulmuştur.⁸⁶⁶ Bu kapsamda, 17 Şubat 1958 tarihli oturumda, Ürgüplü’den başka diğer bazı milletvekilleri de söz almıştır.⁸⁶⁷

Bu görüşmede ilk sözü alan önerge sahibi DP Nevşehir Milletvekili Münip Hayri Ürgüplü, son zamanlarda İslâm dini ve Peygamberine karşı yöneltilen “yersiz, yakışsız bir takım sözlerin söylendiğini” dile getirmiş, bu yöndeki sözlerin ve yayınların gençlere zarar verdiğini dile getirmiş, çeşitli örnekler ve kısa alıntılarla desteklediği konuşmasında, kanun teklifi ile yalnızca İslâm Peygamberinin değil, tüm diğer peygamberlerin manevi şahsiyetinin korunacağını dile getirmiştir.⁸⁶⁸

DP Afyonkarahisar Milletvekili Gazi Yiğitbaşı ise, Çerman’ı yayınladığı sözlerden alıntılar yaparak isim vermeden eleştirmiş, “inkılâpçılık ve Atatürkçülük kisvesi altında” Türk milletinin değerlerine hakaret edildiğini, bunun aynı zamanda Atatürk’e karşı da saygısızlık ve iftira kabul edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Yiğitbaşı ayrıca, Atatürk döneminde, Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı gibi dönemlerdeki dini duygular ve uygulamalardan ve Türk ve yabancı devlet adamlarının ve düşünürlerin dine verdiği önemden bahisle, bu kanun teklifinin kabul edilmesi gerektiğini dile getirmiştir.⁸⁶⁹

DP Konya Milletvekili Sıtkı Koraltan, kanun teklifinin TCK 175. Maddeyi güçlendireceğinden bahisle, yine isim vermeden Çerman’ın yazılarından alıntıyla, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed’e hakaret edildiğini, bu kanunla “%98’i Müslüman olan” Türk milletinin mutlu olacağını, tüm peygamberlere böylece saygı gösterilmesinin de sağlanacağını ifade etmiştir.⁸⁷⁰

DP Konya Milletvekili Mustafa Runyun ise teklifin yerinde olduğunu, Kemalizm maskesi altında dini değerlere saldırıldığını, milletin değerlerini korumak için söz verdiklerini, teklifin bütün peygamberleri kapsamasından memnun olduğunu, ancak sadece dini değerlere değil, din adamlarına da saldırı veya hakaretlerin kanun kapsamına alınması gerektiğini somut örneklerle açıklamıştır.⁸⁷¹

DP Diyarbakır Milletvekili Tahsin Cahit Çubukçu, kanunun TCK’daki büyük bir boşluğu dolduracağını, ancak eklenecek fıkraya Kur’an ve cami gibi isimlerin de konulması

⁸⁶⁶ Sitebölükbaşı, **a.g.e.**, s.67-70.

⁸⁶⁷ Görüşmede Münip Hayri Ürgüplü-Nevşehir/Konya, Gazi Yiğitbaşı-Afyonkarahisar/DP, Sıtkı Koraltan – Konya/DP, Mustafa Runyun-Konya/DP, Tahsin Cahit Çubukçu-Diyarbakır/DP, Mahmut Güçbilmez-Bolu/DP, Hikmet Bayur-Manisa/Bağımsız, Mehmet Kamil Boran-Mardin/CHP, Mehmet Geçioğlu-Adana/CHP, Halim Ateşalp-Sivas/CHP, Sırrı Atalay-Kars/CHP ve Halil Turgut-Diyarbakır söz almışlardır. **TBMMZC**, Devre XI, C. 2, İN. 39, İÇ. 1, s. 112-136.

⁸⁶⁸ **TBMMZC**, Devre XI, C. 2, İN. 39, İÇ. 1, s. 112-114.

⁸⁶⁹ **a.g.e.**, s. 114-118.

⁸⁷⁰ **a.g.e.**, s. 118-119.

⁸⁷¹ **a.g.e.**, s. 119-120.

gerektiğini, tasarının kabul edilmesinin hem Türkler hem Müslümanlar için önemli ve değerli olacağını dile getirmiştir.⁸⁷²

DP Bolu Milletvekili Mahmut Güçbilmez, diğer milletvekillerince söylenenleri tekrar etmeyeceğinden ve dini ve milli duyguların insanlar için öneminden bahisle, kanunun hem Komünizm tarafından dine zarar verilmesini engelleyeceğinden, hem de Yahudiler ve Hıristiyanların değerlerinin de bu kanun yoluyla korunacağından bahsetmiştir. Batı ülkelerinde de benzer kanunlar olduğundan da söz eden Güçbilmez kanun teklifine olumlu baktığını dile getirmiştir.⁸⁷³

Teklif aleyhinde söz alan Manisa Bağımsız Milletvekili Hikmet Bayur, kanunun hem gerekçe hem içerik olarak “belirsiz” olduğunu, teklifin aksine hiçbir kanunun eleştirilemez olmadığını, mezheplerle ilgili tartışma çıkabileceğini, dini ifadelerle bilimsel açıklamaların tartışmalara sebep olabileceğini, zaman içinde pek çok alanda olduğu gibi eğitimde de değişiklik ve reformlara gidildiğini, Avrupa’da din konusundaki eleştirilere devlet yöneticileri tarafından müdahale edilmediğini, kanunun belli ölçülerde alanının kısıtlanması gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁷⁴

Adalet Komisyonu Raportörü ve DP Çanakkale Milletvekili Servet Sezgin, bu aşamada söz almış ve kanun teklifinin, “din ve vicdan hürriyetini tamamlamak” ve bu alana yönelik saldırıları önlemek için yapıldığını ve TCK 175. Maddede böyle bir düzenlemeye gidilmek istendiğini ifade etmiştir. Din ve vicdan özgürlüğünden bahisle, lehte konuşan milletvekillerinin önerilerine gerek olmadığını söyleyen Sezgin, öte yandan Hikmet Bayur’un sözlerine atıfla, TCK’da dinlere hakaretin yasaklandığını, mezheplerle ilgili yeni bir teklif getirilmediğini, kanun teklifinin Allah ve Peygambere hakareti engellemek için hazırlandığını, Çubukçu’nun camilere karşı saldırılar konusundaki önerisine gerek olmadığı, zira TCK 176 ve 516. Maddelerin burada yeterince kapsayıcı olduğunu, Runyun’un din adamları konusundaki önerisinin de yine TCK 176 ile karşılandığını, yine Kur’an’ın korunmasının da bu maddeler kapsamında zaten var olduğunu ifade etmiştir.⁸⁷⁵

CHP Mardin Milletvekili Mehmet Kamil Boran ise, kanunların zorunluluklardan doğduğundan bahisle, kanunun gerekçesinde bahsedilen olayın münferit olduğunu, dolayısıyla uluslararası kanunlar çerçevesinde ortada bir zorunluluk olmadığını, dindar ve hoşgörülü Müslüman Türk toplumunda kutsal değerlere hakaret pek görülmeyeceğinden bu kanun değişikliğinin zorunlu olmadığını, üstelik komisyonun gerekçesinin aksine, Allah’ı kanunların koruması altına almak gibi bir eylemin ise “dehşet verici” bir günah olacağını, muğlâk ifadelerle dolu böyle bir kanunun kabul edilemeyeceğini dile getirmiştir.⁸⁷⁶

Tekrar söz alan, Milletvekili Sezgin ise, Boran’ın sözlerinin ibretlik ve çelişkilerle dolu olduğundan bahisle, İslâm dinine ve değerlerine çok sayıda saldırı ve hakaretin söz konusu olduğunu dile getirmiş ve kanundaki tadilin neden yapıldığını detaylı örneklerle açıklamıştır. Gelen bir soru üzerine de, devletçe tanınan dinlerin, devletçe yasaklanmamış ve ahlaka aykırı olmayan dinler olduğunu açıklamıştır.

Usul ve içeriğe dair bir tartışma sonrası, söz alan CHP Adana Milletvekili Mehmet Geçioğlu, teklifin yerinde ancak teklifteki “mukaddes eşya” terimiyle ne kastedildiğinin belli olmadığını, cezalandırmanın geçici olduğunu, aslolanın vatandaşlara din bilgisi verilmesi

⁸⁷² a.g.e., s. 121.

⁸⁷³ TBMMZC, Devre XI, C. 2, İN. 39, İÇ. 1, s. 121-122.

⁸⁷⁴ a.g.e., s. 123-124.

⁸⁷⁵ a.g.e., s. 124-126.

⁸⁷⁶ TBMMZC, Devre XI, C. 2, İN. 39, İÇ. 1, s. 126-127.

olduğunu, bilim kuruluşlarının güçlendirilmesi gerektiğini, İslâm'ın tek muteber din olduğunu ifade etmiştir.

Yine usul ve içeriğe dair bir tartışmanın ardından, görüşmenin devamı yönünde karar verilmesine istinaden, kanun teklifi üzerinde söz alan CHP Sivas Milletvekili Halim Ateşalp, teklifin Anayasanın 2. ve 75. Maddelerine aykırı olduğunu, düzeltilmesi gerektiğini, aksi halde kanun teklifinin muğlâk içeriğinden dolayı sorunlar yaşanacağını dile getirmiştir.

CHP Kars Milletvekili Sırrı Atalay da, aslolanın vicdan hürriyeti olduğunu, Allah'ı veya Peygamberi kanunlarla koruma altına almak gibi bir durumun söz konusu olamayacağını, cezaların artırılmasıyla suçların önlenemeyeceğini, teklifin çeşitli açılardan tam inceleme yapılmadan hazırlanmış olduğunu, dolayısıyla komisyona gönderilerek düzeltilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Komasyon Raportörü ve Çanakkale Milletvekili Sezgin ise tekrar söz alarak, kanun teklifine dair görüşlerini teyit eden bir konuşma yapmış, değişikliğin kısmi oluşunu, karşı çıkanlarca asıl arzu edilenin kanunu engellemek olduğunu ifade etmiştir. Kanunla ilgili karar yeter sayısı olmadığından görüşmelerin 19 Şubat 1958 tarihli oturuma bırakılması kararlaştırılmıştır.

1958 yılı bütçe görüşmeleri nedeniyle konu tekrar ancak 24 Mart 1958 tarihli oturumda görüşülebilmiştir.⁸⁷⁷ Konuyla ilgili milletvekilleri görüşlerini dile getirmişlerdir.⁸⁷⁸ Son olarak söz alan Adalet Komasyonu Raportörü ve DP Çanakkale Milletvekili Servet Sezgin ise, eleştirilere cevap vermiş, ancak teklifin bazı haklı eleştiriler ve düzeltmeleri yapabilmek için komisyona geri verilmesini talep ederek konuşmasını bitirmiştir. Bunun üzerine tüm ek tekliflerle beraber kanun tasarısı komisyona iade edilmiş, bir daha da gündeme gelmemiştir.

DP iktidarının son yıllarında ortaya çıkan “Dinde Reform” adıyla bilinen bu hareket, İslami yayın organlarından SRD’de, pek çok İslami yayında olduğu gibi oldukça sert ifadelerle karşılanmış, bununla ilgili olarak kaleme alınan bir yazıda bu kişilerin yaptıkları eleştirilmiş ve ne yaparlarsa yapsınlar sonuçsuz kalacağı dile getirilmiştir.⁸⁷⁹

Dinde reform girişimlerinden başka, SRD, içeriğinde ulusal ve uluslararası düzeyde farklı konularda görüş ve tutumunu belli eden yazılar yayınlamıştır. İHO, ortaokullarda ve liselerde din derslerinin müfredata konulması da SRD bünyesinde kaleme alınan yazılarda sıklıkla değinilen diğer bazı konular olmuşlardır. DP Nevşehir Mv. Münib Hayri Ürgüplü tarafından TCK 175. Maddesine fıkra eklenerek din ve dini değerlerin korunması hakkında bir kanun teklifi verilmiş olması takdirle karşılanmış, bununla ilgili bir yazıda bu teklifin değeri ve Müslümanlar için önemi üzerinde durulmuştur. Yazı kanun teklifinin TBMM’deki

⁸⁷⁷ TBMMZC, Devre XI, C. 3, İN. 50, İÇ. 1, s. 7-27, 27-28.

⁸⁷⁸ Bu kapsamda Halil Turgut tasarı lehinde detaylı bir konuşma yapmış ve tasarının önemini vurgulamıştır. Ardından Milletvekili Ürgüplü söz almış ve aleyhte konuşanların eleştirilerini detaylı bir şekilde cevaplandırmıştır. Sonrasında söz alan DP Siirt Milletvekili Mehmet Daim Süalp ise, teklifin teknik boyutu üzerine bir konuşma yapmış, teklif kabul edilirse bir boşluğun doldurulacağını dile getirmiştir. Adalet Komasyonu Raportörü yine söz alarak teknik detaylar ve kanunun gerekliliği üzerine bir konuşma yapmıştır. Ardından söz alan DP Afyonkarahisar Milletvekili Kemal Özçoban da, teklif lehinde düşünceye sahip olduğu halde, teknik boyutta tereddütlere sahip olduğunu ifade eden bir konuşma yapmıştır. Daha sonra söz alan DP Trabzon Milletvekili Mahmut Goloğlu ise tartışmanın ekseninden kaydığında bahisle, yine teknik bir konuşmayla teklif üzerine görüşlerini dile getirmiş, tüm tartışmalardan sonra teklifin Komasyonca tekrar değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Sonrasında söz alan CHP Ordu Milletvekili Ferda Güley ise, teknik ve uzun bir konuşma yaparak teklifin komisyona geri çekilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

⁸⁷⁹ Yusuf Ziya Kösemen, “Asri Yobazlar”, **Sebilürreşad**, C.X., S.250, Ağustos 1957, s.392-393.

görüşmelerinden detaylar içermekte ve ayrıca bu konuda okuyucuların “tebrik ve teşekkür” içerikli telgrafları da verilmiştir.⁸⁸⁰

SRD, çeşitli konularda dizi yazılar yayınlamıştır. Bu yazıların konusu gündem veya derginin felsefesi çerçevesinde belirlenmiştir. Buna örnek olarak dünyadaki 66 ülkenin anayasalarını din ve devlet ilişkileri açısından özetle anlatan bir dizi yazının bir bölümünde, Ortadoğu ülkelerinden bazılarıyla Batı Avrupa ülkeleri ve A.B.D anayasalarındaki durum okuyucularla paylaşılmıştır.⁸⁸¹ Laiklik konusunda, DP lideri Adnan Menderes ile CHP lideri İsmet İnönü arasında yaşanan tartışmaların bir kısmı SRD sayfalarında da yer bulmuştur. Her iki liderin beyanlarını aynen aktaran SRD, bunun sebebinin bu tartışmaların önemli olmasına bağlanmış, öte yandan hiçbir siyasi partiye yakın olmamak hasebiyle fikirler hakkında yorum yapılmadan verilmekte olduğu da dile getirilmiştir.⁸⁸²

SRD'nin incelenmesinden görüleceği üzere, dergi için önemli olan iktidarda kimin olduğundan ziyade, mevcut hükümetin İslam inancı ve değerleriyle ne derece barışık olduğudur. Dolayısıyla DP hükümeti ile SRD arasındaki ilişkiye bakıldığında, DP kurmayları ve/ya temsilcileri bu minval üzerine açıklamalar yaptıklarında ya da bir icraat girişimi veya uygulamasını gerçekleştirdiklerinde bu SRD'nin sayfalarına olumlu ifadelerle yer almıştır. Dine uzak veya “düşman” olarak görünenler ise ister siyasi bir parti olsun, ister diğer din ve/ya ideoloji mensupları olsun, SRD tarafından kıyasıya eleştirilmiştir. Yalnızca iç gelişmeler değil dış dünyadaki gelişmeler de izlenmiş, özellikle İslam dünyası yakından takip edilmiştir. Kayda değer diğer bir nokta da, 27 Mayıs darbesinden sonra, SRD'nin “din ve vicdan özgürlüğü” lehindeki MBK bildirileri veya darbecilerin bireysel açıklamalarının, SRD tarafından yine olumlu ve dostane bir yaklaşımla karşılanmış olmasıdır. İslami basın içinde oldukça uzun süre yayınlanmış bir dergi olan SRD, çalışmamıza konu olan DP dönemindeki toplumsal tartışmalarda da adı öne çok çıkan bir dergi olarak kaydedilmelidir.

4.3.5. Basınla İlgili Tartışmalar ve Resmi İlan Meselesi

Bu dönemde gazete ve dergilere yapılan kâğıt tahsisi ile gazetelere verilen resmi ve ticari ilan konusu yine TBMM gündemine gelen konulardan biridir. Bu kapsamda, 24 Ocak 1958 tarihli oturumda, CHP Ankara Milletvekili Bülent Ecevit'in, Ankara, İzmir ve İstanbul'da yayın yapan günlük gazete ve dergilere kâğıt tahsisi yapılırken dikkate alınan hususlara ilişkin Başbakanlık'a gönderilen yazılı ve sözlü sorularına⁸⁸³, 24 Şubat 1958 tarihli

⁸⁸⁰ “Dinin ve Dince Mukaddes Şeylerin Tahkir ve Tecavüzden Korunması Hakkında Kanun”, **Sebilürreşad**, C.XI., S.262, Şubat 1958, s.179-185.

⁸⁸¹ Bekir Berk, “Din ve Devlet Münasebetleri”, **Sebilürreşad**, C.XII., S.294, Eylül 1959, s.311-313.

⁸⁸² “Laiklik Mevzuunda Menderes – İnönü Münakaşası”, **Sebilürreşad**, C.XIII., S.301, Ocak 1960, s.3-16.

⁸⁸³ Söz konusu sorular; hangi kıstasların dikkate alındığına dair yazılı, bahse konu gazete ve dergilerin 1957 yılı aylık satış miktarına dair sözlü, 1957 yılı kâğıt taleplerinin miktarına dair yazılı, halen yapılmış olan resmi ve ticari ilan tahsislerine dair sözlü, bu ilan tahsislerinde hangi kıstaslara göre hareket edildiğine dair yazılı, aldıkları ticari ilanların aylık tutarlarına dair sözlü, aldıkları resmi ilanların aylık tutarına dair yazılı, bu gazete ve dergilere kontenjan tespitinden sonra verilen ilan miktarında azalma veya çoğalma olup olmadığına dair yazılı, ticari müesseselere verilmiş ilanların miktarı tahminlerin altına düşerse gazete ve dergiler için tespit edilen kontenjanların nasıl doldurulacağına dair sözlü, bu gazete ve dergilere yapılan kâğıt tahsislerinin 1957 yılı aylık ortalama miktarına dair sözlü, bu gazete ve dergilere son defa yapılan kâğıt tahsislerinin miktarına dair sözlü, tespit edilmiş ilan kontenjanını doldurmuş bulunan bir gazete veya mecmuada yayınlanması isteğiyle ay sonlarında gelen ticari ilanların nasıl bir uygulamaya tabi tutulacağına dair yazılı sorular şeklindedir. **TBMMZC**, Devre XI, C. 1, İN. 29, İÇ, 1, s. 519.

oturumda bu sorulara Devlet Bakanı Emin Kalafat cevap vermiştir. Kalafat'ın detaylı cevabında Gayrimüslimler tarafından çıkarılan gazetelere ilişkin detaylar da bulunmaktadır.⁸⁸⁴

17 Kasım 1958 tarihli oturumda, CHP Sivas Milletvekili Turhan Feyzioğlu'nun, 1949, 1950, 1956, 1957 ve 1958 yıllarında mahkemeler tarafından verilmiş olan yayın yasağı kararlarına dair sorusuna Adalet Bakanı (DP Balıkesir Milletvekili) Esat Budakoğlu yazılı olarak cevap vermiştir.⁸⁸⁵ Bakan Budakoğlu cevaben, bahse konu yıllarda hakkında yayın yasağı konulan olaylar listesini, ilgili Cumhuriyet Savcılıklarından gelen bilgiler doğrultusunda bildirmiştir.⁸⁸⁶ Bu kararlardan bizim çalışmamızla ilgili olanlar şunlardır: Tokat: Lâikliğe aykırı hareketten sanık Ömer Doğan hakkındaki tahkikat (1956) ve "Tarikatçılıktan" sanık Rahmi Serin ve arkadaşları hakkındaki soruşturma (01.01.1958); Bursa: Ulucami'de laikliğe aykırı hareketten ve "dini siyasete alet etmekten" sanık Süleyman Bakaç ve arkadaşları hakkındaki soruşturma (14.06.1957).

30 Kasım 1959 tarihli oturumda CHP Tokat Milletvekili Şahap Kitapçı'nın, İslami yayınlarıyla tanınan *Büyük Doğu* dergisi sahibine para yardımı yapıldığının doğru olup olmadığına dair yazılı soru önergesi Başbakanlık'a gönderilmiş⁸⁸⁷, 20 Ocak 1960 tarihli oturumda, bu soruya Devlet Bakanı (DP Rize Milletvekili) İzzet Akçal yazılı olarak cevap vermiştir. Bakan Akçal cevaben, soruda dile getirilen *Büyük Doğu* dergisi ve sahibi Necip Fazıl Kısakürek'e, bankalar, KİT'ler, özel veya tüzel genel müdürlükler veya işletmeler tarafından para yardımı adı altında bir yardım yapılmadığını dile getirmiştir.⁸⁸⁸

30 Kasım 1959 tarihli oturumda, CHP Ordu Milletvekili Ferda Güley'in, Basın Kanunu'ndaki değişiklikten sonra kaç yayın yasağı kararı verildiğine dair yazılı soru önergesi Adalet Bakanlığı'na gönderilmiş⁸⁸⁹, 5 Şubat 1960 tarihli oturumda, bu soruya Adalet Bakanı

⁸⁸⁴ **TBMMZC**, Devre XI, C.2, İN. 45, İÇ. 1,2, s.564-575. Yine bu çerçevede, 23 Haziran 1958 tarihli oturumda, CHP Ankara Milletvekili Hıfzı Oğuz Bekata ve yedi arkadaşının, kâğıt, malzeme ve ilân tahsisi ve dağıtım konularının, nasıl ve hangi ölçülerle düzenlendiğine ilişkin Başbakan hakkında gensoru önergesi verilmiştir. Demokratik olmayan yollarla basın üzerinde bir hükümet kontrolü ve sansür uygulandığı gerekçesiyle verilen önerge yapılan oylamanın ardından reddedilmiştir. **TBMMZC**, Devre XI, C. 2, İN. 45, İÇ. 4, s. 580-581.

⁸⁸⁵ **TBMMZC**, Devre XI, C. 5, İN. 3, İÇ. 1, s. 138-140.

⁸⁸⁶ Buna göre Ankara (4), İstanbul (5), İzmir (3), Yozgat, Giresun (2), Eskişehir (2), Manisa, Samsun, Antalya, Akşehir, Adana, Tokat (2), Gaziantep, Bolu, Konya, Bursa (2), Mersin (5) ve Kocaeli illerinde toplam 35 olay için 5680 sayılı Basın Kanunu'nun 30/2 maddesi gereği yayın yasağı kararı verilmiştir. Tutanakta, 1949 yılında yürürlükte olan Basın Kanunu'na göre yayın yasağı getirme hükmü olmadığından soruya verilen cevapta bu yıla dair bir yayın yasağı bilgisi verilmediği de belirtilmiştir. **TBMMZC**, Devre XI, C. 5, İN. 3, İÇ. 1, s.140. Yine bu çerçevede, 26 Kasım 1958 tarihli oturumda, CHP Tokat Milletvekili Faruk Ayanoglu'nun 1950'den itibaren haklarında adli takibat yapılan basın mensuplarına dair sorusuna Adalet Bakanı (DP Balıkesir Milletvekili) Esat Budakoğlu yazılı cevap vermiştir. **TBMMZC**, Devre XI, C. 5, İN. 7, İÇ. 1, s. 446-752. Bakan Budakoğlu cevaben, ilgili kurumlarla yapılan yazışmalardan elde edilen bilgiler ışığında, 1950 – 1958 (14 Mayıs) arasında haklarında "adli tahkikat ve takibat yapılan" basın mensubu sayısı 2.311 olup, bunlardan 811 mahkûmiyet, 1.210 beraat, 214 kamu davası ve cezanın düşmesi, 13 duruşmanın tatili, 17 takibata gerek olmadığı şeklinde sonuçlandırıldığı; bu gazetecilerden 46'sının derdest bulunduğu, soruşturma sırasında 4 basın mensubunun tutuklandığı ve 9 gazetenin geçici olarak kapatıldığı dile getirilmiştir. Detaylı bilginin yazıya ek listede verildiğini belirten Bakan Budakoğlu, bahse konu suçlarda kayda değer bir artış görülmediğini "üzerinde durulmaya değer mahiyette bir tezayüt müşahade edilmemiştir" sözleriyle ifade etmiştir. **TBMMZC**, Devre XI, C. 5, İN. 7, İÇ. 1, s. 448. Yine basınla ilgili tartışmalar çerçevesinde, 22 Aralık 1958 tarihli oturumda CHP Hatay Milletvekili İhsan Ada'nın, 1951-1958 yıllarında Türkiye'de yayınlanan gazetelerin her birine kaçır liralık resmi ilan verildiğine dair yazılı sorusu Başbakanlık'a gönderilmiştir. **TBMMZC**, Devre XI, C. 6, İN. 18, İÇ. 1, s. 245. 23 Mart 1959 tarihli oturumda, bu soruya Devlet Bakanı ve Basın-Yayın ve Turizm Bakan Vekili Abdullah Aker yazılı olarak cevap vermiştir. Bakan Aker cevaben, ilgili kurumlarla yapılan yazışmalardan elde edilen bilgilere göre, 47 ile ait bilgilerin tablo halinde yazı ekinde gönderildiğini, 20 ile ait bilgilerin ise henüz gönderilmediğini, ancak temin edildiğinde paylaşılacağını söylemiştir. **TBMMZC**, Devre XI, C. 8, İN. 51, İÇ. 1, s. 76-95.

⁸⁸⁷ **TBMMZC**, Devre XI, C. 10, İN. 8, İÇ. 1, s. 219-220.

⁸⁸⁸ **TBMMZC**, Devre XI, C. 11, İN. 26, İÇ. 1, s. 269.

⁸⁸⁹ **TBMMZC**, Devre XI, C. 10, İN. 8, İÇ. 1, s. 219-220.

Esat Budakoğlu tarafından cevap için bir ay daha istendiği ifade edilmiş, bir aydan fazla süre istenmesi konusu TBMM onayına bağlı olduğundan oylamaya sunulmuş, yapılan oylama sonucu ek bir ay süre talebi kabul edilmiştir.⁸⁹⁰ 4 Nisan 1960 tarihli oturumda, bu soruya Adalet Bakanı Esat Budakoğlu yazılı olarak cevap vermiştir.

Bakan Budakoğlu cevaben, 5680 sayılı Basın Kanunu'nun 6733 sayılı Kanun ile tadilinden bu yana meydana gelen olaylarda, 8 Haziran 1956 tarihinden önerge tarihine kadar ülkenin çeşitli yerlerinde ve farklı tarihlerde ve çeşitli suçlarla ilgili olmak üzere⁸⁹¹ toplam 72 olayla ilgili 5680 sayılı Kanun'un 30/2 maddesi gereğince yayın yasağı getirildiği ifade edilmiştir. Bahse konu olaylardan bizim çalışmamıza girenler, "6 yayın yoluyla hakaret, 4 vazifede memura mukavemet etmek, 5 Toplantılar ve gösteri yürüyüşleri hakkındaki 6761 sayılı Kanuna muhalif hareketlerde bulunmak, 1 Atatürk'ün hatırasına hakaret etmek, 1 Türk bayrağına hakaret etmek, 7 adet 6334 sayılı Kanunun 3. maddesine muhalefet, 1 Cemiyetler Kanununa muhalefet, 3 gizli cemiyet teşkil etmek ve Komünizm propagandası yapmak, 7 şahsi ve siyasi nüfuz temini için dini siyasete alet etmek ve lâikliğe aykırı hareketlerde bulunmak, 1 tekke ve zaviyelerin kapatılması hakkındaki 677 sayılı Kanuna muhalefet, 1 TBMM'nin manevi şahsiyetine hakaret, 1 Hükümetin manevi şahsiyetine hakaret ve 2 adet Türk Ceza Kanununun 312. maddesine muhalif hareketlerde bulunmak" olarak verilebilir.

Bakan Budakoğlu ayrıca, bu yayın yasaklarının hangi aşamalarda verildiğini ve soruşturmanın şu an ne durumda olduğunun bilgisini de cevaben paylaşmıştır. Bunlardan Atatürk'ün hatırasına hakaret davalarının mahkemeye intikal etmiş olduğunu, 6334 sayılı Kanunun 3. maddesine ilişkin 7 olayın tamamı hakkında, Cemiyetler Kanununa muhalefetle ilgili olay hakkında takipsizlik kararı verilmiş olduğunu, gizli cemiyet kurmak ve Komünizm propagandası yapmak suçlarından ikisinin faillerinin mahkemeye verilmiş olduğunu, biri hakkındaki hazırlık tahkikatına 15 Nisan 1959 tarihinden beri devam olunmakta olduğunu, şahsi ve siyasi nüfuz temin etmek ve lâikliğe aykırı hareketlerde bulunmak fiillerinden dolayı açılmış olan 7 takipten ikisinin mahkûmiyet, birinin beraat ile neticelenmiş olup üçünün muhakemesine, birinin de 30 Haziran 1959 tarihinden beri hazırlık tahkikatına devam edilmekte olduğunu, 677 sayılı Kanuna istinaden açılan dava ile Hükümetin manevi şahsiyetini tahkirden açılan davada sanıkların beraatlarına, TBMM'nin manevi şahsiyetini tahkirden açılan davada da sanığın mahkûmiyetine karar verilmiş olduğunu, TCK 312. Maddesine göre açılan 2 tahkikatın da takipsizlik kararı ile sonuçlandığını belirtmiş, sözü edilen mahkûmiyet ve beraat kararlarının kısmen kesinleşmiş, kısmen de kesinleşmemiş olduğunu sözlerine eklemiştir.⁸⁹²

DP'nin son döneminde basınla ilgili tartışmalar Ocak-Mayıs 1960 döneminde farklı boyutlarıyla (yayın yasağı, toplama kararı, adli takibat ve basın suçları) TBMM gündeminde yer almıştır.⁸⁹³ Bu dönemin basınla ilgili TBMM tartışmaları incelendiğinde görülmektedir ki, her iktidar partisinde olduğu gibi DP hükümetinin de yakından desteklediği basın yayın organları mevcuttur. Bizim çalışmamızla ilgili olarak özellikle Gayrimüslimler tarafından çıkarılan gazetelerin aldıkları desteğin oranı önemlidir. Bu oranların diğer gazetelere göre az olduğu yorumu yapılabilirse de, nüfus oranına göre satış rakamlarının az olmasından hareketle, azınlıkların gazetelerinin desteklediği yorumu da mümkün olabilir. Öte yandan 6/7 Eylül Olayları gibi olağanüstü dönemlerde sıkıyönetim marifetiyle gazetelerin kapatılması veya gazetecilerin yaptırma uğraması, çeşitli haberlerin güvenlik veya gizlilik gerekçesiyle

⁸⁹⁰ **TBMMZC**, Devre XI, C. 11, İN. 33, İÇ. 1, s. 540-541.

⁸⁹¹ Bu tarihler ve suçlar, ilgili Meclis Tutanağı'nda mevcuttur (Bkz. **a.g.e.**, s. 12).

⁸⁹² **TBMMZC**, Devre XI, C. 13, İN. 52, İÇ. 1, s. 11-13.

⁸⁹³ Detaylar için Bkz. **TBMMZC**, Devre XI, C. 11, İN. 22, İÇ. 1, s. 160. **TBMMZC**, Devre XI, C.13, İN. 59, İÇ. 1, s.217. **TBMMZC**, Devre XI, C. 13, İN. 61, İÇ. 1, s. 346-352. **TBMMZC**, Devre XI, C. 13, İN. 65, İÇ. 1, s. 386.

yayın yasağı ile engellenmesi her dönemde olduğu gibi DP hükümetleri zamanında da yaşanmıştır. Ancak basınla ilgili yasa ve yönetmeliklerden istifade ile kendisine muhalif fikirlerin engellenmesi girişimi DP döneminde de görülmüştür. Bu da Menderes'in muhaliflerince otoriterlik benzeri ithamlar ile karşı karşıya kalmasındaki başat sebeplerden olsa gerektir.

4.3.6. Demokrat Parti Hükümeti ve Aleviler

Aleviler, çalışmamızın daha önceki kısımlarında görüldüğü üzere, DP hükümetine başlangıçta destek verirlerken bu destek zaman içinde azalmıştır. Bunun sebepleri çeşitlidir. Doç. Dr. İzzettin Doğan'ın "1957'de Said-i Nursî'ye verilen tavizden itibaren oy kaygısıyla Atatürk'ün kurduğu modele ters düşen bir uygulamaya girildi"⁸⁹⁴ sözleri de bu azalan desteğin sebeplerinden biri olarak kaydedilebilir. Bundan başka okullarda zorunlu hale gelen din dersleri ile Alevi köylerine cami inşası da Alevi toplumunun tepkisine rağmen devam eden uygulamalar olmuştur.⁸⁹⁵

Bunun yanında, DP dönemindeki "genel yapı değişimi" Alevilerin şehre göçüne ve pazar ekonomisine geçmelerine yol açmıştır. Bu dönemde büyük çoğunluğu hala kırsal kesimde yaşayan Aleviler, DP hükümetinin tarımsal gelişmeyi hedefleyen politikalarından etkilenmişlerdir. Örneğin DP'nin ilk döneminde Sivas'ta Alevi oyları blok halinde DP için kullanılmış, ancak bu eğilim, Sivas dâhil tüm Alevi yerleşim yerlerinde 1957 sonrasında CHP'ye dönmüştür.⁸⁹⁶ Bu durumun en önemli sebebi Aleviler bakımından DP politikalarının "Sünni Müslümanlıkla örtüşmeye başlamış" olması şeklinde değerlendirilebilir. Konuyla ilgili yerinde bir tespite göre bu tarihten sonra laiklik, Alevilerin siyasal yöneliminde başat unsur olmuştur.⁸⁹⁷ CHP'ye karşı duyulan hoşnutsuzluk, hem dini hem ekonomik sebeplerle DP'ye desteğe dönüşürken, Sünni tarikatların oy kullanmakta bir araç olarak kullanılması, onlara verilen bir destek gibi algılanınca Alevilerin yönü 1957 seçimlerinden sonra tekrar CHP'ye dönmüştür.⁸⁹⁸

Aleviler açısından CHP'den tamamen bir kopuş olmamıştır. DP, Sivas, Yozgat, Çorum, Malatya gibi illerden Alevi milletvekillerini aday göstermiş, ancak DP yine de tüm Alevilerin

⁸⁹⁴ Cemal Şener, **Yaşayan Alevilik**, s. 187.

⁸⁹⁵ Fuat Bozkurt, "Aleviliğin Yeniden Yapılanma Sürecinde Toplum-Devlet İlişkisi", **Alevi Kimliği**, T.Olsson, E.Özdalga, C.Raudvere (Ed.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 120-123. .

⁸⁹⁶ Bkz. TABLO 9. Necdet Saraç, **a.g.e.**, s. 312-317.

⁸⁹⁷ Doğan Munzuroğlu, **Toplumsal Yapı ve İnanç Bağlamında Dersim Aleviliği**, Kalan Yayınları, Ankara, 2004, s. 94-95.

⁸⁹⁸ Necdet Subaşı, **Alevi Modernleşmesi**, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 152-153. Murat Okan, **Türkiye'de Alevilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 94-95.

desteğini alamamıştır. Alevilerin yoğun yaşadıkları şehirlerde 1950, 1954 ve 1957 seçim sonuçlarına bakıldığında karşımıza şöyle bir sonuç çıktığı görülmektedir.⁸⁹⁹

İL	DP'NİN OYLARI %			CHP'NİN OYLARI %		
	1950	1954	1957	1950	1954	1957
Amasya	53	55	46	47	40	45
Çorum	66	60	45	34	34	34
Erzincan	40	51	56	60	48	32
Hatay	48	60	45	52	38	47
Kars	41	38	36	59	49	58
Malatya	42	44	32	58	54	65
Maraş	45	54	42	34	36	45
Sivas	54	52	39	46	44	53
Tokat	56	55	44	44	44	48
Tunceli	60	46	34	60	53	53
Yozgat	58	57	43	58	33	32

TABLO 9. Alevilerin yoğun olarak yaşadıkları şehirlerde DP dönemi seçim sonuçları

Daha önce ifade edildiği üzere, Alevi toplumunun önemli isimlerinden İzzettin Doğan'ın babası Hüseyin Doğan, 1950'de Malatya'dan CHP milletvekili olarak seçilmiştir. Ancak 1951'de DP'ye geçtikten sonra, 1954 seçimlerinde Malatya'dan DP adına seçimi kazanamamıştır. Hatay'da ise Arap Alevilerinin Şeyhi Abdullah Çilli, önce CHP'den milletvekili seçilirken, 1954 seçimlerinde bu kez DP milletvekili olarak meclise girmiştir. Hatay'da DP oyları 1954'te %60'a çıkarken 1957 seçimlerinde süreç tersine işlemiştir.⁹⁰⁰ Yine DP döneminde taşradan büyük şehirlere yaşanan göç dalgası Alevi toplumunu ve inanç yaşamını olumsuz etkilemiş, öte yandan nüfus yoğunluğu azalan Aleviler geldikleri şehirlerde *Ocak Köyü Kalkınma Derneği* (Ankara, 1955) gibi hemşeri dernekleri ile bağlarını korumaya çalışmışlardır.⁹⁰¹

Başlangıçta DP'yi eserleriyle destekleyen Alevi âşıkları Habib Karaaslan ve Ali İzzet Özkan için, DP'nin yukarıda sözü edildiği üzere politikalarının Alevilerin beklentilerini karşılamaması, bu iki ozanın dizelerinde de değişikliğe yol açmıştır.⁹⁰²

⁸⁹⁹ Necdet Saraç, **a.g.e.**, s. 312-317

⁹⁰⁰ Necdet Saraç, **a.g.e.**, s. 316-317.

⁹⁰¹ Bu dönemde mevcut siyasi partilerin Alevilerin siyasi desteğini çekmesinden başka 1957 yılında, "Alevilere rağmen bir Alevi partisi" olarak kurulan ve başkanlığını emekli General Cahit Çaka'nın yaptığı Birlik Partisi'nin (ilk ismi Cumhuriyet Partisi'dir) Alevi toplumundan destek görmediği, resmi prosedür eksiklikleri nedeniyle 23 Eylül 1966'da kapandığı ayrıca kaydedilmelidir.

⁹⁰² Habib Karaaslan yaşadığı "hayal kırıklığı" karşısında şu dizeleri yazmıştır: "Çok memleket gezdim ben kana kana / Osandım millete dert yana yana / Zengin Egeliyi bastı bağına / Demokrat dediği lordlar partisi / Bundan böyle bunlara oy verilmez / Fakir zümre başlarına derilmez / Bahçelere pis kokudan girilmez / Değişmiştir Ankara'nın havası / Der Habib Karaaslan döndü / Evdeki çıramız söndü / Devrimiz aksine döndü / Bu da Demokrat çağıdır." Aşık Ali İzzet Özkan da benzeri bir hayal kırıklığı yaşamış ve bunu dizelerine yansıtmıştır: "Demokrat Parti'yi güzel kız sandık / Çirkin çıktı, kahpe çıktı, dul çıktı / Alnım açık yüzüm ağ dedi kandık / Yüzü kara çıktı, başı kel çıktı. / Bunların mevki kazanmak fikiri / Düşünen kim bizim gibi fakiri / Has kumaşık dedi bize her biri / Kendir çıktı, keten çıktı, çul çıktı"

Alevi toplumunun DP ile ilişkilerinin bu dönemdeki bir diğer yansıması ise önemli Alevi önderlerinden olan Halil Öztoprak'ın kitapları olmuştur. *Kur'an'da Hikmet, Tarihte Hakikat, Kur'an'da Hikmet, İncil'de Hakikat ve Velâyetname-i Hacıbektaş*, Öztoprak'ın bu dönemde yayınlanan kitaplarıdır. İslâmiyet'in temel değerlerine aykırı iddialar içerdiği söylenen kitap⁹⁰³, tüm il müftüleri adına Malatya Müftüsü İsmail Hatip Erzen tarafından Sebülürreşad'da yayımlanan bir yazı ile çok sert biçimde eleştirilmiştir.⁹⁰⁴

Çalışmamız kapsamında *Pir Sultan Abdal Kültür Derneği* yöneticilerinden Kemal Bülbül ve Alevi toplumunun önemli isimlerinden İsmail Elçioğlu ile Alevilerle ilgili olarak yukarıda kaydedilen detayları teyit eden birer görüşme yapılmıştır.⁹⁰⁵

Bu dönemde Alevilikle ilgili tartışmalar dönemin yayın organlarına da yansımış, Alevilerin sayılarıyla ve dini inançlarının kaynağı ile ilgili tartışmalar yürütülmüştür. Özellikle, dönemin İslâmi basınında Alevilere yönelik yayınlarda ya “İslâm birliği” çerçevesinde Sünni ve Şii/Alevi inançlarının aynı kaynaktan geldiği ve aralarında fark olmadığı, ya da eski dönemlerden tevarüs edilen bir çizgide Alevilerin yanlış, yoldan çıkmış veya sapkın bir topluluk olduğu yönünde sert söylemler dile getirilmiştir.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından kaleme alınan yazılarda Sünniler ve Aleviler arasında inanç ve ırk bakımından fark olmadığı dile getirilmiştir. Baltacıoğlu'nun Alevi-Sünni birliği ve Alevi taraftarı yazıları Sebülürreşad gibi İslâmi yayınlarda sert bir dille eleştirilmiştir.⁹⁰⁶ Alevi-Sünni ayrımını ortadan kaldırmanın en önemli aracının ortak dil olan Türkçe olduğunu dile getiren bir görüşün, Baltacıoğlu'nun bu yöndeki çabalarını da takdir ettiği de görülmüştür.⁹⁰⁷ Alevilerin okullarda din dersleri konusuna verdiği tepkiler

⁹⁰³ Öztoprak'a göre bu kitap, Başbakan'a sunulmuş, MEB tarafından incelenerek 22.10.1951 tarih ve 82/14922 sayılı cevabi yazıyla yayınlanmasına izin verilmiştir.

⁹⁰⁴ Öztoprak'ın kitabına tepki olarak kaleme alınan bazı yazılar için Bkz. “Alevilik Propagandası ve İslâm'ın Temellerine Taarruz”, **Sebilürreşad**, C.X., S.247, Haziran 1957, s.348 vde. İsmail Hakkı İzmirli, “Müslümanlıkta Beş Vakit Namaz”, **Sebilürreşad**, C.X., S.250, Ağustos 1957, s.389-391 (Bu yazının Eşref Edip tarafından Öztoprak'ın kitabına tepki olarak yayınlanan eski bir yazı olduğu belirtilmiştir.). Yusuf Ziya Çağlı, “Müslümanlığın Temellerine Taarruz”, **Sebilürreşad**, C.XI., S.265, Mart 1958, s.229 vde. “Alevilerin Esas Akideleri Hazreti Ali'yi İlahlaştırmaktır”, **Sebilürreşad**, C.XII., S.296, Ekim 1959, s.337 vde. Çorum ve Ankara Cumhuriyet Savcılıkları tarafından açılan dava sonucu adı geçen kitap toplatılmış, ancak kitapla ilgili davalar (Gaziantep-1956, Adıyaman-1963) beraatla sonuçlanmıştır. Öztoprak ailesi bu süreçte yaşadıkları baskılar ve saldırılar sonucu Ankara'ya göç etmek ve çok zor koşullar altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Necdet Saraç, **a.g.e.**, s.322-324. Vecihi Timuroğlu, **Alevilik, Bektaşilik, Şiilik, Kızılbaşlık**, Kalan Yayınları, Ankara, 2004, s. 163.

⁹⁰⁵ Kemal Bülbül ile yapılan görüşme 22.03.2011'de Ankara'da PSAKD lokalinde, İsmail Elçioğlu ile yapılan görüşme ise 17.04.2011'de Ankara'da gerçekleştirilmiştir.

⁹⁰⁶ H.Bayram Kaçmazoğlu, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 91-92.

⁹⁰⁷ M. Şekip Tunç, “Din Hayatımız”, **Türk Yurdu**, S. 254, Mart 1956, s. 641-644.

sorgulanmıştır.⁹⁰⁸ CHP ile Alevilerin ilişkilerini değerlendiren bir başka yazıda ise Alevilerin Sünni İslâm geleneklerine aykırı bir söylemde buldukları dile getirilmiştir.⁹⁰⁹ 1955 yılında Ankara’da basılan *Hüsniye* adlı bir kitapta, Sünni geleneğin/Ehli Sünnet’in küçük düşürücü bir şekilde ele alındığından, “Aleviliği, Bektaşiliği, Kızılbaşlığı müdafaa, Ehli Sünneti tezyif, Şeyhayn hazaratını tahkir” amaçlandığından bahseden bir yazıda, DİB tarafından bilimsel bir cevap verilmesi gerektiği dile getirilmiştir.⁹¹⁰

Çalışmamızın bu kısmının detaylarında görüldüğü üzere, Alevilik Cumhuriyet’in ilk yıllarındakinin aksine kamuoyunda çok öne çıkmayan, ancak basın ve yazın alanında tartışılan bir kitle olmuştur. CHP döneminde olduğu gibi, Sünni İslâm çizgisine yakın bir duruşun DP döneminde de devam ettirilmesi Alevileri hayal kırıklığına uğratmış, ancak bu durum Aleviler tarafından kamusal alana sirayet eden bir tepkiye dönüşmemiştir. DP döneminde Sünni geleneğin görece sahip olduğu özgürlük ve gösterdiği gelişme eğilimi, DP sonrası dönemde Alevilik hareketinin siyasi ve toplumsal alandaki etkinliğini de tetiklemiş bir unsur olarak kaydedilmelidir.

4.3.7. Gayrimüslimler ve Kıbrıs Sorunu

DP’nin son döneminde Gayrimüslimlerin durumu kamuoyunda yine gündeme gelen konular arasında yer almıştır. Hem kamuoyunda, hem de basın organlarında konu sıklıkla tartışılmıştır. Özellikle 6/7 Eylül Olayları ve sonrasında yaşananlar bu tartışmaların devam etmesinde en önemli etken olmuştur. Öte yandan Türkiye’de kalan Gayrimüslimler, bu olaylar sebebiyle farklı düzeylerde sıkıntılar da yaşamışlardır.

Hiçbir somut delil olmamasına karşın, Patrik Athenagoras ve Patrikhane 1954-1959 arasında, çoğunlukla temelsiz iddia ve isnatlara dayalı olarak, baskıya maruz bırakılmıştır. Ankara ile Patrikhane arasındaki ilişkiler bu dönemde oldukça bozulmuş ve DP hükümeti, Lozan’ın ilgili hükümlerinin yeniden gözden geçirilerek, Patrikhane’nin Türkiye dışına çıkarılması seçeneğini bile dile getirmiştir. Gelişmeler iki tarafın – Türkiye ile Yunanistan’ın – NATO ve ABD nezdinde de karşılıklı restleşmesine yol açmıştır. Kıbrıs meselesi gündemde daha sık dile getirildikçe, Gayrimüslimler üzerinde, özellikle MTTB ve dönemin çeşitli gazetelerinin yanı sıra çeşitli devlet ve hükümet yetkilileri tarafından da yaygınlaştırılan baskı, 27 Mayıs 1960 ve hatta kısmen sonrasına dek, Lozan Antlaşması ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası hükümlerini hiçe sayarak devam etmiştir. Türk Ortodoks Patriği Eftim’in de desteğiyle,

⁹⁰⁸ Davut Batur, “Aleviler, Kızılbaşlar Komünist midir, Çocuklarına Din Dersi Verilmesini İstemiyorlar mı, Baltacıoğlu İsmail Hakkı Kızılbaş Organı mıdır?”, *Sebilürreşad*, C. IV., S. 90, Kasım 1950, s. 237.

⁹⁰⁹ M. Raif Ogan, “Aleviler ve Halk Partisi”, *Sebilürreşad*, C. V., S. 107, Temmuz 1951, s. 104-105.

⁹¹⁰ Ali Ulvi Kurucu, “Ehli Sünneti Tezyif”, *Sebilürreşad*, C. X., S. 240, Mart 1957, s. 239.

hızlanan Rum karşıtı hareketler bir grup Rum gazeteci ve işadınının çeşitli suçlamalarla sınır dışı edilmesiyle sürmüştür. Tüm bu gelişmeler paralelinde, önemli sayıda Rum – ki aralarında milletvekili Dr. Nicholas Fakatsellis de bulunuyordu – İstanbul'daki malvarlıklarını elden çıkarmış, başta Yunanistan olmak üzere, Avustralya, Kanada ve ABD gibi çeşitli ülkelere göç etmişlerdir.

Geçmişte tüm yaşananlara, Varlık Vergisi ve 6/7 Eylül Olayları gibi trajik kırılmalara rağmen, bugün yaşadıkları ülkelerde veya kimi zaman geldikleri Türkiye'de, Rum azınlık üyeleri İstanbul'a ve Türkiye'ye olan hasretlerini çeşitli vesilelerle dile getirmişlerdir.⁹¹¹ Patrik Athenagoras ise, politik bir taraf olmama gayreti ve Türk-Yunan dostluğuna gönülden bağlılığı nedeniyle, bu dönemde hem Türk hem Yunan devlet yetkilileri, basın-yayın organları, kamuoyu ve hatta bazı Yunan din çevreleri tarafından ağır eleştirilere maruz kalmıştır. 1959 yılında Türk ve Yunan taraflarının Kıbrıs konusunda, İngiltere'nin de katkılarıyla⁹¹², bir uzlaşmaya varmaları ve Yunan Başbakanı ve Dışişleri Bakanı'nın Ankara'yı ziyareti ilişkilere yeni bir soluk getirmiştir. Bu ziyaret sırasında, tüm çekincelere ve eski yaşanmış olaylara rağmen Patrikhane ve Rum azınlığın durumu iki tarafın gündeminde yer almıştır.⁹¹³

Türkiye'deki Rumların DP dönemindeki durumunun daha iyi anlaşılmasına yönelik olarak, çalışmamız kapsamında halen Türkiye'de yaşayan bazı azınlık mensupları ile görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde DP döneminde Rum azınlığa dair paylaşılanlar şöyle özetlenebilir.

En kalabalık Rum nüfusunun bulunduğu İstanbul'da, Fener Rum Patrikhanesi Basın Sözcüsü Peder Dositheos Anagnostopulos ile yapılan görüşmede⁹¹⁴, Rum cemaatin mevcut durumu⁹¹⁵ ve 1923-1950 arası dönemdeki duruma dair bilgiler alınmış, Rum nüfusun 1960'a gelindiğinde 110 bin civarında olduğu ifade edilmiştir. Peder Dositheos ayrıca Patrik

⁹¹¹ Hıncal Uluç, "Dönmezsiniz, çok geç...Ama Affeder misiniz?..", **Sabah**, 24 Ekim 2010.

⁹¹² Temmuz-Ağustos 1959 döneminde İngiltere'nin ve dünyanın önemli devlet adamlarından Winston Churchill, önceden planlanmamış ama dönemin koşullarının bir sonucu olarak, Türkiye'ye (İzmir ve İstanbul'a) gayriresmi bir ziyarette bulunmuş, Türk-Yunan yakınlaşmasında ve Kıbrıs meselesinin, aşırılık yanlılarının gayretlerine rağmen, belli bir uzlaşmayla sonuçlanmasında önemli bir katkı sağlamıştır. Bu ziyarete ve iç ve dış politikada yarattığı sonuçlara ilişkin bir çalışma için Bkz. Sedef Bulut, "Türk Dış Politikasındaki Gelişmeler Ekseninde Sir Winston Churchill'in 1959 Yılı Gayriresmi Türkiye Ziyareti Üzerine Bir Değerlendirme", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XIII, S. 26 (Bahar 2013), s. 223-248.

⁹¹³ 27 Mayıs Darbesi bu konuda atılmış somut adımları bir süreliğine de olsa engellemiştir. Darbeden sonra ikili ilişkiler yeniden kurulmuş ve karşılıklı ziyaret ve uzlaşmalar gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, 25 Aralık 1960'ta, İstanbul Rumlarından, Avukat Kaloudis Laskaridis'i Senato üyeliğine atamıştır. Bu çerçevede yaşananların detayları için Bkz. Alexandris Alexis, **a.g.e.**, s. 252-279.

⁹¹⁴ Bu görüşme 14.08. 2010'da Patrikhane'de, Peder Dositheos'un ofisinde gerçekleşmiştir.

⁹¹⁵ Peder Dositheos Rum cemaatin 2010 itibariyle 3000'i Rumca konuşan Ortodoks olmak üzere 3500-4000 arası mensubu bulunduğunu ifade etmiştir.

Athenagoras'ın göreve geliş süreci, DP'nin azınlıklarca "kurtarıcı" gibi görüldüğünü, 6/7 Eylül olaylarının "daha vahim" olduğu ve DP'nin Kıbrıs politikasının "ikiyüzlü" olarak tanımlanabileceğini ifade etmiştir. Bu dönemde asıl sorun olarak, Türk kamuoyunca, "Rum" kelimesinin hem İstanbul Rumları hem Kıbrıslı Rumlar için ortak bir terim olarak kullanıldığını ve bunun da "kötü" olduğunu ifade eden Peder Dositheos, ilk kez 1955 sonrasında "Türkiye'yi terk etme fikrinin ortaya çıktığını" dile getirmiş, "çoğunluğun azınlığa saldırısı ihtimali" üzerine de cemaatin önemli bir bölümünün Selanik'e gittiğini ifade etmiştir. Peder Dositheos, bu yaşananlardan sonra, azınlıklar için eşitliğin "resmiyette var olduğunu", anayasanın yalnızca "kâğıtta olduğunu" düşündüğünü ifade etmiştir. Birlikte yaşama isteğine rağmen, soyadından dolayı zorluk çektiklerini de ifade eden Peder Dositheos 1967'den sonra bu ve benzeri sebeplerle 30 yıl kadar yurt dışında yaşadığını da ifade etmiştir.

DP dönemine denk gelen gençliği döneminde ancak askerde subayken saygı gördüklerini ifade eden Peder Dositheos, "bir dost samimiyetiyle" söylenmiş olursa, azınlıkların çeşitli zamanlarda hakaret veya saldırı ile karşılaştıklarını dile getirmiştir. MHP'nin, Kıbrıs Ortodoks Patriği Makarios'un "Heybeliada Ruhban Okulu mezunu" iddiasının doğru olmadığını söyleyen Peder Dositheos, o okulda vazifelerinin Ortodoks cemaate hizmet olduğunu, dolayısıyla da Ankara ile çalışmak durumunda olduklarını ifade etmiş; okul hakkında kapanana kadar herhangi bir dava olmadığını da söylemiştir. Okul müdürünün papaz olduğunu ama müdür yardımcısının (genelde Edebiyat öğretmeni) Türk olduğunu ve okulu denetlediğini ifade etmiştir. Genellikle yerel idareyle çalıştıklarını ama "içinde yer almadıklarını" söyleyen Peder Dositheos, milliyetçilerin "kininin sebebini dinde aramanın yanlış olduğunu" dile getirmiştir. Kayınvalidesinin Niğdeli olduğunu ve "Karamanlıca"⁹¹⁶ bildiğini ifade eden Peder Dositheos, görüşmenin kalan bölümünde Türk-Yunan mübadelesine dair hatıralarından detaylar aktarmış, "düşmanlık yaratma çabasının tutmadığını" ifade etmiştir.

Türkiye'deki Rum cemaatin önde gelen mensuplarından olan ve cemaat basınının da öne çıkan isimlerinden olan Apoyevmatini Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Mihalis Vasiliadis ile bir görüşme yapılmıştır.⁹¹⁷

⁹¹⁶ Karamanlıca, Türkiye'nin İç Anadolu bölgesinde, Karaman ve Kapadokya bölgelerinde konuşulan bir ağız olup Türkçe ve Rumca kelimelerin karışımından oluşmaktadır. TDK sözlüğünde ise Türkçe'nin Karaman ve yöresinde yaşayan Ortodoks Hristiyanlar tarafından konuşulan, Yunan alfabesi ile yazılan ağız olarak tanımlanmıştır. Bkz. Akalın vd, **a.g.e.**, s. 1319.

⁹¹⁷ Bu görüşme 23 Temmuz 2011'de Bay Vasiliadis'in İstanbul'daki evinde gerçekleştirilmiştir.

Rum cemaatin tarihsel geçmişine dair bilgiler aktaran Vasiliadis'e göre öncelikle dikkat edilmesi gereken nokta "özgürlüklerin birbirinden ayırt edilemeyeceği" gerçeğidir. Bu nedenle örneğin, Rum cemaati özelinde, Ruhban Okulu kapalı kaldığı sürece, "özgürlük var" demenin veya "kiliseye gidip mum yakmanın" çok bir anlamı olmamıştır. Vasiliadis, DP dönemini, azınlıklar için "baskıların azaldığı bir dönem" olarak tanımlamakta, ancak halkın oylarıyla "iktidar" olan DP'nin "muktedir" olmadığını ve 10 yıl sonra da indirildiğini ifade etmiştir. Vasiliadis, "saf ulus devlet yanlısı" yapılanmaların her dönem etkin olduğunu, bunun azınlıklara kötü şekilde yansıdığını dile getirmiştir. Fener Rum Patriği V. Maksimus'un⁹¹⁸, patriklik makamından, "ruh sağlığı gerekçe gösterilerek"⁹¹⁹ ve "istifa yoluyla" uzaklaştırıldığını, yerine A.B.D. ve diğer batılı devletlerin desteğiyle I. Athenagoras'ın⁹²⁰ getirildiğini ifade etmiştir.⁹²¹

Türkiye'de yaşayan Rum cemaatin, çalışmamızın konusu olan dönemde, nasıl bir ruh hali ve toplum algısı içinde olduğu konusunda M. Vasiliadis, kendisiyle yapılan görüşmede iki kayda değer örneği paylaşmıştır. Bu dönemde annelerin çocuklarının, elinden tutmak yerine ağzını kapatarak yolda yürüdüklerini söyleyen Vasiliadis, böylece çocuğun Rumca kelimeler sarf etmesi ve dolayısıyla çevreden tepki alınmasının önüne geçildiğini dile getirmiştir. Yine özellikle 1955 sonrası gerginleşen Türk-Yunan ilişkilerinin de etkisiyle, dönemin basın yayın organlarında, sıklıkla azınlık mensuplarının dışarıdaki soydaş veya dindaş ülkelerinin siyasetleri nedeniyle kimi zaman mağduriyet yaşadıklarını dile getirmiştir. Vasiliadis, bu duruma dönemin önemli gazetelerinden Milliyet'in 3 Temmuz 1958 ve 5 Temmuz 1958 tarihli sayılarında gazeteci Peyami Safa'nın köşe yazılarını örnek olarak göstermiştir.⁹²² Vasiliadis, kendisinin bir lise öğrencisi olarak yazara bir tekzip gönderdiğini, ülkeye bağlılığın tek dil konuşmak ya da ulusal kampanyalara maddi destek sağlamakla⁹²³ ölçülemeyeceğini ifade etmiştir. Hakkında daha önce TCK 143/2'den⁹²⁴ mahkûmiyet kararı

⁹¹⁸ V. Maksimus, 1946-1948 arasında 267. Fener Rum Patriği olarak görev yapmıştır.

⁹¹⁹ Bu görev değişikliğinde, batılı devletlerin Moskova Patrikliği ile yakınlığı ve sola yakın görüşleri bilinen V. Maksimus'un üzerinde yoğunlaşan baskıların etkili olduğu ifade edilmiştir.

⁹²⁰ I. Athenagoras, 1948-1972 arasında 268. Fener Rum Patriği olarak görev yapmıştır.

⁹²¹ Vasiliadis'in bu sözlerini teyit eden bir kaynağa göre, bu seçim, Lozan hükümlerine aykırı olarak gerçekleşmiş, Athenagoras daha "A.B.D.'de iken" patrik olarak seçilmiş, Başkan Truman tarafından kendi yaveri eşliğinde ve özel uçağıyla Türkiye'ye gelmiş ve 27.01.1949'da patriklik tacını giymiştir. Yavuz Ercan, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Azınlık Sorunu**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011, s. 561-562.

⁹²² Bahse konu köşe yazıları için Bkz. Peyami Safa, "Bizden Olduklarını Söyleyenlere", **Milliyet**, 3 Temmuz 1958, s.2. "En Kestimesi", **Milliyet**, 5 Temmuz 1958, s.2.

⁹²³ M. Vasiliadis burada Çanakkale ve Taksim anıtlarının yapımında azınlıkların verdiği desteğe vurgu yapmıştır.

⁹²⁴ Günümüzde mülga (yürürlükten kalkmış) olan 765 sayılı TCK'nın ilgili maddesi şu şekildedir: "Hükümetin müsaadesi olmaksızın beynelmilel mahiyeti haiz olan veya kökü memleket dışında bulunan cemiyetleri veya müesseseleri veya bunların şubelerini memleket dâhilinde tesis eden, teşkil eden, tanzim eden veya sevk u idare eden kimse on beş günden altı aya kadar hapis ve beş yüz liradan iki bin liraya kadar ağır para cezası ile

verilmiş olan Vasiliadis doğru olanın farklı ama birlikte yaşamak olduğunu, demokrasinin insanlara istediği dilde konuşma hakkını verdiğini ifade etmiştir.⁹²⁵

Bu dönemde Ermeniler ile ilgili yaşanan gelişmeler, yine Murat Bebiroğlu ile yapılan görüşmelerden ve elde edilebilen bilgilerden derlenenler şöyle özetlenebilir. 1957’de *Yeşilköy Ermeni İlkokulu*’nun DP’nin ikinci döneminde açılan anaokulunun ardından, ilkokul bölümü açılarak okulun yönetimi *Yeşilköy Surp İstepannos Kilise Vakfı*’na bağlanmıştır. 1957 seçimlerinde Mıgırdiç Şellefyan ve Zakar Tarver DP’den milletvekili seçilmişlerdir. 27 Mayıs darbesinde, Başbakanlık’ta yapılan aramalarda ele geçirilen ve “Patrik Karekin Haçaduryan’ın Başbakana selam ve saygılarını ileten, bağlılığını bildiren bir mektubu” bulunduğu için Patrik dönemin basınında suçlanmış, bazı kişilerce yolu kesilmiş ve istifaya zorlanmış, buna karşılık Patrik “ben din adamıyım politikacı değil, ben kim başbakansa ona saygılarımı iletir, bağlılığımı bildiririm” cevabını vererek istifa taleplerini reddetmiştir.⁹²⁶ DP Milletvekili Zakar Tarver 19 Eylül 1960’ta Yassıada’da vefat etmiştir.⁹²⁷

Çalışmamız kapsamında yine DP döneminin anlaşılması amacıyla yönelik olarak diğer bir görüşme, Ermenice yayınlanan *AGOS* gazetesi kurucularından Serkis Seropyan ile yapılmıştır.⁹²⁸ Çocukluk yıllarında ve gençlik dönemlerinde, Beyoğlu’nun sosyokültürel düzeyinin yüksek olduğunu dile getiren Seropyan, DP dönemini görece iyi olarak tanımlamıştır. DP mensuplarının eski İTC/CHP’liler olduklarını bilmediklerini söyleyen Seropyan, DP dönemini, “beklenen sandık hileleri olmaksızın” gerçekleşen bir seçim sonrası “demokrasi değil, birincisinin izniyle parti değişikliği” şeklinde tasvir etmiştir. “Devr-i sabık

cezalandırılır. Müsaade, sahte veya noksan beyanat ile alınmış ise faili bir seneden beş seneye kadar hapis ve bin liradan aşağı olmamak üzere ağır para ceza ile cezalandırılır. Müsaade alınmaksızın teşkil edilmiş olan böyle bir cemiyete veya müesseseye veya bunların şubelerine memleket dâhilinde iştirak eden kimse yüz liradan bin liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılır. Memleket dışındaki cemiyet ve müesseselere Hükümetin müsaadesi olmaksızın iştirak eden memleket dâhilinde mukim vatandaşa da aynı ceza verilir.” Nazmi Baytok vd., **Türk Ceza Kanunu**, Işık Matbaacılık, Ankara, 1958, s.133.

⁹²⁵ Vasiliadis, Rum azınlığın nüfusunun 90 binden 30 bine düşmesine sebep olan son olayın ise, 1930 tarihli Türk-Yunan Sözleşmesi’ni iptal eden 1964 Kararnamesi (07.03.1964 tarih ve 6/2806 sayılı Bakanlar Kurulu kararı / RG – 17.03.1964, S.11658) olduğunu dile getirmiş, bugün Rum nüfusun 2000 dolayında – yaklaşık 600 aile ki Apoyevmatini gazetesinin satışı da bu kadardır – olduğunu da sözlerine eklemiştir. 1964 Kararnamesi hakkında yapılmış bir çalışma için Bkz. Hülya Demir ve Rıdvan Akar, **İstanbul’un Son Sürgünleri**, Belge Yayınları, İstanbul, 1999.

⁹²⁶ Patrik Karekin Haçaduryan 22 Haziran 1961’de vefat edince yerine Patrik Yozgatlı Şınork Kalustyan (1961-1990) seçilmiştir.

⁹²⁷ Türkiye Ermenileri günümüzde çoğunluğu İstanbul’da olmak üzere 70-80 bin civarında bir nüfusa sahiptir ve çoğunlukla Apostolik olup, kalanlar Protestan ve Katolik Ermenilerden oluşmaktadır. Bebiroğlu’na göre “Gregoryen” terimi yanlış kullanılmakta olup, doğrusu Apostolik olmalıdır. Türkiye’nin AB’den “vazgeçmesi halinde” kendilerinin burada “bir geleceğinin olamayacağını” düşünen Bebiroğlu, solcu / milliyetçi partilerin “tehlikeli ve korku verici” olduğunu da ifade etmiştir.

⁹²⁸ 1935 yılında İstanbul’da dünyaya gelen Bay Seropyan, gazetede (Temmuz 2011) tek kurucu olan kişidir. Seropyan, gazeteye müteveffa Hrant Dink’in teklifi ile gelmezden evvel gezi yazıları yazmakta iken, eğitimi yarım kalan ve teknik soğutma işinden emekli bir zanaatkar olarak 1995’te AGOS ekibine katıldığını ifade etmiştir. Bu görüşme 19.07.2011’de AGOS gazetesinde Bay Seropyan’ın ofisinde gerçekleştirilmiştir.

yaratmayacağız” iddiasındaki DP’nin iktidara geliş sürecinde (1948-1951) ortaokul okuduğunu, liseye gidemediğini, işe girdiğini ve Beyazıt semtinde “politize olmayan bir gençlik dönemi” yaşadığını dile getirmiştir. Seropyan’a göre, birkaç gazetenin olduğu bu dönem, Ermenilerin kendi kimliklerini ifade etmede “genellikle zorlandığı” bir dönem olmuş, “10 yılda bir gelen tokatlar” yeni bir Ermeni tehcirini tetikler mi endişesi hep sürmüştür. Bu dönemde ibadet serbestîsi olmakla beraber sokakta Ermenice konuşmanın “sıkıntılı” olduğunu dile getiren Seropyan, “milliyetçilik kisvesi altında topluma verilen seruma” vurgu yapmıştır. Kurtuluş gibi semtlerde Rumlarla kendilerinin ve diğer esnafın “mecburen Rumca konuştuğunu”, komşuları Madam Vasiliki’nin bahçesine kaçan topu istemek için “birkaç kelime de olsa mecburen Rumca öğrendiklerini”, ama ana caddede herkesin Türkçe konuşmak durumunda olduğunu ifade etmiştir. DP sonrası dönemden ve AGOS gazetesinin Ermeni toplumu için öneminden de bahseden Seropyan, seçilen patriklerin “dirayetli ve iyi” olduklarını dile getirmiştir. Patrik I. Karekin Haçaduryan (1951-1961) ile İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay’ın “birbirlerini çok sevdiğini”, ayrıca Patrik tarafından Menderes’e bir bağlılık telgrafı çekildiğini dile getirmiştir. Son dönemde bu telgrafın “bir hata” olarak görüldüğü ve Patrik’e karşı “medya aracılığıyla saldırılar” olduğunu dile getirmiştir. Çetin Altan’ın yazdığı bir köşe yazısıyla Patrik Karekin’i “savunduğunu”, Karekin’in de kendini ayrıca “savunmak” durumunda kaldığını ve bu olayın Ermenilerin dini gelenekleri gereği olduğunu dile getirdiğini ifade etmiştir. 1960 darbesinde Menderes’in başına gelenler için “üzüldüğünü” dile getiren Seropyan, babası Türk annesi Ermeni bir tanıdıklarının 27 Mayıs’ı savunduğunu, benzer fikirde başkalarının da olduğunu dile getirmiştir. Bu durumun bir “çıkar meselesi” olduğunu söyleyen Seropyan, hem CHP döneminde (Varlık Vergisi, 29 Kura Askerlik, vb.) hem de DP döneminde (6/7 Eylül, mülklerin el değiştirmesi vb.) dışarı gitme/göçme fikri oluşmasına rağmen ülkeyi terk etmediğini dile getirmiştir.

Türkiye Ermeni cemaatinden çalışmamız kapsamında diğer bir görüşme Avedis Hilkat ile yapılmıştır.⁹²⁹ Avedis Hilkat, DP iktidarına denk gelen çocukluk yıllarında annesine kendi dilinde “doya doya mama (anne) diyememenin”, “özgürlüğün olmaması” anlamına gelen bu durumun hala kendisini sarsan bir dönem tecrübesi olduğunu ifade etmiştir. Yaşadıkları ortamın başlangıçta “çok ıstıraplı ve acı olduğunu” buna rağmen Türkiye’den ayrılmamanın

⁹²⁹ Babası Van Ermenisi, annesi ise Pontus Rumu olan ve bu nedenle de azınlık olma duygusunu yoğun olarak yaşayan Avedis Hilkat 1953’te Kadıköy Moda’da doğmuş, Aramyan Unciyan, Moda Okulu ve Saint Joseph’te okumuş, 1975’ten beri Kapalıçarşı’da kuyumculuk imalatı ile uğraşmakta olan bir cemaat mensubudur. Şake Ohannes ile evli olan Hilkat’ın Arno adında bir oğlu ve Aslin adında bir kızı vardır. 1984’ten beri Kınalıada’da yaşayan Hilkat, yerel siyaset ve sivil toplum işlerinin yanı sıra çeşitli gazete ve dergilerde yazarlık ve gönüllü muhabirlik yapmıştır. Bu görüşme 22 Temmuz 2011’de Bay Hilkat’ın İstanbul Kapalıçarşı’daki işyerinde gerçekleştirilmiştir.

“iyi bir tercih” olduğunu söyleyen Hilkat, bir travma olarak, kendileri için çeşitli zamanlarda kullanılmış olan “kefere”⁹³⁰ kelimesinin ağırlığına gittiğini de ifade etmiştir.

DP döneminde görece özgürlük olduğunu ifade eden Bay Hilkat, günümüzde de devam eden “denize haç atma” törenlerinin yapıldığını, bayramlaşmaların karşılıklı olarak – Müslümanlar ve Gayrimüslimler için – icra edildiğini söylemiştir. Yine de mahalle ortamında yaşanan kimi aileler arası kavgalarda “aşağılanma ve kovulma tehdidi” ile karşılaştıklarını söyleyen Hilkat, bir araya gelinen ortamlarda “bir lafı iki kez düşünerek, kollayarak ve sindirilmiş yaşadıklarını” ifade etmiştir. Hilkat, 1940’lı yıllarda varlıklı bir kişi olan ve halk arasında “Alibor” olarak adlandırılan babası Levon’un, Varlık Vergisi sonrası ekonomik sıkıntıya düştüğünü ve kamyon nakliyatçılığı yapmak zorunda kaldığını ifade etmiştir.

“4500 senedir bu memleketin evladı” olduklarını ifade eden Avedis Hilkat ile yapılan görüşmedeki dile getirilen son sözleri, Ermeni toplumunun DP dönemini yaşayan bir mensubunun duygularını yansıtmaları açısından önemli kabul edilmelidir:

“Birlikte yaşıyorduk, yaşayacağız, yaşamak zorundayız. Aynı anneden doğmuş ve birbirinden ayrı kalmış kardeşleriz. Siyasetçiler bizi kullanmıştır. Birlikte ‘Türkiyeli olmanın’ bilincinde olmalıyız. Güzel baktığınızda güzeli görürsünüz. Mimar Sinan, Balyan ailesi, De Bakey (Özal’ın doktoru) vb. örnekler bugün niye çıkmıyor? Acılar yaşandı, ama bunları yargılamak akademisyenlere, devlet büyüklerine düşer. Biz birbirimize ‘ürkek, şüpheli’ değil, ‘sevecen’ bakmalıyız. İşin temeli ‘sevgidir’. O dönemin acıları yaşanmalıydı ki bugünün kıymeti bilinsin. Anadolu’dan giden Ermeniler için şunu söyleyebilirim. Nereye giderseniz gidin doğduğunuz yeri özlersiniz. Ermenilerin şanssızlığı ‘iki dinden avare’ olmasıdır. Gittikleri yerlerden memnun değildiler. Gidenler örf adetlerini, ananelerini, isimlerini kaybettiler ve Türk karşıtlığını yaşadılar. Biz burada mutluyuz. ‘Agop’u ile Mehmet’i ile’, bir şekilde her şeyimizle karıştık. Bugün artık gidenlerden dönmek isteyenler vardır.”

Ermeni cemaatinin DP dönemindeki durumuna ilişkin bir diğer görüşme *Nor Marmara Gazetesi*’nin duayen ismi Rober Haddeler (Haddecıyan) ile gerçekleştirilmiştir.⁹³¹ DP döneminde yirmili yaşlarında olan Haddecıyan, tamamen zorunlu sebeplerle kendisine teslim edilen Marmara gazetesinde iş hayatına devam etmiştir. Azınlıklar olarak kimi zamanlarda devletten “darbe yediklerini” söyleyen Haddecıyan, bu darbelerin ilkinin “20 Kura Askerlik” ve daha da ağır olan “Varlık Vergisi” olarak ifade etmiştir. Bu olumsuz gelişmeler yüzünden ülkeden ayrılanların çoklukla “mutlu olamadıklarını”, Arjantin’e giden bir arkadaşının, yıllar sonra kendisine “orada kalmakla sen doğru yapmışsın” dediğini söylemiştir. Geçmişte tüm yaşananlara rağmen “itimadı kaybetmemek lazımdır” diyen Rober Haddecıyan, yaşanan göçlere rağmen, yeni nesillerin Türkiye’ye geldiğini ve ailelerinin geçmişini öğrendiğini de ifade etmiştir.

⁹³⁰ Kefere: ç.a.Ar. kefere esk. Müslüman olmayanlar, kâfirler. Akalın vd., **a.g.e.**, s.1378. Bu kelime halk arasında, örnekte görüldüğü üzere, genellikle aşağılayıcı veya küçümseyici bir ifade olarak kullanılmıştır.

⁹³¹ Bu görüşme 23 Temmuz 2011’de Bay Haddecıyan’ın İstanbul Beyoğlu’nda bulunan Marmara Gazetesi’ndeki ofisinde gerçekleştirilmiştir.

Dini özgürlükler konusunda herhangi bir sıkıntının DP döneminde hissedilmediğini söyleyen Haddecıyan, DP döneminde, sosyal ilişkilerinde kimseyle etnik temelli bir çatışmaya girmediğini söylemiş, kimsenin de kendisine “yan gözle” bakmadığını ifade etmiştir. Ona göre “iyi bir vatandaş iyiyi takdir ettiği gibi yanlışları da belirtmelidir.” Menderes döneminin, Varlık Vergisi vb. sebeplerden dolayı CHP’ye duyulan tepkinin de bir sonucu olarak, iyi olduğunu, azınlıkların da Menderes’e karşı sevgisi olduğunu belirten Haddecıyan, buna rağmen anadil kullanımının – örneğin Ermeni okullarında Ermenicenin – yasaklanmasının da yaşanan bir olay olduğunu ifade etmiştir.

Ermeni cemaatinden son görüşme, görüşmenin yapıldığı dönemde Bakırköy Belediye Başkan Yardımcılığı görevini yürüten Yervant Özuzun ile yapılmıştır.⁹³²40 yılı aşkın süredir Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Bakırköy’de oturduğunu ifade eden Özuzun, 1915 sonrası dönemde yaşananlardan sonra, Anadolu’da çok az Ermeni kaldığını söylemiştir. 1950’lerde ise Anadolu’dan İstanbul’a büyük bir Ermeni göç dalgasının geldiğini de sözlerine eklemiştir. İstanbul azınlıklarının, eğitim ve kültür seviyesi yüksek bir topluluk olarak, yüzyıllardır yaşadıkları bu kentten, 1950lerdeki göçler ve 6/7 Eylül sonrası dönemde ayrıldıklarını, yerlerine Anadolu’dan gelen kitle ile de “diyalektik bir kırılma” yaşandığını dile getiren Özuzun’a göre, burjuva kültürüne sahip, Avrupa standartlarında yaşam tarzını ilke edinen, güzel sanatlardan anlayan ve çeşitli meslek sahibi Ermeniler yurt dışına giderken, Anadolu’dan feodal kültüre sahip azınlıkların İstanbul’a gelmesi ciddi bir kültür kırılmasına sebep olmuş ve adeta “İstanbul kültürü” yok olmuştur. İstanbul’dan ayrılan kitle ise 500 yıllık sanat ve kültür birikimlerini aktarmadan gitmişlerdir. Özuzun’a göre 1915 sonrası dönemde devletin politikası, Anadolu’nun Müslüman olmayan unsurlardan arındırılması olmuştur. 1934 Trakya Olayları, İkametgâh Zorunluluğu, Varlık Vergisi, 20 Kura Askerlik, 6/7 Eylül Olayları İstanbul azınlıklarının sayıca azalmasına yol açmıştır.

DP’nin iktidara gelişinin azınlıklar için önemli olduğunu söyleyen Özuzun, “Tek Parti Dönemi”nde azınlıklara karşı uygulanan politikaların büyükleri tarafından yeni nesillere aktarıldığını ifade etmiştir. “O günler geride kaldı, çünkü Türkiye NATO’ya girmişti ve bir daha böyle şeyler olmaz diye düşünüyorduk” diyen Özuzun, 6/7 Eylül olaylarının bu açıdan önemli olduğunu ve “ümitleri kırdığını” söylemiştir. Bu nedenle “kendi ülkeleri” kabul ettikleri Türkiye’den “çocuklarının geleceği için” çok sayıda insanın göç ettiğini söylemiştir. 6/7 Eylül Olayları’nı bir “talan ve yağma” olarak tanımlayan Özuzun, olaylardan sonra sayılarının çok azaldığını ve olayların ardındaki asıl amacın, diğer sözü edilen olaylar gibi,

⁹³² Bu görüşme 21 Temmuz 2011’de Bay Özuzun’un Bakırköy Belediyesi’ndeki ofisinde gerçekleştirilmiştir.

azınlıkları “ekonomik olarak güçsüz kılmak” olduğunu söylemiştir. Örneğin, “20 Kura Askerlik” uygulaması sırasında, baba ve oğlu birlikte askere alınmış, geri geldiklerinde ise Varlık Vergisi ile “dibe vurmuşlardır.” Ancak tüm yaşananlara rağmen 1950’lerde azınlıkların Türkiye’ye bağlılığının “sönmemiş” olduğunu da ifade etmiştir. İlkokulu ve ortaokulu Amasya’da okuduğunu ifade eden Özuzun, bahse konu döneme dair kötü bir olay yaşamadığını da ifade etmiştir.⁹³³ Azınlıkların, anayasaya rağmen “eşit vatandaş” olarak görülmediğini, örneğin askeri okullara alınmadığını, bu ülkede doğup büyüyen bir vatandaş olarak kendi kızının, hukuk eğitimi aldığı halde hâkim veya savcı olmadığını bir ayrımcılık örneği olarak ifade etmiştir. Anadolu mozaiğinin renklerinin giderek solduğunu, azınlıklara ait hatıraların derneklerle, kitap ve belgesel, dizi ve sinema filmi gibi çalışmalarla korunmaya çalışıldığını ifade etmiştir.

Çalışmamızın bu kısmında görüldüğü üzere, DP döneminde, Türkiye Ermenileri dini anlamda belirli bir özgürlüğe sahip olmakla beraber Türk-Ermeni ilişkilerinde yaşanan bazı kırılma noktalarının kendilerine yansımaları da tecrübe etmek zorunda kalmışlardır. Ermeni Patrikhanesi bu dönemde seçim vb. işlevlerini serbestçe yerine getirmiş, bunun yanında DP’ye olan destek 6/7 Eylül Olayları sebebiyle, tamamen sona ermemişse de, ciddi bir yıpranma yaşamıştır. Bu olaylardan sonra, Ermeni nüfusunda ciddi bir düşüş de meydana gelmiştir.

Gayrimüslimlerin, DP’nin son döneminde durumunu etkileyen en önemli gelişmeler elbette ki Kıbrıs meselesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Gerek TBMM müzakereleri ve gerekse de kamuoyunda yaşanan tartışmalar çoğunlukla Kıbrıs’ta yaşanan gelişmelere paralel olarak değişkenlik göstermiştir. Olayın bir dış politika meselesi olmasından dolayı Türkiye’de yaşayan Gayrimüslimler, din ve laiklik temelinde çok sorun yaşamamışlar ve ibadetlerini özgürce yerine getirmişlerse de, 6/7 Eylül Olayları sırasında yaşananların somut olarak gösterdiği üzere, toplumsal anlamda “barış içinde birlikte yaşama pratiği” bu dönemde oldukça zorlaşmıştır. Bu nedenle çalışmamızın bu kısmında iç ve dış politikada yaşanan tartışmalara ve gelişmelere, çalışmamızın konusu dışına çok çıkmadan bakmak yerinde olacaktır.

Yeni yasama yılının 1 Kasım 1958 tarihli ilk oturumunda⁹³⁴, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, iktisadi kalkınma hamlesi ve üç ay önce alınan dış yardımdan bahisle, dış politika ağırlıklı bir konuşma yapmıştır.

Kıbrıs sorununda, Türkiye’nin “*taksim*” fikrini resmi tez olarak beyan ettiği dönemde⁹³⁵, iki uluslu bir devlet kurma fikri merkezinde Türkiye ve Yunanistan arasında varılan uzlaşma sonrası, 11 Şubat 1959’da *Zürih Antlaşması* imzalanmış, ikinci ve asıl anlaşmanın bir hafta sonra Londra’da imzalanmasına karar verilmiştir. Londra’ya giden Türk heyetini taşıyan uçak 17 Şubat 1959 günü Heathrow Havaalanı’ndaki olumsuz hava koşulları nedeniyle

⁹³³ Özuzun, azınlıklara ilişkin yaptığı sayısal değerlendirmede, günümüzde (2011) artık 1.000 civarında Rum, 20.000 civarında Yahudi, 50.000 civarında Ermeni, toplamda 70 ila 80 bin civarında bir azınlık mensubu kaldığını, bunun ise Türkiye nüfusunun % 1 kadarını oluşturduğunu söylemiştir.

⁹³⁴ TBMMZC, Devre XI, C. 5, İN. 1, İÇ. 1, s. 6-19.

⁹³⁵ Albayrak, a.g.e. s. 456.

yakınlardaki Gatewick Havaalanı'na yönlendirilmiş, ancak "Londra'nın 25 mil güneyinde sis yüzünden yolunu kaybedip" düşmüş, aralarında Basın Yayın ve Turizm Bakanı Server Somuncuoğlu, DP Eskişehir Milletvekili Kemal Zeytinoğlu ile uçak personelinin de bulunduğu 16 kişi hayatını kaybetmiş 6 kişi de yaralanmıştır. Menderes, hafif yaralarla atlattığı kaza sonrası, kendisini bulan bir İngiliz çiftin yardımıyla bir kliniğe götürülmüştür. *Londra Antlaşması* 19 Şubat 1959'da Menderes'in yatırıldığı klinikte imzalanmıştır.⁹³⁶

27 Şubat 1959'da Türkiye'ye dönen Başbakan Menderes, gerek İstanbul'da ve gerekse Ankara'da alışılmadık bir kalabalık tarafından karşılandı. Kazadan kurtulması sebebiyle kurban edilen yüzlerce hayvandan 10 tanesi bizzat Menderes tarafından *Eyüp Sultan Türbesi*'nde kestirilmiş idi. Ankara'da, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü de Menderes'i tren garında karşılamış ve "son kez" elini sıkmış ve geçmiş olsun dileklerini samimiyetle iletmişti. İktidarla muhalefet arasındaki "savaş rüzgârları" kısa süre için de olsa kesilmişti. Menderes'in uçak kazasından mucizevî bir şekilde kurtuluşunun gerek kendisi gerekse çevresinde "ilahi bir koruma" olarak algılanması da konuyla ilgili diğer bir detaydır.⁹³⁷ Samet Ağaoğlu'na göre, Menderes, bu kazadan kurtuluşunu bu korumaya bağlarken "o kadar tereddüt etmedi ki, 'Allah'ın sevdiği insan olduğunu' Grup toplantılarında zevkle, gururla söyleyebildi." diyerek Menderes'in duygularını tasvir etmiştir.⁹³⁸ Öte yandan Menderes'in kaderci yönü kaza sırasında ortaya çıkmıştı. Kaza anlarını yakın dostlarıyla paylaşan Menderes'in şu sözleri durumunu teyit eder niteliktedir⁹³⁹:

"Ölüm korkusunun, ölümden daha beter bir duygu olduğunu o an hissettim... İki âlemin ortasıydım. Takdire sığınmaktan başka yapacak bir şey yoktu... İlk aklıma gelen sureyi okumaya başlayarak kendimi kadere teslim ettim."

1959'daki uçak kazasından sonra, Menderes'in ilahi bir koruma altında olduğu fikrine BDD de sahip çıkmış bununla ilgili yayınlanan tam sayfa yazıda bu fikrin detayları okuyucuyla paylaşılmıştır. Yazı, hemen altında verilen dua eden iki yaşlı adam fotoğrafıyla da desteklenmiştir.⁹⁴⁰

DP'nin son döneminde de, Yahudilik ve Hristiyanlık dışındaki inançlarla ilgili de görüşlerini kimi zaman okuyucularıyla paylaşan BDD'de, Bahailik inancıyla ilgili bir yazıda, bu inancın İslamiyet ile ters düştüğü, Komünistler tarafından desteklendiğinden bahisle, bu

⁹³⁶ Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, s.229. Albayrak, **a.g.e.**, s. 457-458. İzzet S. Sedes, "Kıbrıs Cumhuriyetini Doğuran Anlaşma İmzalandı", **Milliyet**, 20 Şubat 1959, s.1,5.

⁹³⁷ Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, s. 230.

⁹³⁸ Samet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.55.

⁹³⁹ Bozdağ, **a.g.e.**, s. 198. Yine bu bağlamda, Menderes'in politik yaşamını kaderci bir algıyla sürdürdüğü ve bunu farklı ortamlarda dile getirdiği bilinmektedir. Örneğin, iktidar ve millet ilişkisi Menderes'in cümlelerine şöyle yansımıştır: "Ben kendimi bu millete hizmet için adamış bir insanım! Bu millet de, kendisine hizmete adanmış Başbakan'ımı bağrına basmış! Millet ile ben, iki su gibi karışmışız birbirimize. Hiçbir kimse, ama hiç kimse -ölümden gayri - bizi birbirimizden ayıramaz! (...) Benim gibi 10 yıl bu memlekette şer kuvvetlere rağmen Başvekillik etmiş ve onlarla boğuşmuş bir adam, kazara düşerse, evinin yolunu tutamaz; ya canını darağacında alırlar, ya da ülke dışına sürerler." Bozdağ, **a.g.e.**, s. 238-239.

⁹⁴⁰ Necip Fazıl Kısakürek, "Adnan Menderes'in Portresi", **Büyük Doğu**, S.1, 6 Mart 1959, s.1.

inançla ilgili bazı bilgiler okurlarla paylaşılmıştır.⁹⁴¹ İslami yayınlarda sıklıkla rast gelinen Ayasofya ile ilgili yazılar BDD tarafından da ara sıra yayınlanmış ve dolaylı veya doğrudan Ayasofya'nın cami olarak kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. Böyle tam sayfa verilen bir yazı, Kısakürek'in kendi kaleminden, bir Ayasofya fotoğrafının önünde ağlayan kadın fotoğrafıyla beraber okuyucularla paylaşılmıştır.⁹⁴²

BDD, davranışları "belirsiz" olsa da Menderes'i son ana kadar destekleme politikasını sürdürmüş, artık siyasetten uzak kalmaya karar verilmişse de, bu desteğin süreceği, Menderes'in kalabalık bir kitleye hitabını gösteren bir fotoğrafla birlikte, vurgulanmıştır.⁹⁴³ Eğitimle ve yeni nesillerin yetiştirilmesiyle ilgili yazılar da BDD'de yayınlanmış, yeni ders yılının başlaması nedeniyle kaleme alınan buna örnek bir yazıda, özellikle çocukların yetiştirilmesi ve ihtiyaçlarının sağlanması konuları üzerinde "hassasiyet içeren ifadelerle" durulmuştur.⁹⁴⁴

Bu kısımda görüldüğü üzere, BDD'de başlangıcından itibaren DP'nin Türk-İslam yanlısı politikaları desteklenmiş, ancak kimi zaman DP içinde bu değerlere zıt görülen kişi veya politikalar da sert biçimde eleştirilmiştir. CHP'nin ve MP üst kadrosunun da eleştiri oklarına hedef olduğu BDD'de, bunun yanında Yahudilik ve Hıristiyanlıkla ilgili sabit hale gelmiş önyargılar, özellikle Türkiye'de bu dinin temsilcisi olan kişiler veya kurumlar üzerinden sıklıkla dile getirilmiştir. Necip Fazıl Kısakürek'in görüşleri etrafında şekillenen yazılar, çok sayıda önemli kalemi de BDD'nin sayfalarından okuyucularıyla buluşturmuştur. Özellikle DP'nin yarattığı özgürlük ortamı içinde İslami diğer yayınlar gibi BDD de, DP'den din ve laiklik konusunda taleplerde bulunmuş, ancak kimi zaman DP'lilere karşı da yönelen muhalif tavır, kâh BDD'nin belirsiz bir süre kapanması kâh Necip Fazıl Kısakürek'in kısa veya uzun süreli hapis cezası almasıyla sonuçlanmıştır. Kimi zaman milliyetçi yazılar ve yazarlara da (Nihal Atsız gibi) yer veren dergi, DP döneminde en çok tartışılan ve Menderes'in verdiği destek nedeniyle sıklıkla eleştirildiği bir yayın olarak Türk basın ve siyaset hayatındaki yerini almıştır.

Bu dönem gelişmelerini yorumlayan Binnaz Toprak'a göre iktidarının ilk yıllarında "laiklik konusunda hassas" olan DP iktidarı, son yıllarında artan ekonomik sorunlara paralel olarak İslâm dinini "siyasal bir silah olarak" kullanıyordu. Toprak'a göre Başbakan Menderes'in 1959'daki uçak kazasından kurtuluşu sonrası "Allah'ın sevgili kulu ilan edilmesi" ve ülke çapında "adına kurbanlar kesilmesi" ile Nurcuların liderlerinin hükümet yetkililerini ziyaret etmeleri bu duruma örnek olarak gösterilebilirdi.⁹⁴⁵

Çalışmamızın bu kısmında görüldüğü üzere Gayrimüslimler DP'nin son döneminde de, özellikle dış politikadaki gelişmelere paralel bir dönem tecrübe etmişlerdir. Örneğin Rum azınlık, DP döneminde, uluslararası dengelerin ve Türk-Yunan ilişkilerinin gölgesinde bir tecrübe yaşamıştır. Dini özgürlüklerinin sorgulanmadığı, ibadethanelere serbestçe gidilebilen bu dönemde, Rum azınlık için ciddi sorunlar 1955 olayları gibi çok taraflı krizlerde ortaya çıkmış, DP hükümeti yaşanan mağduriyetleri giderme yoluna gitmişse de, yaşananların sorumluluğu üzerinde kalmıştır. Sonuç olarak bu dönemde de kimlikleriyle dış politik

⁹⁴¹ Doğan N. Altuncuoğlu, "Bahailik ve Bahailer", **Büyük Doğu**, S.5, 3 Nisan 1959, s.10,16.

⁹⁴² Necip Fazıl Kısakürek, "Ayasofya", **Büyük Doğu**, S.6, 10 Nisan 1959, s.1,6.

⁹⁴³ Necip Fazıl Kısakürek, "Halimiz", **Büyük Doğu**, S.24, 14 Ağustos 1959, s.1.

⁹⁴⁴ Necip Fazıl Kısakürek, "Çocuk", **Büyük Doğu**, S.32, 9 Ekim 1959, s.1.

⁹⁴⁵ Binnaz Toprak, **a.g.e.**, s. 248.

yansımalar arasında kalan Rum azınlık, diğer azınlıklar gibi, yalnızca etnik/dini durumlarından kaynaklanan ve bu cemaatlerin mensupları tarafından hala hatırlanan tecrübelerle dolu bir hafızaya sahiptir.

4.4. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Demokrat Parti İktidarının Sona Ermesi

Zürcher'in deyiimiyle "huzursuz bir demokrasi" deneyimi⁹⁴⁶ olan DP iktidarı, özellikle 1957 seçimleri sonrasında artan ekonomik sorunlar ve DP'nin otoriter bir yönetim sergilemesinden başka, Atatürk ilke ve devrimlerine "karşı bir hareket" veya en azından "aşındırma veya yıpratma" görüntüsünün ortaya çıkması toplumun bazı kesimleri için "tahammül edilemez" bir hal almış, "kendini Atatürk'ün mirasının bekçisi addeden ordu içerisinde, DP'nin Kemalist geleneklere ihanet ettiği kanısı çok güçlü" bir duruma gelmiştir.⁹⁴⁷ Özellikle, çalışmamızın önceki kısımlarında görüldüğü üzere, laiklik, bu dönemde en çok tartışma yaratan unsurlardan biri olmuş ve DP lider kadrosu bu konuda pek çok ithamla karşı karşıya kalmıştır. Diğer sebeplerle de birleşince huzursuzluk ve karmaşa artmış ve Türkiye, Cumhuriyet rejiminin kurulmasından sonra ilk kez yaşayacağı askeri bir darbeye doğru hızla sürüklenmiştir.

Anlaşıldığı kadarıyla, gerek DP'nin giderek otoriterleşen tavırları, gerekse de ordu içinde özellikle subayların yaşadığı ekonomik sorunlar TSK içerisinde giderek somutlaşan bir tepkiye dönüşmüş; ordu içerisinde gizli ihtilal komiteleri kurulmuş; nihayet tek çatı altında toplanan bu hareket, daha 1957 seçimlerinden önce darbe hazırlığına başlamıştır. Ancak gerek İnönü'nün böyle bir girişime taraftar olmaması ve gerekse de bir ihbar sonucu bazı subayların tutuklanması (Dokuz Subay Olayı)⁹⁴⁸ sonrasında, Milli Savunma Bakanı Şem'i Ergin istifa etmiş, yerine Ethem Menderes gelmiş, yaşananlarla ilgili bazı soruşturmalar dahi yapılmıştır.

Ancak bu tedbirler, bir süre sonra yeniden bir örgütlenmeyi engellememiş, yaklaşık üç yıl içinde, darbeyi yapacak olan ekip Ankara ve İstanbul merkezli olarak ordu içinde önemli noktaları ele geçirmiş ve kendilerine de lider olarak Kara Kuvvetleri Komutanı *Cemal Gürsel*'i seçmişlerdi. Tüm belirtilere rağmen Adnan Menderes ordunun böyle bir harekete girişmeyeceğini düşünmekte idi. Bu sebeple Cemal Gürsel'in, Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e hitaben yazdığı ve kimi kaynaklara göre kendisiyle de paylaşılan uyarıcı mektubu, Cumhurbaşkanı Bayar, İçişleri Bakanı Namık Gedik ve Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'dan dahi saklamak pahasına, dikkate almamıştır. Bu mektuptaki "Din simsarlığından vazgeçilmelidir" cümlesi çalışmamız açısından kayda değer bir detay kabul edilmelidir.⁹⁴⁹

21 Mayıs 1960'ta Harp Okulu öğrencilerinin sessiz ama iktidarı çok kızdıran yürüyüşünden kısa bir süre sonra, tüm hazırlıkları tamamlanan askeri darbe, 27 Mayıs 1960 sabahı yapılmış, Bayar Çankaya Köşkü'nde, Menderes Kütahya'da gözaltına alınmıştır.⁹⁵⁰ Albay Alparlan Türkeş'in okuduğu ihtilal bildirisini ise darbecilerin, Türkiye'nin uluslararası anlaşma ve yükümlülüklerine bağlı kalacağını ve kısa sürede yeni bir anayasa yapılarak hemen ardından sivil yönetimin tekrar kurulacağını dile getiren detaylara sahiptir. TSK,

⁹⁴⁶ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 319.

⁹⁴⁷ **a.g.e.**, s.340.

⁹⁴⁸ Bu olayla ilgili detay ve yorumlar için Bkz. İdris Gürsoy, "Adnan Menderes'i Kuşattılar, Ulaşamadım", **Aksiyon**, S.861 (06.06.2011), Aksiyon Dergisi Veritabanı – Erişim Tarihi: 15.12.2015. Can Dündar, "9 Subay Olayı", **Milliyet**, 19 Temmuz 2008, Milliyet Gazetesi Veritabanı – Erişim Tarihi: 15.12.2015. İdris Gürsoy, **Dokuz Subay Olayı ve Samet Kuşçu**, Kaynak Yayınları, İzmir, 2012.

⁹⁴⁹ Aydemir, **a.g.e.**, s.391-396.

⁹⁵⁰ Albayrak, **a.g.e.**, s. 541-548.

“kardeş kavgasına meydan vermemek” ve “demokrasiyi içine düştüğü buhrandan kurtarmak” için ülke yönetimine el koyduğunu ifade etmiştir.⁹⁵¹ Darbe sonrasında, MBK Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel, Devlet Başkanı, Başbakan ve Milli Savunma Bakanı görevlerini kendi üzerine almış, ardından *Sıddık Sami Onar* başkanlığında bir heyete geçici bir anayasa hazırlanması işi verilmiştir. Nihayet geniş katılımlı bir anayasa hazırlanması amacına yönelik bir *Kurucu Meclis* eliyle ve bu kez Enver Ziya Karal ve Turhan Feyzioğlu’nun başkanlık ettiği bir komite tarafından yeni bir anayasa hazırlanmıştır. Yine bu süreçte, MBK içinde (On dörtler) ve orduda tasfiyelere gidilmiş (EMİNSU olayı)⁹⁵²; üniversitelerde çeşitli gerekçelerle ve ciddi tepkilere yol açacak şekilde bazı üniversite hocaları görevlerinden alınmış (147’ler Olayı) ve ülke çapında askeri yönetimin etkisi bir süre daha devam etmiştir.

Askeri yönetim bir yandan bu süreci devam ettirirken, bir yandan da DP mensuplarının yaklaşık bir yıl süren yargılamaları Marmara denizinde bulunan *Yassıada*’da yapılmıştır. Darbenin ardından, *Salim Başol* başkanlığındaki *Yüksek Adalet Divanı* (YAD) tarafından yürütülen *Yassıada Yargılamaları* sonucunda, hapis vb. cezaların yanı sıra, 15 idam cezası verilmiştir. Yapılan yargılamalar sonucunda, 15 Eylül 1961 tarihli kararında, “anayasayı ihlal suçundan” dolayı TCK 146. Maddenin ilgili fıkraları gereğince, Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Refik Koraltan, Ağâh Erozan, İbrahim Kirazoğlu, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişçioğlu, Bahadır Dülger, Emin Kalafat, Baha Akşit, Osman Kavrakoğlu, Zeki Erataman, Rüştü Erdelhun ölüm cezasına çarptırılmışlardır. 6/7 Eylül Olayları sanıklarından Fahrettin Kerim Gökay, Alaettin Eriş, Fuat Köprülü, Mehmet Ali Balin, Mehmet Ali Tenikalp, Hasan Uçar, Oktay Engin beraat etmişlerdir.⁹⁵³ Celal Bayar’ın cezası yaşı nedeniyle infaz edilmezken, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan 16-17 Eylül 1961 tarihlerinde idam edilmişlerdir. Yargılama sürecinin sonucunda verilen bu idam cezaları, Sina Akşin’in de doğru tespitiyle, “özellikle sonraki yıllarda yayılan ve adi suçlarda bile idamı insanlık dışı kabul eden anlayış açısından ve bir çeşit kan davası başlatmış olması nedeniyle esef verici ve yanlış” olarak kaydedilmelidir.⁹⁵⁴

⁹⁵¹ Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, s.351.

⁹⁵² EMİNSU olayı ilgili detay ve yorumlar için Bkz. Avni Özgürel, “Bu Defa Ciddiyet İlan Etmek Lazım”, **Radikal**, 8 Nisan 2007, Radikal Gazetesi Veritabanı – Erişim Tarihi: 15.12.2015. “Emekli Subaylar İş İstiyorlar”, **Milliyet**, 31 Ekim 1960, s.1.

⁹⁵³ **Yüksek Adalet Divanı Kararları**, s.342-396.

⁹⁵⁴ Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, s.351-362. Albayrak, **a.g.e.**, s.541-548. Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, s. 257-261. Hikmet Özdemir, “Siyasi Tarih 1960-1980, 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi”, **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C.4, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.192-206.

SONUÇ

Altı asra uzanan ve dinin toplumsal kuralları belirlemede başat rol oynadığı çok uluslu bir imparatorluğun ardından, Atatürk'ün liderliğinde verilen bir bağımsızlık mücadelesi sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde bu toprakların muhtevasında güçlü bir olgu olarak hep var olan din, yeni devletin kurduğu rejimde farklı bir konuma yerleştirilmiştir. Atatürk'ün altı ilkesinden bir olan laiklikle, din, devlet yönetiminde ve kanunların yazılmasında etkin olmak yerine bireylerin özel dünyalarında bir alana çekilmiştir.

1923-1950 döneminde Türkiye'yi yöneten CHP iktidarının ardından, DP iktidarı kurulmuştur. Bizim çalışmamızın da dayanak noktasında, işte bu süreçte dinin yeri ve DP iktidarının icraatlarına yansıma boyutu bulunmaktadır. İslâm ile özdeşleşmiş Türk kültürünün tarihsel gelişimi içinde, özellikle 1950 sonrasında, devletin “mevcut kültürün İslâmî unsurlarını resmen takviye etme yolunu seçtiği” gerçeği de bu paralelde dile getirilmelidir.⁹⁵⁵ Türkiye’de çok partili sisteme geçildikten sonra yoğunlaşan “İslâmî unsurların – devletçe – takviyesi” yönündeki eğitim ve kültür atılımı görmezden gelinemez. Bu yöndeki hamleler, parti programlarından ziyade yerel ve uluslararası dinamikleri gözeten bir devlet refleksi olarak göze çarpmıştır. CHP’nin de DP’nin de dine göz kırpmak olarak algılanabilmiş icraatlarını bu paralelde okuyabilmek mümkündür.

Yapılan araştırmalar ve varılan bulgular neticesinde, DP döneminde dinle ilgili tartışmaların yeni bir ivme kazandığı ancak bunun 1945’ten başlayan bir süreç halinde geliştiği görülmüştür. Yani DP, CHP’den miras aldığı bir devlet geleneğini formel anlamda korumuş görünüyor. Bu gelenek, dinin politik yaşamla temasının olmaması, bu iki alan arasında geniş bir mesafeyi sürekli korumak olarak özetlenebilir. İnkılâp prensiplerini teminat altında bulundurma ve koruma anlamında bir süreklilik söz konusudur. Tabii bunu sağlayan çeşitli etmenler de bulunmaktadır. Öncelikle başta “*profesyonel politikacı*” diye tanımlanan⁹⁵⁶ Celal Bayar olmak üzere DP içinde Atatürk ilkelerine gönülden bağlı kimseler bulunmaktadır. Bayar, laiklik konusunda DP’de kontrolü elden bırakmamış ve bunu adeta bir misyon edinmiştir. Bunun yanında rejimin korunmasını sağlayan Anayasa ve ilgili yasalar da

⁹⁵⁵ Mehmet S. Aydın, “*Türk Tecrübesi Işığında Barış ve ‘Din Problemi’*”, **Dünya, İslâmiyet, Demokrasi**, Yahya Sezai Tezel ve Wulf Schönbohm (Ed.), Kadim Yayınları, s. 147-161, Ankara, 2004, s. 155.

⁹⁵⁶ Aydemir, **a.g.e.**, s.153.

bu süreçte DP'nin ana güzergâhtan ayrılmasını engellemiştir. Elbette DP iktidarı CHP ile tamamıyla aynı yönde hareket etmemiştir, ama pek çoklarının düşüncesinin aksine MP veya İDP çizgisine de kaymamıştır. Bilakis bu partilerin kimi söylem ve icraatlarına karşı, devrim koruyuculuğu anlamına gelebilecek bir pozisyon benimsemiştir. Özellikle, çalışmamızda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, bazı konularda DP ve CHP'nin birlikte hareket etmesi, bu durumun en somut göstergesi olsa gerektir. DP döneminde Atatürk ilkelerinden ve özellikle laiklik ilkesinden uzaklaşıldığı ve devletin İslâmi bir rejim veya çizgiye çekilmek istendiği kimi kaynaklarda söylenmiştir. Ancak kendileri de birer eski CHP'li olan DP kurmayları, kimi söylem ve davranışlarıyla bu duruma aykırı bir görüntü çizmişlerse de, aslında rejimi konjonktüre uygun bir şekilde esnetmiş, ancak keskin bir kırılma yaşanmasına izin vermemişlerdir.

DP döneminde dinin, özellikle de İslâmi grup ve örgütlenmelerin yaşam alanındaki görünürlüğünün arttığı bir gerçektir. Ancak bu yöndeki tavırlarının bile “devlet nizamını muhtevi” olduğuna dair detaylar gözlerden kaçmaz. Nitekim Menderes; “irticaya doğru beliren istidatları görüp önleme” noktasındaki hassasiyetlerine vurgu yapar. Tanıl Bora'nın deyişiyle O, içinde yetiştiği çevre itibarıyla “devlete mutlak sadakatın koşulladığı bir özdenetime” sahiptir.

DP'lilere göre, “mukaddesat” a olan saygıları, demokrasi ruhunu zedeleyecek boyutta değildir. “Dine hürmet”leri “laikliğe sadakat”leriyle koşuttur. “Devrimlerin ve son demokratik devrimin korunması esası” zihin haritalarında her zaman belirleyici olmuştur.

Bu nedenle burada yeniden vurgulamak gerekir ki DP'nin din konusundaki politikaları CHP'ye göre keskin bir kırılma göstermemiştir. Özellikle de din-politika ilişkisi bağlamında belli bir çizgiselliği takip etmiş, kültür ve eğitim alanlarında ise hem konjonktürün hem de DP'nin demokrasi anlayışının beraberinde getirdiği bir esnekliğe kapı açmıştır. Yani CHP ve DP, devleti önceleyen bir “resmî İslam anlayışı” oluşturma yolunda, ana güzergâhtan sapmadan, farklı üsluplara sahip iki ardıl gibi hareket etmişlerdir. Laik rejimle İslâmcılık cereyanı arasında bir güç gösterisi tezahürü yaşanmış, ancak söz konusu mücadelede pozisyonunu koruyabilen genellikle laik rejim olmuştur. İrtica ve komünizm gibi zararlı görülen akımlarla mücadelede de DP ve CHP birbirine paralel bir çizgi takip etmişlerdir. Buna rağmen iki parti arasındaki samimiyet eksikliği ve rejim karşıtlığı söylemi hep devam etmiştir.

DP'nin devrim koruyuculuğunda CHP'yi takip ettiği açıktır. Ancak 1945 sonrasında devletin üst katında beliren, rejimi “milli ve insani bütün manevi kıymetlerle” destekleme tavrında CHP'den daha ataktır. Bir kimlik unsuru olarak “din”in öneminin farkına varan devlet elitleri resmî bir İslam oluşturma yolunda adımlar atarken iktidara gelen DP bu sürecin etkin aktörü olmuştur. Pek çok cemaat, bu dönemden itibaren etkinlik kazanmıştır. Bu görüşü destekleyen en önemli gösterge de Nur cemaatinin faaliyetleridir. Ayrıca İslâmî basın dinamizmindeki gözle görülür artış da akılda tutulmalıdır.

DP'nin kimi bakan ve milletvekillerinin İslâmcılık akımının bir savunucusu veya en azından sempaticanı olduğu çalışmamızın satırları arasında detaylandırılmış bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak yukarıdaki bölümlerde net olarak ortaya konulduğu üzere, ne Menderes ve ne de DP, devletin temellerini sarsacak ve rejimi tamamen değiştirecek söz veya davranışlara asla itibar etmemişlerdir.

Menderes'in kişiliğinin ve “halk İslâmî” anlayışının bir tezahürü olan söylem ve eylemleri bu anlamda doğal kabul edilmelidir. Bu çizgi, DP politikalarına, çok keskin kuralların işlemediği, başka değer ve inançlarla karışmış, bazen kuralları esnetebilen bir din ve laiklik anlayışı olarak yansımıştır.

Öte yandan DP'lilerin söylemlerine bakıldığında, dindarlığın sosyal ve kültürel hayatta görünür olmasını demokrasi ve laikliğe aykırı görmedikleri anlaşılmaktadır. Din olgusuyla geçmişte olduğu gibi kontrollü bir etkileşim içinde olmuşlar ama hem konjonktürün, hem devletin yeni yöneliminin, hem de kendi demokrasi anlayışlarının etkisiyle –ana noktalara dokunmadan- bu hususta daha esnek davranmışlardır. DP'nin Türk siyasi hayatında din ve laiklik arasında bir sarkaç misali sallanan bir parti gibi görünmesinin sebebi de bu olsa gerektir.

Tek Parti döneminde küllenen İslâmcılık cereyanı da, DP döneminde, evet daha rahat kendini ifade imkânı bulmuştur, ama hükümeti tamamen yönlendirebilme yetisini de asla elde edememiştir. İslâmcılık akımının bu dönemdeki temsilcileri için Menderes bir önder veya kurtarıcı gibi algılanmıştır. Menderes, Celal Bayar'a nazaran muhafazakâr profili ile Türkiye'deki milliyetçi/muhafazakâr kesimleri de mutlu eden bazı icraatlara imza atmış, özellikle ülke çapında pek çok cami ve mescidin inşa ve onarım masrafları DP tarafından çıkarılan ödeneklerle karşılanmıştır. İslâmi geçmişe ait pek çok eser bu dönemde restore edilmiştir. DP'nin ülke çapındaki kimi toplantılarında bazen Başbakan Menderes'in bazen diğer parti mensuplarının sözleri veya davranışları laik kesimlerce bir rejim aleyhtarlığı gibi algılanmıştır. “Mürteci, din madrabazı, inkılâbın mezar kazıcısı” gibi sıfatlarla bile karşılaşmışlardır. Ama Ticaniler örneğinde olduğu gibi, Menderes gerektiğinde böyle aşırılıklara en sert tepkiyi pek çok yerde göstermiştir. Üstelik İslâmî basından da ciddi eleştiriler aldıkları vakidir.

Öte yandan gerek TBMM tartışmalarında gerekse basın yoluyla süren siyasi mücadelede CHP'nin DP'ye karşı temel argümanı laik cumhuriyet ve Atatürk devrimlerinden uzaklaşıldığı iddiası olmuştur. Oysa MP ve İDP gibi partiler de DP'yi CHP ile işbirliği yapmak, İslâmi değer ve kurumlara yeterince sahip çıkmamakla itham etmişlerdir. Ancak Menderes'in politikasında ve icraatlarında ortaya çıkan, her iki tarafın da iddialarından uzak bir duruştur. Menderes'i CHP'ye yakın veya İslâm'a uzak tutan bir şey varsa o da Menderes'in muhafazakâr algısıdır. Daha önce ifade edildiği üzere onun için önemli olan devletin bekasıdır. Bu uğurda yasaları değiştirmek de, gerekirse başvurulacak yollardan biri olmuştur. Elbette Menderes, Atatürk ilke ve devrimlerine kalben bağlı olsa da, İslâmi değerler konusunda da hassasiyete sahip bir kişidir. Dolayısıyla olayları yorumlayışı elbette farklıdır. Ancak son tahlilde, rejim aleyhtarlığı Menderes için söylenebilecek en son söz olabilir. DP'den on yıl süresince yapılan ihraçlar, çıkarılan yasalar da bunu destekleyen uygulamalardır.

Tezimizin temel noktasını oluşturan düşüncemiz odur ki, DP'nin din konusundaki politikaları CHP'ye göre keskin bir kırılma göstermez. Özellikle de din-politika ilişkisi bağlamında belli bir çizgiselliği takip eder, kültür ve eğitim alanlarında ise hem konjonktürün hem de DP'nin demokrasi anlayışının beraberinde getirdiği bir esnekliğe kapı açar. Yani CHP ve DP, devleti önceleyen bir “resmî İslam anlayışı” oluşturma yolunda, ana güzergahtan sapmadan, farklı üsluplara sahip iki ardıl gibi hareket etmişlerdir. Bir başka deyişle DP, söylem ve uygulamalarıyla, din-politika-laiklik ekseninde, selefi olan CHP'nin genel çizgisini takip etmiş olup kendisinden sonraki hükümetlere de bu geleneği miras bırakmıştır. Öte yandan İslâmcılık ideolojisinin ve dinin toplumsal hayattaki yeri veya gelişiminin yine DP iktidarı ile farklılaştığını belirtmek gerekmektedir. Bu bağlamda 6/7 Eylül Olayları gibi kırılmaların tüm sorumluluğunun DP kurmaylarına yüklenmemesi gerekmektedir. DP dönemi

azınlıkların “din”le değil “sadakat”le değerlendirildiği ve nispeten bir rahatlamanın yaşandığı bir dönem olmuştur.

Yasal ve toplumsal alandaki dini referans ve uygulamalar, gelenekçi çizginin bir devamı olarak ve halkın taleplerinin karşılanması olarak algılanmalıdır. Bu yapılırken Sünni İslam çizgisinin korunması da bir devlet refleksi olarak okunmalıdır. DP'nin ulusal siyaseti veya dış politikasının belirlenmesinde de din asla belirleyici olmamış, iç ve dış dengeler hep daha öncelikli olmuştur.

Menderes hükümetlerinin ulusal siyasetinin veya dış politikasının belirlenmesinde din, alınan kararları etkileyici veya yönlendirici bir hale asla ulaşmamış, İslâm ülkeleriyle sağlanan yakınlık yine bölgesel ve küresel çıkarlar temelinde değişiklik göstermiştir. Adnan Menderes'in elbette bir Başbakan ve bir parti lideri olarak hataları vardır. Bu hataların kimi zaman parti politikalarına kimi zaman da ülkenin gidişatına yansıdığı muhakkaktır. Ancak bunun değerlendirilmesi veya sorgulanması çalışmamızda dile getirilmesi gereken bir husus olarak görülmemiştir.

Tüm bunlardan başka, ulaşılan kaynaklar göstermektedir ki, DP hükümetleri nezdinde din, kontrol altında tutulması gereken bir unsur olmakla beraber, siyasetin ilk maddesi olmamıştır. Din ve dinle ilintili gelişmeler, DP kurmay kadrosunun özel hayatı içinde kalmıştır. Özellikle hem Bayar ve hem de Menderes konunun bu çerçevede kalmasını sağlamışlardır. Bundan başka, DP ile ilgili eleştirel bakış açısının, DP sonrası dönemde daha yoğunlaştığı veya böyle bir yorumun daha çok DP iktidarının sona ermesinden sonra geliştiği söylenebilir. Menderes hükümetlerinin din konusunda takındığı tavır, konjonktürel gelişmelere ve iç ve dış politikada izlenen tavra bağlı olarak, iç politik söylemlerde aksi gibi görünse de, genel olarak, dinin öncelikli bir mesele olmadığı yönündedir. İslamcılık taraftarı kamuoyunun Menderes hükümetlerine yönelik eleştirileri de bunun göstergesi olsa gerektir.

Çalışmamızın tamamı değerlendirildiğinde, karşımıza çıkan sonuçlar kısaca bunlardır. Elbette söylenecek daha çok şey vardır ve belki başka çalışmalarda, burada yarım bırakılan söz ve işin tamamlanması gerekecektir. Ancak görünen odur ki, DP dönemi, yalnızca din ve laiklik politikalarının veya din ve devlet ilişkilerinin değerlendirilmesi açısından değil, pek çok diğer konudan ötürü, daha çok çalışılmaya ve incelemeye değer bir zaman dilimidir. Öte yandan tezimiz kapsamında vurguladığımız bazı olguların günümüz politik tartışmalarıyla çok ciddi bir bağı olduğu açıktır. İslamî basın ya da Nurculuk gibi günümüzü etkileyen olguların kimi tarihsel kökenleri DP döneminde bulunabilir. Bunların birer rejim tehdidi mi yoksa demokrasinin doğal tezahürü olarak mı görüleceğiye, araştırmacıların bakış açısına göre değişecektir.

KAYNAKÇA

ARSİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

RESMİ YAYINLAR

Ayın Tarihi

Düster

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi

KİTAPLAR

Ağaoğlu, Samet, **Arkadaşım Menderes-Marmara'da Bir Ada**, 2. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2004.

Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.

Ahmad, Feroz, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

_____, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945 – 1980**, 2. Baskı, Hil Yayın, İstanbul, 1996.

Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2007.

Albayrak, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.

Alexandris, Alexis, **The Grek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974**, Centre for Asia Minor Studies, Atina, 1992.

Ankara Valiliği, **Cumhuriyetin 50. Yılında Ankara, 1973 İl Yıllığı**, Ankara, 1973.

Armağan, Mustafa, **Türkçe Ezan ve Menderes**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990**, C. 1, 10. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994.

Arzık, Nimet, **Menderes'i İpe Götürenler**, Kurtuluş Matbaası, Ankara, 2001.

Atalay, Mustafa, **Adnan Menderes ve Hayatı**, Bankacılık Gazetesi Neşriyatı, Balkanoğlu Matbaacılık Ltd.Şti., Ankara, 1959.

Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938)**, 2. Baskı, AÜ TİTE Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1961.

_____, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)**, 2. Baskı, AÜ TİTE Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1959.

_____, **Din Politikası Üzerine Konuşmalar**, Yay. Haz. Kemal Aytaç, 1. Basılış, AÜ TİTE Yayınları, AÜ Basımevi, Ankara, 1986.

_____, **Nutuk**, C.II, 1920-1927, 7. Basılış, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Menderes'in Dramı (1899-1960)**, 8. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, Haziran 2004.

Aykol, Hüseyin, **Türkiye'de Sağ Örgütler**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011.

- Baban, Cihad, **Politika Galerisi, Bir Devrin Hükümranları**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- Bağcı, Hüseyin, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, Genişletilmiş 2. Baskı, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara, 2012.
- Barkey, Karen, **Farklılıklar İmparatorluğu**, Versus Kitap, İstanbul, 2011.
- Barutçu, Faik Ahmet, **Siyasi Hatıralar**, Yay. Haz. Mustafa Everdi, C. 1-2-3, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001.
- Başgil, Ali Fuad, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2008.
- _____, **Din ve Laiklik**, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1979.
- Baytok, Nazmi vd., **Türk Ceza Kanunu**, Işık Matbaacılık, Ankara, 1958.
- Belge, Murat, **Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, 11. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Boran, Tunç, **Anıtkabir'in İnşası 1938-1953**, AFT Yayınları, Ankara, 2012
- _____, **Atatürk'ün Hastalığı ve Ölümü**, AFT Yayınları, Ankara, 2012.
- Bozdağ, İsmet, **Darağacında Bir Başbakan, Menderes... Menderes...**, 5. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2008.
- Bruinessen, Martin Van, **Ağa, Şeyh, Devlet**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Bürün, Vecdi, **Kansız İhtilâl**, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1960.
- Criss, Bilge, **İşgal Altında İstanbul: 1918-1923**, Çev. Ahmet Kaçmaz, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Demir, Hülya ve Rıdvan Akar, **İstanbul'un Son Sürgünleri**, Belge Yayınları, İstanbul, 1999.
- Demircili, **Adı İle Münasebeti Olmayan Bir Parti, Adı Demokrat Şiarı İstibdat**, İdeal Matbaa, Ankara, 1954.
- Demirel, Tanel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Demokrat Parti, **22.5.1950-22.5.1952, Yeni İktidarın Çalışmaları**, Orhan Mete ve Ortakları Yay. Bas. ve Koll. Şir. Matbaası, İstanbul, 1952.
- _____, **Atatürk Düşmanlığının İçyüzü**, Doğanlar Basımevi, İzmir, 1947.
- _____, **Atatürk'ten Bir Hâtıra ve Muhalefetin Akim Kalan Birleşme Teşebbüsü**, Güneş Matbaası, Ankara, 1954.
- _____, **Bayar'ın Amerika Seyahati**, Güneş Matbaası, Ankara, 1954.
- _____, **Hangisi Bulunmaz Nimet**, Güneş Matbaası, Ankara, 1954.
- _____, **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara, 1954.
- _____, **Seçim Hürriyeti**, Güneş Matbaası, Ankara, 1954.
- Ercan, Yavuz, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Azınlık Sorunu**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011.
- Erdoğan, Dilşen İnce vd. (Ed.), **Türk Tarihinde Adnan Menderes**, 2 Cilt, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın Tuna Matb.San.Tic.Ltd.Şti., Aydın, 2012.
- Eroğul, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Ertan, Temuçin Faik (Ed.), **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011.
- Esatoğlu, Salâhattin Hakkı, **Zulme Karşı, Demokrat Parti Devrinde Açılan Siyasi Dâvâlarda Avukat Salâhattin Hakkı Esatoğlu Tarafından Yapılan Savunmalar**, İstanbul, 1961.
- Esirci, Şükrü, **Menderes Diyor ki – Birinci Kitap 7 Ocak 1946 – 14 Mayıs 1950**, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967.

- Findley, Carter, **Modern Türkiye Tarihi, İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- Fromm, Eric, **Psikanaliz ve Din**, Çev. Şükrü Alpagut, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, 1990.
- Gencer, Bedri, **İslam'da Modernleşme 1839-1939**, 2.Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012.
- Girgin, İsmail, **Adnan Menderes**, Radyo Gazetesi Yayınları, İzmir, 1958.
- Göktürk, İsmail vd., **Adnan Menderes, Siyasi Hayatı ve Nutukları**, Türk Basın Ajansı, Ankara, 1955.
- Gözaydın, İhtar, **Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Gözübüyük, A. Şeref, **Açıklamalı Türk Anayasaları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002.
- Güleçyüz, Kazım, **Cemaatler**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 2011.
- _____, **Said Nursi ve Mustafa Kemal**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 2012.
- Gürsoy, İdris, **Dokuz Subay Olayı ve Samet Kuşçu**, Kaynak Yayınları, İzmir, 2012.
- Güven, Dilek, **6-7 Eylül Olayları**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- İnan, Süleyman, **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes**, **Liberte Yayınları**, Ankara, 2006.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.
- Jäschke, Gotthard, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, Çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972.
- Kaçmazoğlu, H.Bayram, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012.
- Kara, İsmail, **Kutuz Hoca'nın Hatıraları, Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası**, 3. Basım, Dergah Yayınları, İstanbul, 2000.
- _____, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2008.
- Karaca, Alaattin, **Necip Fazıl Adnan Menderes İlişkisi, Mektuplarla ve Belgelerle**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2009.
- Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, AÜ TİTE Yayınları: 3, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943.
- Karagedikli, Gürer, **90. Yıldönümünde 90 Soruda Lozan Barış Antlaşması**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013.
- Karal Akgün, Seçil, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)**, Genişletilmiş 2. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2006.
- _____, **27 Mayıs Bir İhtilal Bir Devrim Bir Anayasa**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009.
- Karpat, Kemal, **İslam'ın Siyasallaşması**, 5.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- _____, **Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din**, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- _____, **Türk Demokrasi Tarihi**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- Kısakürek, Necip Fazıl, **Benim Gözümde Menderes**, 7. Basım, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2008.
- _____, **Büyük Doğu Cemiyeti**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2009.
- Kıvırcık, Emir, **Büyükelçi**, Goa Basım Yayın, İstanbul, 2007.
- Kili, Suna, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
- Kocaçimen, Sevgi, **Demokrat Parti Döneminde TBMM'nde Laiklik Tartışmaları**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2008.
- Koçak, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. 1, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

- Köse, Ali ve Ali Ayten, **Din Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- Küçükömer, İdris, **Batılılaşma, Düzenin Yabancılaşması**, 5. Basım, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007.
- Levi, Avner, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Basımevi, Ankara, 2004.
- Mardin, Şerif, **Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler 3)**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- _____, **Bediüzzaman Said Nursi Olayı**, 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Melikoff, Irene, **Uyur İdik Uyardılar**, Çev. Turan Alptekin, 2. Basım, Demos Yayınları, İstanbul, 2009.
- Menderes, Aydın, **Babam ve Ben**, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2012.
- Meray, Seha L. (Çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler**, Takım 2, C. 2, Kitap 8, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- _____, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler**, Takım 1, C. 1, Kitap 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001,
- Mert, Nuray, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007.
- Munzuroğlu, Doğan, **Toplumsal Yapı ve İnanç Bağlamında Dersim Aleviliği**, Kalan Yayınları, Ankara, 2004.
- Müstakil Demokratlar Grubu, **Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler**, Yeni Matbaa, Ankara, 1949.
- Mütercimler, Erol ve Mim Kemal Öke, **Düşler ve Entrikalar, Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, 1-2. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.
- Nadi, Nadir, **Atatürk İlkeleri Işığında Uyarmalar, Bir İflasın Kronolojisi 1950-1960**, 2. Baskı, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1961.
- Neyzi, Leyla, **Ben Kimim? Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Ocak, Ahmet Yaşar, **Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı**, 5. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 2011.
- _____, **Türkler, Türkiye ve İslam**, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ortaylı, İlber, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Ozan, Aziz, **Adnan Menderes Seni Protesto Ediyorum**, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1953.
- Okçün, A. Gündüz, **Ta'til-i Eşgal Kanunu 1909**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1982.
- Öymen, Altan **Bir Dönem Bir Çocuk**, 8. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.
- Özdalga, Elisabeth, **İslamcılığın Türkiye Seyri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Öztürk, Özhan, **Pontus: Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi**, 2. Baskı, Genesis Yayınları, Ankara, 2012.
- Pope, Nicole ve Hugh Pope, **Turkey Unveiled: A History of Modern Turkey**, Overlook Duckworth, New York ve Londra, 2011.
- Rainer, Hermann, **Türkiye'de Neler Oluyor?**, Çev. Haşim Koç vd., Ufuk Yayınları, İstanbul, 2011.
- Saraç, Necdet, **Alevilerin Siyasal Tarihi 1300-1971**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Sitembölükbaşı, Şaban, **Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)**, İSAM&TDV, Ankara, 1995.
- Stathis, Pinelopi, **19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler**, Çev. Foti ve Stefo Benlisoy. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Subaşı, Necdet, **Alevi Modernleşmesi**, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2010.

- Şakir, Ziya, **Celâl Bayar, Hayatı ve Eserleri**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1952.
- Şener, Cemal, **Alevilik Olayı**, 19. Baskı, Ant Yayınları, İstanbul, 1995.
- _____, **Yaşayan Alevilik**, 4. Baskı, Ant Yayınları, İstanbul, 1996.
- Şentürk, Hulusi, **İslamcılık**, Çıra Yayınları, İstanbul, 2011.
- Şeyhanlıoğlu, Hüseyin, **Türk Siyasi Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti**, Kadim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Taşyürek, Muzaffer, **Adnan Menderes**, Anonim Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Tatlıoğlu, İ. Edhem, **Demokrat Partisi'nin Hüviyeti yahut Köyde Bir Muhakeme**, Zaman Matbaası, 1950.
- Timur, Taner, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**. İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Timuroğlu, Vecihi, **Alevilik, Bektaşilik, Şiilik, Kızılbaşlık**, Kalan Yayınları, Ankara, 2004.
- Tunaya, Tarık Zafer, **İslamcılık Akımı**, Simavi Yayınları, İstanbul, 1991.
- _____, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, 2. Basım, Arba Yayınları, (Tıpkıbasım, İstanbul, 1952), İstanbul, 1995.
- Türkiye İş Bankası, **Reisicumhur Celâl Bayar'ın İki Nutku**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, Ankara, 1958.
- Vakıfar Gene Müdürlüğü, **Cumhuriyet'in 50. Yılında Vakıflar**, VGM Yayınları, Ankara, 1973.
- Yıldırım, Onur, **Diplomasi ve Güç, Türk – Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Yılmaz, Zekeriya, **Anayasa-TCK-CMUK-CİK-TMK**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2001.
- Yüksek Adalet Divanı Kararları, İstanbul-Yassıada, 14 Ekim 1960-15 Eylül 1961**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- _____, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, Çev. Gül Çağalı Güven, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

MAKALELER

- Akder, Necati, “*Hac Mevsimi ve Dini Yayınlar*”, **Türk Yurdu**, Sayı 3(236), Eylül 1954, s.241-243.
- Akgün, Seçil, “*Türkçe Ezan*”, **AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 13, S. 24 (1980), s.105-113.
- Akpınar, Ali “*Çok Yönlü bir Kişilik Olarak Ömer Rıza Doğrul (1893-1952)*”, **I. Burdur Sempozyumu, Bildiriler, 16-19 Kasım 2005**, Fakülte Kitabevi Baskı Merkezi, Burdur, Ağustos 2007, s.439-447.
- Akseki, Ahmet Hamdi, “*İslâmiyet ve Terakki*”, **Selamet**, 06.02.1948, S.38, s.6,7.
- Alacı, Beral “*Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasi Hayatındaki Yeri (1955-1958)*”, **Türk Yurdu**, C. 31, S. 290 (Ekim 2011), s.134-145.
- Altuncuoğlu, Doğan N., “*Bahailik ve Bahaîler*”, **Büyük Doğu**, 03.04.1959, s.10,16.
- Arslan, Zehra, “*Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan'da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği*”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Derneği Dergisi**, C.3, S.11(2010), s.57-72.
- Atay, Falih Rıfki, “*Hangi Devir Nihayet Bulmalı?*”, **Ulus**, 01.05.1946, s. 1-2.
- _____, “*Yeni Parti Kuruldu*”, **Ulus**, 08.01.1946, s.1-2.

- Aydın, Mehmet S., “*Türk Tecrübesi Işığında Barış ve ‘Din Problemi’*”, **Dünya, İslamiyet, Demokrasi**, Yahya Sezai Tezel ve Wulf Schönbohm (Ed.), Kadim Yayınları, Ankara, 2004, s.147-161.
- Baban, Cihad, “*Dini Pazara Çıkarınlar*”, **Zafer**, 24.04.1950, s.1,6.
- _____, “*Layıklık Neden Dolayı Din Düşmanlığı Oldu?*”, **Selamet**, 13.02.1948, S.39, s.11,16.
- Balcı, Veli Sezai, “*Ortaokulda Din Tedrisatı*”, **Milliyet**, 10.01.1956, s. 1,7.
- Bali, Rıfat N., “*Cumhuriyet Döneminde Azınlık Milletvekilleri*”, **Toplumsal Tarih**, S. 186 (Haziran 2009), s.60-64.
- Banoğlu, Niyazi Ahmet, “*Tarih Boyunca Patrikhane*”, **Büyük Doğu**, 14.05.1954, s.14.
- Başgil, Ali Fuad, “*Demokrasi ve Mekteplerimiz*”, **Hür Adam**, 12.08.1952, s.1-2.
- _____, “*Maneviyat Buhranı*”, **Büyük Doğu**, 18.11.1951. s.2.
- _____, “*Mekteplerde Mecburi Din Dersleri Meselesi*”, **Zafer**, 30.10.1950, s.1,3.
- _____, “*Okullarda Din Dersleri İhtiyari Olmayacak*”, **Zafer**, 04.11.1950, s.1.
- Batur, Davut, “*Aleviler, Kızılbaşlar Komünist midir, Çocuklarına Din Dersi Verilmesini İstemiyorlar mı, Baltacıoğlu İsmail Hakkı Kızılbaş Organı mıdır?*”, **Sebilürreşad**, C.IV., S.90, Kasım 1950, s.237.
- Baydur, Cemil Şerif, “*İnkılâplarımızı nasıl koruyabiliriz?*”, **Türk Yurdu**, Sayı 242, Mart 1955, s.711-714.
- Bekki, Salahaddin, **Aşık Şiirinin Siyasallaşması Üzerine Bir Deneme 1960-1980**, (VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi’nde sunulan bildiri, Gaziantep, 27.06-01.07.2006), s.1-21. Çukurova Ü. Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü Veritabanı.
- Benek, İsmail, “*Said Nursi’den Menderes’e Mesajlar*”, **Demokrasi Platformu**, Yıl 5, S.18 (Bahar 2009), s.187-200.
- Berk, Bekir, “*Başpapasa Çekilen Telgraf*”, **Sebilürreşad**, C.IX., S.216, Mart 1956, s.255.
- _____, “*Din ve Devlet Münasebetleri*”, **Sebilürreşad**, C.XII., S.294, Eylül 1959, s.311-313.
- Bilici, Faruk, “*Alevi-Bektaşî İlahiyatının Günümüz Türkiye’sindeki İşlevi*”, **Alevi Kimliği**, T.Olsson, E.Özdalga, C.Raudvere (Ed.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.73-85.
- Binatlı, Numan A., “*Pakt*”, **Büyük Doğu**, 22.09.1950, s.9.
- Bora, Tanıl, “*Adnan Menderes*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Liberalizm**, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.482-507.
- Bozkurt, Fuat, “*Aleviliğin Yeniden Yapılanma Sürecinde Toplum-Devlet İlişkisi*”, **Alevi Kimliği**, T.Olsson, E.Özdalga, C.Raudvere (Ed.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.113-123.
- Bulut, Sedef “*Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu*”, **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi** C. 2, S. 4 (Yaz 2009), s.125-145.
- _____, “*27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası*”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 19 (Mayıs 2009), s.73-90.
- _____, “*Türk Dış Politikasındaki Gelişmeler Ekseninde Sir Winston Churchill’in 1959 Yılı Gayriresmi Türkiye Ziyareti Üzerine Bir Değerlendirme*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XIII, S. 26 (Bahar 2013), s. 223-248.
- Clayer, Nathalie ve Alexandre Popovic, “*Osmanlı Döneminde Balkanlar’daki Tarikatlar*”, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler**, Ahmet Yaşar Ocak (Haz.), TTK Yayınları, Ankara, 2005.
- Cöhce, Salim, “*Türk İstiklal Savaşı ve Hindistan Müslümanları*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII, S. 37 (Mart 1997), s.77-88.

- Çağlı, Yusuf Ziya, “Müslümanlığın Temellerine Taarruz”, **Sebilürreşad**, C.XI., S.265, Mart 1958, s.229 vde.
- Çakmak, Diren, “Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)”, **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, C.2, S.3, (Kış 2008), s.153-186.
- Çerman, Osman Nuri, “Dinde Reform Kemalizm”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S.1, Aralık 1957, s.1-2.
- _____, “Dinimizde Kemalizm Reformunun Düsturları”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S.9, Ağustos 1958, s.3-4.
- _____, “Düşünce Hürriyeti, Türk’ü Araplaştırma Gayreti”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S.5, Nisan 1958, s.4-5.
- _____, “Karanlık-Aydınlık-Yine Karanlık”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S.6, Mayıs 1958, s.23-24.
- _____, “Maarifimizde Reform”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S.1, Aralık 1957, s.30-32.
- _____, “Makinalaşmakla Yobazlaşmak Arasında Yarış”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S.11, Ekim 1958, s. 9-11.
- Dağı, İhsan D., “Siyasal İslam, Ortadoğu ve Türk Dış Politikası”, **Ortadoğu’da İslam ve Siyaset**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.161-184.
- Dıranas, Muhip, “Atatürk ve İstismarcıları”, **Zafer**, 07.03.1951, s.2.
- Doğan, Cem, “Türk İş Hukuku ve Çalışma İlişkileri Alanına Uzlaştırma Kurulunun Girişi: Ta’til-i Eşgâl Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 31 (Bahar 2012), s.273-296.
- Doğrul, Ömer Rıza, “El Ezher Rektörü”, **Selamet**, 12.03.1948, S.43, s.10.
- _____, “Merhum Üstat Ahmet Hamdi Akseki”, **Zafer**, 11.01.1951, s.2,4.
- _____, “Mukaddes Yayınlar”, **Selamet**, 09.01.1948, S.34, s.2,16.
- _____, “Tarihi Bir Takrir”, **Selamet**, 13.02.1948, S.39, s.7.
- Dülger, Bahadır, “Hepimizin Atatürk’ü”, **Zafer**, 07.03.1951, s.2.
- Dündar, Can, “9 Subay Olayı”, **Milliyet**, 19 Temmuz 2008.
- Edib, Eşref, “Başbakanla bir Hasbihal”, **Sebilürreşad**, C.VI., S.145, Şubat 1953, s.306-313.
- _____, “Cemaati İslamiye Teşkili Hakkında”, **Sebilürreşad**, C.IV., S.89, Ekim 1950, s.210-212.
- _____, “Hükümetin Programı ve Ezan Meselesi”, **Sebilürreşad**, C.IV., S.80, Haziran 1950, s.66-77.
- _____, “Kara İrtica, Sarı İrtica, Kızıl İrtica”, **Sebilürreşad**, C.IV., S.91, Kasım 1950, s.242-248.
- _____, “Müslüman Türk Milleti Din Hürriyetine Tamamen Sahip midir”, **Sebilürreşad**, C.IV., S.132, Ağustos 1952, s.98-101.
- _____, “Partilerin Din Siyaseti”, **Sebilürreşad**, C.IV., S.76, Nisan 1950, s.2-10.
- _____, “Yeni Gelen Milletvekilleriyle Mülakat”, **Sebilürreşad**, C.IV., S.79, Mayıs 1950, s.50-52.
- Erdoğan, Teyfur, “Millet mi o da ne demek?”, **Uluslararası Sivil İnişiyatif**, S.7(Ekim 2012), s.14-15.
- Erem, Faruk, “Vicdan ve Din Hürriyeti”, **Zafer**, 5,6,7,8 Kasım 1951 tarihli sayılar, s.2,3.
- Erim, Nihat, “Memleketimizde Kurulması Gerçekleşen Din Müesseseleri”, **Selamet**, 02.01.1948, S.33, s.6-7.
- _____, “Millet Partisi Etrafında”, **Ulus**, 27.08.1953, s. 1, 4.

Eroğul, Cem, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. I. C. Schick ve E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 2006, s.112-158.
Ezer, Hüseyin, “Atatürk’ün Nâşî Katafalka Kondu”, **Ulus**, 11.11.1953, Gazete İlavesi, Atatürk Anıtkabir’de.

Felek, Burhan, “Türbelere Hürmet”, **Selamet**, 19.12.1947, S.31, s.3,13.

Fenik, Mümtaz Faik, “Kırşehir’de Kırılan Atatürk Heykeli”, **Zafer**, 03.03.1951, s.1,4.

Feroze, Muhammed R., “Laiklikte Aşırılık ve İlimlilik”, **Türkiye’de İslam ve Laiklik**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s.23-40.

Fırat, Melek “Yunanistan’la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, C.1., 4. Baskı, Baskın Oran (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.576-614.

Gemuhluoğlu, Fethi, “Mareşalin Vefatı Üzerine Anadolu’dan Birine Mektup”, **Serdengeçti**, Mayıs 1950, s.5-6.

Gürsoy, İdris, “Adnan Menderes’i Kuşattılar, Ulaşamadım”, **Aksiyon**, S.861

(06.06.2011).

Hacımuratlar, Zeliha, “Hukuk-Politika-Adalet İlişkisi Açısından Yastıda Yargılamalarına Kısa Bir Bakış”, **Ankara Barosu Dergisi**, Y.66, S.3, (Yaz 2008), s.82-89.

Haksever, Ahmet Cahid, “Çorum’da Nakşibendiliğin Tarihi Süreci ve Temsilcileri”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.7, S.13(2008/1), s.61-82.

İnce, Hamit Şevket, “Atatürk ve Bir Basın Davası”, **Zafer**, 25.09.1951, s.2,5.

İncesu, Mehmet Necmeddin, “Milli Kaybımız”, **Selamet**, 20.02.1948, S.40, s.14,16.

İzmirli, İsmail Hakkı “Müslümanlıkta Beş Vakit Namaz”, **Sebilürreşad**, C.X., S.250, Ağustos 1957, s.389-391

Kahraman, Abdullah, “Zor Zamanda Yapılabileceklerin En İyisini Yapan Bir İslam Âlimi: Ahmet Hamdi Akseki (1887-1951)”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.6 (2005), s.297-312.

Kara, İsmail, “Diyabet İşleri Başkanlığı, Devletle Müslümanlar Arasında Bir Kurum”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık**, C.6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.178-200.

Karabaşoğlu, Metin, “Said Nursi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık**, C.6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.270-289.

Kılıç, Ecevit, “Rum Komşularını Yağmacılardan Kurtaran Türk General”, **Sabah**, 07.09.2008, s.19.

Kısakürek, Necip Fazıl, “Adnan Menderes’in Portresi”, **Büyük Doğu**, 06.03.1959, s.1.

_____, “Ayasofya”, **Büyük Doğu**, 10.04.1959, s.1,6.

_____, “Bunlar Kimdir?”, **Büyük Doğu**, 13.09.1952, s.1,5.

_____, “Çocuk”, **Büyük Doğu**, 9.10.1959, s.1.

_____, “Halimiz”, **Büyük Doğu**, 14.08.1959, s.1.

_____, “Sayın Bay Adnan Menderes”, **Büyük Doğu**, 22.11.1951. s.1,3.

Kösemen, Yusuf Ziya, “Asri Yobazlar”, **Sebilürreşad**, C.X., S.250, Ağustos 1957, s.392-393.

Kurucu, Ali Ulvi, “Ehli Sünneti Tezyif”, **Sebilürreşad**, C.X., S.240, Mart 1957, s.239.

Kutluay, Yaşar, “Mezhepler Tarihi Yönünden Said Nursi ve Nurculuk”, **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, Togan, Zeki Velidi (Ed.), C.III, Bölüm 3-4 (1959-1960), Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1966, s. 211-226.

Mercan, Faruk, “Bombacı da MİT Elemanı da Değildim”, **Aksiyon**, 08.09.2003, S.457, s.34-36.

Müftüoğlu, Mustafa, “DP”, **Büyük Doğu**, 27.01.1950, s.12.

- Nürettin, Vâlâ, “*Babam Türk Değilse Bana ne?... Ben Türküm Diyenler*”, **Akşam**, 07.08.1945, s. 3.
- _____, “*Müslüman Türk Aileler Türkiye’deki Hristiyan Kızların Drahomasını Temin Ediyor*”, **Akşam**, 21.08.1945, s. 3.
- Ogan, M. Raif, “*Aleviler ve Halk Partisi*”, **Sebilürreşad**, C.V., S.107, Temmuz 1951, s.104-105.
- _____, “*Kur’an Diliyle Ezan*”, **Sebilürreşad**, C.IV., S.81, Nisan 1950, s.82-91.
- _____, “*Putları Devirene Put Dikilemez*”, **Büyük Doğu**, 01.09.1950.S.24, s.6.
- _____, “*Reylerimizi Kimlere Vermeliyiz?*”, **Sebilürreşad**, C.III., S.73, Mart 1950, s.360-362.
- Oktay, Ali Rıza, “*Din Terbiyesi*”, **Zafer**, 03.05.1950, s.2.
- Oran, Baskın, “*Lausanne Barış Antlaşması*”, **Türk Dış Politikası**, C.1., 4. Baskı, Baskın Oran (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.215-238.
- _____, “*Yargıtay’ın Bir Kararı Üzerine Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ve Ekümeniklik*”, **Türkiyeli Gayrimüslimler Üzerine Yazılar**, Yay. Haz. Ülkü Özen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.394-418.
- Ortaylı, İlber, “*Osmanlı Kimliği*”, **Cogito (Osmanlılar Özel Sayısı)**, S.19 (Yaz 1999), s.77-85.
- Özçetin, Burak ve Sibel Demirci, “*Hürriyet Partisi*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Liberalizm**, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.541-547.
- Özdemir, Hikmet, “*Siyasi Tarih 1960-1980, 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi*”, **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C.4, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.192-206.
- Özgürel, Avni, “*Bu Defa Ciddiyet İlan Etmek Lazım*”, **Radikal**, 08.04.2007.
- Öztuna, T.Yılmaz, “*Atatürk’ü Koruma Kanunu*”, **Sebilürreşad**, C.IV.,S.100, Nisan 1951, s.391.
- Reed, Howard A., “*Çağdaş Türk Müslümanlarının Dini Hayatı*”, **Türkiye’de İslam ve Laiklik**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s.91-127.
- Rustow, Dankward A. “*Türkiye’de İslam ve Politika: 1920-1955*”, **Türkiye’de İslam ve Laiklik**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s.57-90
- Sadak, Necmettin, “*Demokrat Parti’ye ‘Hoş geldin’ Deriz*”, **Akşam**, 09.01.1946, s. 1-2.
- Safa, Peyami, “*Bizden Olduklarını Söyleyenlere*”, **Milliyet**, 03.07.1958, s.2.
- _____, “*En Kestirmesi*”, **Milliyet**, 05.07.1958, s.2.
- Sedes, İzzet S., “*Kıbrıs Cumhuriyetini Doğuran Anlaşma İmzalandı*”, **Milliyet**, 20.02.1959, s.1,5.
- Serdengeçti, O. Yüksel, “*Manevi Emperyalizm*”, **Serdengeçti**, Mayıs 1947, s.3.
- _____, “*Nereye Gidiyoruz?*”, **Serdengeçti**, Mart 1948, s.3-5.
- _____, “*Son Hadiseler ve Onların İçyüzü*”, **Serdengeçti**, Haziran 1951, s.4.
- _____, “*Yolumuz, Bizim Milliyetçiliğimiz*”, **Serdengeçti**, Nisan 1947, s.1.
- Subaşı, Necdet, “*1960 Öncesi İslami Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık**, C.6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.217-235.
- Sunay, Cengiz, “*Demokrat Parti*”, **İttihat ve Terakki’den Günümüze Türkiye’de Siyasal Partiler**, Turgay Uzun (Ed.), Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s.163-204.
- Tanyol, Cahit, “*Din ve Mektep*”, **Türk Yurdu**, Sayı 252, Ocak 1956, s.499-502.
- Taylor, Richard Norton, “*Sir Bernard Burrows, Masterly British diplomat at the centre of world crises and spy scandals*”, **The Guardian**, 17 Mayıs 2002.
- Tekin, Mustafa, “*Ticanilik*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık**, C.6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.260-263.

- The Economist**, "Breaking the Cypriot Deadlock", 24.09.1955, C. CLXXVI, S.5848, s.1016, 1019.
- _____, "Cyprus Adagio", 03.09.1955, C. CLXXVI, S.5845, s.756.
- _____, "No Progress on Cyprus", 10.09.1955, C. CLXXVI, S.5846, s.836.
- _____, "The Balkan Tripod Wobbles", 17.09.1955, C. CLXXVI, S.5847, s.928.
- Togan, Zeki Velidi, "İslâmi Tetkiklere Mahsus Enstitüler", **Zafer**, 19 ve 21 Aralık 1951, s.2,5.
- Toktaş, Şule, "Turkey's Jews and Their Immigration to Israel", **Middle Eastern Studies**, C. 42, S.3 (Mayıs 2006), s.505-519.
- Toprak, Binnaz, "Dinci Sağ", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. I. C. Schick ve E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 2006, s.237-254.
- Tunç, M. Şekip, "Din Hayatımız", **Türk Yurdu**, Sayı 254, Mart 1956, s.641-644.
- Turan, Ahmet, "Said-i Nursi ve Nurculuk", **OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.10 (1998), s. 15-24.
- Turan, Osman, "Din ve Laiklik", **Türk Yurdu**, Sayı 275, Temmuz 1959, s.1-3.
- _____, "Türkiye'de Din ve Laiklik", **Türk Yurdu**, Sayı 278, Kasım 1959, s.1-4.
- Türer, Osman, "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı", **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Süfîler**, Ahmet Yaşar Ocak (Haz.), TTK Yayınları, Ankara, 2005.
- Uluç, Hıncal, "Dönmezsünüz, çok geç... Ama Affeder misiniz?..", **Sabah**, 24.10.2010, s. 19.
- Us, Hakkı Tarık, "Ölümünden On Bir Yıl Sonra Mehmet Akif", **Selamet**, 26.12.1947, S.32, s.6,7.
- Uzun, Hakan, "1951 Yılında Kırşehir'de Atatürk Büstüne Saldırı Olayı ve Tepkiler", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 4, S.8 (Güz 2008), s.187-203.
- _____, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XII, S. 25, İzmir (Güz 2012), s. 101-139.
- Uzun, Mustafa, "Kemal Edip Kürkçüoğlu", **İslam Ansiklopedisi**, C.26, TDV İSAM, Ankara, 2002, s.571-572.
- Vedel, Georges, Kitap Eleştirisi (Les Constitutions Européennes / Boris Mirkiné Guetzevitch), **Revue française de science politique**, C.2, S.4 (1952), s.817-820.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, "Dâhili Siyasette İlk Parlamento Çalışmaları", **Tanin**, 01.05.1946, s.1.
- _____, "En Tehlikeli Cephe", **Ulus**, 14.09.1955, s.1-7.
- Yalçıntaş, Nevzat ve Mehmet Galip Erdem, "İslâmiyet ve Reform", **Türk Yurdu**, Sayı 1(271), Mart 1959, s.13-14.
- Yalman, Ahmet Emin, "Nurlu Ufuklar", **Türk Yurdu**, Sayı 238, Kasım 1954, s.385-387.
- Yavuz, M. Hakan, "Bediüzzaman Said Nursi ve Nurculuk", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık**, C.6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.264-294.
- _____, "Matbuat temelli İslami Söylem: Bediüzzaman Said Nursi ve Nurculuk", **Demokrasi Platformu**, Yıl 2, S.7 (Yaz 2006), s.65-89.
- Yellice, Gürhan, "1878'den 1931'e Kıbrıs'ta ENOSİS Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımları", **ÇTTAD**, S. XII/24, 2012(Bahar), s. 13-26.
- Yurdaydın, Hüseyin G. "Düşünce ve Bilim Tarihi", **Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti 1300-1600**, C.2, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Yücel, Hasan Ali, "Yeni Türkçe Kur'an", **Dinimizde Reform Kemalizm**, S.2-3, Ocak-Şubat 1958, s. 13-14.
- _____, "Yeni Türkçe Kuran", **Dinimizde Reform Kemalizm**, S.2-3, Ocak-Şubat 1958, s.13-14.

Zapsu, Abdürrahim, “*Dini Siyasete Alet Etmek Suçtur; Siyaseti Dinsizliğe Alet Etmek Nedir?*”, **Büyük Doğu**, 20.01.1950, s.9.

_____, “*İbret Dehşet*”, **Büyük Doğu**, 27.01.1950, s.9.

SÜRELİ YAYINLAR

A. GAZETELER

Akşam

Cumhuriyet

Milliyet

Radikal

Sabah

Tanin

Ulus

Yeni Sabah

Zafer

B. DERGİLER

Aksiyon

Büyük Doğu

Dinimizde Reform Kemalizm

Hilal

Hür Adam

Sebilürreşad

Selamet

Serdengeçti

The Economist

Türk Yurdu

TEZLER

Aysal, Necdet, **Türkiye’de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri (31 Mart Olayı’ndan DP’nin İktidara Gelişine Kadar, 1909-1950)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜ TİTE, Ankara, 2004.

Sitembölükbaşı, Şaban, **Aspects of Islamic Revival in Turkey 1950-1960**, Doktora Tezi, Victoria University of Manchester, Manchester, 1991.

SÖZLÜKLER

Akalın, Şükrü Haluk vd, **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, Ankara, 11. Baskı, 2010.

Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türki**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.

Tekin, D.Yılmaz (Der.), **Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü**, Tek Ağaç Eylül Yayıncılık, Ankara, Ekim 2007.

İNTERNET SİTELERİ

- A.B.D. Temsilciler Meclisi Veritabanı <http://bioguide.congress.gov/> Erişim Tarihi: 06.01.2014
- Aksiyon Dergisi Veritabanı <http://www.aksiyon.com.tr/> Erişim Tarihi: 02.07.2015
- Ankara Valiliği Veritabanı <http://www.ankara.gov.tr> Erişim Tarihi: 09.02.2015
- AÜ Dergiler Veritabanı <http://dergiler.ankara.edu.tr/> Erişim Tarihi: 04.01.2014, 09.11.2015
- AÜ Kitaplar Veritabanı <http://kitaplar.ankara.edu.tr/> Erişim Tarihi: 06.01.2014
- AÜSBF Gazeteler Veritabanı <http://gazeteler.ankara.edu.tr/> Erişim Tarihi: Muhtelif tarihler.
- Çukurova Ü. Türkoloji Araş. Mrk. Veritabanı <http://turkoloji.cu.edu.tr/> Erişim Tarihi: 28.01.2014
- GÜ ATAUM Veritabanı <http://ataum.gazi.edu.tr/> Erişim Tarihi: 06.12.2015
- İsrail Dışişleri Bakanlığı Veritabanı <http://mfa.gov.il/MFA> Erişim Tarihi: 01.02.2014
- İstanbul Valiliği Veritabanı <http://www.istanbul.gov.tr> Erişim Tarihi: 09.02.2015
- İzmir Valiliği Veritabanı <http://www.izmir.gov.tr> Erişim Tarihi: 09.02.2015
- Maliye Bak. Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü <http://www.bumko.gov.tr/TR> Erişim Tarihi: 13.12.2015
- Radikal Gazetesi Veritabanı <http://www.radikal.com.tr> Erişim Tarihi: 05.07.2015, 15.12.2015
- Resmi Gazete Veritabanı <http://www.resmigazete.gov.tr> Erişim Tarihi: Muhtelif tarihler
- Selçuk Ü Türkiyat Araş. Enst. Veritabanı <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/> Erişim Tarihi: 06.01.2014
- TDVİAVT İslam Ansiklopedisi Veritabanı <http://www.islamansiklopedisi.info/> Erişim Tarihi: 05.07.2015
- TDVİSAM İlahiyat Makaleleri Veritabanı <http://www.isam.org.tr/> Erişim Tarihi: 14.05.2013, 25.01.2014
- Trabzon İl Kül. ve Tur. Müd. Veritabanı <http://www.trabzonkulturturizm.gov.tr/TR> Erişim Tarihi: 04.01.2014
- Türk Yurdu Dergisi <http://www.turkyurdu.com.tr> Erişim Tarihi: 08.01.2014, 06.12.2015
- Türkiye Ermeni Patrikliği Veritabanı <http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org/site/> Erişim Tarihi: 02.07.2016
- Türkiye Ermenileri Hakkında Bir Site <http://www.hyetert.com/> Erişim Tarihi: Muhtelif tarihler
- Türkiye İstatistik Kurumu Veritabanı <http://www.tuik.gov.tr/> Erişim Tarihi: Muhtelif tarihler
- Uluslararası Sosyal Araş. Dergisi Veritabanı <http://www.sosyalarastirmalar.com/anasayfa.htm> Erişim Tarihi: 06.01.2014
- Yunan Kraliyet Ailesi Resmi Sitesi <http://www.greekroyalfamily.gr/en/> Erişim Tarihi: 22.12.2015